

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

CENGİZ ÇAĞLA

TOCQUEVILLE
VE ÖZGÜRLÜKbelge
yayınlarıDECLARATION
DES DROITS DE L'HOMME
ET DU CITOYENDécrétée par l'Assemblée Nationale dans les séances des 20, 21
25 24 et 26 août 1789.

PRÉAMBULE

LES représentants du peuple Français, constitués
en assemblée nationale, considérant que l'ignorance,l'oubli ou le mépris des droits de l'homme sont les seules
causes des maux et des vices de la constitution des gouvernements;ouverts de ce point de vue à la reconnaissance des droits
naturels, inaliénables et sacrés de l'homme, afin que ces droits

soient constamment présents à tous les membres du corps

social, ont résolu de déclarer, en présence du peuple, les droits
de l'homme, afin que tous les citoyens sachent ce qu'ils ont à

exiger de leur gouvernement, et que les pouvoirs publics

VII

NUL homme ne peut être accusé, arrêté ni
détenu que dans les cas déterminés par la loi, et
selon les formes qu'elle a prescrites; ceux qui altè-
rent, expédient, exécutent ou font exécuter des ordres ar-
bitraires, doivent être punis; mais tout citoyen appelé ou saisi
en vertu de la loi doit obéir à l'instant; il se rend coupable
par la résistance.

VIII

NUL homme ne peut être forcé de se soumettre à une
enquête, ni à une accusation, ni à une condamnation; et nul ne peut être puni qu'en vertu
des lois établies et promulguées antérieurement au délit
qu'il a commis.

BELGE YAYINLARI: 560

Düşünce Dizisi

TOCQUEVILLE VE ÖZGÜRLÜK

© Cengiz Çağla

Yayına Hazırlayan

Deniz Zarakolu

Sayfa Düzeni

Aristan

Kapak Tasarım

Faruk Çağla

Birinci Baskı

Ocak 2007

İç/Kapak Baskı-Cilt

Berdan Matbaacılık

0 (212) 613 12 11

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK

Divanyolu Cad. Binbirdirek İşhanı No:15/1

Sultanahmet/İstanbul

Tel: 0 (212) 638 34 58

Fax: 0 (212) 517 44 53

E-mail: belgeyayinevi@hotmail.com

belgekitapkulubu@yahoo.com

TOCQUEVILLE VE ÖZGÜRLÜK

CENGİZ ÇAĞLA

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkış sürecinde destek ve yapıcı katkısını esirgemeyen çok sayıda insan var. Bunlardan ilki 1991-1992 yıllarında Tocqueville konusuna dikkatimi çeken ve Türkiye’de bu konudaki eksikliği vurgulayan Cemil Oktay olmuştur. Kendisine teşekkür ediyorum. 2002 yılında “Alexis de Tocqueville’de Özgürlük” başlıklı projem ile Türkiye Bilimler Akademisi Doktora Sonrası Araştırma bursunu kazandım. Eldeki kitap büyük oranda bu projenin sonucu oluyor. Bu nedenle, projeyi uygun bularak Paris’te üç ay süreyle çalışmama olanak tanıyan TÜBA yönetimine ve danışmanım Paris 8 Üniversitesi’nden Didier Gazagnadou’ya da teşekkür ederim. Yine bu dönemde TÜBA bursiyeri olarak Paris’te bulunan dostum Besim F. Dellaloğlu’na aydınlatıcı sohbetleri için, daha sonra da el yazmasını okuyarak yaptığı eleştiriler için teşekkürü bir borç bilirim. Kitabın kapak tasarımını gerçekleştiren ağabeyim Faruk Çağla’ya da teşekkür ederim. Tocqueville üstüne dilimizde yapılan ilk çalışma olan eldeki yapıtın benzer çalışmaları özendirmesi içten dileğimdir. Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nün kurucu başkanı ve hocam Kemâli Saybaşı’lı’nın bu çalışmamın ortaya çıkmasında da desteği ve emeği var. Aramızdan maalesef çok erken ayrılan Kemâli Hoca’nın Yıldız’da bizler için yarattığı akademik özgürlük ortamı bir çok bakımdan özendirici ve destekleyici olmuştur. Bu nedenle çalışmamı onun her zaman taze olan anısına ithaf ediyorum.

Konusunda bir ilk çalışma olarak bu kitabın erdemleri olacağı gibi eksiklik ve kusurları da olacaktır. Meslektaşlarımin her düzeydeki eleştirileri ve yorumlarına açık olduğumu özellikle belirtmek istiyorum. Doğaldır ki, bir alanda ilk kez çalışmak yazara herhangi bir ayrıcalık kazandırmaz, her zaman olduğu gibi tüm sorumluluk ona aittir.

*Cengiz Çağla
Yıldız, Aralık 2006*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix

GİRİŞ.....	1
------------	---

I. ALEXIS DE TOCQUEVILLE'İN YAŞAMI.....	9
---	---

II. YAPITLARI.....	19
AMERİKA'DA DEMOKRASİ (I. CİLT).....	19
AMERİKA'DA DEMOKRASİ (II. CİLT).....	49
FRANSA'NIN 1789 ÖNCESİ VE SONRASINDA SİYASAL VE TOPLUMSAL DURUMU.....	89
ESKİ REJİM VE DEVRİM.....	93
ANILAR.....	131

III. TOCQUEVILLE'DE YÖNTEM.....	147
---------------------------------	-----

IV. TOCQUEVILLE'İ ETKİLEYEN DÜŞÜNÜRLER.....	167
PASCAL.....	168
MONTESQUIEU.....	171
ROUSSEAU.....	175
CONSTANT.....	179

V. TOCQUEVILLE YORUMLARI.....	185
RAYMOND ARON.....	186
FRANÇOIS FURET.....	194
JEAN-CLAUDE LAMBERTI.....	198
CLAUDE LEFORT.....	211
PIERRE MANENT.....	218
EDUARDO NOLLA.....	229

SONUÇ: BİR ÖZGÜRLÜK DÜŞÜNÜRÜ OLARAK TOCQUEVILLE.....	237
---	-----

KAYNAKÇA.....	257
DİZİN.....	263

GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyılın en etkili siyasal düşünürlerinden olan Alëxis de Tocqueville'le ilgili Türkçe bir çalışma yapmayı tasarlayan bir Türk sosyal bilimcisinin ilk amacı herhalde bu büyük düşünürü Türk okuruna tanıtmak olmalı diye düşünüyorum. Anglo-sakson dünyada özellikle “*Amerika'da Demokrasi*” adlı iki ciltlik yapıtıyla tanınan bu düşünür, son yirmi otuz yıldır tüm dünyada yeniden ele alınmakta. *Amerika'da Demokrasi*'nin dışında, “*Eski Rejim ve Devrim*”, “*Hatıralar*” ve “*Yazışmalar*”ı da tekrar gündeme geldi. Ancak, Tocqueville hakkında batı dillerinde yazılmış yüzlerce kitap ve makaleye karşın Türkçe’de henüz dikkate değer özgün bir çalışmanın yapılmamış oluşu dikkat çekici.¹

Tocqueville’i sosyolog, tarihçi, siyaset felsefecisi ve aktif siyaset de yapmış bir devlet adamı olarak tanımlamak mümkün. Tüm bu kimliklerini ayrı ayrı ele almak ve bu disiplinlerin her birinin içinden

¹ Tocqueville’in yapıtlarından tam metin olarak Türkçe’ye çevrilen sadece *L’Ancien Régime et La Révolution*’dur. Bkz. Alexis de Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*, çev. Turhan Ilgaz, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995. *De La Démocratie* ise biri İngilizce’den olmak üzere iki kez kısaltılmış olarak ve tek cilt halinde çevrilmiştir. Bkz. Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, çev. İhsan Sezal ve Fatoş Dilber, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 1994 ve Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, çev. Taner Timur, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1962.

yapıtlarını değerlendirmek sıklıkla rastladığımız bir yaklaşım. Kendisi 1980'lere kadar çoğunlukla sosyolog ve tarihçi kimlikleriyle tanınırdı. Son dönemdeyse siyaset bilimcisi ve siyaset felsefecisi kimliğinin daha çok öne çıkarıldığını görüyoruz ki bu benim de üstünde duracağım alanı oluşturuyor. Bu alanda özellikle özgürlük kavramının Tocqueville'de tanımlanma biçimi üzerinde çalışmayı tasarladım.

Kitabın ilk bölümünde Tocqueville'in yaşam öyküsünü kısaca özetliyorum. Fransız Devrimi'ni yaşamış monarşist ideale bağlı aristokrat bir aileden gelen Tocqueville'in yaşamının genel olarak devrim ve demokrasi kavramları çerçevesinde eleştirel bir sorgulama olarak geçtiğini söylemek yanıltıcı olmasa gerek. 1805 yılında doğan Tocqueville, her ne kadar Devrim'e kendi gözleriyle tanık olmasa da, anne ve babasının terör döneminde hapsedilmiş oluşlarıyla ilgili anlattıkları genç Alexis'in belleğinde önemli bir yer tutuyor. Devrimin eşi benzeri bulunmaz bir özgürlük ve eşitlik umudu yeşerttiğini bilir ve bu onu heyecanlandırır. Ancak, jakobenizmin meşrulaştırılmasıyla devrime yapılan ölçsüz övgüleri kabul etmez, devrimlerin netice itibarıyla siyasal ve toplumsal bir drama dönüştüğünü düşünür. Yazarımızın yaşam öyküsünü incelerken, yaşadığı dönemde Fransa'nın ekonomik ve toplumsal düzeyde büyük bir sarıntı geçirdiğini anımsıyoruz. Restorasyon yılları, Temmuz Monarşisi, 1848 devrimi ve ardından gelen darbe dönemlerinin her birinin Tocqueville'in düşünsel dünyasında belirgin etkileri olmuştur. Ancak yazarımızın tüm bu dönemlerde her zaman eleştirel tavrını koruduğunu, Dışişleri Bakanlığı yaptığı kısa dönem de dahil olmak üzere hiçbir zaman "sistemin düşünürü" haline gelmediğini söylemek mümkündür.

İkinci bölüm yazarın yapıtlarının mümkün olduğu kadar ayrıntılı bir şekilde tanıtılmasına ayrılmıştır. Bu bölümde ilk olarak Tocqueville'in ülkesinde ve dünyada tanınmasına yol açan *Amerika'da Demokrasi* adlı büyük yapıtını iki ayrı cilt olarak ele alıyorum. Özelde Amerika, genelde ise demokrasi üstüne bir çalışma olarak değerlendirilebilecek bu kitabın ilk cildi, 1830'lardaki Amerikan

demokrasisinin kurumlarını kimi zaman ansiklopedik bir tarzda betimlerken, kimi zaman da bugün siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisi olarak adlandıracağımız yaklaşımların içinden çözümlüyor. Bu çerçevede “koşulların eşitliği” ve “çoğunluk tiranlığı” gibi kavramlarla tanışıyoruz, federalizm, erkler ayrılığı, yeriden yönetim, din/demokrasi ilişkisi, sivil toplum örgütlerinin önemi ve ağırlığı, düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlükleri, kamuoyu gibi konuları ele alıyoruz.

Amerika’da Demokrasi’nin ikinci cildi, demokrasiyi sorunsallaştıran, Amerikan demokrasisi örneğinden yola çıkarak özgürlük ve eşitlik üstüne felsefi bir söylem geliştiren, demokrasinin sorunlarına ve içerdiği “ılımlı despotizm” potansiyeline dikkat çeken bir yapıt. Demokrasinin doğası üzerine siyaset felsefesi kapsamında bir inceleme olan bu çalışma, “halk egemenliği” ilkesinin abartılı yorumunun adalet ve akıl sınırları çerçevesinde nasıl dengelenebileceğini tartışmaya açıyor. Bu bağlamda, bir siyasal sistem olarak demokrasinin yürürlükte olduğu toplumlara özgürlük getirmeyebileceğini ve kamuoyunun egemenliği çerçevesinde eşitlik idealinin özgürlüğü nasıl ortadan kaldıracabileceğini öğreniyoruz. Bu ciltte yazarımızın geliştirdiği demokrasi eleştirisinin aynı zamanda bir modernlik eleştirisi olarak da okunabileceğini düşünüyorum.

Daha sonra, Tocqueville’in 1836 yılında kaleme aldığı ve 1856’daki yapıtı *Eski Rejim ve Devrim*’in habercisi niteliğinde olan makalesini ele alıyorum. Bu makalede Tocqueville, siyaset sosyolojisi çerçevesinde Fransız toplumunun ve devletin 1789 öncesi ve sonrasındaki yapısını karşılaştırmalı olarak ele alıyor ve yirmi yıl sonra ayrıntılı olarak irdelemek fırsatını bulacağı temalara ilk kez değiniyor.

Eski Rejim ve Devrim, yazarın Fransız Devrimi’ni çözümlediği anıtsal bir yapıt. Tocqueville, daha ilk sayfalarda devrimin kendisini üreten ve sonra kendisinin yıkacağı toplumsal yapının içinden çıktığını ifade etmiş ve yarattığı sonuçların abartılmasına karşı çıkmıştır. Bu bölümde Tocqueville’in, Fransız Devrimi’nin Fransa tarihi açısından büyük bir kesinti olmadığı, esasen ve büyük oranda

Eski Rejim'in son döneminde başlattığı merkezileşme hareketinin doğal bir devamı olduğu, entellektüel olarak kökenlerini Descartes ve Reformasyon'da bulduğu gibi görüşlerini, topladığı muazzam olgusal verilerin yardımıyla nasıl temellendirdiğini görüyoruz. Bu yapıt, Fransız devrimi üstüne düşünmekten genel olarak devrim kavramı üstüne düşünmeye kadar giden bir yelpazede değerlendirilebilir. Fransa'da aristokraziyle demokrasi gerilimi devrimle aşılmaya çalışılırken İngiltere ve Amerika'da söz konusu gerilimin devrimsiz aşılması dikkat çekicidir. Bu bağlamda yapıt bir devrim sosyolojisi çalışması olarak değerlendirilebileceği gibi, devrim/demokrasi ilişkisi düzeyinde yeni sorgulama ve çözümlemelere imkân tanıyan bir çerçevede de okunabilir.

Tocqueville'in yapıtlarına ayırdığım ikinci bölümde, son olarak onun *Anılar*'ına yer veriyorum. Bu bölüm yazarın aktif siyaset yaptığı dönemle ilişkili olduğundan bize onun düşünsel faaliyetinin pratiğe yansıma biçimi hakkında ipuçları veriyor. Temmuz monarşisi yıllarından yazarın dışişleri bakanlığı yaptığı döneme kadarki yirmi yılı özetleyen bu bitmemiş çalışma, bize yazarın çeşitli dönemlerde aldığı siyasal tavırları aktarması bakımından ilginç olabilir. *Anılar*, 1830 sonrasında Fransa'da burjuva sınıfının temsilcisi olarak görülebilecek siyasetçilerin demokrasi anlayışlarının çelişkilerini gözler önüne sermesi bakımından da anlamlı bir yapıt. Bu bölümde Fransız demokrasisinin despotizme nasıl kaydığını, özgürlüklerin nasıl yok olduğunu, bireyin nasıl arka plana atıldığını görüyoruz.

Çalışmanın üçüncü bölümü Tocqueville'in yapıtlarında uyguladığı yöntemle ilgili gözlem ve değerlendirmelerimi içeriyor. Sosyolog olarak "*Montesquieu ile Weber arasında bir halka oluşturduğu*" söylenen Tocqueville, aristokrazi ve demokrasi tipolojileriyle Weber'in ideal-tip kategorisini önceden haber verir gibidir. İncelediği toplumsal olguları, ayrıntılarıyla ve tüm çeşitliliğiyle irdeleyen yazarımız, toplumda bir döneme egemen olan ana ilke ya da olguyu tanımlamakta ve onu kimi zaman neden, kimi zaman sonuç, kimi zaman da hem neden hem sonuç olarak görme eğilimindedir. Tocqueville, bir toplumsal olguyu diğer bir olguyla açıklamaya çalışırken

tek nedenli açıklamalardan uzak durmuş, gözlem, karşılaştırma, tümevarım, tümdengelim gibi araçları kullanarak gelişme ve değişmeyi anlamlandırmaya çalışmıştır. Tarihin insanların irade ve eylemlerinden bağımsız, önceden belirli bir yöne doğru aktığı düşüncesine - bu bağlamda Hegel'e ve Marx'a - uzak olan Tocqueville'in, özellikle Eski Rejim'de insanların eylemlerine atfettikleri anlamları anlama ve irdeleme çabası içinde olduğundan hareketle bugün "*yorumbilgisel tarih*" olarak niteleyebileceğimiz bir yöntemle çalıştığı sonucuna varılmıştır.

Dördüncü bölüm, Tocqueville'in entellektüel faaliyetini ve metodolojisini büyük oranda etkilediğini düşündüğüm yazarlara ayrılmıştır. Bunlar arasında yazarımızın yetişmesine etkiye bulunduğu nu bildiğimiz ve yapıtlarında zaman zaman göndermelere rastladığımız Pascal, Rousseau ve Montesquieu'nün özel bir yeri vardır. Bu üç yazara ek olarak, Tocqueville'den bir önceki kuşaktan olan Benjamin Constant'a da değinilmiştir. Her ne kadar yazarımız Constant'a doğrudan gönderme yapmamışsa da, onun yapıtlarından haberdar olmaması gibi bir olasılık pek mevcut olmadığından, Fransız devrimini ve sonrasını yaşayan bu liberal düşünce adamının yapıtları, özellikle geliştirdiği alternatif özgürlük anlayışı açısından gözden geçirilmiş, bu bakımdan Tocqueville'in özgünlüğü ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Beşinci bölüm Tocqueville'i yorumlayan sosyal bilimcilerin çalışmalarına ayrılmıştır. Bu bölümde ilk olarak 1960'lı yıllarda Tocqueville'i (Montesquieu, Comte ve Marx ile birlikte) çağdaş sosyolojinin kurucuları arasında gösteren Raymond Aron üzerinde durulmuştur. Aron, Tocqueville üzerine derinlikli ilk çalışmayı yapan düşünürdür. Bu bağlamda Aron'un Tocqueville'i determinizm/probabilizm bağlamında Comte ve Marx ile karşılaştırması üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Aron'un Tocqueville'in Montesquieu'ye ait antik cumhuriyet teorisiyle modern demokrasi teorisi arasında bir sentez arayışı içinde olduğu konusundaki görüşleri değerlendirilmiştir. Daha sonra, XX. yüzyılın en önemli Fransız devrimi tarihçilerinden François Furet'nin Tocqueville yorumuna yer verilmiştir.

Furet, Tocqueville'in Fransız Devrimi'ni yorumlarken geliştirdiği yaklaşımın aynı zamanda modernleşmeyi de açıklayabilecek bir paradigma oluşturduğunu savunmakta ve onun “devamlılık” tezinin bazı başka tarihçilerin çalışmalarıyla desteklenmesini önermekteydi.

Bu bölümde yer verdiğim bir başka Tocqueville yorumcusu da Jean-Claude Lamberti'dir. Lamberti, Tocqueville'in yapıtını ikili kavram çiftleri çerçevesinde (özgürlük/eşitlik, Amerikan demokrasisi/Fransız demokrasisi, demokrasi/devrim) irdelerken yazarımızın “demokratik özgürlük” kavramsallaştırmasını Cermen, Antik ve Hıristiyan öncüllerden türettiğini savunmaktadır. Lamberti'den sonra Claude Lefort'un Tocqueville yorumu üstünde durulmaktadır. Lefort, XX. yüzyılda görülen totalitarizmlerin demokrasinin içinden çıkmış olmaları dolayısıyla Tocqueville'in öngörülerinin doğrulandığını belirtmekte, onun sosyolojisinin, somut durumları aktörlerin onlara yükledikleri anlamlarla birlikte irdelemesi açısından, Husserl ve Merleau-Ponty fenomenolojileriyle paralellikler içerdiğini savunmaktadır.

Yine önemli bir Tocqueville yorumcusu da günümüzün önemli siyaset felsefecilerinden Pierre Manent'dir. Manent, Tocqueville'i Aristoteles, Montesquieu ve Rousseau'yla karşılaştırdığı çalışmasında yazarımızın demokrasinin çelişkili doğası üzerine yazdıklarını irdelemiştir. Manent'e göre Tocqueville'in en önemli katkılarından biri, demokrasi çözümlemesine ek olarak geliştirdiği demokrasi ve modernlik eleştirisidir. Liberal bir düşünür olarak Manent, Tocqueville'in özgürlük kavramsallaştırmasının ahlâki bir norm olarak “mutlak bireysel bağımsızlık” idealini içerdiğini düşünmektedir.

Tocqueville yorumcularına ayırdığım beşinci bölüm İspanyol siyaset bilimcisi Eduardo Nolla'yla sona ermektedir. Nolla, uzun yıllar Tocqueville'in Yale Üniversitesi'nde bulunan elyazmaları üzerinde çalışmış, yazarımızın “çoğunluk tiranlığı” gibi bazı kavramları esasen François Guizot'dan etkilenecek geliştirdiğini ortaya koymuştur. Nolla da, diğer birçok Tocqueville araştırmacısı gibi, yazarımızın liberalizminin katı bir doktrin olmadığını belirtmiştir. Nolla'ya göre, Tocqueville'in siyasetin önceliği ve önemine

yaptığı vurgu, özellikle çağdaş demokrasinin bugün göze çarpan sorunları açısından önem kazanmaktadır.

Çalışma, Tocqueville’i bir özgürlük düşünürü olarak değerlendiren sonuç bölümüyle sona ermektedir. Bu bölümde, çalışmanın bütününde sıklıkla ele alınan özgürlük temasının Tocqueville için çağdaş demokratik toplumun olmazsa olmaz değeri olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan, modern özgürlüğün gerçekleşme koşullarının tarih, ahlâk ve geleneklerden bağımsız ele alınamayacağını düşünen yazarımız, özgürlüğü hem bireysel hem de siyasal ve toplumsal bir ilke olarak ele almaktadır. Bu bağlamda birey odaklı liberal düşünceden kısmen ayrılarak, özgürlüğün birey dışındaki öznelerle de sahip olması gerektiğini, bu öznelerin yine bireyle ilişkili olarak siyasal ve toplumsal kurumlar da olabileceğini göstermektedir.

I

ALEXIS DE TOCQUEVILLE'İN YAŞAMI²

Alexis Charles Henri de Tocqueville 29 Temmuz 1805'te Paris'te doğdu. Annesi ve babası o tarihte her ikisi de otuz bir yaşında olan Hervé Clérel de Tocqueville ve Louise Madeleine Le Peletier Rosanbo'dur. Alexis ailenin üçüncü çocuğuydu. Normandiya'lı soylu bir aileden gelen baba Henri Clérel, 1793 yılı başlarında devrim mahkemesinde kral XVI. Louis'nin avukatı olan gelecekteki kayınpederinin yanına Malherbes'e gelir. Nikâh kralın giyotine gönderilmesinden iki ay sonra 12 Mart'ta kıyılır. Yıl sonunda Hervé de Tocqueville ve eşi Paris'e getirilerek tutuklanırlar ve giyotinden ancak 9 Thermidor darbesi³ sayesinde kurtulurlar. Hervé'nin saçları henüz

² Bu yaşamöyküsü aşağıdaki yapıtlardan derlenmiştir: Jacques Rollet, *Tocqueville*, Montchrestien, Paris, 1998; Laurence Guellec, *Tocqueville, L'Apprentissage de la Liberté*, Michalon, Paris, 1996; André Jardin, *Alexis de Tocqueville, 1805-1859*, Hachette, Paris, 1984; Sheldon S. Wolin, *Tocqueville Between Two Worlds: The Making of a Political and Intellectual Life*, Princeton University Press, New Jersey, 2001; Larry Siedentop, *Tocqueville*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1994; J. P. Mayer, *Alexis de Tocqueville, A Biographical Study in Political Science*, Peter Smith, Gloucester, Mass., 1966.

³ 1794 yılında jakobenlerin iktidardan uzaklaştırıldığı yeni zengin ve eski burjuvalardan bir kısmının iktidara geldiği, Maximilien de Robespierre'in giyotine gönderildiği, devrimin görece olarak geriye dönüş belirtileri gösterdiği dönem.

yirmi iki yaşında olmasına rağmen beyazlamıştır. Anne ve babasının yaşadığı zor yılların anısı her zaman Tocqueville'i izlemiştir, tasfiye edilen bir sınıfın üyesi olarak tutuklanma ve sürgüne gönderilme ihtimali her zaman kafasını meşgul etmiştir.

Baba Tocqueville, Charles X döneminde devlet hizmetine girer ve “restorasyon” döneminde çeşitli vilayetlerde valilik yapar. 1827’de Yüksek Meclis üyeliğine atanır ancak 1830 devrimi olunca görevinden alınır. 1856’da emekli bir bürokrat olarak ölür. Alexis’in kamu hizmeti anlayışını babasından miras aldığı söylenebilir.

Alexis, Paris’te annesinin yanında kaldığı dönemde eğitimiyle görevlendirilen, daha önce babasının da eğitmeni olan rahip Lesueur’a bağlıdır. Bu yıllarda rahip eğitmeninin kendisine tanıdığı özgür çalışma ortamının, birlikte yaptıkları uzun söyleşilerin Tocqueville’in bilincinin şekillenmesinde önemli bir yeri olmuştur. Ayrıca, rahip Lesueur’ün, Alexis’in ilk yakın dostu olarak, ona hayatta dostluğun önemini öğrettiği de belirtilmeli. Bu dönemin sonunda 1820 yılında babası onu vali olarak görevli olduğu Metz kentindeki kraliyet kolejine kaydettirir. Bu kolejde Alexis, burjuvaların aristokrasiye olan güvensizliğini gözlemleme fırsatını bulmuştur. Aristokrasi, soyutlanmış, yalnızlaşmış bir sınıftı. Alexis, ilk olarak bu dönemde Fransız toplumunun geri kalan kısmıyla ciddi ilişkiler kurması gerektiğini düşünmüştü. 1823’te hukuk okumak için tekrar Paris’e döner. Hukuk okuma kararı, kuzeni Louis de Kergolay’ın orduya katılmak konusundaki tavsiyesine rağmen, rahip Lesueur’ün desteğiyle alınmış bir karar olmuştur. Paris yılları, parlamentoda ve basın düzeyinde siyasetin çok çalkantılı olduğu bir döneme tekabül eder. 1820’lerin ortalarında Villèle hükümetinin çıkardığı yasalar birçok liberal tarafından Eski Rejim’e dönüş girişimleri olarak algılanmaktaydı. Başını Royer-Collard’ın çektiği liberal grup temel çelişki ve mücadelenin Eski Fransa’yla yenisi, “aristokrasi”yle “demokrasi” arasında olduğunu savunuyordu. Alexis’in bu tartışmayı yakından izlediğini biliyoruz, daha sonraki çalışmalarında sık sık ortaya çıkacak olan “aristokrasi/demokrasi” gibi ikilemlerin, “merkezileşme” ve

“atomlaşma” gibi temel kategorilerin bu dönemde olgunlaşmaya başladığını söyleyebiliriz.

1826’da hukuk fakültesinden mezun olan Alexis, Metz’de bulunduğu dönemde babasının geniş kütüphanesinden istifade etmek olanacağını bulmuştu. Bu yıllarda önce Montesquieu, sonra Voltaire ve Rousseau okuması ailesinin geleneksel katolikliğiyle arasının açılmasına yol açmıştı. Dinin önemini reddetmez ama kralcı Katoliklerle arasına bir mesafe koyar. Bu ilk gençlik yıllarındaki en yakın dostu aynı zamanda kuzeni olan Louis de Kergolay’dır. Kergolay ise bu dönemde farklı bir politik çizgidedir, inançlı bir kralcıdır. Hükümdar olacak kişinin kral soyundan gelmesi gerektiğini savunur.

Alexis de Tocqueville, 6 Nisan 1827’de, kraliyet karnamesiyle Versailles Mahkemesine stajyer yargıç olarak atanır. Bu görev esasında savcı tarafından ilk olarak kendisi için yaratılmıştır, böylece Alexis gibi daha sonradan bu göreve gelecek geleceğin yargıçıları da acemiliklerini atacaklardır. Burada sonradan dost olacağı yedek yargıç Gustave de Beaumont’la tanışır. Gustave kendisinden üç yaş daha büyüktür ve 22 Şubat 1826’dan beri yedek yargıçlık yapmaktadır. İkisi birlikte tarih ve coğrafya çalışırlar, özellikle coğrafyanın halkların siyasal bölünmeleriyle ilişkisini araştırırlar. Bu dönemde Alexis, François Guizot’nun *Fransa Uygarlığı Tarihi ve Avrupa Uygarlığı Tarihi* derslerini izler. Kendini, başını Guizot’nun çektiği liberalizmin Hristiyanlık için bir tehdit oluşturmadığını düşünen ve ahlâki eşitliği savunan liberal gruba yakın hisseder. 1830 darbesi ilk siyasal çözümlemelerini yapmasına vesile olur. X. Charles’ı sevmesine karşın, kendisi için çok önemli olan temel hak ve özgürlükleri çiğnediğini düşünür. Çağma göre liberal olarak tanımlanabilecek bir tepki gösterir. Ancak mesleki kaygılar öne çıkar ve Beaumont’la beraber Temmuz monarşisinin bu istikrarsız günlerinde göz önünde olmak istemezler. Amerikan ceza hukukunu incelemek üzere bir proje hazırlayıp İçişleri Bakanlığı’na sunarlar. Amerika’daki cezaevleriyle ilgili olan proje kabul edilir ve iki arkadaş 2 Nisan 1831’de yola çıkarlar. 18 ay izinli olmalarına karşın gezileri yalnızca 9 ay sürecektir.

Yola çıkarken Amerika'yla ilgili olumlu düşünceleri vardır. Alexis'in aklında Chateaubriand'ın ve Lafayette'in kaleme almış oldukları Amerika seyahatnameleri vardı. Dokuz aylık süre içinde Boston, Philadelphia, Baltimore, New York ve Washington'da kalırlar. Kuzeye ve güneye uzun süreli yolculuklar yaparlar. Yolculukları Amerikan basınında yer alır, zaman zaman vali ve belediye başkanları tarafından kabul edilirler. Bunun yanında at sırtında yapılan yolculukları ve Tocqueville'in sık sık bozulan sağlığını da belirtmemiz gerekir.

20 Şubat 1832'de Fransa'ya dönerler. 1833 yılı başlarında "*Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ceza Sistemi ve Fransa'daki Uygulaması*" başlıklı raporları yayınlanır. Bu rapor Montyon ödülüne layık görülür. Tocqueville bir yıldan az bir süre içinde *Amerika'da Demokrasi*'nin ilk cildini yazacaktır. Bu çalışmayı hazırlarken yararlandığı temel kaynaklar kendi gezi notları, Federalist Papers, Kent'in ve yargıç Story'nin A.B.D. anayasası üzerine yaptığı yorumlardır. 23 Ocak 1835'te yayınlanan bu ilk kitap çok beğenilir, 1839'a kadar yedi baskı yapar. Dönemin entellektüel otoritesi olan Royer-Collard Tocqueville'i o yıllarda ateşli siyasal tartışmalarının yapıldığı mekânlar olan Dino Düşesinin ve Madame de Castellan'ın salonlarına getirmeye başlar. Tocqueville 6 Ocak 1838'de *Ahlâki ve Siyasal Bilimler Akademisi*'ne seçilir. 23 Aralık 1841'de de *Fransız Akademisi*'ne kabul edilecektir. Bu arada 26 Ekim 1835'te bir İngiliz olan Mary Mottley ile evlenmiştir.

1835 yılının kasım ortasında kaleme almaya başladığı *Amerika'da Demokrasi*'nin ikinci cildinin yazımı 1839'un kasımında biter. 1836'da Tocqueville Şatosu'nu varis olarak devralır ve aynı yıl "*1789 öncesinde ve sonrasında Fransa'nın Toplumsal ve Siyasal Durumu*" adlı çalışmasını kaleme alır. John Stuart Mill bu metni Londra'da *Westminster Review*'de yayınlar. Bu arada 1837'de ve 1839'da iki yoğun seçim kampanyası dönemi geçirir. Bu kampanyalar kitabın yazımını aksatır. 1839'da Millet Meclisi'ne seçilir. İkinci *Demokrasi* olgunun felsefi ve sosyolojik düzeyde incelenmesine ayrılmıştır. Amerika bu cildin ilk üç bölümünün sadece yüzde

yirmisini kapsamaktadır. Fransa'daki kültürlü/egitimli okur kitlesi alışkın olmadıkları kavramlarla dolu bir metin olan bu kitabı şaşkınlıkla karşılarlar. İlk cilt kadar ilgi görmez. Ancak buna karşılık, Mill bu ikinci cildin “*demokrasi üstüne yazılmış ilk büyük siyaset felsefesi yapıtı*” olduğunu söyleyecektir.

Tocqueville'in entellektüel faaliyetinin yanında aktif politika alanında da çalışmalar yaptığını görüyoruz. Hatta onda siyaset ve entellektüel faaliyet iç içe geçmiş gibidir. İlk kez 1837 yılında *Etats Généraux* seçimlerine katılmaya karar verir. O dönemde seçimler ikinci seçmenler aracılığıyla yapılmaktadır. Bu seçimde iki yüz yirmiye karşı iki yüz kırk yedi oyla seçimi kaybeder. Ancak bir sonraki seçimde üç yüz on sekize karşı iki yüz kırk oyla kazanır. Katıldığı mecliste sağ, Berryer'in lideri olduğu “*meşruyetçiler*” tarafından temsil edilmektedir. Merkez-sağda başında Guizot'nun bulunduğu “*muhafazakârlar*” vardır. Üçüncü parti ise Tocqueville'in nefret ettiği Thiers'in başını çektiği “*ılımlılar*” grubudur. Solda “*hanedan muhalefeti*” olarak adlandırılan ve 1842'den itibaren Tocqueville'in de aralarına katılacağı grup yer alırken, en solda da “*cumhuriyetçiler*” vardır.

Tocqueville, Guizot'nun muhafazakârlığına ve ilkesiz manevralarına kesin bir dille karşı çıkar.⁴ Daha çok iki arada bir derede kalmış gibidir. Akli demokrasiden yanadır, çıkarları aristokratların yanında olmasını gerektirir. “*Sezgi ve Görüşlerim*”⁵ adlı metinde belirttiği gibi,

“Ben ne devrimci partidenim ne de muhafazakârlardanım, esasında birincilerden çok ikincilere bağlıyım. İkincilerden amaçtan ziyade araçlar konusunda ayrı düşünüyorum. Birincilerle ise hem araçta hem de amaçta anlaşılamam. Benim en önemli tutkum özgürlük. İşin esası bu...”

⁴ François Furet, *La Révolution, 1770-1780*, Hachette, Paris, 1988, s. 362.

⁵ ‘Mon Instinct, Mes Opinions’, *Œuvres Complètes*, éd. par J. P. Mayer, vol.3.2: Ecrits et Discours Politiques (éd. par. A. Jardin), Gallimard, Paris, 1985, s. 87.

Tocqueville Meclis'te hemen kendisine uygun bir yer arar. Bu-
nu yaparken ünlü yazar konumunun kendine verdiği güvenle rahat
davranır. Parlamenter oyunun kendine has kuralları vardır ve bu ku-
rallar yazarımıza karşı direniş gösterilmesine yol açar. Buna rağ-
men Tocqueville tartışılan dört dosyadaki tavrıyla sesini duyurur.
1839'da köleliğin kaldırılması amacıyla kurulan komisyona tayin
edilir. Komisyonun raportörü olur ve köleliğin bir an önce kaldırıl-
masını savunur. Ancak 23 Temmuz'da açıklanan rapor hiçbir za-
man tartışmaya açılmaz. 1840'da cezaevleri reformu gündeme alı-
nır. Yine raportör olur, bu kez hükümlülerin bireysel olarak hapse-
dilmesi gerektiğini savunur ve A.B.D'nde yaptığı araştırmanın so-
nuçlarını aktarır. Tocqueville'in ön plana çıktığı üçüncü dosya bir
dış politika sorununa ilişkindir. Doğu sorununda, Guizot'ya rağ-
men, Suriye ve Mısır'a yerleşmek isteyen İngilizlere karşı çıkar.
Guizot'yu teslimiyetçilikle suçlar. Mümkün olan her yerde Fransız
yayılmacılığından yanadır. Bu tavır, Üçüncü Cumhuriyet dönemin-
deki kolonizatörlerin temel tavrı olacaktır. Bu konudaki görüşlerini
1837'den itibaren yazdığı Cezayir'le ilgili mektuplarında görebili-
riz. İyi bir sosyolog ve araştırmacı olarak gözlemlerini deneyimle-
riyle doğrulamak ister, 1841 ve 1846'da Cezayir'e iki yolculuk ya-
par, yerli halkın yaşam biçimini ve Fransızların bölgede varoluş ko-
şullarını araştırır. Şubat 1847'de Cezayir'le ilgili iki yasa tasarısını
inceleyen komisyonun başkamdır. Bütün komisyon üyelerinin oy-
birliğiyle askeri kolonileştirme öngören teklifin reddedilmesini sağ-
lar. Cezayir'le ilgili görüşleri siviller tarafından yapılacak bir kolo-
nileştirme yönünde ödünsüz bir tavır olarak özetlenebilir. Fransız-
ların bölgede uygarlaştırıcı bir işlev yüklenebileceklerini, yöneti-
min askeri değil sivil olması gerektiğini ve idari merkeziyetçilikten
uzak durulmasını savunur.

1842-1848 yılları arasında sık sık çeşitli bakanlıkların uygula-
malarına karşı çıktığını görürüz. 1842'de Odilon Barrot önderliğin-
deki hanedancı sol gruba katılır. Bu grup, rejime muhalefet eden iki
grup olan cumhuriyetçilere de meşruiyetçilere de karşı çıkıyordu.
Tocqueville aşamalı reformlar yapılmasını ve alt sınıfların yaşam

koşullarının bu şekilde yavaş yavaş düzeltilmesini savunur. Bu konuda arkadaşı Dufour'a yazdığı bir mektupta kafasındaki parti modelini şöyle açıklar:

*“Kendine misyon olarak alt sınıfların maddi ve ahlâki mutluluğunu temin etmeyi alacak bir parti; onların önyargılarını tahrik etmeden, tutkularını ateşlemeden, yeni ve büyük bir rol üstlenecek bir parti.”*⁶

Bu açık ve ılımlı tavır, daha sonraki dönemde çelişik görünen tutumlara yönelmesini önlemeyecektir. Bu konuda, laikliği savunmasına rağmen üniversitelerin merkezi denetimine karşı çıkması ya da aristokratik döneme özlem duymasına rağmen kont sıfatını kullanmaması örnek gösterilebilir.

Tocqueville'in siyasi kişiliği 1848-49 yıllarında daha da ön plana çıkar. Bu hareketli dönemde, 24 Şubat 1848'de Louis-Philippe tahttan indirilir, geçici hükümet cumhuriyeti ilan eder. 2 Mart'ta genel oy ilkesi kabul edilir, 5 Mart'ta da Kurucu Meclis oluşturulacağı ilan edilir. Tocqueville adaylığını koyar ve ayın 19'unda Valognes'da çok beğenilen bir konuşma yapar. Manche bölgesindeki oyların onda dokuzunu alarak çok parlak bir şekilde milletvekili seçilir. Yeni meclis ilk iki ay içinde zor günler geçirir: 15 Mayıs'ta meclis halk tarafından işgal edilir. 23 Haziran'dan 26 Haziran'a kadar Paris bir başkaldırı atmosferi altında kalır. Ancak isyan başarısız olur çünkü taşra devrime karşıdır. Meclis de bu eğilimi yansıtmaktadır. Dokuz yüz delegeden beş yüzü merkez yanlısıdır. Yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirilen on sekiz kişilik komisyona Tocqueville'in dört yüz doksan oyla seçilmesi meclis üzerindeki ağırlığının bir göstergesidir. Üç konuda çaba gösterir: çalışma hakkı, iki meclislilik ve cumhurbaşkanının halkoyuyla seçilmesi. Çalışma hakkı ve Cumhurbaşkanlığı seçimi konularındaki görüşünü kabul ettirir ancak çift meclisli sistem önerisi kabul edilmez. 10 Aralık'ta Louis-Napoléon cumhurbaşkanı seçilir. Tocqueville Temmuz isyanından sonraki hükümeti

⁶ Jardin, 1984, s. 380.

yöneten Cavaignac'ı desteklemiştir. 1848'de Tocqueville Manche Genel Konseyi başkanı olur. Aynı yıl 13 Mayıs'ta yeniden yasama meclisi üyesi olmuştur. Yedi yüz elli kişilik mecliste yaklaşık dört yüz elli kişi düzen yanlısıdır. Bunların içinde de yüz elli tane meşruiyetçi vardır. Tocqueville O. Barrot hükümetinde dışişleri bakanlığına getirilir. Kısa sürecek bu dönemde patlak veren Papalık sorunuyla uğraşır. Louis-Napoléon 31 Ekim'de kısmen bu sorun nedeniyle hükümeti görevden alır. Tocqueville'in görevi bu şekilde son bulmasına rağmen Cumhurbaşkanı'nın Tocqueville sempatisinin devam ettiği görülür.

Tocqueville Mart 1850'de ciddi olarak rahatsızlanır. Dokuz yıl sürecek tüberkülozun ilk aşamalarıdır. Buna rağmen Temmuz'da anılarının ilk bölümünü yazmaya başlar. İkinci bölümü Napoli körfezindeki Sorrente'de dinlenmeye gittiği 12 Aralık 1850-18 Nisan 1851 tarihleri arasında kaleme alır. Bu metinde sınıf mücadelelerine karşı çok hassastır. 1848 devrimine karşı cumhuriyetten yana tavır alır. Paris'e dönüşünden kısa bir süre sonra 15 Mayıs 1851'de Louis-Napoléon tarafından çağırılır. Mayıs 1852'deki Cumhurbaşkanlığı ve Meclis Başkanlığı seçimleri yaklaşmaktadır. Louis-Napoléon'un anayasaya göre yeniden aday olma hakkı yoktur ancak iktidarı bırakmak istememektedir. Tocqueville hükümet darbesi yapmadan anayasa değişikliği yoluyla yasal yoldan yeniden başkan seçilmesini önerir. Bir grup parlamenter bu yönde önerge verir. Bir komisyon kurulur. Tocqueville raportör olur. Bir kurucu meclis oluşturulması teklifi hazırlanır. Ancak teklif sadece dört yüz kırk altı milletvekili tarafından desteklenince -yedi yüz yirmi dört kişilik mecliste dörtte üç çoğunluk beş yüz kırk üç oy gerektirmektedir- kabul edilmez. 2 Aralık 1851'de Louis-Napoléon hükümet darbesi yapar. Darbeye açıkça karşı çıkmış olan Tocqueville iki gün hapsedildikten sonra serbest bırakılır. Daha sonra hatıralarında bu askeri darbeyi

⁷ Papa IX. Pie 1848 yılında Papalıkta anayasal bir rejim oluşturmaya çalışmış ama yıl sonunda Roma'dan sürülmüştü. Daha sonra, Fransız ordusunun yardımıyla görevine geri döndü.

sosyalizmin hazırladığını yazacaktır. 11 Aralık'tan itibaren Londra'daki *Times* gazetesi Tocqueville'in darbe üzerine bir makalesini yayınlamaya başlar. Bu makalede o günlerde Fransa'da henüz bilinmeyen iki bilgi vardır. Biri Meclis tutanaklarında yer alan darbeyi protesto eden neredeyse tamamı sağ ve merkez yanlısı iki yüz on sekiz parlamenterin tam listesi. Diğeri de, Yüksek Adalet Divanı'nın Cumhurbaşkanı'nı görevini kötüye kullandığından ötürü görevden aldığını belirten, polis komiseri gelmeden önce hazırlanmış tutuklama kararı.

Tocqueville yeni rejime karşı kesin ve net bir tavır takınır. Mart 1852'de Manche Genel Konseyi'ne son kez başkanlık yapar. Yeni rejime bağlılık yemini etmeyi reddederek istifa eder. Buna rağmen 1853'te Louis-Napoléon yeniden dışişleri bakanı olmasını isteyecektir. Kesin bir dille reddeder. Tocqueville'in bu dönemdeki iki eylemi aktif siyasal yaşama veda anlamını taşır. Bunlardan ilki 14 Ocak'ta Chambord kontuna yazdığı mektuptur. Bu mektupta, tahtın meşru mirasçılarından birinin yönetiminde liberal bir monarşinin Fransızları birleştirebileceği düşüncesini ortaya atar. 12 Nisan'da da Ahlâki ve Siyasal Bilimler Akademisi'nin oturumuna başkanlık eder. Buradaki konuşmasında on iki yıllık siyasal kariyerinden sonra siyaset yapmanın toplumları incelemekte gerekli olandan daha farklı nitelikler gerektirdiğini öğrenmiş olduğunu söyler. Fransızların darbeyi kabul edişlerini köleliği (kulluğu) kabul edişleri olarak görür ve umutsuzluğa kapılır. Ordu uzun süren devrimin en belirleyici unsuru haline gelmiştir. Katoliklerin tiranlığa, baskıya, üniformaya, darağacına gösterdikleri uyum ve bağlılık onu hayrete düşürmüştür. Evrensel ahlâkın Louis-Napoléon'un eylemlerini mahkûm edeceğini yazar.

Bu yıldan itibaren hayatını *Eski Rejim ve Devrim* adlı yapıtının çevresinde kurduğunu görüyoruz. Daha 1841'de böyle bir çalışma tasarısı vardı. Uygulamaya koyma kararınıysa 1850'de almıştı. 1830'larda artık devrimin sona erdiğini düşünüyordu. Oysa 1848 ona bunun doğru olmadığını gösterdi. Üçüncü Cumhuriyet'in kurulmasından bir süre önce devrimle ilgili üç kitap yayınlanmıştı:

Bunlar Lamartine'in *Histoire des Girondins*'i, Michelet'nin *Histoire de la Révolution Française*'i ve Louis Blanc'ın *Histoire de la Révolution*'uydu. Tocqueville bu yazarların yaptıklarından farklı bir şey yapmak istemektedir. Aralık 1852'de devrimin sonuçlarını ve özellikle ilk imparatorluğu inceleyen bir kitap yazma fikrinden vazgeçer. Daha çok 1789'u önceleyen dönemde olup bitenlerle, 1789'u hazırlayan süreçle ilgilenmek ister. 1853'te Touraine'de Saint Croyles-Tours'a yerleşir. Bölge arşivinin sorumlusu Charles de Grandmaison'dan büyük yardım görür. Kendisi Tocqueville'e araştırmasını XVIII. yüzyıla sınırlamasını, Tours *intendant*'i⁸ üzerine çalışmasını salık verir. Tocqueville devrimin niçin Fransa'da gerçekleşip diğer ülkelerde ortaya çıkmadığını araştırmak üzere Almanya'ya gitmeye karar verir. Bonn'a gider. Sonra Kasım 1854'te Nisan 1855'e kadar Compiègne'de çalışır. Çalışmanın son bölümüyse Temmuz 1855'le Ocak 1856 arasında Tocqueville'de kaleme alınır. Yayımcı Michael Lévy kitabı 16 Haziran'da piyasaya sürer. Yayıncının korkusunun aksine yapıt büyük ilgiyle karşılanır ve üç yıldan daha az bir süre içinde toplam dokuz bin adet satılır.

Tocqueville ata toprağı Tocqueville'e çekildikten sonra seksen yaşındaki babasının ölümünden çok etkilenir. 1856-57 yıllarında 1787-90 dönemi üzerinde çalışır. Bu cildin ilk kitabını yazmayı başarır. Yazdığı yedi bölüm, 1787'den *Etats Généraux*'nun toplandığı döneme kadarki kısmı kapsar. Ama Tocqueville'in 1850'de teşhis edilmiş olan tüberküloz hastalığı 12 Haziran 1958'de bu kez daha da şiddetle ortaya çıkar. 8 Ekim'de kışı geçirmek üzere Cannes'a gelir. 4 Mart'ta arkadaşı Beaumont'u yanına çağırır. Beaumont 6 Nisan'a kadar yanında kalır. 9 Nisan'da nöbeti Kergolay devralır. Alexis de Tocqueville 16 Nisan akşamı saat yedide yaşama veda eder. 10 Mayıs'ta Tocqueville'de toprağı verilir.

⁸intendant: Eski Rejim Fransa'sında bir veya birkaç vilayet bölgesinde kraliyet otoritesini temsilen yöneticilik yapan görevliye verilen ad.

II

YAPITLARI

AMERİKA'DA DEMOKRASİ (I. CİLT)

Alexis de Tocqueville'in yaşam öyküsünü kısaca özetledikten yapıtlarının değerlendirmesine geçebiliriz. 1935 yılında *Amerika'da Demokrasi*'nin ilk cildi yayımlandığında Tocqueville henüz otuz yaşında bile değildir. Dostu Beaumont'la birlikte yaptığı Amerika yolculuğunun ürünü olan bu yapıt, Amerika'da o tarihte yürürlükte olan demokratik sistemin ayrıntılı bir betimlemesini ve çözümlemesini sunar. Yazar bu kitapta Amerikan demokrasisinin kurumlarını tanıtır, siyasal iktidarın oluşumunu, eşitlik ve özgürlük bilincini ve demokratik sistemin yaşam koşullarını gözler önüne sermeye çalışır.

Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*'in ilk cildinin (bundan sonra *D. A. I* olarak anılacak) 1850'deki on ikinci baskısına yazdığı önsözde kendisini meşgul eden temel düşüncelerden birinin demokrasinin dünyasal ölçekte önlenemez şekilde yükselişi olduğunu söyler.⁹ Toplum sürekli değişmekte, insanlık yeni ve karşı konulmaz

⁹ Alexis de Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique I*, éd. par François Furet, Garnier-Flammarion, Paris, 1981, s. 53.

bir kadere doğru ilerlemektedir. Yine aynı önsözde “*eşitliğin aşamalı gelişiminin insanlık için ilâhi bir olgu olduğunu*” söyler. Bu, “*evrensel, kalıcı ve insan iradesinden bağımsız bir süreç*”tir. Tocqueville’de demokrasinin gelişimiyle eşitliğin gelişimi neredeyse eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Jacques Rollet, Tocqueville düşüncesinin temel temalarının Marx ve Engels’in Komünist Parti Manifestosu’nu hatırlatacak oranda kesinlikler taşıdığını söyler.¹⁰ Tocqueville, yapıtının 1850’de eskisine göre daha da önem kazandığını yazar: “*O dönemde hâlâ krallık vardı. Bugün yıkılmış durumda. Amerikan kurumları o dönemde monarşik Fransa için sadece basit bir merak konusu olabilirdi, ancak şimdi cumhuriyetçi Fransa için ciddi araştırma konusu olmalı.*”¹¹ Tocqueville için cumhuriyet demokrasinin teminatı ya da demokrasi için yeterli koşul sayılamazdı. Söz konusu cumhuriyetin baskıcı mı, yoksa liberal mi olduğunu anlamak gerekirdi. Sorduğu temel soru cumhuriyetin niteliğiyle ilgilidir. “*Demokratik özgürlük*”le “*demokratik tiranlığı*” birbirine karşıt iki kutup olarak ele alır. Fransa’nın 1850’lerde ortaya koyduğu sorunu Amerikalıların atmış yıl önce çözdüklerini söyler. Halk egemenliği Amerika’da Fransa’dan çok önce hayata geçirilmişti; hem de daha “*doğrudan*”, daha “*sınırsız*” ve daha “*mutlak*” olarak (D. A. I, s. 54). Halk egemenliği Amerika’da bireysel mülkiyete saygılıydı, anarşiye ve despotizme kapalıydı. Ülkede hukuk ciddi olarak saygı görüyordu. Bütün bunlar Fransa’nın da ihtiyacı olan şeylerdi.

Tocqueville’in yazdığı bu önsöz bize dönemin Fransa’sında sorulan bazı soruların yanıtlarını getirmesi açısından anlamlıdır. Mesela, Amerika’nın nasıl bir özgünlüğü vardır ki Fransa’da olmayan şeyler orada olabilmektedir? Bu soruyu araştırırken Tocqueville ilk olarak “*koşulların eşitliği*”ni ortaya koyar. Tocqueville’e göre bütün demokratik sürecin anahtarı bu kavramda gizlidir. Koşulların eşitliği Amerika’da siyasal anlamının ötesinde öncelikle sosyolojik bir olgudur. Bu olgu, siyasal gelenekleri, yasaları, hükümeti, sivil toplum

¹⁰ Rollet, 1998, s. 21.

¹¹ D.A. I, 1981, s. 54.

örgütlerini ve kamuoyunu etkiler. Koşulların eşitliğinin bu kadar önemli ve belirleyici olması aristokrat kökenli Tocqueville'i çok etkiler. Bu noktada François Furet, "*aristokrat olarak dünyaya gelen Tocqueville, eşitliğin toplumsal varoluşun olası biçimlerinden yalnızca biri olduğunu iyi bilir*" diye yazar.¹² O eşitlik ki uğruna Fransızlar onyıllardır mücadele vermektedir.

Tocqueville "*yeni dünyaya yeni bir siyaset bilimi gereklidir*" der. (s. 62) Bu, siyaset biliminin ilk defa bu kadar büyük bir ihtiyaç olarak ortaya konmasıdır. "*Demokratik devrim toplumda maddi alanda gerçekleşmiştir ancak onu kanunlar, düşünceler, davranışlar ve değişimler alanında da yararlı kılmak, devrimin bir işe yaraması açısından önemlidir*" der. (s. 62) Burada Tocqueville'in bütün yapıtlarının arka planında yer alacak bir düşünceyle karşılaşırız: demokrasi insanların zihniyetlerinin ve geleneklerinin uzlaşmasıyla işleyen kültürel bir fenomendir. Yasalar ve siyasal kararlar demokrasinin var olduğunu ya da kurulmakta olduğunu göstermekte yeterli olamazlar. Tocqueville burada Fransızları 1789'da zor aracılığıyla kurulmaya çalışılmış olan demokrasi hakkında kafa yormaya, bu demokrasiyi içselleştirmeye, zihniyet değişikliğine çağırmaktadır.

Eski rejimin sunabileceği güzellikler terkedilmiş, yeni durumun sunabileceği şeylere de sahip çıkılamamıştır. Ortada ters bir manzara vardır: din adamları demokrasiye karşı çıkmakta, materyalistler ise özgürlük savunucusu kesilmişlerdir. Bu durumun geçici olduğunu düşünür, çünkü ona göre "*Hristiyanların esas işi eşitliği geliştirmektir: Tanrı önünde bütün insanları eşit yapan hristiyanlık, insanların kanun önünde eşitliklerine karşı çıkmayacaktır*" (s. 66) Tocqueville'in ilk tezlerinden biri böylece ortaya çıkıyor; bu, Hristiyanlık/demokrasi ilişkisi üzerinedir. "*İnanç olmadan özgürlüğün egemenliği olmaz*" der Tocqueville ve ekler: "*Bakışları dünyaya dönük olanlar bilmeliler ki, geleneklerin özgürlüğü olmadan ne özgürlüğün egemenliği söz konusu olabilir, ne de inançlar olmadan*

¹² François Furet, "Le Système Conceptuel de 'la Démocratie en Amérique'", D.A. I, 1981, ss. 5-43, s. 41.

gelenek oluşturulabilir” (s. 67) Ona göre soylu ve cömert ruhların kölelik istemeleri mukadder değildir, köleler ve hizmetkârlar da özgürlük isterler. Tocqueville Amerika’ya giderken sadece basit bir merak peşinde koşmadığını, anlamlı bir karşılaştırma yapmak istediğini söyler. Şöyle yazar:

“İtiraf etmeliyim ki, Amerika’da Amerika’dan fazlasını gördüm. Orada demokrasinin bir görüntüsünü aradım, eğilimlerini, kişiliğini, önyargılarını, tutkularını; onu tanımak istedim, en azından ondan neler beklememiz gerektiğini ve nelerinden çekmemiz gerektiğini araştırdım.” (s. 68)

Tocqueville kitabın ilk bölümünde Amerika Birleşik Devletleri’ndeki kurumları ayrıntılı olarak betimliyor. Amerikan kurumları konusunda yaptığı çözümlemelerde ulaştığı temel bulgu, Amerikan toplumunun dinsel inançla özgürlük düşüncesini bir şekilde bağdaştırdığı yönündedir. Tocqueville’e göre toplumsal durum (*état social*) siyasal durumun (*état politique*) temelinde bulunur. A.B.D’nde toplumsal durum demokratiktir dolayısıyla siyasal durumun hâkim özelliği de demokratiktir. Kitabın iki cildinde de Tocqueville’in sürekli üstünde duracağı bir ikilem vardır: eşitlik/özgürlük ikilemi. Eşitlik yozlaşmış bir duygu da olabilir. Siyasal alanda eşitliği sağlamanın iki yöntemi vardır. Her yurttaşa haklar vermek ya da hiçbir yurttaşa hak vermemek. Yozlaşmış eşitlik düşüncesi, Tocqueville’e göre insanları “*özgürlükte eşitsizlik yerine kölelikte eşitliği*” tercih etmeye götürür. Toplumsal durumları demokratik olan halklar özgürlüğü -doğal olarak- aşağılamazlar, tam tersine ona içgüdüsel bir bağlılık beslerler. Ancak özgürlük onların arzusunun sürekli ve temel nesnesi değildir; ebedi bir aşkla sevdikleri şey eşitliktir. (s. 115) Buradan ikinci ciltte ele alacağı bir sonuca ulaşır: yurttaşlar aşağı yukarı eşit olduklarında bağımsızlıklarını savunmaları güçleşir. Bir anlamda aşırı mutluluk mutlak iktidara karşı korunma arzusunu aşındırmış olur. Halk egemenliği ilkesinin bireysel özgürlükle çelişmesi sorunu üzerinde özellikle durulması gereken bir konudur.

Tocqueville Amerika'da siyasal yasalardan bahsederken ilk olarak halk egemenliği ilkesiyle işe başlamak gerektiğini düşünmektedir. Ona göre,

"Amerika'da halk egemenliği ilkesi diğer bazı ülkelerde olduğu gibi gizli saklı ya da soyut değildir. Yasalar tarafından açıkça ilan edilmiş ve geleneklerce de benimsenmiştir. Özgürce yaygınlaşmış ve hiçbir engelle karşılaşmadan en üst düzeyine ulaşmıştır." (s. 117)

Tocqueville bu gözlemini çağdaş sosyologlar için son derece çekici gelebilecek bir yargıyla somutlaştırmaktadır. Şöyle ki; bazı ülkelerde toplumsal yapıya dışsal olan iktidar toplumu kendisine dayattığı yolda yürümeye zorlar. Gücün bölündüğü bazı ülkelerde ise iktidar toplumun hem içinde hem de dışında yer alabilir. Ancak,

"A.B.D'nde olan buna benzer bir şey değildir. Burada toplum kendini kendisi için yönetmek üzere hareket eder. Güç sadece toplumun içindedir. Onu başka yerde arayana hatta başka yerde aramayı düşünene bile rastlanmaz" (s. 120)

Tocqueville halk egemenliğini örneklemek işine Amerika'daki belediye örgütlenmelerini tanıtarak başlamaktadır. Belediyeler neredeyse tüm toplumlarda vardır, ancak komünal ya da yerel yönetsel özgürlük çok nadir görülür. Tocqueville'e göre belediyeler olmadan da insanlar özgür hükümetlere sahip olabilir, ancak asla özgür olamazlar. Yazarımıza göre özgür halkların gücü yerel yönetimlerde yatar. Kendi sözleriyle,

"Yine de özgür halkların gücü belediyelerde bulunur İlkokullar bilim için ne anlama geliyorsa belediye kurumları da özgürlük için aynı anlamı içerir. Belediyeler özgürlüğü halkın ulaşabileceği yakınlığa getirirler, böylece halk özgürlüğü barış içinde nasıl yaşayabileceğini ve kullanabileceğini yaşayarak öğrenir. Komünal kurumlar olmadan uluslar kendilerini özgür addedebilseler bile gerçek özgürlük ruhuna sahip olamazlar. Geçici hevesler, anlık çıkarlar, olayların raslantısal sonuçları

bir halka bağımsızlığın biçimsel özelliklerini yaşatabilir ancak toplumsal yapının içine atılarak bastırılmış despotizm er ya da geç açığa çıkar.” (s. 123)

Komün örgütlenmesinin genel ilkelerini ortaya çıkarmak için Tocqueville Massachusetts eyaletindeki New-England belediyesini örnek gösterir. Burada yerel vergileri belediye yetkilisi toplarken aynı vergi Fransa’da devlet eliyle toplanmaktadır. Amerika’da iktidar iki farklı düzeyde merkezileşir. Eyalet hükümetleri ve federal hükümet düzeyinde iki iktidar vardır. A.B.D’nde komünler gerçek hayatın, günlük hayatın içindedir. A.B.D’yle Fransa arasındaki temel fark idari yerinden yönetim (fr. *décentralisation administrative*) düzeyinde kendini gösterir. Fransa’da belediye başkanının tek başına karar aldığı konularda Amerika’da on dokuz kişilik belediye meclisi karar alır. Önemli kararlar tüm seçmenlere sorulur. Tocqueville’e göre İngiltere ve Amerika’da siyasal merkezileşme vardır, idari merkezileşme yoktur. Ancak, Fransa’da XVIII. yüzyıldan beri hem idari hem de siyasal merkezileşme gerçekleştirilmeye çalışılmakta, bu da toplumun dinamizmini sekteye uğratmaktadır. Yazarımıza göre “*toplumsal fiziğin*” kendi yasaları vardır. Bu konuda şöyle yazar Tocqueville:

“Avrupa’daki merkeziyetçilik taraftarları merkezi hükümetin taşradaki işleri yerel halktan daha iyi idare ettiğini savunacaklardır. Eğer merkezi iktidar aydınlanmışken yerel yöneticiler bilgisizse, merkezdekiler etkinken diğerleri hareketsizse ve merkezdekiler emretmeye diğerleri de itaate alışkınsa, bu söylenen doğru olabilir. Hatta merkezileşme arttıkça bu ikili alışkanlık da yoğunlaşarak devam edebilir. Yani birinin becerisi diğerinin beceriksizliği giderek iyice göze batmaya başlar. Ancak, halk Amerika’da olduğu gibi aydınlanmış ve çıkarlarını iyi bilen kişilerden oluşuyorsa ben bunun aksini savunurum. Bu durumda tam tersine halkın kollektif gücünün, toplumsal refah için hükümet otoritesinden kat be kat üstün işler başarabileceğine inanırım.” (s. 157-158)

Bu konuda Tocqueville iki temel nedene işaret eder. Biri, ne kadar aydınlanmış olursa olsun hiçbir hükümetin fiziksel olarak büyük

bir halkın yaşantısının tüm ayrıntılarını bilemeyeceğidir. Diğeri de merkeziyetçiliğin olaylara bir düzen verdiğini ve var olan yapıyı koruyarak yeniden ürettiğidir. Gelişmeyi durdurur, engel olur. Oysa dinamizm ancak bizzat toplumun kendisinden gelebilir. Burada liberalizm olarak tanımlanan olgunun anahtarını görürüz: hükümet toplumun dışında bir kurumdur. Hele iki merkeziyetçiliği birden uyguladığında iyice dışsallaşır. Böylece en yakınımızdaki şeyler bile uzağa taşınmış olur. Mümkün olduğunda daha da fazlasını yapar. Toplumu sıkarak boğar. En yakındaki şeyleri yabancı ilan eder. Aşırı merkezileşmiş bir ülkenin yurttaşı kendi ülkesinde neredeyse bir göçmen gibidir. Yaşadığı bölgenin geleceğiyle ilgilenmez. Bu yüzden,

“köyünün zenginliği, sokağındaki polisin durumu, kilisenin ve rahip evinin hali onu etkilemez; bütün bunların kendisini hiçbir şekilde ilgilendirmedğini ve hükümet dediğimiz kudretli yabancıya ait şeyler olduğunu düşünür.”(s. 161)

Bu benzetmede Tocqueville’in soyut bir çözümlemeyi somutlaştırmakta ne kadar başarılı olduğunu görüyoruz. Sonuçta böyle bir devlet yurttaş değil teba üretir.

Bunun tersi olarak Amerika Birleşik Devletleri yerinden yönetimin başarılı olduğu yer olarak bir yurtseverlik örneği olur. Komününde kendi evinde olan Amerikan yurttaş devletinin birliğinde de yine kendi evindedir. Kendi gücünü ve ülkesinin kanunlarını daha iyi tanır. Kanun başkasının kanunu değil kendi kanunudur. Tocqueville’e göre “Avrupalı kamu görevlisi gördüğünde çoğunlukla ‘iktidarı’ görür Oysa Amerikalı kamu görevlisi gördüğünde ‘hukuğu’ görür” Dolayısıyla A.B.D’nde insanın insana itaat etmediği adalete itaat ettiği söylenebilir. Yerel kurumlar toplumsal durum demokratik olduğunda halk için özellikle yararlıdır, çünkü Tocqueville’e göre despotizme direnmenin tek yolu budur. Yazarımıza göre Fransız Devrimi’nde birbiriyle karıştırılmaması gereken iki farklı eğilim vardı:

“Biri özgürlük, diğeri despotizm yanlısı olan iki hareket. Eski monarşide yasaları kral yapardı. Egemen gücün altında yarı yarıya yıkılmış yerel kurumların kalıntıları yer alıyordu. Bu kurumlar birbiriyle bağlantısız, mantıksız ve kötü düzenlenmişti. Aristokrasi bunları zaman zaman tahakküm aracı olarak kullanmıştı. Devrim, hem krallığa hem de bu yerel kurumlara karşı yapıldı. Kendisinden önceki tüm baskıcı kurumlara ve kendine karşı çıkan herkese aynı şekilde nefretini kusan devrim bu iki düzeyi birbirinden ayırmadı, hem cumhuriyetçi, hem de merkezileştirici oldu. Fransız Devrimi’nin bu ikili karakteri mutlak iktidar yandaşları tarafından ustalıkla kullanılmıştır.” (s. 165)

Amerikan yönetim yapısının özelliklerini belirttikten sonra sıra hukuk sistemini betimlemeye gelir. Tocqueville’e göre, Amerikalılarda Avrupalıları şaşırtacak derecede güçlü yargıçlar vardır. Yargıç, siyasal ve toplumsal yaşamın her anında hazır ve nâzırdır. Yargının ayırıcı üç özelliği vardır. İlki, yargıcın ancak bir anlaşmazlık olduğunda devreye girmesidir ki bu hakem rolüne tekabül eder. İkincisi, yargıcın özel tekil durumlarla ilgili hüküm verip genelle ilgilanmemesidir. Üçüncü olarak da yargıç ancak kendisine başvuru yapıldığında harekete geçebilir. (s. 168) “*Amerikan yargıçlarının gücü nereden gelir*” sorusu üstüne düşünen Tocqueville, halkın yargıçlara anayasayı düzeltme hakkını tanımış olmaları üzerinde durur. A.B.D’nde anayasa yasamayı yapanları aynı sade vatandaşı bağladığı gibi bağlar. Yani geçerli olduğu sürece Anayasa maddeleri herkesi bağlar. A.B.D’nde bir yargıç bir kanunu uygulamayı reddettiğinde iki yol vardır: “*ya halk anayasayı değiştirecek, ya da yasama organı kanunu değiştirecektir*”. (s. 171) Böylece baktığımızda Amerikalıların mahkemelerine büyük bir siyasal güç verdiklerini söyleyebiliriz. Ancak, dikkat edilmesi gereken yargıcın yalnızca özel, tekil durumlarda yasayı uygulamayabileceği, kanunu doğrudan karşısına alamayacağıdır. Amerikan mahkemelerinin bu uygulaması, Tocqueville’e göre, özgürlük ve kamu düzeni bakımından son derece yararlıdır; çünkü belli sınırlar içinde mahkemelere tanınmış olan bu yetki siyasal meclislerin tiranlaşmasına karşı en büyük engellerden birini oluşturmaktadır. (s. 172)

Amerikan yargıçlarına tanınmış diğer yetkiler arasında, şikâyet ve suçlama üzerine kamu görevlilerini yargılama yetkisi de vardır. Bu hak, tüm yurttaşlar tarafından tüm mahkemelerde kullanılabilir. Oysa Fransa'da bu hak, sadece kral tarafından ve ancak gözle görülür bir suistimal söz konusu olduğunda kullanılabilirdi. Birçok demokratik sistemde de kamu görevlilerinin yargılanması mülki amirin izniyle olasıdır. Tocqueville bu tür kısıtlamaları İngiliz ve Amerikalı dostlarına izah etmekte zorlandığını ifade etmiştir. (s. 174)

“*Amerika'da Siyasal Yargılama*” başlıklı bölümde Tocqueville, siyasal organların (özellikle meclislerin) olağanüstü durumlarda geçici olarak yargılama yapabilmesini anlatmaktadır. Böyle durumlarda meclislerin yargıladığı kamu görevlileri görev ve sorumluluklarından alınabilirler. Bu tam olarak yargılama değil, görevden almadır. Esas yargılamayı yine yargıçlar yapar. Meclisin yaptığı esasen hukuki bir işlem olmaktan ziyade idari bir tasarruf gibidir. Oysa Avrupalılar böyle yapmamışlardır, siyasal mahkemeler kurarak suçluları yargılamaya kalkışmışlar böylece yargıyı siyasallaştırmışlardır. (s. 180)

Amerika'da Demokrasi'nin ilk cildinin birinci bölümünün geri kalan kısmında yazar Amerikan Federal Anayasası'nın ayrıntılı bir tasvirini yapar. (s. 182-250) Burada çözümleyici bir üsluptan ziyade bilgi verici ve betimleyici bir yöntem kullanıldığından fazla üzerinde durmuyorum. Ancak, yazarın halk egemenliği sorununun Amerika'da Avrupa'ya nazaran daha yumuşak bir tarzda çözülmüş olduğunu savunduğunu belirtmemiz gerekir. Söz gelimi, egemenlik birçok Avrupa ülkesinde tek ve bütüncül bir olguyken A.B.D'nde eyalet devletleri ve birlik arasında bölüşülmüştür. Anayasa birliğin (federal devletin) devletlere cepheden saldıramayacağını ancak gerektiğinde bireyi kendi devletine karşı savunacağını öngörmüştür. Bu yolla kanunun ilkesi zarar görmüş olmaz, ancak sonuçları düzeltilmiş olur. Burada söz konusu olan, demokrasileri kendilerini tehdit eden iki büyük tehlikeden korumaktır: yasamanın seçmenlerin iradesine bağlı olarak köleleşmesi ve yürütmenin elinde olmayan

tüm yetkilerin yasamada toplanması olasılıkları.¹³

İkinci bölümde Tocqueville kanunların kaynağı olan halk iktidarını inceler. “*Birleşik Devletlerde gerçekten yönetenin halk olduğunu nasıl söyleyebiliriz*” başlıklı kısa bölümde Tocqueville şunları söyler:

“Amerika’da halk yasaları yapanları ve uygulayanları seçer, kendi oluşturduğu jüriler aracılığıyla da yasaları çiğneyenleri cezalandırır. Bu kurumlar sadece ilke düzeyinde değil uygulamada da demokratiktir. Halk, temsilcilerini doğrudan kendisi seçer, kendine bağlılıklarını sürekli tutmak için de genellikle seçimi her yıl yeniler.” (s. 255)

Esasında demokratik rejimlerde çoğunluğun herkes adına yönetimde bulunduğu doğrudur. Bu çoğunluk yönetimi de partiler, dernekler ve basın gibi kuruluşlar aracılığıyla oluşturulan görüşleri dikkate alır. Amerikan demokrasisinde iki büyük parti vardır: Cumhuriyetçiler ve Federaller. “*Partiler*”, der Tocqueville, “*yurttaşların ülkenin tümünü ilgilendiren konular üzerindeki fikir ayrılıklarından doğar*” ve ekler: “*Partiler hükümetlerin özünde bulunan kötülüktür*” (s. 256) Tocqueville belirgin şekilde büyük partilerden yanadır. Ona göre,

“Küçükler toplumsal ve siyasal gelişmelerin yavaş seyrettiği, insanların her şeyin sonuna geldiğini düşündükleri anda arayıştan türerler, kalıcı olamazlar, siyasal inançları da tutarsızdır. Büyük partiler sarsar, yırtar ve kurtarırken, küçükler tahrik eder, parçalar ve yıkarlar. Federal Parti ve Cumhuriyetçi Parti Amerikan yurtseverliği ve bilgeliğinin kalıcı abideleri gibidir.” (s. 259)

Yazarımızın basın özgürlüğüyle ilgili görüşü belki bugün için bile en dengeli görüşlerden biridir:

“Basının doğası gereği iyi olduğunu kabul eden ve ona mutlak bir özgürlük tanıyan görüşleri onaylamadığımı da itiraf etmeliyim. Basını, sağladığı yararlardan çok engellediği kötülükler açısından seviyorum.” (s. 264)

¹³ Rollet, 1998, s. 31.

Basının en önemli özelliklerinden biri despotik iktidara karşı direnme yolunu açık tutabilmesidir. Bu özgürlük kısıtlanmak istendiği zaman, önce basın ayağa kaldırılıp kışkırtılır ve sonra onu susturmak için tamamiyle yasaklanır. Bu da demokrasinin ortadan kaldırılması anlamına gelir. Tocqueville'e göre gazetelerin gücü sayıları arttıkça azalacak bu da bu özgürlüğün kötüye kullanılmasını engelleyecek bir unsur olacaktır. Yazarımız bu konuyu işlerken ilginç bir kamuoyu çözümlemesi yapar. İnsan zekâsının görüş oluştururken üç farklı aşama izlediğini söyler. Önce insan bir görüşe düşünmeden inanır. Sonra itirazlar dile getirilince şüphe duymaya başlar. Bu ikinci aşamayı geçtikten sonra ise gerçekten inanır. Basın özgürlüğünde de benzer bir süreç işler. Okurlar ilk önce okudukları şeye düşünmeden inanırlar. Sonra yeni ve karşıt fikirler az çok tanındıkça kuşku ve kaçınma dönemi gelir. Üçüncü aşamaysa düşünölmüş kanaatin oluşturulması ve kendi kendine kanaatin iyice sahiplenilmesi aşamasıdır. (s. 273) Bu aşama ancak az sayıda kişi tarafından ulaşılabilen bir aşamadır. Bir de, kuşku duyan, sorgulayan insanların içgüdülerine ve maddi çıkarlarına daha fazla bağlı olmaları söz konusudur. Tocqueville'e göre içgüdüler ve çıkarlar kanaatlere göre daha kalıcıdır ve daha kolay tanımlanabilirler.

Bireysel özgürlüğün en önemli kendini gerçekleştirme alanlarından biri siyasal örgütlenme alanıdır. Tocqueville Amerika'da devlet eliyle kurulan siyasal örgütlerin dışında birey inisiyatifiyle kurulan siyasal yapıların bolluğuna dikkat çeker:

“Amerika’da birey doğar doğmaz hayatın kötölükleri ve sıkıntılarıyla mücadele etmek için kendi gücünden başka bir şeye güvenemeyeceğini fark eder.(...) Birleşik Devletler’de kamu güvenliğini korumak, ticareti, sanayii, ahlâki ve dini değerleri geliştirmek için çeşitli dernekler kurulur. İnsanların özgür iradeleriyle bir araya gelerek kurdukları derneklerin gücüyle ortak amaçlarına ulaşacaklarından kuşku duyulmaz.” (s. 274-275)

Kamu düzeni içinde bireylerin örgütlenmeleri, onların bir görüşe açıkça katılmaları ve o görüşü egemen kılmak için çaba göstermek

üzere “engagé” olmaları anlamına gelir. Örgütlenmek, insanı görüşlerini kesin olarak belli etmeye zorlar, çünkü bir gazetenin yazdığı fikirlere katılmaktan çok daha fazla maddi ve sembolik maliyeti vardır. Üyeler sık sık bir araya geldiklerinden birbirlerini tanır ve kendilerini temsil edecek kişiye yetki verirler. Bu kişiler de derneğin ya da partinin yöneticisi olurlar.

Tocqueville için, örgütlenme özgürlüğünün gerekli ve yararlı oluşunun temel sebebi, “çoğunluk tiranlığının” (fr. *la tyrannie de la majorité*) karşısına bir set gibi dikilmesidir. Örgütlenme özgürlüğü İngiltere’den alınmış bir özgürlük olup artık Amerikan yasalarına, kültür ve geleneklerine iyice yerleşmiştir. Demokrasilerde aristokrasilerde olduğu gibi feodal ara kurumlar olmadığı için örgütlenme özgürlüğüne özellikle ihtiyaç vardır. Özellikle de “*prens keyfiliğini ve partilerin despotizmini engellemek için*” (s. 278). Örgütlenme özgürlüğü, Avrupa’da bir savaşım aracı olarak görülür, oysa Amerika’da çoğunluğun imparatorluğunu zayıflatmanın aracıdır. Burada ki fark siyasal olmakla birlikte esasen kültürelidir. Siyasal partilerin çoğunlukla ilişkileri önemlidir. Rakibin de mutlaka temsil edilmesi gerekir. Tocqueville’e göre Avrupa’da partiler çoğunluktan o kadar uzakta bulunurlar ki hiçbir zaman çoğunluğu oluşturmaya umut etmezler; dolayısıyla çoğunluğun görüşlerine ödünsüzce saldırırlar. Sanki kendileri esas çoğunlukmuş gibi davranırlar. Oysa Amerika’da azınlıkta olanlar bir gün çoğunluk olacaklarına inanırlar. İsteklerini hiçbir zaman tam savaş kabalığına düşmeden sürekli olarak dile getirirler. Burada Tocqueville’in Max Weber’den çok önce, öznelerin eylemlerine yükledikleri anlamı içinde bulundukları toplumun kültürel bağlamından ayırmadan titizlikle anlamaya çalıştığını görüyoruz.

Tocqueville “*Amerika’da Demokrasinin Hükümeti Üzerine*” başlıklı bölümde konuya yine Avrupa/Amerika karşılaştırması yaparak girecektir:

“Avrupa’da biz demokrasinin gerçek karakterini ve hakim eğilimlerini değerlendirmekte zorlanıyoruz. Çünkü Avrupa’da hangi tarafa koyacağımızı bilemediğimiz, ilkelere ya da mücadele

içinde doğan tutkulara indirgenebilecek birbirine karşıt iki ilke arasında gider geliriz. Amerika'daki durum bundan farklıdır, halk olaya aracısız olarak hakimdir, korktuğu çekindiği bir şey yoktur, intikam peşinde koşmaz.” (s. 283)

Burada Tocqueville, Fransa eleştirisini derinleştirerek Amerikan demokrasisini idealize eder ve demokrasinin dünya ölçeğinde karşı konulmaz bir süreç olduğunu müjdelar:

“Dolayısıyla Amerika’da demokrasi kendi yoluna bırakılmış, bütün hareketleri özgürlük ve doğallık içinde gelişmektedir. Bunu iyi değerlendirmek gerekir. Özellikle bizler iyi değerlendirmeliyiz... Biz ki, gözü kapalı ve karşı konulmaz bir süreçte, hatıta özgürlüğe mi yoksa despotizme mi çıktığını bilemediğimiz bir süreçte yol alıyoruz. Ama çıkacağımız yerin mutlaka demokratik toplumsal durum olacağını anlamalıyız.” (s. 283)

Yazarımızın Amerikan demokrasisini bu düzeyde idealleştirmesi onun aksayan yönlerini gözden kaçırması anlamına gelmez. Söz gelimi A.B.D’nde en önemli kişilerin çoğunlukla kamu görevlerinden uzak kaldıklarını söyler (s. 284). Buna sebep olan iki etken vardır Tocqueville’e göre. Hiçbir ülkede herkes aydın olamaz ve halk hiçbir yerde tüm zamanını öğrenmeye ayıramaz. Yazarın cümleleriyle devam edersek,

“Halkın çalışmadan yaşamakta karşılaşacağı küçük ya da büyük zorluklar onun entellektüel gelişiminin zorunlu sınırlarını oluşturur. Bu sınırlar bazı ülkelerde çok uzakken diğerlerinde çok yakın olabilir. Ancak bu sınırların var olmaması demek, halkın artık maddi gereksinimlerle uğraşmaması yani esasında halk olmaktan çıkması demektir.” (s. 285)

Bütün bir halk aydın olamayacağına ve bütün aydınlar politika yapamayacağına göre halk da her zaman en aydın kişileri seçemez. Böylece Amerika’da bile en iyiler kamu görevlerinden uzakta kalabilirler. Ancak, siyasal sürecin işlediği demokratik ortamın varlığı her zaman tercih edilecek bir şeydir. Yani tüm bunların biçimsel de

olsa çeşitlik ortamında yaşanması önemlidir. Demokratik kurumlar insanlarda eşitlik tutkusunu yaratacak, besleyecek ve ayakta tutacak nitelikte olmalıdırlar. Yine Tocqueville'in ifadesine dönersek,

“Demokratik kurumların insanın yüreğinde yüksek düzeyde bir kıskançlık duygusu geliştirdiğini görmezlikten gelemeyiz. Bu sadece herkese diğerleriyle eşit olma imkânının sunulmasından ötürü böyle değildir. Aynı zamanda herkesin sahip olduğu olanakların zaman içinde zayıflayabilir ve tükenebilir oluşuyla ilintilidir. Demokratik kurumlar hiçbir zaman bütünüyle tatmin edemedikleri eşitlik tutkusunu uyandırır ve özendirirler.” (s. 285)

Eşitlik söylem düzeyinde kullanıldığında bilinen bir kavram gibi dururken hayata geçirilmek istendiğinde uzaklaşabilmektedir. Alt sınıfların genelde toplumdaki en iyilere oy vermeyerek onları yönetimden uzak tuttukları söylenebilir. Ancak devlet tehdit altına girerse onları kurtarıcı olarak çağırırlar. (s. 287)

Kamu görevlilerinin durumuyla ilgili bölümde yer alan gözlemlere dikkat etmek gerekiyor: Amerika'da kamu görevlileri üniforma giymezler, sade vatandaş gibi kalabalığa karışır, fark edilmezler. (s. 291) Demokratların gözünde hükümet bir iyilik değil, gerekli ve zorunlu bir kötülüktür. Memurlara maaş ödenir, böylece aristokratların türemesi engellenir. Bu gözlemler bizi demokrasilerde devletin nasıl finanse edildiği sorusuna götürür.

Tocqueville, Aristoteles örneğini izleyerek toplumu üç sınıfa ayırır: zenginler, hali vakti yerinde olanlar, emeğiyle yaşayanlar. Bu sınıfların her biri demokraside devletten belli ölçüde destek alır. Burada en ekonomik davranan orta sınıftır, vergilerin kendi küçük servetlerini etkilemesini istemezler. Alt sınıflar ise kamu harcamalarının ve zenginlerden alınan vergilerin artmasını isterler. Çünkü *“toplumun yararına harcanan tüm para onların yararına kullanılıyor muş gibi gelir”* (s. 299) Ancak orta sınıflar aşırı vergilendirmeye karşı çıkarak vergileri aşağı çeker. Sayı ve çoğunluk üzerine kurulu olan demokrasi, yönetenlere az, yönetilenlere çok kaynak aktarır. Oysa aristokrasilerde işbaşında olan sınıf daha çok para kazanır.

Devlet adamlarının geliri yeterli olmayınca, demokrasiyi yüzyıllardır kemiren hastalık ortaya çıkar ki buna yozlaşma ya da kirlenme diyebiliriz. Böylece işbaşındaki devlet memurları gayri meşru yollardan zenginleşirler. Oysa aristokraside zaten daha önceden zengin olan memurlar sadece iktidar isterlerdi. Tocqueville'e göre, aristokraside yöneticiler zaman zaman yozlaşabilirler ama demokraside neredeyse her zaman yozlaşmaya müsaittirler. Burada korkulması gereken "büyüklerin ahlâksızlığı değil, büyümeye götüren ahlâksızlık ya da ahlâksızlık üzerine inşa edilen büyüklüktür" Tocqueville'in kendi cümleleriyle,

"Demokraside sıradan yurttaşlar kendi aralarından çıkan birinin birkaç yıl içinde zenginliğe ve güce ulaşmasına tanık olurlar, bu olay onları şaşırtır ve kıskandırır, dün kendilerine eşit olan kişinin nasıl olup da şimdi onları yönetme hakkına sahip olduğunu merak ederler. Onun yükselişini yetenek ve erdemlerine bağlamak pek görülmeyen bir şeydir, çünkü böyle yaparlarsa kendilerinin daha az yetenekli ve becerikli olduklarını itiraf etmek gerekir. Çoğunlukla başarısının temel nedenini bazı kötü alışkanlıklarına bağlarlar ki bu genellikle doğrudur. Böylece alçaklıkla iktidar tutkusunun, bayağılıkla başarı arzusunun, kamu yararıyla özel çıkar ve namussuzluğun birbirine karıştığı bir garip mekanizma işlemeye devam eder" (s. 313-314)

Bu alıntıda ifade edilen sürecin psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla günümüzde de yaşanmakta olduğunu belirtmeden geçemeyeceğim. Demokrasinin kendi üzerinde yapabileceği düzeltmeler olduğunu belirten Tocqueville, halkların siyasal yaşamında kopan fırtınaların demokrasi içinde aşamalı olarak aşılabileceğini yazar. (s. 316) Halk, bugün yaşamakta olduğu sorunları derinden hissederek ve onları halletmek için yarınlara umut bağlamak yerine bugünden bir şeyler yapılmasını ister. Büyük projelere, yarınlara yapılan göndermeler onun için fazla bir şey ifade etmez. Tutmayan bir politika da ısrar etmek demokrasilerde pek yapılabilecek bir şey değildir. Bu daha çok aristokratik dönemde olanaklıdır. (s. 323)

“Amerikan toplumunun demokratik devletten sağladığı yararlar nelerdir” başlıklı bölümde yazar önce bir uyarıda bulunur. Amerikan anayasası demokrasinin hükümete vereceği olası şekillerden sadece birini temsil eder. Tocqueville, bu tür anayasaların kuracağı kurumların tek tip ya da ideal olduklarını iddia etmez. Bu konuda aceleci değerlendirmelerden kaçınmak gerektiğini söyleyerek şöyle yazar:

“Demokratik devletin kusur ve zaafı hemen görülür, bilinen şeyler olarak gösterilir. Ancak topluma yararlı etkisi hemen hissedilmediğinden kolay fark edilmez, neredeyse saklı kalır. Kusurları bir bakışta anlaşılır ama erdemlerini keşfetmek için uzun bir süre gerekir” (s. 325-326)

Bu gözlem dikkate değerdir, gelişmekte olan siyaset bilimi alanında üzerinde durulması gereken bir saptamadır. Kamu politikalarının başarısı gerçekten de ancak uzun dönemde değerlendirilebilir. Bunun yanında Tocqueville Amerikan demokrasisinin üç önemli özelliğinin altını çizer. İlki sayılarla ilgilidir: “*Demokraside yasalar genellikle nüfusun en büyük çoğunluğunun çıkarına yöneliktir, çoğunluğun iradesinden kaynaklandıkları için çoğunluğun çıkarına ters olmamaları gerekir*” (s. 326) Bu Tocqueville için tartışılmaz bir ölçüttür. Aristokrasi, ne kadar büyük tasarılar peşinde koşarsa koşsun, ne kadar özel kanunlar çıkarırsa çıkarsın tüm yaptıkları hep bir azınlığın yararına olur. Buna karşılık, demokrasi bazen kendi aleyhine çalışsa bile yasaların genel eğilimi genellikle çoğunluğun iyiliği doğrultusundadır:

“Demokrasilerde halk, her zaman kendi işiyle meşgul ve haklarına kıskançlıkla bağlıdır. Temsilcilerinin, kendi çıkarlarının çizdiği genel çizginin dışına taşmalarına izin vermez.” (s. 327)

Bu cümle bazı açıklamaları gerekli kılmaktadır, çünkü hem demokrasiyi hem de özel çıkarlar adına mücadeleyi olumlu gözük-mektedir. Cumhuriyetçi Fransız kültüründe böyle bir alışkanlığın var olmadığını söyleyebiliriz. Fransa’da genel çıkar -genel irade de diyebiliriz- ideolojisi yüzyıllar boyunca cumhuriyetçi demokrasiyle

uyuşabilen tek ideoloji olarak görölmüş, özel çıkarların dillendirilmesini engellemiş ve böylece gerçek bir tartışma zemini oluşamamıştır. Bu yolla genel çıkar ideolojisi sonsuza dek sürecek bir geçerlilik kazanmış gibidir. Tocqueville, hem bu cumhuriyetçi duyarlılığı taşıyan bir Fransız vatandaşı, hem de Amerikalıların bu konudaki hassasiyetini bilen bir aydın olarak özel çıkarların insanların eylemlerini motive edici gücünü kabul eder. Aynı zamanda özel çıkar ve genel çıkar kavramlarının bir şekilde birbirleriyle eklemlenmesi gerektiğini düşünür. Bu, genel çıkar tanımının arkasına saklanan totalitarizmin gerçekçilik (realizm) tarafından durdurulabileceği siyasal ve sosyolojik bir sorunsalı ifade eder. Amerika’da uygulandığı şekliyle demokraside, yönetenler yönetilen kitlenin çıkarlarına ters çıkarlara sahip olamazlar. Demokrasi herkesin refahını eşzamanlı olarak savunamaz, ancak en kalabalık yurttaş topluluğunun mutluluğu için çalışır.

Amerikan demokrasisinin ikinci önemli özelliğı ya da avantajı kültür ve hukuka verilen değerdan kaynaklanır. Şöyle yazar Tocqueville:

“Genel erdem düşüncesi dışında haktan daha güzel bir düşünce yoktur; esasında bu ikisi birbirine karıştırılmaktadır. Hak kavramı, siyasal yaşama uyarlanmış erdemden başka bir şey değildir. İnsanlar hak kavramı sayesinde kuralsızlığın ve tiranlığın ne olduğunu öğrenmişlerdir. Bu kavramla aydınlanmışlar, küstahlaşmadan özgür olmayı, köleleşmeden itaat etmeyi öğrenmişlerdir. Şiddete boyun eğen kişi aşağılanmış olur ancak benimsediğı kendisine benzer kişinin emretme hakkına boyun eğdiği zaman emreden hemcinsinden daha üstün konumdadır. Erdemsiz büyük adam olunamayacağı gibi, haklara saygı gösterilmeden büyük ulus olunamaz, hatta bu durumda toplum da var olamaz. Sadece güç sayesinde bir arada bulunan akıl ve mantık sahibi insanların oluşturduğu topluluğa toplum denebilir mi?” (s. 333)

Tocqueville’e göre haklara saygı olmadan büyük halk olunamaz, hatta toplum da olunamaz. Buradaki usavurma (fr. *raisonnement*)

gerçekçilik üzerine kuruludur. Amerika’da mülkiyet hakkı tanındıysa, proleterler (mülksüzler) değil mülk sahipleri bulunduğu içindir. Oysa Avrupa’da proleterler vardır. Aynı mantığı izleyerek şunları söyler:

“Siyasal alanda da yaşanan aynı şeydir. Amerika’da halktan insanlar siyasal haklar idealini anlamışlardır; çünkü bu hakları kullanırlar, kendi haklarına zarar gelmesin diye başkasının hakkına tecavüz etmezler. Avrupa’da aynı halk katından kişiler mutlak hükümdara boyun eğerken, Amerikalılar kendi aralarından çıkan kişilerin iktidarına itirazsız razı olurlar.” (s. 334)

Haklar düşüncesi kişisel çıkar düşüncesine bağlanmalı der, çünkü kişisel çıkarı temel almazsak, insanları yönetmek için ancak korkuya güvencibiliriz. Tocqueville’in bu konudaki değerlendirmeleri Raymond Aron’un, Hannah Arendt’in ve Claude Lefort’un totaliter mantık çözümlemelerini anımsatmaktadır bize. Tocqueville’e göre özgürlük güzeldir ancak öğrenilmesi uzun bir çıraklık dönemini gerektirir. Despotizmden özgürlüğe geçiş hemen olmaz. Yazarımızın kendi cümleleriyle,

“Güzellik açısından özgür olma sanatından daha doğurgan (yaratıcı) hiçbir şey yoktur, ama özgürlük eğitiminin zorluğu da başka hiçbir şeye benzemez. Despotizmde yaşanan süreç çok farklıdır. O çoğunlukla tüm dertlere çare olarak sunulur, doğruluğun dayanağı, ezilenlerin hamisi ve düzeni yeniden kuran güç olarak. Halklar yarattıkları geçici bolluğun bağrında pinekle-mektedirler; uyandırıldıklarında ise sefaletе düşerler. Özgürlük ise, tam tersine fırtınanın içinden doğar, toplumsal uyuşmazlıkların ortasına inanılmaz bir şekilde yerleşir, yararları da ancak çok uzun süre sonra anlaşılır” (s. 335)

Amerikan usulü demokrasinin ortaya koyduğu bir başka avantaj da yoğun bir toplumsal etkinliğin geliştirilmiş oluşudur. Toplum bütünyle seferber edilmiştir. Kadınlar, köleler, hizmetkârlar ve yerliler oy kullanamıyorlarsa da, zenginler azınlıktadır ve çoğunluk olan orta halliler hükümeti bilfiil idare etmektedirler. Bu olayın yararları

hiç de azımsanacak gibi değildir. Siyasal alanda yapılanlar daha sonra sivil toplum alanına yansıtılmakta, halk da kendi görüşlerine aykırı bir şey gördüğünde bu yolla müdahale etmektedir. Böylece demokrasi en yetenekli hükümetin bile tek başına başaramayacağı bir şeyi başarmaktadır:

“Meraklı bir tedirginliği, bütün gücünü, başka yerde bulunmayan büyük enerjisini tüm toplumsal bedene yaymakta ve genelde elverişsiz koşullarda bile harikalar yaratabilmektedir. Bunlar demokrasinin gerçek üstünlükleridir” (s. 341)

Amerikan demokrasisinde en büyük güç çoğunluğun gücüdür. Tocqueville bu gücü anlatırken “çoğunluk imparatorluğu” deyimini geliştirmiştir. Bu konuya kafa yorarken toplumda mümkün olan en büyük sayıdaki insan topluluğunun çıkarının nasıl korunacağını araştırır. Milletvekilleri halk tarafından kısa bir süre için seçilince kendilerini seçenlere bağımlı hale gelirler. Çoğunluğun bu öncelikli konumu Amerikan siyasetinde ve sivil toplum örgütlerinde ilk koloniler döneminden beri geçerliydi. Başlangıçtaki ilk hükümetlerin kabul ettikleri ilk ilkeler arasında toplumu oluşturan üyelerin birbirine eşit birimler oldukları ve kararların ancak çoğunlukla alınabileceği vardı.¹⁴ Çoğunluk dışında bir mercein karar alması düşünülemezdi. Ancak bu noktada çoğunluğun azınlığın gözlem ve taleplerine karşı nasıl bir tavır takınacağı önemlidir. Eğer çoğunluk azınlığı yok sayarsa tehlikeli bir alana girilmiş olur:

¹⁴ Aristoteles’in *Politika*’daki demokrasi tanımı çoğunluğa atıf yapar: “İktidar, özgür doğmuş ve yoksul insanların çoğunluğunun elindeyse demokrasi vardır” Bkz. Aristotle, *The Politics and The Constitution of Athens*, ed. by S. Everson, revised student edition, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s.154. Bu düşüncenin I.Ö. V. Yüzyılın başındaki öncüsü “Atinalıların Devleti”nin yazarı Pseudo-Xenophon’dur. Bu durumda zenginlerle yoksullar politika alanında birbirlerine eşit oluyorlar, basit insanlar da soylularla eşit oluyorlar. Soylunun olmadığı Amerikan toplumuna uyan bir tanımdır bu. Christian Meier, ilk defa V. yüzyıl Atina’sında kamusal işlerin “en yüksek sayının yararına olarak” idare edildiğini, yönetilenlerin yararına olduğunu ve bunun yönetilenlerin servetinden, eğitiminden ve toplumsal statüsünden bağımsız olduğunu söyler. Bkz. Christian Meier, *La Naissance du Politique*, trad. par D. Trierweiler, Gallimard, Paris, 1995, s. 189.

“Siyasette çoğunluğun her şeye muktedir olmasını hem inançsızlık hem de nefret edilecek bir şey olarak görürüm. Öte yandan iktidarın esas kaynağını da çoğunluğun iradesinde bulurum. Acaba kendi kendimle çelişiyor muyum?” (s. 348)

Tocqueville’in ortaya attığı bu soru mantıksal olarak çözümsüz görüldüğü oranda önemlidir. Çünkü burada Platon’dan John Rawls’a uzanan süreçte siyaset felsefesinin temel sorunlarından biri olan adaletle temas edilmektedir. Adalet ve hukuk devleti düşüncesi insanlığın genel kabul gören yasasını oluşturmaktadır. Bu noktada Tocqueville’in sorgulamasının derinliğine dikkat çekmek isterim. Yazarımız diyor ki:

“Adına adalet denilen, yalnızca şu ya da bu çoğunluk tarafından değil, tüm insanlığın çoğunluğu tarafından hazırlanıp kabul edilmiş bir genel yasa vardır. Bu yasa tüm insanların haklarını adalet çerçevesinde sınırlar. Bir ulus da toplumu temsil eden yasalara göre adaleti uygulayan bir jüri gibi düşünülebilir. Böylesi bir jürinin, yasalarını uygulamakla mükellef olduğu ve temsil ettiği toplumdan daha güçlü olması söz konusu olabilir mi?” (s. 348)

Tocqueville’e göre kişi adil olmayan bir yasaya itaat etmeyi reddettiğinde tabii ki yasayı çıkaran çoğunluğun hükmetme yetkisini inkâr etmiş olmaz, sadece halk egemenliğinden yola çıkarak insanlığın egemenliğine çağrı yapmış olur. Bu durumda, toplumun birey üzerindeki egemenliğinin, ya da Tocqueville’in deyişiyle “*toplumsal iktidar*”ın birey üzerindeki egemenliğinin sınırlandırılması gereğine geliriz. Aksi halde “*çoğunluk tiranlığı*”ndan bahsetmek yerinde olacaktır. “*Toplumsal iktidar*” kavramı çoğunluğun kararlarının uygulanışının dışında, çoğunluk adına hareket eden kişilerin yaydıkları, bir genel baskı/tahakküm havasına tekabül ediyor.

Tocqueville’in Amerikan hükümetlerine çok ciddi eleştirileri var. Bu eleştiriler de toplumsal iktidar ve çoğunluk tiranlığı kavramlarıyla bağlantılıdır:

“Demokratik devletin Birleşik Devletler’deki örgütlenmesine yaptığım en önemli eleştiri, Avrupa’daki çok kişinin zannettiği

gibi devletin zayıflığı değil tam tersine karşı konulmaz abartılı gücüyle ilgilidir. Ve midemi en çok bulandıran şey, Amerika'da yaşanan büyük ve sınırsız özgürlük değil, tiranlığa karşı alınan önlemlerin yetersiz oluşudur.” (s. 350)

Kitabın bu bölümleri, Tocqueville'i Amerikan demokrasisini idealize etmekle suçlayanları haksız çıkartacak ölçüde eleştireldir. On dokuzuncu yüzyılın Amerika'sında çoğunluk tiranlığını bireysel özgürlüğün önündeki en büyük engel olarak görmesi uzak görüşlülüğünün de göstergesidir. Yazarımız öncelikle Amerika'da bireysel özgürlüğün Avrupa demokrasilerindekinden çok daha geniş ve gelişkin olduğu tespitini yapmaktadır. Ama bu özgürlüğün hukuksal güvencesinin çok güçlü olmadığını da söylemeden geçememektedir. Bu konudaki çözümlemesi sosyolojik yaklaşımla bütünlenmektedir:

“Bugünlerde Amerika'da sık sık tiranlık uygulanıyor demek istemiyorum, buna karşı herhangi bir önlem alınmamıştır demek istiyorum. Ve bu gidişi engelleyen sebepleri de ülkenin yasalarından ziyade gelenek ve alışkanlıklarında aramalıyız diyorum.” (s. 351)

Tocqueville, bireysel özgürlük bağlamında başlattığı eleştirileri “Amerika'da Çoğunluğun Düşünce Üzerinde Uyguladığı İktidar” başlıklı bölümde sürdürmektedir. Bu bölümde Tocqueville, neredeyse emperyalizm çağındaki kapitalizmin marksist eleştirisini andıran bir üslup kullanmaktadır:

“Düşünce, gözle görülmeyen, ancak bütün tiranlıklara meydan okuyabilen bir güçtür. Günümüz Avrupa'sında en güçlü krallar dahi kendilerine karşı düşmanca düşüncelerin yayılmasını ve hatta bunların kendi saraylarına kadar ulaşmasını engelleyememektedirler Oysa Amerika'da böyle olmaz. Çoğunluk kararsız olduğu sürece konuşulur, tartışma devam eder. Kesin karar verildiğindeyse herkes susar ve karar tüm kesimler tarafından desteklenir. Bunun nedeni açıktır: hiçbir hükümdar toplumun tüm gücünü elinde toplayacak ve tüm muhalefeti alt edecek kadar mutlak olamaz, bu ancak demokrasilerde yasaları yapmaya ve uygulamaya yetkili olan çoğunluk tarafından gerçekleştirilebilir.

Esasen kralın gücü fiziksel olup insanların iradelerine ulaşmadan eylemleri üzerinde etkili olur. Ancak halkın çoğunluğu fiziksel olduğu kadar manevi bir güce de sahiptir, bireylerin hem eylemleri hem de iradeleri üzerinde etkili olur, her ikisine de engel olabilir.” (s. 353)

Burada görünürde kimsenin konuşma özgürlüğü kısıtlanmış olmaz, çoğunluğun çizdiği çerçeve içinde herkes özgürdür. Ancak bu çerçeve aşıldığında toplum kendisini manevi baskı altına alacaktır. Tocqueville’e göre aristokrasi ve monarşilerde şiddetin yerine getirdiği caydırıcılık işlevi demokratik cumhuriyetlerde çok daha kibarca entellektüel düzeyde halledilir. Tiranlıklarda ruhu sindirebilmek için pranga ve zincir kullanılır, insanlara işkence yapılırdı, demokratik cumhuriyetlerde toplumun gücü bireyi baskı altında tutar, bedeni özgür bırakıp ruhu csir alır. Bu, geniş kitleler arasında bir tür konformizm yaratır ve *“ilk bakışta tüm Amerikalılar aynı kafa yapısına sahip aynı yolu izleyen insanlar gibi görünür”* (s. 357)

Amerikan Cumhuriyetlerinde çoğunluğun mutlak gücünün demokrasi için en büyük tehlikeyi oluşturduğunu düşünen Tocqueville bu bölümün sonunda James Madison ve Thomas Jefferson’un görüşlerine başvurur. Madison *Federalist Papers* no. 51’de şöyle yazmaktadır:

“Bir cumhuriyette, toplumu yalnız hükmedenlerin zulmünden korumak değil, fakat toplumun bir kısmını öteki kısmın haksızlığından korumak da çok önemlidir.(...) Adalet devletin amacıdır. İnsanların bir araya gelişlerinin amacı da budur. Halklar hep bu uğurda çaba gösterdiler ve gösterecekler, başarılı olana ya da özgürlüklerini kaybedene kadar... Güçlü kesimler ve partilerin bütün toplumu kolayca birleştirmesine ve zayıfları ezmesine mümkün veren bir yapıda, tıpkı zayıflara güçlülerin karşısında güvence tanımayan doğa durumunda olduğu gibi anarşi hüküm sürecektir. Yine tıpkı doğa durumunda olduğu gibi, güçlüler de, durumları belirsiz olduğundan, zamanla zayıfları olduğu kadar kendilerini de koruyacak bir devlete boyun eğmek isteyeceklerdir.” (s. 359-360)

Eyalet devletlerinin güçlü iktidara sahip olmalarını isteyen Thomas Jefferson ise Madison'a yazdığı 15 Mart 1789 tarihli mektubunda şöyle diyordu:

“Devletimiz içinde kaygı duyduğum tek konu yürütme gücü değil. Yasamacıların tiranlığı bugün ve daha uzun yıllar için de en önemli tehlikeyi oluşturuyor. Yürütmenin tiranlığı ise sıranın kendine gelmesini bekliyor, daha ileriki dönemlerde gündeme gelecektir” (s. 360)

Görüldüğü gibi Tocqueville anarşi ve tiranlık gibi ağır ifadeleri bizzat Amerika'nın kurucusu olan iki önemli şahsiyetten ödünç alarak kullanmıştır. Bu noktada sorulması gereken soru kanımca şu olabilir: *“bütün bu risklere rağmen nasıl oluyor da Amerikan demokrasisi özgürlüğü iyice kısıtlayan bir tiranlık yönetimine dönüşmüyor?”* ya da *“çoğunluk tiranlığı nasıl oluyor da ılımlı hale getirilebiliyor?”* Bu sorular kitabın sekizinci bölümünün ana sorunsalını oluşturuyor. Yazar bu bağlamda iki etmen üzerinde duruyor: Yönetimsel (idari) merkeziyetçiliğin olmayışı ve hukukçuların ağırlığı.

Tocqueville'e göre Amerika siyasal merkeziyetçiliğin olduğu ancak yönetimsel merkeziyetçiliğin bulunmadığı bir ülke. Toplumunu yöneten siyasal otoritenin aynı zamanda yönetimsel otoriteye de sahip olması durumunda özgürlük yeni dünyadan silinip giderdi. Oysa Amerika'da merkezi hükümet yerel ve küçük sorunlarla ilgilenmez. Bu tür işler yerel makamlarda çözülür. Yerel makamlar merkezi hükümetin karamamelerini kendi anlayışları çerçevesinde uygular. Yerel yönetimler bu noktada federal çoğunluğun baskısını yavaşlatan bir tür dalgakıran işlevi görürler. Baskıcı bir yasa çıksa bile yerel uygulama özgürlüğe imkân verecektir. (s. 362)

Tocqueville'in Amerika yolculuğunda dikkatini çeken en önemli konulardan biri Amerikalıların hukukçulara verdikleri değer olmuştur. Yazarımıza göre yargıya tanınan bu özel önem, kurum olarak yargının demokrasinin yozlaşması eğilimine karşı en önemli güvenceyi oluşturmasını sağlamaktadır. Avrupa'daki yargıyla Amerika'dakini karşılaştıran Tocqueville çarpıcı gözlemler yapmaktadır:

“Avrupa’da hukukçular son beş yüz yıldaki tüm siyasal hareketlerde yer almışlardır. Bazen siyasal güçler tarafından kullanılmış, bazen de kendileri siyasal güçleri kullanmışlardır. Ortaçağda hukukçular mutlak kralların egemenliğini yaymak üzere çalışmışlar; o günden bugüne de aynı egemenliği sınırlama çabasında dırlar. İngiltere’de aristokrasiye iyice yakınlaştıklarına tanık olduk. Fransa’daysa tam tersine aristokrasinin en keskin düşmanı kesildiler. Acaba hakikaten kısa süreli ve geçici eğilimlere boyun mu eğiyorlar ya da kendi içsel öngörülerıyla duruma göre doğal bir tepki mi veriyorlar? Bu konuyu aydınlatmak isterdim, çünkü sanırım hukukçular doğmakta olan yeni toplumda en önemli rolü oynamak konumunda olacaklar.” (s. 363)

Amerika’da yargıçlar bir tür aristokrasi oluşturmaktadırlar. Eğitimleriyle kazandıkları bilgiler onlara toplumda özel bir yer kazandırmıştır. Aydınlar arasında ayrı bir yerleri vardır. Aranan ve çok gerekli olan bir bilimle uğraştıkları için görevde oldukları sürece bu üstünlüğü hissederler. Yurttaşlar arasında hakemlik işlevi görürler. (s. 363-364) Soyluların bulunmadığı, zenginlerin ve prenslerin ayrıcalıklı bir yere sahip olmadığı A.B.D’nde Tocqueville yargıçların aristokratik bir işlev gördüklerini düşünmektedir. Özellikle yasaların anayasaya uygunluğunu denetleme yetkisine sahip olmaları yargıçların her an siyasete müdahale edebilme olanağına sahip olmaları demektir. Bu yetki talep üzerine kullanılır. Böylece siyasetçileri yasa yapmaya zorlayamazlar ama anayasaya uygun davranmaya ve kendi içinde tutarlı olmaya zorlarlar. Doğumları ve savundukları çıkarlar itibariyle halka, zevk ve alışkanlıkları itibariyle de aristokrasiye ait olan hukukçular tüm bu nitelikleriyle Tocqueville’in kafasındaki “denet ve denge” (ing. *checks and balances*) sisteminin en önemli unsurunu oluşturmaktadırlar. (s. 369)

Tocqueville çoğunluğun gücünü ve onu durduran etmenleri bu şekilde irdeledikten sonra Amerika’da demokrasinin kesintisiz işleyişinin ardındaki nedenleri araştırmaktadır. Bu konuda üç neden belirleyen yazarımız ilk olarak “Amerika’nın özgül durumundan kaynaklanan nedenler”i ele almaktadır. Bilindiği gibi Amerika’nın özgün coğrafi durumu özel koşullar yaratmaktadır. Amerika’nın

komşusu yoktur. Komşusu olmayınca yakında tehlikeli düşman da yoktur. Büyük bir başkentinin olmayışı merkezileşmeyi dolaylı olarak engellemekte, bu da masrafları düşük tutmaya katkıda bulunmaktadır. Toprağın genişliği de bunlara eklendiğinde Amerika'yı barış içinde uzun bir geleceğin beklediği söylenebilir. Gerçekten de geniş bir alana ve sınırsız kaynaklara sahip olan Amerika'da 1815 yılı itibariyle sadece on üç milyon insan yaşıyordu. Tocqueville'e göre Amerikalıların mutluluğu ve barışçı karakterleri siyaset yapma şekillerini dahi etkiliyordu: *"Amerikalıları en derinden etkileyen tutkular siyasal değil ticaridir, hatta ticaretteki pazarlık alışkanlıklarını siyasete taşıdıkları bile söylenebilir"* (s. 389) Bu noktada mülkiyet hakkının temel belirleyici olduğunu ve Amerikalıların toplum ve düzen konusundaki yaklaşımlarının temelini oluşturduğunu düşünebiliriz.

Demokrasinin olağan işleyişini sürdürmesini sağlayan bir başka etmen de yasalarlardır. Yasaları daha önce de irdelemiş olan Tocqueville bu konuda üç veriye dayanmaktadır. Bunlardan ilki A.B.D'nin federal yapısıdır ki bu sayede Amerika büyük bir cumhuriyetin gücüne erişmekte buna karşılık küçük bir cumhuriyet gibi güven ve barış içinde yaşamaktadır. İkinci olarak belediyeler ve yerel kurumların gücü ön plana çıkmaktadır: *"çoğunluk despotizmini yumuşatan komünal kurumlar halka özgürlüğün tadını ve özgür yaşama sanatının inceliklerini tattırmaktadır"* Üçüncü olarak da yine yargı erkinin bağımsızlığı ve gücü gelmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi demokrasiden sapmalar olduğunda mahkemeler çok yönlü bir işlev görmektedirler. Çoğunluğun özgürlüğüne engel olmadan, onun iradesini yavaşlatmakta ve ılımlılaştırmaktadırlar. (s. 391)

Tocqueville, demokrasinin işleyişini garanti altına alan üçüncü büyük etmen kümesi olarak gelenek ve alışkanlıkları göstermektedir. Bu, diğer bölümlerde pek üstünde durmadığı bir konu olduğundan özellikle bu bölümde geliştirilmiştir. Tocqueville, *"gelenek ve alışkanlıklar"* derken kastettiği latince *"morus"* (fr. *mœurs*) olarak geçen sözcüğün kapsadığı alan ve buna ek olarak bugün kültür olarak tanımlayabileceğimiz halkın entellektüel ve ahlâki durumudur.

Bu genel tablo içinde demokratik rejimin yararına olan ve sistemi destekleyen çeşitli unsurlar vardır ki Tocqueville bunları irdeliyor.

Tocqueville'e göre insan zihni yeryüzüyle gökyüzünü, yani bu dünyadaki yaşamla öbür dünyayı uyumlu bir şekilde birleştirmeye çalışır: siyasal toplumla dini bir bütün içinde algılamak ister. İngiltere kökenli Amerikalıların göç ederken yeni dünyaya taşıdıkları din bu bağlamda cumhuriyetçi ve demokratik sıfatlarıyla nitelenebilir. İki yüzyıl kadar öncesine kadar Papalık otoritesine tabi olan bu kesim Amerika'da kendi başının çaresine bakmaktadır. Ayrıca, belki bundan daha da önemlisi, Amerika'da Tocqueville kitabını yazdığı tarihte bir milyondan fazla Roma'ya bağlı katolik vardır ve bunlar Amerika'daki en demokratik ve en cumhuriyetçi sınıfı oluşturmaktadırlar. (s. 393) Buradaki iddianın oldukça ilginç olduğunu ve din sosyolojisinde pek alışkın olmadığımız bir şekilde temellendirildiğini görüyoruz:

“Katolik dinine demokrasinin doğal bir düşmanı olarak bakmakta hatalı olduğumuzu düşünüyorum. Katolisizm bana çeşitli farklı hristiyan öğretiler arasında diğerlerine nazaran koşulların eşitliği ilkesine en elverişli olanı gibi gözüküyor. Katoliklerde dinsel topluluk iki unsurdan oluşur: rahip ve halk. Rahip inananların üzerinde tek başına yer alır, onun altında bulunan herkes eşittir... Katolisizm mutlak monarşi gibidir. Prensi atarsanız, koşullar cumhuriyette olduğundan daha eşit hale gelir.” (s. 393)

Tocqueville'e göre Avrupa'daki katoliklikle Amerikan katolikliği arasında belirgin bir farklılık var. Bu Amerika'da aristokrasinin bulunmayışı ve rahiplerin politikanın dışında tutulmasından kaynaklanıyor. Fransa'da katolik rahipler aristokraziyle iç içe geçip politikaya karışınca aristokratlaştılar ve eşitlik düşüncesinden uzaklaştılar. Buna karşılık Amerika'daki rahipler koşulların eşitliği düşüncesini kitlelere aktarmakta son derece önemli bir işlev yerine getirdiler. Dolayısıyla katoliklerin Avrupa'da yarattıkları sorunlar Amerika'da yaşanmadı. Amerika'lı katolikler zaten yoksul olduklarından kendileri gibi yoksulların iktidara gelebilmelerini ve iktidarı

paylaşabilmelerini sağlayabilecek çeşitlikçi bir sistemi desteklediler. Katolik rahipler de bu eğilime karşı çıkmadılar, dogmayla siyaseti birbirinden ayrı tuttular. Dogma (inanç) alanında görevlerini eksiksiz yerine getirdiler ancak siyaset alanında tanrının her şeyi insanların özgür seçimine bıraktığını kabul ettiler. Böylece denilebilir ki,

“Amerika’nın katolikleri hem en itaatkâr mümin hem de en bağımsız yurttaş olabildiler Birleşik Devletler’de cumhuriyetçi ve demokratik kurumlara düşmanlık besleyen tek bir dinsel öğreti bile bulunmamaktadır. Bütün rahip sınıfı aynı dili konuşmaktadır; görüşleri yasalarla tutarlıdır; bu ortak dil insan ruhuna egemen olan tek dildir.” (s. 394)

Tocqueville Amerika’da dinin demokrasiye muhalif olmadığını gösterdikten sonra dinin gelenekler ve kültür üzerindeki doğrudan etkisini incelemeye başlar ve bu etkinin de dolaylı olarak demokrasiyi güçlendirdiğini savunur. Dinin oynadığı toplumsal rolü irdelemek için sık sık *“medeni din”* (fr. *religion civile*) kavramını kullanır. Tocqueville’e göre din aile kurumu aracılığıyla toplumu ve dolayısıyla da devleti düzenlemektedir. Amerika’da geleneklerin gücünün altında din yatar. Bu konuda yazarımız oldukça ilginç ve iddialı çözümlemelere girişmektedir:

“Amerika’da görülen geleneklerin ciddiyetinin ilk kökeninin inançlar olduğu konusunda bir an bile kuşku duymadım. Din, servetin insanoğluna sunduğu sayısız günaha girme fırsatı karşısında genellikle yetersiz kalır. Her tarafından kamçılanan sürekli zenginleşme arzusunu pek engelleyemez, ancak çoğunlukla kadın ruhu üzerinde egemen olur. Zaten gelenekleri yapan da kadındır. Amerika dünyada aile bağına en çok saygı gösterilen ülkedir, aile mutluluğu kavramının en doğru ve en yüksek şekilde algılandığı yerdir.” (s. 397)

Görünen o ki, burada Tocqueville, belki aristokrat kökeninin de etkisiyle ailenin toplumsal yaşam üzerindeki etkisini çok önemli görmektedir. Onun düşüncesine göre Avrupa toplumlarında yaşanan düzensizlikler çoğunlukla aile içindeki kadın erkek ilişkisinin

bozukluğundan kaynaklanmaktadır. Ailedeki uyum eksikliği ve insanlardaki tutkunun şiddet olarak dışavurumu topluma yansımaktadır. Tocqueville'in Avrupa/Amerika karşıtlığı eksenindeki çözümlemeleri aile düzeyinde de sürmekte ve yazarımız *"Avrupalı aile içinde yaşadığı sorundan kaçıp toplumu karıştırırken, Amerikalı düzen sevgisini yuvasından alıp devlet işlerine taşımaktadır"* diye yazmaktadır. (s. 397)

Tocqueville'e göre Amerika'da hristiyanlığın ağırlığı politikacılar tarafından demokrasinin işletilmesi açısından gayet akıllıca kullanılmaktadır. (s. 398) Yani bir anlamda, toplumun dindar olması, cumhuriyet kurumlarının yaşaması için gerekli ve yararlıdır. Böylece yeni kıtada özgürlük ve dindarlık eşzamanlı olarak birlikte hüküm sürebilmektedir. Amerika'nın batısında bulunan devletler doğuda hristiyanlık propagandası yaparak onların despotizme kaymalarını engelleyebileceklerini düşünürler.

Amerikalıların dinsel alışkanlıkları Tocqueville'i şaşırtmıştı. Bu alışkanlıklar ve yarattıkları gelenek, Fransa'daki örneğe tamamiyle ters olduğu için yazarımız katolik din adamlarıyla yakın ilişkiler kurarak araştırmasını derinleştirmiştir. Ulaştığı sonuç, dinin görünen etkinliği kısıtlandıkça esas etkinliği ve ağırlığının daha da artacağı yönündeydi. Amerika'da hristiyanlık doğrudan siyasal alana girmeyerek gücünü artırmıştı. Şüphesiz ki, bu sonuca ulaşırken Fransız devrimi tecrübesini de göz önünde tutmuştu. Devrim yıllarında ve kısmen sonrasında, Fransız Katolik kilisesi aristokrasi ve monarşinin tüm olumsuz eylemlerinden sorumlu tutulmuştu. Oysa Amerika'da böyle bir suçlama olmamıştı.

Tocqueville'e göre din insan hayatının geçiciliğine karşı kalıcı bir umut arayışından kaynaklanmaktaydı. İnsan ömür boyu kuşku içinde yaşayamaz, rahat ve güvende olmak isterdi. Din bu ihtiyacı bu dünyada gideriyordu. (s. 403) Amerika'da din siyasetten ayrı tutularak aile yaşamının ve günlük yaşamın bir parçası olarak kalmış, böylece gelenek ve alışkanlıklar içindeki yeri kalıcı olmuştur. Fransa'da ise çıkar çatışmalarının içinde ve siyasetle iç içe olduğundan yıpranmıştır.

Tocqueville dinin toplumsal yaşamdaki ağırlığını anlattıktan sonra haklar ve kullanımına değinmektedir. Amerika’da eğitimin temel amacı yurttaşlara sahip oldukları hakları kullanma yetisini kazandırmaktır. Okullarda teorik eğitim alınır ve daha sonra haklar kullanıla kullanıla öğrenilir.

“Amerikalı sahip olduğu hakları yönetime katıldığı zaman öğrenir, hükümet ederken hükümet biçimlerini görür Toplumun büyük eserinin her gün gözleri önünde inşa edilmekte olduğunu görür, kendi elleriyle bu esere katkıda bulunur.” (s. 414)

Demokrasinin ayakta kalmasını sağlayan üç temel etmeni böylece irdeledikten sonra Tocqueville sosyolog bakış açısıyla bu üç etmen arasında hangisinin daha etkili olduğunu araştırmaya girişmektedir. Elverişli olan fiziksel koşullar Kuzey’de olduğu gibi Güney Amerika’da da vardır. Orada da geniş topraklar ve çok zengin doğal koşullar olmasına karşın insanlar sefalet içindedir ve demokrasi yoktur. Yani fiziksel koşullar tek başına Amerikan demokrasisinin başarısını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu durumda yasalar ve gelenekler Anglo-Amerikan toplumunun büyüklüğünü ve başarısını açıklama konusunda yazarımızın aradığı temel etmenler olarak öne çıkmaktadır. (s. 415) Buradan Tocqueville’in Amerikan yasa ve geleneklerini idealize ettiği, tüm ülkelere bütün zamanlar için önerdiği anlamı çıkarılmamalıdır. Tocqueville’e göre bu yasa ve gelenekler hem Amerikan halkının zekâsına ve kültürüne, hem de ülkenin fiziksel koşullarına denk düşmektedir. Karşılaştırmalı yöntemini uygulamayı sürdüren yazarımız bu kez Meksika’yı gündeme getirir. Meksika da aynı Anglo-Amerikan birliğinin içinde yer almakta ve benzer federal yasalarla yönetilmekte fakat demokrasi idaresini yerleştirememektedir. Demek ki fiziksel koşullardan ve yasalardan bağımsız bir etmenin olduğunu kabul etmeliyiz. Bu etmen de, Tocqueville’in tanımladığı anlamda, demokrasiye uygun geleneklerin varlığı olmaktadır. (s. 415)

Karşılaştırmalı çözümlemenin sonucunda Tocqueville fazla iddialı olmayan bir sonuca varmaktadır: Yasalar ve gelenekler belki

tek başına demokrasiyi ayakta tutmaya yetmeyebilir “*ama Amerikalılar gösterdiler ki yasalar ve gelenekler aracılığıyla demokrasiyi şekle sokmaya çalışmaktan vazgeçmemeliyiz*” (s. 420) Hukuk, din, günlük hayatta edinilen deneyimler gibi etmenlerin tümü cehalet, kıskançlık ve ajitasyon gibi tehlikelere karşı dengeleyici unsurlar olmaktadır. Benzer unsurların Avrupa’daki feodal krallıklarda da zaten mevcut olduğunu hatırlatıyor Tocqueville. Avrupa’da krallar teorik olarak mutlak iktidara sahipti ancak bu iktidar neredeyse hiçbir zaman son aşamasına kadar kullanılmazdı. Soyluların da hakları vardı.

“Din, tebanın sevgisi, kralın iyiliği, onur, aile kavramı, taşra önyargıları, gelenekler ve kamuoyu gibi etmenler kralların iktidarını çevreler ve bu iktidarın çevresinde görülmez bir duvar örerlerdi. Dolayısıyla halkların yönetim şekilleri despotik ancak gelenekleri özgür olabiliyordu. Kralların görünürde her şeyi yapma hakları vardı ama bunları hayata geçirme istek ve olanakları tam olarak yoktu.” (s. 421)

Bütün bunların “*tiranlığı durduran engeller*” olduğunu düşünen Tocqueville bu bölümde feodalizm sonrası Avrupa eleştirisine girer. Burjuva devrimlerinden sonra Avrupa’da aristokratlar tasfiye edilmiş olduğu için güçlü iktidarlar hiçbir engelle karşılaşmadan yönetimlerini sürdürebildiler. “*Tüm yurttaşlar eşit olarak yoksul, örgütsüz ve yalnızsa iktidarın örgütlü gücüne karşı nasıl direnebilirler?*” (s. 423) Demokrasinin despotizme ve totalitarizme -totalitarizm sözcüğü o dönemde henüz kullanılmamakla birlikte- kayma ihtimalinin her zaman var olduğunu söyleyen Tocqueville feodalizme geri dönüş mümkün olamayacağına göre umudunu demokratik kurumların gelişmesine ve demokrasinin geleneklere yerleşmesine bağlamaktadır. Bu durumda demokratik kurum ve geleneklerin aşamalı gelişimi hem toplumsal sorunların uzun vadede çözümünün hem de özgürlüğün güvencesi olmaktadır. Bu gelişim yaşanmadığı müddetçe tiranlık kaçınılmazdır. Kitlelerin demokrasi talepleri farklı dönemlerde farklı yoğunluklarda olabilir, yasalar da zaman zaman

yetersiz kalabilir. Ancak bir kişinin boyunduruğuyla demokrasi imparatorluğunun egemenliği arasında tercih yapmak durumunda isek herhalde birine eğilim göstermeliyiz. “*Bir gün muhtlak eşitlik ideali-ne ulaşmak gerekiyorsa, buna despot sayesinde değil de özgürlük içinde ulaşmamız daha iyi değil midir?*” (s. 424)

Bu ilk cildin yüz sayfadan fazla tutan onuncu bölümünde Tocqueville Amerika’da yaşayan üç ırktan insanın yaşamını coğrafi bölümlere ayırarak ayrıntılarıyla betimlemekte, yine zaman zaman Fransa karşılaştırmalarıyla konuyu zenginleştirmektedir. Bu arada yerlilere ve siyahlara demokratik hakların tanınmasının fazla geciktirilmesinin mümkün olamayacağını belirtmektedir. Sonuç bölümündeys (s. 535-541) yazarımız Amerika Birleşik Devletleri’nin demokrasiyi işletmekteki başarısının bir rastlantı olmadığını ifade etmektedir. Tocqueville’e göre Amerikalılar Ruslarla birlikte dünyada büyük işler yapacak bir ulustur. Yalnız aralarında bir fark vardır: “*Amerikalılar özgürlüğü, Ruslarsa köleliği kullanarak amaçlarına ulaşabilirler*” (s. 541) Birinci cilt bu ilginç öngörüyle sona ermektedir.

AMERİKA’DA DEMOKRASİ (II. CİLT)

İlk kez 1840’ta yayınlanan ikinci cilt günümüzde birçok siyaset felsefecisi ve tarihçi tarafından sıklıkla ele alınmıştır. Kısmen bu nedenle Tocqueville okurlarının önemli bir kısmı bu ikinci cildi birinciden daha iyi tanır. Ayrıca yazarın ikinci cildi yazarken kendisine koyduğu hedefin daha kapsamlı olduğu da belirtilmelidir. Yine bu kitabın daha güncel kalabilmesini açıklayabilecek bir başka faktör, yazarın bu ciltte geliştirdiği demokratik toplumların evrimiyle ilgili çeşitli öngörülerin günümüzde büyük ölçüde gerçekleşmiş oluşudur.

Kitap Fransa’da ilk yayımlandığında pek büyük bir ilgiyle karşılanmamıştı. Dönemin cumhuriyetçileri Tocqueville’i tutuculukla ve demokrasinin parlak geleceğini görememekle suçladılar. Tutucularsa, cumhuriyetçilere karşı yeterince radikal olmadığını ve aristokratik değerleri yeterince savunmadığını düşünüyorlardı. Diğer yandan,

ikinci cildi birincinin devamı olarak düşünen okurlar da bu cildin felsefi derinliği karşısında bocalayarak hayal kırıklığına uğramışlardı. Yazarın bu ikinci ciltte ne yapmak istediği ve yanlış anlaşılmasıyla ilgili olarak Françoise Mélonio şöyle yazar:

“Tocqueville, birçok başka entellektüel gibi, aristokratik estetikle demokratik etiği kaynaştırmak istiyordu. Onun demokratik kültürün yerleşmesiyle ilgili kötümserliği, demokrasiyle ilgili bir tereddütünün olduğu şeklinde yorumlandı.”¹⁵

Bazıları için fazla tutucu, diğerleri içinse fazla devrimci görünen Tocqueville, ciddi ve dürüst bir entellektüel olarak gördüğünü doğru bildiği tarzda yorumlamıştır. Saint-Beuve¹⁶ gibi bazı önemli yazarlar bu ikinci kitabın önemini kavrayamamış ve sadece Tocqueville’in gelişkin bir soyutlama yeteneği olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak daha dikkatli bazı aydınlar, sözgelimi dönemin önemli şahsiyetlerinden Royer-Collard¹⁷, 1840’ta yayınlanan kitapta 1835’tekine göre çok daha fazla yetenek pırıltısı bulmuştu. John Stuart Mill, 1840’ın ekim ayında yazdığı bir makalede bu kitabın demokrasi üstüne yazılmış ilk büyük siyaset felsefesi yapıtı olduğunu söylemiştir.¹⁸

İlk kitapla ikinci kitap arasında belirgin üslup farkı hemen göze çarpar. İlk kitaptaki bilgilendiren belgesel üslup ikincide yerini daha soyut çözümlemelere bırakır. Bu kitabın yöntemi tümüyle farklıdır. Mill’e yazdığı bir mektupta Tocqueville bu farklılığı şöyle açıklar:

“Fransız ve Amerikan toplumlarının bana sunduğu kavramlardan yola çıkarak, henüz mevcut olmayan bir modeli kurmak, demokratik toplumların genel çizgilerini resmetmek istedim.”¹⁹

¹⁵ Françoise Mélonio, *Tocqueville et les Français*, Aubier, Paris, 1993, s. 101.

¹⁶ Charles Saint-Beuve (1804-1869) modern edebiyat eleştirisinin kurucusu olarak da gösterilen Fransız edebiyat tarihçisi.

¹⁷ Pierre Paul Royer-Collard (1763-1845) “doktrinerler” olarak bilinen kesim içinde yer alan Fransız filozof ve devlet adamı.

¹⁸ Aktaran Rollet, 1998, s. 11.

¹⁹ Aktaran Jean-Michel Besnier, *Tocqueville et la Démocratie, Egalité et Liberté*, Hatier, Paris, 1995, s. 19.

Bunu yaparken Tocqueville Max Weber'in kullandığı anlamda ideal tipin erken bir örneğini vermiş oluyordu. Sunduğu demokrasi kavramsallaştırması, siyasal yaşamı, kültürü ve günlük yaşamı kucaaklayan bütünsel bir yapı arz eder. Bu tür bir demokrasi 1840'lar-da henüz hayata geçmemişti. Tocqueville'in bir ideal tip olarak demokrasiyi yeniden kurması ne işe yarar diye sorulabilir. Bunun yanıtını şöyle verebiliriz: Toplumun bütünü demokrasi aracılığıyla okumak ve değişimi ya da evrimini demokrasi çerçevesinde yorumlamak. Böyle bakılınca *De la Démocratie en Amérique*'in ikinci cildi yalnızca siyaset felsefesine değil aynı zamanda bilgi sosyolojisi-ne de bir katkı olarak ele alınabilir. Bu cildin 1981 tarihli Garnier-Flammarion baskısına yazdığı önsözde François Furet'nin de belirttiği gibi, Tocqueville'in adını koyduğu demokrasi reel toplumsal bir durum değil, toplumsal ilişkilerin eşitlikçi bir çerçevede algılanmasıdır.²⁰ Burada Tocqueville ile Marx arasında bir karşılaştırma yapmak anlamlı olabilir. Marx eşitliği mutlak bir değer haline getirir. Onun hareket noktası işçi sınıfının yoksulluğudur. Günümüzde eşitlik mutlak bir değer olarak kalabilir, ancak birçok gelişmiş kapitalist ülkede işçilerin sefaleti artık verili bir olgu değildir. Tocqueville'in Amerika'da verili bir olgu olarak aldığı "*koşulların eşitliği*" kavramı ise bugün birçok Avrupa ülkesi için de verili bir olgu haline gelmiştir. Eşitlik arzusu ya da demokrasi talebi de temel eğilimdir. Ancak, eşitlik modern çağın ilk temel referansı olmasına rağmen Tocqueville'e göre bir değer değildir. Esas değer özgürlüktür. Eşitlik görelidir, ne kadar modern bir kavram olduğu tartışılabilir. Böylece modernliğin sosyolojisini yapmak mümkün hale gelir. Burada ortaya koyduğumuz tartışmayı en iyi formüle edenlerden biri Raymond Aron'dur.²¹ Despotizme kaymadan bir toplumun bireyleri hangi koşullarda türdeş olabilir? Ya da özgürlükle eşitlik nasıl uzlaştırılabilir? Bu ikilem, siyaset felsefesinin temel sorunlarından biridir.

²⁰ Furet, 1981, s. 7-55.

²¹ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz Alemdar, T. İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul, 1986, s. 223-269.

Esasında bu ikilemi Tocqueville'in tüm yapıtlarında izlemek mümkündür. Bu konuyu şimdilik burada bırakarak *D. A*'ın ikinci cildini kısaca özetlemeye çalışacağım.

Tocqueville birinci kısmın ilk bölümüne "*Demokrasinin Amerika'daki Entellektüel Hareket Üzerindeki Etkileri*" başlığını koymuş. Amacının demokrasinin sanatlar, bilimler ve düşüncelerle ilişkisini araştırmak olduğunu söylüyor. Konuya okura zor gelebilecek bir soruyu ortaya atarak başlıyor: "*Amerikalıların felsefi yöntemi nedir?*" Bu sorunun yanıtını ülkede yaşayan insanların ortak davranış özelliklerinden çıkarmaya çalışıyor. Gözlemleri yazarımızı şu sonuca vardiıyor:

"Sistem düşüncesinin ve alışkanlıkların köleliğinden, aile geleneklerinden, sınıfsal görüşlerden, bir noktaya kadar ulusal önyargılardan kurtulmak, gelenekleri yalnızca kültür birikimi olarak kullanmak, olguları daha iyi gerçekleştirmek için kendi mantığı içinde araştırmak, sonuca ulaşırken yöneme bağlı kalmamak ve biçimden ziyade özü amaçlamak, işte tüm bunlar Amerikalıların felsefi yöntemi diye adlandırdığım şeyin temel nitelikleridir" (s. 9)

Amerika Birleşik Devletleri'nde bireyin içinde bulunduğu toplumla bağları Avrupa'ya göre çok daha gevşek olduğundan bu ülkede Descartes'ın önermelerinin daha fazla destek gördüğünü söylüyor. Descartes, bütün önermeleri bireysel bir sorgulamadan geçirmenin yararlı olacağını söylüyordu. Düşünmek ve her şeyden yöntemsel bir şüphe duymak olumludur Descartes için. Tocqueville'e göre bu yaklaşım Amerikan pragmatizmine uygun düşmektedir. Toplum demokratikleştikçe, kuşakları birbirine bağlayan bağlar gevşiyor, insanlar birbirine yaklaşarak diğerlerini daha yakından tanımak fırsatına erişiyor; bu, diğerlerini ulaşılmaz bir yerde görmekten uzaklaşmalarını sağlıyor. Günlük sorunlarını kendi kendilerine çözmeye başlayan insanlar, dünyanın açıklanabilir bir nesne olduğunu görmeye başlıyorlar. Açıklanamayan şeyler yok sayılmaya başlanıyor. Bu, esasında on sekizinci yüzyılda Avrupa'da gelişen felsefi yöntemdir ve demokrasi taleplerini besleyen ana unsur olmuştur. Bu noktada

Avrupa deneyimiyle bakarsak, kişisel düşünmenin ve yöntemsel şüphenin yaygın olduğu bir Amerika'da dinin bu kadar yaygın ve gelişmiş olmasına şaşırarak da mümkündür. Ancak, toplumsal olguları çözümlerken basitleştirmemek ve tek-nedenli açıklamalardan kaçınmak gerekir. Din, A.B.D'nin kuruluşunda önemli rol oynamıştır. (s. 12)

Baştan beri mevcut olan hristiyanlığın yanında bir ikinci etmeni de saymak gerekir. Amerika'da 1789 benzeri bir devrim hiç yaşanmamıştır. Belirgin bir eşitliğin sağladığı entellektüel özgürlük ortamıyla devrimin getirdiği anarşi ortamı birbirinden çok farklıdır. Tocqueville tercihini açıkça devrimsiz seçenekten yana kullanmaktadır. Öte yandan, bu seçeneğin sağladığı ortamın da deyim yerindeyse "*dikensiz gül bahçesi*" olduğu sanılmamalıdır. Tocqueville eşitlik koşullarında ve "*demokratik toplumsal durum*" dediği koşullarda dogmatik inançların yok olmadığını ve olmayacağını da teslim etmektedir. Toplumda bazı bireyler olayları sorgular, düşünür ve fikir oluştururlar. Diğer bazılarıysa onlar kadar sorgulamaksızın, araştırmaksızın onlara duydukları güvenle bu görüşlere inanır ve destek verirler. Zaten herkes her konuda kendi özgün görüşünü oluşturmaya kalksaydı, insanlar hiçbir zaman hiçbir konuda birlik olamazdı. Bu durumda da Tocqueville'e göre toplum dediğimiz bütünsel yapıdan söz edilemezdi. Zira,

"Ortak düşünce olmadan ortak eylem olmaz, ortak eylem yoksa insanlar vardır ancak toplum dediğimiz birim yoktur. Toplumun var olması ve hatta refaha ulaşması için, yurttaşların farklı düşüncelerinin birkaç odak etrafında toparlanıp dile getirilmesi gerekir. Bu da ancak her bir yurttaşın zaman zaman diğerlerinin düşüncelerini kaynak alması ve oluşturulmuş görüşlere katılmasıyla mümkün olur." (s. 15)

Yazarımız, herkesin sınırlı sayıda önyargısının ya da dogmatik düşüncesinin olmasında sakınca görmemektedir. Bunu toplumun varlık koşullarından biri olarak görmektedir. Herkes her şeyi inceleyip yargılayamaz, bu olası bir şey değildir. En büyük filozoflar bile

bazı konularda genelin inandığı yargılara inanarak yazarlar. Koşulların eşitliği içinde yaşayan bireyler, tâbi olacakları entellektüel otoritenin insanlığın üstünde ve dışında, aşkın bir yerde bulunmasını kabul etmezler. Bu noktada gerçeğin peşine kendileri düşmek isterler, kendileri gibilerle birlikte. Aristokratik toplumlarda kitleler bilgisizdir ve genellikle aydınlanmış kişilere inanır ve güvenirler. Ancak, “eşitlik yüzyılları” geldiğinde, herkes kendini diğerine eşit görür veya görmek ister, bir başkasına tâbi olmak istemez, ancak herkesin inanacağı bir şeye inanmayı kabullenebilir.

“Bireyler eşit ve benzer koşullara ne kadar fazla çekilirlerse bir kişi ya da bir sınıfın etkisi altında kalma ihtimalleri o kadar azalır. Kitleye inanmaya daha yatkın olurlar, artık yavaş yavaş kamuoyu dünyayı yönetmeye başlamıştır. Demokratik ülkelerde kamuoyu bireylerin kişisel yargılarını biçimlendirmekle kalmaz, hiç bir yerde olmadığı kadar güçlenir. Eşitlik çağlarında insanlar birbirlerine güven duymazlar, ortak özellikleri nedeniyle birbirlerine benzerler, ancak kamuoyunun yargısına güvenirler” (s. 17)

Demokratik toplumda yaşayan birey kendini diğerlerinin yanında eşit görür ancak toplumun tümü karşısında kendini küçük hissederek. Dolayısıyla eşitlik ilkesi bireyi kitle karşısında küçük ve savunmasız bırakmış oluyor. Burada ilk ciltte çoğunluk tiranlığı kavramına yapılan vurguyu yeniden buluyoruz. Ancak bu ciltte Tocqueville siyasal çoğunluğun Amerikan toplumundaki verili ağırlığının ötesinde eşitliğin toplumsal bir çıktı olarak ürettiği, genelde çağdaş sosyolojiyle siyaset biliminde üstünde çok durulan bir kavram olan, kamuoyu kavramı üzerinde duruyor. Bu çözümlemeyi çıkartılan sonuç siyaset felsefesi açısından çok önemlidir: eşitlik kendi içinde iki farklı eğilim barındırmaktadır. İlk eğilim her insanı yeni düşüncelere yönlendirir. İkincisiyse insanları artık düşünmenin gerekli olmadığını inandıran eğilimdir. Bu durumda demokrasi, demokratik toplumsal durumun özendirdiği entellektüel özgürlüğü yok etmeye yönelmiş gibidir. Daha önceden kişilerin ya da sınıfların bireylere dayattığı düşünsel kalıpları kırabilmiş olan demokratik ortamda,

bu kez, bireylerin sadece çoğunluğun kabul ettiği genel-geçer ve sıradan düşüncelere bağlandığını gözlüyoruz. Bu da gerçek anlamda özgürlüğün ve yaratıcılığın yok oluşu anlamına gelebiliyor. (s. 18-19)

Bu ikilemi daha da ileri götürmek mümkündür. Demokratik toplumsal durumun ilk elde güçlendirdiği düşünce özgürlüğü demokrasi kurumsallaştıkça hükümsüz kalacaktır. Demokrasinin totalitarizme dönüşme ihtimali karşısında yazarımız korkusunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Ben şahsen iktidarın elinin ağırlığının üstüme çöktüğünü hissettiğimde, beni ezenin kim olduğuna bakmam, bir milyon seçmen tarafından bile sunulsa baskı altına isteyerek gireceğimi de hiç sanmıyorum” (s. 19)

Tocqueville üçüncü bölümde *“Amerikalıların genel fikirler konusunda niçin ataları İngilizlerden daha yetenekli oldukları”* sorusunun yanıtını aramaktadır. Burada yazarımız demokratik toplumsal durum olarak adlandırdığı durumla genel fikirlerin ilişkisini araştırır. Tocqueville’e göre genel fikirler hiçbir zaman insan zekâsının gücünü göstermez, tam tersine yetersizliğini gösterir. Çünkü doğada hiçbir canlı birbirinin tıpa tıp aynısı olamayacağı gibi, her nesneye ya da olaya uygulanabilecek tek kural da olamaz. Genel fikirler insanlara birçok olay hakkında zahmete girmeden katılabilecekleri yargılar sunar. Ancak sunulanlar çoğu zaman bütünlük ve kesinlikten uzak şeylerdir. (s. 21)

Bu konuda İngilizlerle Amerikalılar arasında bir karşılaştırma yapan Tocqueville İngilizlerin aristokrat bir kültür yapısı içinde bulunduklarını söylemektedir. Aristokratik toplumlar insanların yaşam koşullarında çok belirgin fark ve eşitsizlikler vardır. Bu durumda bireyler birbirine benzemez. Eşitsizlikler kalıcı olduğundan var olan sınıf sayısı kadar farklı, birbirine benzemeyen bireyler olabilir. Böylesi bir toplumda yaşayan insanlar da olaylara kendi sınıfları açısından bakar, genel fikirlere rağbet etmezler. (s. 23) Fransız aristokrat düşünür Joseph de Maistre de, insanların var olduğunu ancak

genel anlamda insanın var olmadığını söylemişti.”²² Oysa Tocqueville, demokratik ülkelerde yaşayan insanların çevrelerinde kendilerine birçok açıdan benzeyen insanlar gördüklerini, böylece doğal olarak genel bir insan düşüncesine ulaşabildiklerini söyler. Bu, yazarıma göre köleliğin doğada var olduğunu düşünen Antik Yunan ve Roma uygarlıklarına göre çok daha ileri bir aşamayı temsil eder. İnsanların doğuştan eşitliği düşüncesinin ciddi olarak yaygınlaşması için Fransız devriminin İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ni beklemek gerekmiştir.

Yazarımız antikitenin bütün büyük yazarlarının aristokrat kökenli olduklarını, dolayısıyla düşünce biçimlerinin aristokratik kalıplar içinde kaldığını belirttikten sonra eşitlik düşüncesinin İsa’nın ortaya çıkışından sonra geliştiğini öne sürmektedir. Oysa “*eşitlik yüzyılları*” olarak bahsettiği çağdaş dönemde insanlar eşit olmakla birlikte birbirlerinden uzak, soyut, yalnız ve zayıftırlar. Bu durumda insanlık tarihi kendi kendine işleyen bir mekanizma gibi görünmektedir. Böylece,

“Dünyada olanı biteni anlamak için büyük sebepler aramaya, her birimizin üstünde aynı etkiyi yapacak şeylere isteyerek inanmaya başlarız. Bu da doğal olarak zihnimizi genel fikirleri algılamaya ve savunmaya daha müsait hale getirir” (s. 24)

Amerikalıların genel fikirlere eğilimini bu şekilde anlatan Tocqueville, demokrasinin insan doğası düşüncesiyle bir tür akrabalık içinde olduğu düşünülmektedir. Yazarımıza göre İnsan Hakları Bildirgesi’nin evrenselleştiğini öne sürdüğü eşitliğin de insan doğasından başka bir kökeni ya da kaynağı olamaz. Eşitlik yüzyıllarında yaşayan insanlar çok meraklıdırlar ancak yaşamları yoğun ve karışık olduğundan fazla boş vakitleri yoktur. Düşünmek için fazla vakitleri kalmaz.

“Genel fikirleri severler çünkü onlar sayesinde tekil olayları incelemekten kurtulurlar, böylece, diyebilirim ki, çok sayıda şeyi küçük bir boyutta alırlar ya da pek az zaman harcayarak büyük bir ürüne sahip olurlar.” (s. 25)

²² aktaran Rollet, 1998, s. 59.

Aristokratik dönemlerde revaçta olmayan genel fikirler demokrasilerde her an karşımıza çıkar ve kötüye kullanılmaya müsaittir. (s. 26)

İzleyen bölümde Tocqueville genel fikirler konusunda Fransa'yla Amerika'yı karşılaştırır. İki ülke arasında derin kültürel farklar vardır. Bu konuda şunları yazar:

“Amerikalılar kamu işlerini her zaman kendi kendine yönetmiş demokratik bir halktır Bizse, kamu işlerini nasıl yöneteceğimizi uzun zamandır araştıran demokratik bir halkız. Bizim toplumsal durumumuz hükümet konusundaki genel fikirlere ulaşmamızı sağlıyordu ancak bu fikirlerin doğruluğu konusunda deneyimlerle sına, yetersizlikleri durumunda düzeltmeler yapma hakkı siyasal düzen tarafından engellenmişti. Oysa Amerikalılarda her ikisi birbirini sürekli dengelemekte ve doğal olarak düzeltmekte” (s. 27)

Demokratik bir ülkede yaşayan ve fazla boş vakti olmayan insanlar genel fikirlere eğilimlidirler, bu doğrudur; ama, bu ancak günlük yaşamlarıyla ilgili doğrudan edindikleri fikirlerin dışındaki fikirler için geçerlidir. Yazarımız bu konuda tüccarları örnek gösterir. Tüccarlar felsefe, siyaset, bilim ve sanat gibi konularla çok yakından ilgilenmezler ve var olan genel fikirlerle yetinirler. Ama konu ticarete gelince düşünceleri titizlikle ve yakından incelerler. Ayırtılar önemli olmaya başlar. Aynı şey politikada da söz konusudur. Devlet yönetiminde özel bir konuyla ilgili olarak genel fikirlerle körü körüne bağlı kalınarak yapılacak bir işlem yanlış ve tehlikeli olabilir. Bu durumda insanların bütün vakitlerini ayırarak ayırtıya girmeleri daha yararlı olur. Bu muhakkak ki sancılı bir süreçtir, ama ulaşılan sonuç daha sağlıklı olur. Böylece *“demokratik kurumlar yurttaşları hükümetle ciddi olarak ilgilenmeye zorlar, eşitliğin getirdiği genel teorilerin aşırı kısımları bu yolla yumuşatılmış olur”* (s. 28)

Beşinci bölümde Tocqueville dinin demokratik eğilimlerden nasıl yararlandığını incelemektedir. Bu bölümün ilk sayfalarında yazarımız sosyolojik bir çözümlemeden çok dinin toplum yaşamı için ne kadar

işlevsel bir kurum olduğu konusundaki görüşlerini aktarmaktadır. Dini bütün aristokrat bir ailenin çocuğu olarak böyle düşünmesi anlaşılabilir. Dogmatik inançlar arasında en iyisinin dinsel inançlar olduğunu söylerken, tanrı düşüncesinin insanı şüpheden kurtarıp eylemlerine anlam kazandırdığını düşünmektedir. Sıradan insanların tanrının varlığını sorgulamalarının bir işe yaramayacağını söyleyen Tocqueville, bu konunun bireylerin ortalama kapasitesini aşan bir sorun olduğunu belirterek şöyle yazar:

“Bütün genel fikirler içinde tanrıyla ve insan doğasıyla ilgili olanlar insan aklının normal eylemlerinden ayrı tutacağımız şekliyle en az zararlı olan türdür, bunlara inanmakla kazancımız kayıplarımızdan çok daha fazla olur. Burada dinlerin belki en önemli amacı bir avantaj olarak karşımıza çıkar: kalabalıklara bu temel sorular üzerinde herkesin anlayabileceği kısa, net ve mantıklı cevaplar sunmak.” (s. 30)

Tocqueville’e göre din, demokratik toplumda daha bir işlevseldir. Özgür bir ülkede dinsel baskı olmaz, özgürlük olur. Dinsel bir otoriteye bağlanmak da bu koşullarda özgür bir seçim sonucu olabilir. Siyasal anlamda özgür olan bireyler dinsel bir otoriteye tabi olmayı ya da olmamayı kendileri seçerler. Demokratik toplumda yaşanan eşitlik insanı birey olarak bir anlamda soyutlar, daha çok kendisiyle ilgilenmesini ve maddi hayatta tatmin aramasını sağlar. İşte din bu boşluğu doldurur Tocqueville’e göre. Ancak bir şartla: din kendi dışına taşarak etkisini genişletmemelidir. Böyle olursa kendi kuyusunu kazmış olur.

Daha sonra Hristiyanlık ile İslam arasında bir karşılaştırmaya girişen Tocqueville İslam’ın toplumsal ve siyasal yaşama gerektiğinden fazla müdahale eden bir din olduğunu Hristiyanlığınca sadece insanlar arası ilişkiler alanı içinde kaldığını öne sürer. (s. 32) Yazarın bu bölümde yaptığı karşılaştırmalı çözümlemeyi paylaşan yazarlar olduğu gibi paylaşmayanlar da vardır.

Örneğin Jacques Rollet İslam’ın eleştirel düşünceye tahammül edemediğini ve insan hakları üzerine kurulu olan demokrasiyle

bağdaşmadığını savunur.²³ Öte yandan bu düşünceleri paylaşmayan yazarlar arasında Marcel Gauchet'nin adını anmamız gerekir. Gauchet'ye göre, toplumsal ve siyasal düzenin gidişatı demokrasi yönündedir ve demokrasi geliştikçe bütün dinler yok olacak, yok olmayanlar da dönüşüm geçirecektir.²⁴

İzleyen bölümlerde Tocqueville bilim, sanat ve edebiyat dallarıyla demokratik toplum arasında anlamlı paralellikler bulmaya çalışır. Bunu yaparken aristokratik toplumdan demokratik topluma giden süreçte sanatçı ve zanaatçıların yaşadıkları dönüşüm konusundaki gözlemleri son derece ilginçtir. Aristokrasilerde sanatçılar ürünlerini bol zaman kullanarak özenle çalışarak üretirlerken demokrasilerde alelacele üretilen ürünler daha çok sayıda piyasaya sürülür ve tüketici bunlarla yetinmek zorunda kalır. (s. 63) İnsan üzerine inşa edilen kitle toplumunda tarih de yeniden yazılır.

Tocqueville'e göre,

“Aristokratik dönemin tarihçileri olayları belli kişilerin istek ve yorumlarına göre değerlendirir, en önemli değişimleri basit rastlantılara bağlarlardı. Bazen olayların arkasındaki en küçük nedenleri abartır, en önemlileri görmezlerdi. Oysa demokratik çağda yaşayan tarihçilerde ise tam tersi özellikler görülür. Çoğu insanoğlunun kaderine ilişkin bireye fazla bir önem atfetmez ama önemli genel olayların tümünü küçük küçük nedenlerin toplamıyla açıklar” (s. 107)

Yazarımıza göre, dünyadaki olayların bir çoğu genel sebeplerle, diğerleri ise özel etkilerle açıklanabilir. Bunlar her zaman için geçerlidir, ancak oranları değişebilir. Genel sebepler aristokrasilerde daha az görülür, çünkü aristokrasi kişisel etkilere daha açık bir sistemdir. (s. 108)

Tocqueville bu çözümlemelerinin sonucunda toplumun çarklarının kendi kendine yürüdüğünü düşünmeye başlar. Bireyin tarih üzerindeki etkisi sıfıra yaklaşıncı, dünya sanki farkında olmadığımız

²³ Rollet, 1998, s. 61.

²⁴ Marcel Gauchet, “Tocqueville, l’Amerique et Nous”, *Libre*, no. 7, 1988, ss. 43-120 ve aynı yazar, *Le Désenchantement du Monde*, Gallimard, Paris, 1985.

bir itici güç tarafından yönetiliyor gibi olur. Bu süreçte her bireyin eylemi üzerinde etkili olan nedenleri çözümlemek çok zorlaştığından, hareketin iradi olmadığı ve toplumların kendi üstlerinde var olan egemen bir güce tabi olarak yaşadıkları izlenimi doğar. (s. 109)

Kitabın “*Demokrasinin Amerikalıların Duyguları Üzerindeki Etkileri*” ana başlıklı ikinci kısmı ilk kısma göre daha çok ilgi çekmiş ve çeşitli yazarlarca daha önemli sayılmıştır. Bu kısmın ilk bölümü Tocqueville’in çok önemli gördüğü bir soruyla açılmaktadır: “*Demokratik halklar niçin özgürlükten ziyade eşitliğe şiddetli ve kalıcı bir arzuyla bağlıdırlar?*” İdeal durum eşitliğin ve özgürlüğün eşzamanlı olarak var olabilmesidir. Ancak Tocqueville’in gözlemleri herkesin tercihinin farklı olduğu, her dönemde bu iki kavramdan yalnızca birinin öne çıktığı yönündedir. Tocqueville’e göre:

“Kişilerin özgürlüğe olan yaklaşımları ve eşitliğe karşı hissettikleri esasında iki farklı şeye tekabül eder. Demokrat uluslar açısından bu iki kavramın eşit olmadığını açıkça eklemek isterim. Dikkat edilirse, her çağda bütün diğer gerçeklerin kendisine bağlandığı bir temel olgu vardır. Bu olgu neredeyse her zaman temel bir düşüncenin belirmesine ya da temel bir tutkunun oluşmasına yol açar ki bu diğer tüm düşünce ve duyguları kendine akıtan bir nehir gibidir” (s. 120)

Tocqueville içinde bulundukları yüzyılda insanların çoğunun özgürlüğe bağlı olmadığını ancak eşitliği savunup arzuladıklarını söylüyor. Yazarımıza göre eşitlik aşkı dönemin ana düşüncesi ya da “*egemen ruhu*”dur (fr. *esprit dominant*). Eşitlik geleneklerle, kanunlarla, alışkanlık ve düşüncelerle egemenlik sağlamış ana düşüncedir. Diğer yandan Tocqueville özgürlüğün eşitlikle kıyaslandığında çok daha zayıf ve kırılgan olduğunu düşünmektedir. İnsanların eşitliği özgürlüğe tercih etmesi için çeşitli nedenler vardır. Eşitlik bir kez kurulduğunda onu yıkmak için uzun ve sistemli bir çabaya ihtiyaç vardır; toplumsal koşullar değiştirilmeli, yasalar ortadan kaldırılmalı, davranış kalıpları yozlaştırılarak düşünce ve alışkanlıklar değiştirilmeye zorlanmalıdır. Oysa siyasal özgürlüğün yitirilmesi çok daha kolay gerçekleşebilir. Ona sıkıca sarılmayı ihmal

etmek, yitirilmesine olanak tanımak demektir. Ayrıca, siyasal özgürlük çaba harcamadan ele geçmez, ödün vermeden elde edildiğinde de mutluluk vermez. Eşitlikteki mutluluğu kişi kendi kendisine sunar, özel yaşamdaki küçük ayrıntılar bile insana eşitliği duyumsattır. Yaşıyor olmak bunu algılamak için yeterlidir. (s. 121-122) Tocqueville'e göre özgürlüğün getirdiği tüm olumlu değerler toplumsal yaşamda ancak uzun vadede hissedilir. Ancak, eşitliğin getirdiği kazanımlar hemen herkes tarafından o anda hissedilir. Siyasal özgürlüğün bir mücadele sonucu kazanılmasına, bu mücadelenin de çoğunlukla zahmetli bir süreç olmasına karşılık eşitliğin nimetleri kolayca yaşanır ve hissedilir. Zaten, Tocqueville'e göre özgürlük düşüncesi ve duygusu ancak koşullar eşitlenmeye başladığında yani eşitliğin dolaylı bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. (s. 122)

Eşitlik duygusunun özgürlükten daha eski bir tarihi ve geleneği olduğundan özgürlüğe tercih edilmesine şaşkınlık gerekmez. Bu konuda yazarın çok tanınan ve birçok yazar tarafından alıntılanmış bir ifadesini aynen aktarmak istiyorum:

“Demokratik toplumların özgürlük için doğal bir seçim yaptıklarını düşünüyorum. Kendi başlarına bırakıldıklarında onu arayacak, ona değer verecek ve ondan uzak kaldıklarında acı duyacaklardır. Oysa eşitlik için coşkulu, sürekli ve engellenemez bir tutkuya sahiptirler. Özgürlük içinde eşitlik isterler, ona böyle sahip olamazlarsa da kölelik içindeki eşitliği kabul ederler. Yoksulluğa, köleliğe ve barbarlığa tahammül edebilirler ama aristokrasiye artık asla tahammül etmeyecekler.” (s. 122-123)

Eşitlik tutkusunun beslediği bir başka duygu da bireyciliktir. Tocqueville eşitlik yüzyıllarında insanın kendi içine döndüğünü göstermeye çalışır. Bu amaçla bütünsel bir toplum ve kültürel hareketler çözümlemesi yaptıktan sonra sosyolojik bir tanım geliştirir. Yazarımıza göre bireyciliğin sözcük olarak ortaya çıkması düşünce olarak var olduğunu gösterir. Daha önce egoizm kavramı bilinirdi. Egoizm kişinin kendine duyduğu abartılı ve tutkulu sevgi olarak tanımlanıyordu, egoist insan kendini her şeye herkese tercih eden, kendinden başkasını düşünmeyen insandı. Bireycilik ise daha az zararlı bir

duygudur, bireyi toplum içindeki benzerlerinden ve ailesinden ayırarak özel bir alana yerleştirir. Böylece birey bu kendine özgü alanda toplumu kendi isteğiyle dışlamış olur. Tocqueville'e göre,

“egoizm kör bir içgüdüden kaynaklanır, bireycilik yozlaşmış bir duygudan ziyade hatalı bir akıl yürütmeden doğar Egoizme neden olan şey duygu çarpıklığı olduğu kadar aynı zamanda düşüncenin hatalı oluşudur.” (s. 125)

Bu durumda egoizm insanın hatalı bir davranış türüyken, bireycilik yurttaşın davranış biçimlerinden biri oluyor. Ayrıca, egoizm bütün erdemi yok eden bir işlev görür. Bireycilik ise kamusal erdem duygusunu aşındırır, bir süre sonra da egoizme dönüşür. Egoizmle bireycilik arasındaki fark antropolojik bir durumla sosyolojik bir durum arasındaki farka tekabül eder. Bireycilik demokratikleşmeden kaynaklanır, koşullar eşitlendikçe daha da gelişip yaygınlaşır. Egoizm antropolojik bir veri iken, bireycilik sosyolojik bir olgudur. Böyle bakılınca demokrasi bir rejim biçimi olmanın ötesinde insanların toplum içindeki konumlarını yapısal olarak değiştiren bir güç de olmaktadır. Oysa aristokratik toplumda durum böyle değildi. Yazarımızın ifadesiyle,

“Aristokratik toplumlarda aileler yüzyıllarca aynı topraklarda aynı konumları sürdürdüklerinden kuşaklar sanki aynı çağdanmış gibi görünür. Kişi, atalarını tanır ve onlara saygı duyar, hatta torununun çocuklarını da görür gibi olur ve onları da sever Kendine önceki ve sonraki nesiller için bazı görevler verir ve onlar adına kendi kişisel zevklerinden özveride bulunur.” (s. 125-126)

Aristokratik toplumda aile insanlar arası ilişkinin ilk biçimiydi. Fransa'da Eski Rejim'in yarattığı diğer kurumların, grup kimliğinin ve tâbi olunan ilişkilerin birey üzerinde egemenlik kurduğunu belirtmek gerekmektedir. Tocqueville'e göre,

“Aristokratik kurumlar kişiyi birlikte olduğu hemcinslerine sıkıca bağlar. Aristokrasi döneminde sınıflar birbirinden kesin

çizgilerle ayrılmıştır ve kalıcı olduklarından her biri üyeleri tarafından bir tür küçük vatan olarak görülür. İnsanlar bu küçük vatanlarını kendilerine anavatanlarından daha yakın görerek ondan daha çok severler Aristokratik toplumlarda her yurttaşın diğerinin üstünde durağan bir konumu vardır” (s. 126)

Bu durumda birey sürekli birinin himayesi altındadır, kendisinin de altında himaye ettiği birileri vardır. Bu zincir içinde sıkı bir ilişki söz konusudur ve insan kendi öz benliğini unutmaya eğilimi gösterir. Aristokratik toplumlarda var olan “*yapının birey üzerindeki belirleyiciliği*” olarak adlandırabileceğimiz bu olgu, Louis Dumont’un gösterdiği gibi “*bütüncü*” (fr. *holiste*) toplumların karakteristik özelliğidir²⁵. Bu dönemde insanların benzerliği konusu henüz belirsizdi. Belirli insanlarla benzerlik söz konusuydu ancak tüm insanların benzerliği gibi bir düşünce henüz gelişmemişti. Ancak demokratik dönemlerde bireyin insanlığa karşı ödevleri daha belirginleşir, tek kişiye karşı ödevler yavaş yavaş ortadan kalkar ya da çok seyrekleşir. Aynı şekilde geçmiş kuşakların izi de silikleşir. Öncekiler unutulur, sadece en yakındakiler hatırlanır.

Tocqueville, sınıfların yakınlaşması ve demokrasinin toplumu karşı konulmaz şekilde dönüştürmesi konusunda şunları yazmaktadır: “*Her sınıf bir diğerine yakınlaşıp birbiriyle karıştıkça üyeleri birbirlerine yabancılaşır ve kayıtsızlaşır. Aristokrasi toplumun üyelerini köylüden krالا kadar izlenebilen bir zincir halinde örgütlemişti, demokrasi bu zinciri kopararak halkaları birbirinden ayırır*”.(s.126) Eskiden etkili ve güçlü olmayan çok sayıda insan koşullar eşitlendikçe belirli bir etkinliğe ve güce kavuşur. Kendine yeterli hale gelmenin ötesinde diğerlerine herhangi bir borçları olmaksızın genel konularda fikir beyan etmeye başlarlar. Kendi kaderlerini kendi ellerine aldıklarının farkına varırlar. Bireyselleşme bir orta sınıf kültürünün gelişmesine katkıda bulunur. Tocqueville’e göre demokratik devrimden sonra bireyselleşme eğilimi güçlenir. Burada yazımızın çözümlemesi toplumsal ve psikolojiktir. Geçmişte hiyerarşinin

²⁵ Bkz. Louis Dumont, *Homo Hiérarchicus*, Gallimard, Paris, 1967.

üst kademelerinde yer alanlar parlak geçmişlerini unutamazlar, yeni toplumda kendilerini yabancı hissederler. Eski aristokratlar yeni düzen içinde yöneticilerin kendilerini ezdiklerini düşünür, diğer sınıflara yaklaşımdan ziyade iyice yalnızlaşırlar. Alt sınıflar ise kazandıkları zaferle gelecekte duydukları korku arasında tedirgin bir durumda kalırlar. İki tarafta da bir yalnızlık ve soyutlanmışlık söz konusudur. Tocqueville'in sözcükleriyle,

“Dolayısıyla genelde demokratik toplumların kökeninde yalnızlaşmaya eğilimli bireyler bulunduğu söylenebilir Demokrasi insanların kendi benzerlerine yakınlaşmalarını özendirmez ama demokratik devrimler birbirlerinden iyice uzaklaşmalarına yol açar, böylece zamanında eşitsizliğin sebep olduğu nefret ilişkisi bu defa eşitlik koşullarında yeniden üretilir” (s. 130)

Amerikalıların bu aşamaya devrimsiz gelmiş olmaları kendilerine büyük bir avantaj sağlamaktadır. Süreç içinde eşitliği öğrenmek başka, doğuştan eşit olmak başıdır. Bireyciliğe baştan beri olumsuz bakan Tocqueville, Amerikalıların onun olumsuzluklarını özgür kurumların etkinliğiyle dengelediklerini düşünür. Tocqueville'e göre despotizm doğası gereği korku vericidir. İnsanların edilginliğinden ve soyutlanmışlığından beslenir. Despot, tebasının kendisini sevmemesinden rahatsız olmaz. Tebanın kendi içinde birbirini sevmemesi de sorun değildir. Dolayısıyla despotizm demokratik dönemlerde özellikle çekinmek gereken bir olgu olmaktadır, çünkü demokratik eşitliğin beslediği bireyselleşme olgusundan güç almaktadır. Bugünkü bilgilerimizle Tocqueville'in tasvir ettiği bu sürecin, yani demokrasinin despotizme dönüşme sürecinin anti-tezinin siyasal katılımın güçlendirilmesi olduğunu düşünüyorum. Bu konuda Tocqueville toplumsal aktörlerin mantıksal hareket eden birimler olduğunu varsayarak çözümleme yapmaktadır. Hem despot hem de demokratik rejimin siyasetçileri bu tür aktörlerdir. Demokrasilerde kamu görevlerine seçimle gelen yöneticiler seçilebilmek için seçmenlerine önem vermek zorundadırlar. Seçilmek isteyen politikacı konusunda Tocqueville'in gözlemleri önemlidir:

“Özgür bir yönetimde seçimle işbaşına gelen kamu görevlileri özel yaşamdaki istek ve arzularını sınırladıkları halde işbaşına geldiklerinde iş arkadaşları olmadan bir şey yapamayacaklarını anlarlar. Böylesi durumlarda insanlar kendi çıkarlarını unutmanın daha iyi olduğunu düşünürler. Bu durumda biliyorum ki, seçim entrikalarından, adayların kullandığı aşağılık yöntemlerden ve karşıtlarının yaydığı iftiralardan bahseden itirazlara muhatap olabilirim. Bunlar seçimler sık sık yenilendikçe ortaya çıkan olumsuzluklardır. Bu olumsuzluklar önemli ancak geçicidir, demokrasinin getirdiği olumlu özelliklerse kalıcıdır.” (s. 132)

Bir başka deyişle, eşitlik anlayışı geliştikçe esasında olumsuz olan bireysellik de artıyor, ancak demokrasi içinde bireysellik özgürlükle aşılabiliyor. Yöneticiler serbest seçimle geldiğinden oy isteme ve verme aşamalarında bireysel özel çıkarlarla kamusal ortak çıkar arasında bir eklemlenme ya da bir uzlaşma ortaya çıkıyor. Bu olgu Tocqueville’e göre Amerikalıların bireyselliği yendiklerini gösteriyor. Yazarımız bireysel çıkar anlamında olguyla ortak çıkar anlamında değeri uzlaşmaz görmüyor. Ona göre özel çıkarı gözetirken aşamalı olarak genel çıkara ulaşmak mümkündür. Ya da genel çıkarla özel çıkar arasında bir denge noktasına varılabilir. Jacques Rollet, Fransa’da Tocqueville’in uzun yıllar boyunca ihmal edilmesini bu ikileme bağlar. Rollet’ye göre yazarımız yanlış anlaşılmış ve sadece özel çıkar yanlısı görülmüştür. Oysa Tocqueville’in yaklaşımı sosyolojik olduğu kadar etik ve politiktir ve iki tür çıkarın uzlaşabileceği varsayımını içerir²⁶.

Tocqueville’e göre siyasal özgürlük eşitliğin yarattığı sorunlara karşı en iyi çözümleri üretmemize yardımcı olur. Siyasal özgürlük en somut anlamda siyasal ve toplumsal örgütlerin, derneklerin varlığıyla hayata geçer. Tocqueville bu konuyu 1835’te kaleme aldığı ilk ciltte de belirtmişti ancak bu ikinci ciltte bireyciliğe karşı mücadele bağlamında yeniden ele almaktadır. Amerikalılar hayatın tüm alanlarında dernekler ve birlikler kurup örgütlenirler. Bunlar ticari, sını, dinsel, ahlâki, siyasal vb. örgütler olabilir. Bu örgütler

²⁶ Rollet, 1998, s. 70.

aracılığıyla fabrikalar, okullar, hastaneler, kiliseler kurulur. Örgüt-
leşmenin Amerika'da ulaştığı düzey, Tocqueville'e bazı can alıcı
karşılaştırmalar yapma olanağı sunmaktadır. Şöyle yazar: “Yeni ku-
rulan bir şirketin başında Fransa'da genellikle devlet, İngiltere-
re'deyse çoğunlukla bir soylu bulunur. Oysa Amerika'da neredeyse
her zaman bu iş bir dernek aracılığıyla yürütülür.” (s. 137) Bu göz-
lemlerden sonra Tocqueville, haklı olarak şu soruyu sormaktadır:

*“Bugün dünyadaki en demokratik ülke, ortak bir amacı gerçek-
leştirmek için günümüzün en yetkin insan kitlesini seferber ede-
bilen, ve bu yöntemi başarıyla en geniş yığınlar uygulayabilen
ülkedir. Bu bir rastlantı mıdır, yoksa örgütlenme düzeyiyle eşit-
lik arasında anlamlı bir ilişki mi vardır?”* (s. 138)

Aristokratik toplumların yapısal özelliklerini araştıran Tocque-
ville, bu toplumlarda kurumları yönetebilecek az sayıda etkin yurt-
taşın bulunduğunu belirtir. Bu durumda zengin ve güçlü olan her
yurttaş büyük işlere girişebilir. Bu toplumlarda eyleme geçmek için
insanların bir araya gelmesi gerekmez. Soylular zaten emrindeki in-
sanlara istediklerini yaptıracak bir örgüt başkanı gibidirler. Diğer
yandan,

*“demokratik toplumlarda her yurttaş bağımsız ve güçsüzdür, tek
başına nerdeyse hiçbir şey yapamaz. Hiç biri diğerinin yardım-
ını zorla elde edemez. Birbirlerine gönüllü olarak yardım etmez-
lerse güçsüz duruma düşerler.”* (s. 138)

Böylelikle örgütler, demokratik toplumun gerekli ve zorunlu bir
özellığı olmakta, bireyler arasındaki toplumsal bağı oluşturmakta-
dırlar. Örgüt kurucuları ya da sonradan katılanlar etkili olabilmek
için yeterli destek sağlamak durumundadırlar. Sayı ve güç önemli-
dir, çünkü

*“toplumsal gücün işlevi her geçen gün daha da artacak, bireyle-
rin çabaları onu daha da genişletecektir. Birey kendini dernek-
lerin yerine koydukça, diğerleri onun yardımına gelecek, birlik
kurma fikrinden uzaklaşılsa bile, örgütün yardımı istenecektir..*

Böylece sebeplerle sonuçlar sürekli olarak birbirini üretmeye devam edecektir.” (s. 139)

Burada Tocqueville’in toplumsal güç derken kastettiği şeyin devlet olduğunu düşünebiliriz. Bir toplumda toplumsal iktidarın ya da devletin gücü derneklerin gücüyle ters orantılıdır. Eğer devlet, birçok yerde özgür örgütlenmelerin yerini işgal edebiliyorsa, Tocqueville o ülkede halkın zekâsı, ahlâki değerleri ve kültürel yapısından şüphe etmek gerektiğini düşünür. Demokrasinin ortaya çıkması ve yaşaması için bir takım kurumsal ve kültürel koşullara ihtiyaç vardır. Demokrasinin var oluş koşulları ve başarısı üzerine kafa yoran Tocqueville burada sosyolojiyle siyaset bilimini ustaca kaynaştırmakta, belki de sonradan ideolojiler sosyolojisi olarak adlandırılabilir bir alanın ilk yazarı olmaktadır. Bu çerçevede Tocqueville demokrasilerde özgürlük içinde örgütlenmenin önemini belirtmektedir:

“Demokratik ülkelerde, örgütlenme bilimi temel bilimdir; diğer tüm bilimlerin gelişmesi onun gelişmesine bağlıdır İnsan topluluklarını yöneten yasalar arasında biri vardır ki diğerlerinden çok daha yalın ve kesindir. Eğer insanlık uygarlaşacak ya da uygar olmayı sürdüreceksen örgütlenme sanatını koşulların eşitliğine paralel olarak büyütmeli ve mükemmelleştirmelidir.” (s. 141)

Tocqueville’e göre sivil ve toplumsal örgütlerle siyasal örgütler arasında karşılıklı etkileşim vardır.

“Sivil örgütler, siyasal örgütlerin kurulmasını kolaylaştırır Siyasal örgütler de toplumun yararına çalışan sivil örgütleri geliştirerek güçlendirir.(...) Bu örgütlerde bilinçlenen kitlelerin siyasete katılımı artar.” (s. 147-148)

Bireyler sivil ya da siyasal örgütlerin çatısı altında yaptıkları çalışmalarda birbirlerine ne kadar bağımlı olduklarını anlayarak birlikte çalışmanın önemini fark ederler. Büyük ortak hedefler çerçevesinde bir araya gelenler daha az önemli küçük amaçlar çevresinde de bir araya gelmenin yararlı olduğunu görürler. Bu bağlamda “siyasal

örgütlere toplumun tüm üyelerinin genel örgütlenme teorisini öğrenebileceği ücretsiz birer okul olarak bakmak gerekir” (s. 149)

Tocqueville’e göre bazı aşırılıklar yüzünden zaman zaman örgütlenme özgürlüğünün kısıtlanması meşru görülebilse de, özgürlüklerin kısıtlandığı demokrasilerin güdük kalacağı tabiidir. Yazarımız bu konuda şu benzetmeyi yapar: *“Bir insanın hayatını kırtarmak içinin kolunun kesilmesini kabul ederim, ama bu haliyle elinden her iş geldiğinin söylenmesine tahammül edemem.” (s. 149)*

Yazarımız daha sonra bireyselciliğe karşı kurumsal ve kültürel güvenceler ararken *“çıkart doktrini”* olarak adlandırdığı kavramı irdeleyor. Burada demokratik toplumsal durum içinde insanların erdem ve özveriye nasıl algılayabileceklerini görüyoruz. Şöyle yazar Tocqueville:

“İnsanların aristokratik dönemlerde daha erdemli olduğunu ciddi olarak düşünmekteyim. Ancak, sürekli olarak erdemin güzelliğinden bahsedilmesine rağmen hangi açıdan yararlı olduğu pek incelenmemiştir İnsanların hayal gücünün yükseklerden aşağıya inmesi ve herkesin daha çok kendisiyle ilgilenmeye başlaması sonucunda artık ahlâkçılar özveri konusuna korkarak yaklaşıyor ve kimseye önermiyorlar Bu durumda yurttaşın özel çıkarının herkesin ortak mutluluğu için çalışmaktan geçtiğini düşünüyorlar. Bireyin özel çıkarıyla toplumun genel çıkarının örtüştüğü noktaları buldukları zaman hemen bunu açığa çıkararak, örnekleri çoğaltmaya çalışıyorlar. Daha önce basit bir gözlemin sonucu olan şeyler artık genel bir doktrin halini alıyor, böylece toplumun ortak çıkarı için çalışan bireyin esasında kendi özel çıkarı için çalışmaktan başka bir şey yapmadığı düşünceyi yaygınlık kazanıyor” (s. 153)

Amerikan ahlâkçıları herkesi ülkeleri için büyük fedakârlıklar yapmaya çağırarak yerine, yapılan fedakârlığın kişinin kendi yararına olduğu düşüncesini yayarlar. *“Çıkart doktrini”* insanlardan büyük fedakârlıklar istemez ancak herkesten küçük fedakârlıklar isteyerek insanları birbirine yaklaştırır. Bu küçük fedakârlıkları alışkanlık düzeyine getirir. Tocqueville Amerikan gerçekçiliği ya da pragmatizmi olarak adlandırılabilir bu durumu şöyle betimlemektedir:

“Kısacası, bizim Amerikalılardan daha egoist olduğumuzu zannetmiyorum, sadece onlar daha aydınlanmış durumdalar Her Amerikalı, çıkarlarından bir kısmını geri kalan kısmı elde tutmak için feda etmeye hazır. Biz ise çoğunlukla tamamını elde tutmak istediğimizden hepsini kaybediyoruz.” (s. 155-156)

Böylesi bir pragmatizm, toplumsal ve siyasal yaşamda aşamalı reformları hayata geçirebilecek bir kültürel iklimin varlığına işaret eder. Tocqueville’e göre bu iklim Fransa’da yoktur. Fransızlar mutlak, bütünsel ve radikal dönüşümleri istemekte ancak bunların hiçbirini gerçekleştirememektedirler. Amerikan ruh halini betimlemeye çalışırken yazarımız Amerikan usulü Hristiyanlığa değinmeden geçemez. Realizm Amerika’da öylesine egemendir ki dinsel pratikler bile çıkar doktrinine uygun olarak dünyevileştirilmiş, hayatı kolaylaştıracak bir içeriğe bürünmüştür. Tocqueville’in cümleleriyle,

“Amerikalılar sadece çıkarları gerektirdiği için dini izlemiyorlar, aynı zamanda çıkarlarını da çoğunlukla bu dünyada görüyorlar Ortaçağ’da rahipler sürekli olarak öbür dünyadan bahsederlerdi. Tutarlı bir hristiyanın bu dünyada mutlu olması pek mümkün görülmezdi. Oysa Amerikalı vaizler dikkatlerini bu dünyaya çevirmişlerdir Her gün dinsel inançların kamu düzenini ve özgürlüğü nasıl desteklediği anlatılır. Hatta onları dinlerken insanın neredeyse dinin temel amacının insanları ilahi mutluluğa öbür dünyada değil de bu dünyada ulaştırmak olduğunu düşünmesi bile mümkündür” (s. 159)

Tocqueville Amerika’da bireyciliği dengeleyen unsurları irdeledikten sonra, demokratik toplumların bir başka karakteristik özelliği olan maddi refah duygusunu ele almaktadır. Bunu yaparken konuya yine aristokratik toplumlarla karşılaştırmalar yaparak yaklaşmaktadır. Aristokratlar zenginliğe her zaman sahip olduklarından, durumlarında bir değişiklik olacağını pek düşünmeden yaşarlar. Dolayısıyla maddi refah onlar için hayatlarının amacı olamaz. Başka değerlerle ilgilenirler. Diğer yandan aristokratik toplumlarda halk da yoksulluğa alışkındır. Ancak, “ışığın ve özgürlüğün” yayıldığı demokratik toplumlarda yoksullar maddi refah koşullarına ulaşmayı düşleyip

dileyebilirler, zenginler de ellerinde olanı koruyamayıp kaybetme korkusunu hissederler. Böylece maddi refah arzusu onu kaybetmenin korkusuyla birleştğinde daha da kuvvetlenmiş bir istek olarak karşımıza çıkar. Tocqueville bu noktada yine Montesquieu'yü hatırlatan bir çözümleme yaparak demokrasilerde orta sınıfla maddi refah isteği arasında bir paralellik kuracaktır:

“Alçakgönüllü bir servete sahip sıradan insanlara doğal gelecek bir tutku aradığımda refah isteği dışında bir şey bulamıyorum. Refah tutkusu esasen orta sınıfa ait bit tutkudur; orta sınıf genişledikçe o da yayılır ve baskın tutku haline gelir. Böylece üst sınıflardan alt katmanlara kadar iner.” (s. 162-163)

Maddi refahla ilgili olarak aristokratik toplumlarla demokratik toplumlar arasındaki farklar çok belirgindir. Aristokratlar maddi tatmine yöneldiklerinde bu ahlâki çöküntü içinde olduklarını gösterir. Oysa demokratik toplumlarda böyle olmaz. Tocqueville'e göre,

“Refah sevgisi burada sürekli devam eden, diğerlerine benzemeyen ve pek dışa vurulmayan bir tutku olarak var olur Burada söz konusu olan büyük saraylar yaptırıp doğayı yenmek ya da insanlığı şaşırtmak değil, tarlayı biraz genişletmek, bir meyve bahçesi kurmak, evini genişletmek, hayatın her anını daha konforlu ve daha kolay yaşamaya çalışmak, engelleri ortadan kaldırıp gündelik ihtiyaçları külfetsiz ve masrafsız karşılayabilmektir. Bunlar esasında küçük şeylerdir ama insan ruhu bunlara bağlanır.” (s. 166)

Demokratik toplumlarda maddi tatmine ulaşmış yurttaşların zevk, beğeni ve talepleri toplumun yoksul kesimlerinden fazla farklılık taşımaz. Onlar da halkın içinden geldiklerinden alt sınıflara yabancı değillerdir. *“Demokratik toplumlarda halkın nefesine düşkünlüğü herkesin kendini uydurduğu ılımlı bir kurala dönüşür. İnsan ne kusurları ne de erdemleri dolayısıyla bu ortak kuraldan kaçamaz.”* (s. 166) Böylece Tocqueville şu sonuca varıyor: Aristokratik toplumda az sayıda insanın güçlü ya da ortalama bir etkinliği varken, demokratik toplumda çok sayıda insan bireysel olarak hiçbir etkinliğe

sahip olmamalarına rağmen bütünsel olarak çok etkilidir. Demokrasinin maddeciliği, ya da maddi tatmini öne çıkaran hali, Tocqueville'i biraz endişelendirir. Çünkü bu durum bireylerin yaratıcı enerjilerini köreltip manevi tatmin arzularını yok edebilir. Eşitlik isteğiyle bireylerin sahip oldukları olanaklar arasında da bir çelişki vardır. Yazarımıza göre,

“Demokratik toplumlarda bireyler belirli düzeyde bir eşitliği kolayca elde ederler, ancak istedikleri düzeye kolay kolay erişemezler. Bu düzey, her gün gözden kaybolmadan biraz daha ileriye çekilir, çekildikçe de insanları peşinden sürükler.” (s. 174)

Tocqueville on dördüncü bölümün başlığını “Amerikalılarda Maddi Tatmin Arzusu Özgürlük Aşkı ve Kamu Yararıyla Nasıl Birleşir?” koymuştur. Bu bölümde yazarımızın özgürlükle sanayi ve gelişme arasında bağlantılar kurduğunu görüyoruz. Eşitliğin egemen değerler arasına girdiği çağlarda insanlar elde etmek istedikleri maddi manevi tüm değerler için bir araya gelip örgütlenmenin yararını görüyorlar. Örgütlenme pratiği yerleştikçe de siyasal özgürlük ortamı geliyor. Özgürlük bu çağlarda zenginleşme için de uygun ortamı oluşturuyor. Yalnız, zaman zaman maddi refahı ararken demokrasinin despotikleştiği durumlarda insanların refahı kendilerine sunacak bir “efendi”ye de teslim oldukları görülüyor. Bu durumda refah tutkusu kendi kendini yok edecek bir noktaya gelebiliyor. Buradaki ince ve tehlikeli noktayı Tocqueville şöyle ifade ediyor:

“Bu halklardan birinde maddi tatmin tutkusu özgürlüğün ışığı ve alışkanlığından daha hızlı geliştiğinde bir an gelir ki, insanlar elde edebileceklerini hissettikleri bu yeni değerler tarafından farkında olmadan ele geçirilirler. Sadece zenginleşme peşinde olan bu insanlar artık her birinin özel servetinin toplumun tümünün refahıyla olanaklı olduğu düşüncesini gözden kaçırırlar. Böylesi yurttaşların sahip oldukları hakları ellerinden almaya gerek yoktur, kendileri zaten bırakırlar” (s. 176)

Tocqueville için de toplumsal huzur ve barış çok önemlidir ancak o, tarihte neredeyse tüm toplumların huzur ve barış ararken tiranlığa kaydıklarını gayet iyi hatırlamaktadır. Halklar elbette toplumsal huzuru küçük görmemeli ancak bununla asla yetinmemelidirler.

“Hükümetinden sadece huzur ve güven ortamını tesis etmesini isteyen bir halk esasen yüreğinin derinliklerinde köleleşmiştir, refahın kölesi olmuştur, böylece kendisini zincire vuracak insana ortam hazırlar.” (s. 177)

Tocqueville’e göre insanların maddi refah telaşına düşmeleri ve demokrasinin erdemlerini unutmaları yine manevi dünyanın güçlendirilmesi yani dinle engellenebilir. Tocqueville dinin demokratik perspektifin geliştirilmesi yönünde kullanılabilecek iyi bir araç olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda on beşinci bölüm “*Dinsel İnançlar Amerikalıların Ruhunu Zaman Zaman Nasıl Manevi Tatmine Yönlendirir?*” başlığını taşımaktadır. Tocqueville’e göre maddiyatçılık tek başına kaba ve zararlıdır. Ancak düşünce dünyasının zenginliğiyle dengelenerek tahammül edilebilir boyutlarda tutulabilir. (s. 181)

Dinlerin insanoğluna ruhun ölümsüzlüğü düşüncesini aktarması Tocqueville’e göre insanları aşırı maddiyatçılıktan koruyan bir etki yapar. Onun düşüncesine göre bu nedenle dindar halklar diğerlerine göre çok daha zor işleri başaramışlardır. Dinler insana gelecek ve yarın düşüncesini aşılar. Öbür dünya kadar bu dünyadaki hayatla ilgili olarak da işlevseldirler. Bu da en önemli siyasal yanlarıdır. (s. 187) Din, Tocqueville’c göre, insanları günlük yaşamın koşuşturmacasından kurtararak hayatın geçiciliğini hatırlatır. Hatırlanırsa, Marx da işçilere bugünkü sefalet ve baskı düzenine karşı mücadele etmelerini ve gelecekle ilgilenmelerini önermişti. Rollet’ye göre bu düzeyde Tocqueville’in din anlayışıyla Marx’ın dindışı ah-lâk anlayışı arasında bir paralellik kurulabilir²⁷.

²⁷ Rollet, 1998, s. 75.

1840 yılında yayınlanan bu cildin ikinci kısmı birçok yazarın Marx'ın tahlillerine yakın bulduğu bir çözümlemeyle son bulacaktır. Demokrasilerde koşulların eşitlenmesi süreci içinde sanayinin gelişmesi sonucu bir tür aristokrasi yeniden ortaya çıkabilir ve süreç işçi sınıfını kapalı devre bir yaşama hapsederek kendi kimliğinden uzak tutabilir. Aşağıya aktaracağım metnin Marx'ın yabancılaşma kuramını çağrıştırdığını düşünüyorum:

“Hayatının yirmi yılını toplu iğne başı üreterek geçirmiş bir insandan ne beklersiniz? Ve dünyayı yerinden oynatan o olağanüstü insan zekâsı bu insanda nasıl görülebilir, toplu iğne başını en iyi hangi yöntemle üreteceğini araştırmaktan başka? Bir işçi hayatının önemli bir bölümünü bu koşullarda tüketirse, düşünceleri ve bedeni sürekli olarak günlük çalışması ve sabit alışkanlıkları içinde sıkışır kalır, bir daha kıpırdaması mümkün olmaz. Tek kelimeyle o artık kendine değil seçtiği mesleğe aittir. Yasalar ve gelenekler böyle birinin çevresindeki duvarları yıkıp ona servet edinmenin çeşitli yollarını açıyor görünse bile bu boşuna bir çabadır, onu işine çoğu kez de belli bir yere bağlayan şey yasa ve geleneklerden daha güçlü olan sanayinin teorisidir. Bu sanayi teorisi işçinin toplumdaki yerini belirlemiştir, buradan kıpırdıyamaz. İşçi, evrensel hareket çağında hareket-siz bırakılmıştır.” (s. 199-200)

Buradaki sosyolojik çözümlemenin gücü kendini ilk bakışta bile hissettirmektedir. On dokuzuncu yüzyılın dikkatli bir sosyalisti de aynı çözümlemeyi yapabiliirdi. Tocqueville, iktisadi gelişmenin aşamalarını çok yakından izleyerek kolay kolay kimsenin reddedemeyeceği bir tabloyu ustalıkla ortaya koymaktadır. İşin rasyonelleştirilmesi aracılığıyla küçük zanaattan büyük sanayiye geçiş sürecinde ortaya çıkan yeni toplumsal koşullarda patronla işçi bir zincirin iki farklı ucunda bulunurlar. İkisi de koşullarını değiştirme özgürlüğüne sahip değildir.

“Her biri kendisi için var olan yerde durur. Yerlerini terk edemezler. Birbirlerine sürekli bağımlıdırlar. Biri emir alıp itaat etmek, diğeri de emir vermek için doğmuş gibidir. Bu, aristokrasi değilse nedir?” (s. 200-201)

Toplumun büyük bir kısmında eşitsizlik azalır, insanlar sanayi ürünlerine sahip olmaya başlarken, diğer küçük kesimi oluşturan sanayiciler arasında eşitsizlik artmaktadır. Bir zenginler grubu oluşsa da kendi aralarında ortak bir inanç ve gelenekleri olmadığından buna zenginler sınıfı denilemez. Çözümleme kimi okura Marx'ın sekiz yıl sonra kaleme alacağı Komünist Manifesto'yu anımsatabilir. Tocqueville'in betimlemeye çalıştığı bu yeni aristokrasinin Eski Rejim'deki aristokrasıyla her hangi bir ilişkisi yoktur. Çünkü sanayicinin kendisi için çalışan işçilerle birebir insani bir ilişkisi bulunmamaktadır. Sadece emek pazarından işgücü satın almaktadır o. Tocqueville'in cümleleriyle,

“Geçmiş yüzyılların toprak aristokrasisi ya yasalarla ya da geleneklerin zorlamasıyla kendisi için çalışanlara bağımlıydı, onlara yardım eder ve sıkıntılarını hafifletmeye çalışırdı. Ama bugünkü sanayi aristokrasisi çalıştırdığı insanları önce yoksullaştırarak aşağılamakta sonra da ihtiyaçlarını kamunun yardımseverliğine terk etmektedir. Bu daha önce anlattıklarımın doğal bir sonucudur. Patronla işçi arasında yoğun bir ilişki vardır ama bu gerçek bir birlik değildir.” (s. 202)

Tocqueville kitabının üçüncü kesiminde demokrasinin gelenekler üzerindeki etkisini inceliyor. Yirmi alt başlıkta incelediği bu konu kapsamında sık sık duygular ve gelenekler üzerinde duran yazımız, bireyler arası ilişkiler, aile içi ilişkiler ve şiddetle ilgilenmiştir. Bu konudaki ilk gözlemi koşullar eşitlendikçe geleneklerin yumuşadığı yönündedir. Tocqueville bu tezini kanıtlamak için yine bildiğimiz aristokratik/demokratik toplum ikilemine başvurmuştur. Aristokratik toplumlardaki davranış kalıplarını inceleyen Tocqueville, her sınıfın kendine özgü hakları, gelenekleri, görüş ve duyguları, kendine özgü bir var oluşu olduğunu düşünmektedir. Bu durum aristokrasi içinden çıkan tarih yazıcıların yapıtlarında da rahatça izlenebilmektedir. Bu metinlerde soyluların trajik ölümü uzun uzadıya betimlenirken, halktan insanların maruz kaldığı katliam ve işkenceler yazarın kılı dahi kıpırdamadan bir solukta geçirilmektedir. (s. 206)

Ortaçağ tarih yazıcılarının içinde bulundukları bu öznellik, aynı dönemde iktidarda bulunan soylular için de geçerliydi. Tocqueville bu konuda Madame de Sévigné'nin 1675'te kızına yazdığı iki mektubu örnek gösterir. Bu mektuplarda Madame de Sévigné Rennes kentinde idam edilmiş insanlardan keyifle bahsetmektedir. Bu insanların böylesi bir söyleme konu olmalarının tek nedeni ise soylu olmamalarıdır. Aynı Madame de Sévigné aristokrat sınıftan insanlardan bahsederken üslubunu bütünüyle değiştirerek çok daha duyarlı bir yazar olabilmektedir. (s. 207-208) Benzer şekilde, Roma tarihinden bir örnek veren Tocqueville, en parlak dönemlerinde bile Romalıların düşmanlarını savaş arabalarıyla yenilgiye uğrattıktan sonra esir ettikleri generalleri nasıl boğazladıklarını, tutsakları vahşi hayvanlara nasıl keyifle parçalattıklarını hatırlatmaktadır. Çiçero'nun çarmıha gerilen bir Roma vatandaşı için "sızlanması"ndan dem vuran yazarımız, aynı Çiçero'nun zaferle biten savaştan sonra Romalıların yaptıkları bunca barbarlığa karşı söyleyecek söz bulamayışını yine aynı öznellikle açıklamaktadır. (s. 209-210)

Oysa demokratik yüzyıllarda insanlar, insan türünün tüm üyeleri için benzer duygular beslemektedirler. Bu, bütünüyle demokrasi-nin gücünden, diğer bir deyişle eşitlik idealinin geçirdiği evrimden kaynaklanmaktadır. Aristokratik toplumlarda insanlar doğumdan itibaren içinde dünyaya geldikleri toplumsal sınıfın üyesi olurlar ve diğer sınıfların üyeleriyle ilişki kurmaları belli kurallara tabiidir. İnsan ilişkileri eşitlik üzerine değil, eşitsizlik ve ayrıcalıklar üzerine kuruludur. Aristokratik ayrıcalıkların devam ettiği iyi bir örnek olan İngiltere'de aynı sınıftan olmayan insanların bir araya gelip birlikte bir şeyler yapmaları, dernek ya da örgüt kurmaları olası değilken, Amerika'da bu mümkün olmaktadır. Tocqueville'e göre,

"Amerika'da kalıtsal ayrıcalıklar hiçbir zaman söz konusu olmadığundan, zenginlik de sahibine özel haklar kazandırmadığından, birbirini hiç tanımayan kişiler aynı yerlere girip çıkarlar, birbirlerine düşüncelerini açmakta herhangi bir sakınca görmezler. Rastlantı sonucu karşılaştıklarında, ilişkiden ne kaçınır ne de üstüne giderler. Davranışları doğal, açık ve samimidir.

Birbirlerinden korkmadıkları gibi bir beklentileri olmadığı da hemen fark edilir. Toplumdaki konumlarını hemen ortaya koymaya ya da gizlemeye kalkmazlar. Çoğunlukla soğuk ve ciddi görünseler de bu kibir ya da zorlamadan kaynaklanmaz; eğer konuşmuyorlarsa, bu, çıkarları öyle gerektirdiğinden değil, gerçekten o an için konuşmak istemediklerindendir.” (s. 212-213)

Tocqueville, bu kesimin dördüncü bölümünde daha önceki üç bölümde ulaştığı sonuçları özetlemekte, Avrupa’da sınıf bilincine sahip insanların kendi aralarında gösterdikleri dayanışma ve yardımlaşmayı Amerika’da insanların eşitlik içinde birlik anlayışıyla tüm bir ulus için gösterebildiklerini söylemektedir. Böylece iki kıta arasındaki temel fark ortaya çıkmaktadır. (s. 220)

Tocqueville’e göre, efendiyle hizmetçi arasındaki ilişkinin niteliğindeki değişim, demokrasinin etkisinin en çok hissedildiği alanlardan biridir. Aristokratik toplumlarda uşaklar efendileri gibi kapalı bir sınıf oluştururlar. Eşitsizliğin süreklilik arz ettiği böyle toplumlarda, efendi uşaktan tereddütsüz, çabuk ve saygılı bir hizmet bekler. Çünkü uşak için efendisi sadece kendi efendisi olmanın ötesinde efendiler sınıfının bir üyesidir. Bu anlamda üstünde tüm aristokrat sınıfının baskısını hisseder. (s. 223) Öte yandan uşaklar, kendilerini efendileriyle özdeşleyerek, kendilerini onların bir uzvu, uşaklıklarını da hiçbir zaman değişmeyecek bir kader olarak görüyorlardı. (s. 224) Oysa demokratik yüzyıllarda koşulların eşitliği geliştikçe insanlar sık sık yer değiştiriyorlar, zaman zaman da sınıf değiştirebiliyorlar. Efendiler ve uşaklar hep var; ancak bu sınıflardaki insanlar her zaman aynı kişiler ve aynı ailelerden oluşmuyor. Tocqueville’e göre demokrasilerde uşaklar kendi aralarında eşit olmanın dışında bir düzeyde patronlarıyla da eşit sayılıyorlar. Çünkü artık hukuki olarak uşağın efendi olabilme ihtimali de var. “Efendinin emir vermesi ve uşağın hizmet etmesi bu durumda nasıl mümkün olabiliyor?” diye soruyor Tocqueville. Yanıt oldukça açık:

“İki tarafın açık mutabakatı ve anlaşması sonucu... Doğallıkla, biri diğerinden kesinlikle üstün değil, sadece sözleşme gereği zamanla sınırlı bir üstünlük söz konusu. Sözleşmenin sınırları

içinde biri hizmetçi diğeri patron, bunun dışında ikisi de eşit iki yurttaş ve iki insandır.” (s. 226)

İlişkilerin niteliğindeki değişiklik iş ilişkisinin ötesinde tüm insan ilişkilerinde de gözlenebilir. Yazarımız iki toplum tipi arasındaki geçiş aşamasının en zor dönem olduğunu belirtir. Bu ara aşamada itaat uşağın gözünde eski önemini yitirir, efendi efendilik yapmakta zorlanır. Bu konuda Tocqueville şöyle yazar:

“Böylece siyasal toplumun ortaya koyduğu genel üzücü tablonun benzerleri her yurttaşın özel hayatında da yaşanır. Bu alanda her zaman birbirinden şüphe duyan ve çatışmaya hazır güçler arasında sessiz bir iç savaş patlak verir: patron yumuşak ama düşmanca davranır, uşak da dik başlı ve kötü niyetli olur. Biri sürekli olarak ikiyüzlülük ederek koruma kollama ve ücret ödeme yükümlüğünden kaçınır, öbürü de itaat etmekten kaçır. Bu arada evde işler oluruna bırakılmış olur. Tiranlık otoritesi, kurlsız özgürlüğü ve gerçeğin önceliği arasındaki sınırlar belirsiz ve karmakarışık olmuştur, kimse kim olduğunu, ne yapabileceğini ve ne yapması gerektiğini bilemez. Böylesi bir devlet demokrasinin değil devrimin devletidir.” (s. 229-230)

Bu tablo, Tocqueville’e göre demokrasilerin değil devrimlerin yarattığı bir olumsuzluktur. Diğer yandan, eşitliğin insan hayatına getirdiği benzer bir değişiklik de aile içi otorite ilişkisinde yaşanmaktadır. Çalışanla işveren arasında yaşanan dönüşüme benzer bir dönüşüm de aile içinde ortaya çıkmaktadır. Eski Rejim’de baba ailenin reisi ve devletin muhatap aldığı kişiyken, demokrasilerde diğer aile üyeleri gibi bir birey olmaktadır. Demokrasilerde devlet, bireylere yasaları kabul ettirmek için aile reislerini aracı olarak kullanmamakta, bireylerle tek tek ilişkiye girmekte ve birim olarak bireyi tanımaktadır. (s. 240-241) Tocqueville burada güç ilişkisinin değiştiğini gözlemliyor. Tocqueville’e göre eşitlik geliştikçe toplumsal bağlar gevşer, doğal bağlarsa sıkılaşır. Yazarın antropoloji üzerine temellendirmeye çalıştığı görüşüne göre, demokrasi insan doğasına aile yapısı içinde kaybettiği değeri yeniden kazanma şansı vermektedir. Yazarımıza göre, aristokratik ailede kaybolmuş ya

da yapaylaşmış olan aşk, dayanışma ve sevecenlik gibi duygular demokratik ailede doğal içeriklerini yeniden kazanırlar. Burada Tocqueville açıkça demokrasi tarafını tutmakta ve sosyolojiden antropoloji ve felsefeye kaymaktadır. Olgu/değer ilişkisi düzeyinde özgürlük ve doğallık gibi değerleri öne çıkararak tercihlerini gizlememektedir.

Bu konuyla ilgili olarak Amerika’da genç kızların eğitim ortamını inceleyen Tocqueville, var olan bireysel özgürlük ortamının altını çizmektedir:

“Genç kızları sürekli bir cehalet içinde tutmayı istemeyen ve böyle bir şeyin mümkün olmadığını da bilen Amerikalılar, onlara her şeyle ilgili temel bilgileri hemen vermeyi tercih ettiler. Dünyadaki yozlaşmayı onlardan gizlemeye çalışmak yerine, önce bunu yaşayıp tanınmalarının, daha sonra bireysel olarak mücadele etmelerinin daha iyi olduğunu düşündüler. Masumiyetlerine abartılı bir saygı göstermek yerine dürüstlüğü güvence altına almayı tercih ettiler.” (s. 249)

Tocqueville’e göre demokrasilerde eşitlik duygusunun gelişmesi insanların her alanda türdeşleşmesi anlamına gelmemelidir. Bu konuda da Amerikalıların doğal farkları en çok dikkate alan ulus olduklarını düşünmektedir. Yazarımıza göre fizyolojik farklılıklar nedeniyle bireylerin çeşitli değişik işlev ve görevler üstlenmeleri doğaldır. Bu bağlamda Tocqueville yaşadığı dönemin egemen düşüncesi olan erkek/kadın arasındaki geleneksel işbölümü düşüncesini savunmakta ve günümüz açısından cinsiyetçi ve çağdışı kalmaktadır. (s. 263-264)

Bu kesimde Tocqueville’in üzerinde önemle durduğu bir başka konu geleneklerdir. Bu kapsamda yazarımız “*şiddetin yönetimi*” başlığı altında onur (şeref), devrim ve savaş konularını yeniden ele almaktadır. Feodalizmde en önemli erdem onurdur. Onur konusunda Tocqueville açıkça eski aristokratik günlerin özlemini çekmektedir. Bu özlem feodal onuru betimlediği satırlarda kendisini özellikle belli eder:

“Orta Çağ’da toplumsal durumun ve siyasal kurumların yapısı içinde siyasal iktidar toplumu hiçbir zaman doğrudan yönetmezdi. Bu açıkça telaffuz edilmese de pratikte herkes itaat etmesi gereken tek bir kişiyi tanıdığından böyle olurdu. Bu kişi üzerinden diğerlerine bağlılık söz konusuydu. Feodal toplumlarda bütün kamu düzeni senyörün kişiliğine sadakat üzerine kurulmuştu. Bu ilişki kopartıldığında her şey çorap söküğü gibi dağılır, anarşi doğardı. Siyasal şefe sadakat aristokrasinin tüm üyeleri için anlamını iyi bildikleri temel bir kuraldı, çünkü her biri hem vassal hem senyör olduklarından hem itaat etmek hem de hükmetmek durumundaydılar. Senyörüne sadık olmak, gerektiğinde onun için kendini feda etmek, iyi ya da kötü servetini paylaşmak, ne yaparsa yapsın tüm girişimlerinde onun yanında yer almak feodal onun siyasal alandaki yansımalarıydı. Vassalın ihaneti kamuoyu tarafından çok sert bir şekilde cezalandırılırdı.” (s. 288-289)

Oysa ticaret ve sanayi üstünde yükselen demokratik toplumlarda önemli olan erdemler daha çok barışçı nitelikte olanlardır. Refah tutkusu olumlu addedilir, sanayide cesaret takdir edilir. Onur ise demokraside pek bilinmez. Tam olarak bilinmeyen bir şeyin uygulaması da olmaz. Tocqueville’e göre,

“Onur konusunda tek hakem olan kamuoyu bir tarafı övmek ya da kınamak konusunda sık sık tereddüde düşer, kimi zaman kendi görüşünü yadsır, çoğunlukla da sessiz kalır ve olayları seyreder.” (s. 295-296)

Benzer şekilde, demokratik toplumsal durum insanların tutkuyla ilişkilerinde de değişikliğe yol açar. Tutkulu bir sürü insan ortaya çıkar ama bunlardan çok azının gerçekten büyük tutkuları vardır. Tocqueville’e göre,

“Demokratik toplumlarda tutkular güçlü ve sürekli, ama çok yüksekleri hedeflemez; hayat ulaşılabilecek küçük amaçlar peşinde büyük bir arzuyla koşmakla geçer. Demokratik toplumun insanını büyük tutkulara uzak tutan şey, servetlerinin küçüklüğü değil, bu küçük serveti bir nebze büyütme için bile her gün çok çalışmak zorunda oluşlarıdır.” (s. 301)

Yaşam standardını korumak ve yükseltmek arzusuyla birlikte var olan koşulların eşitliği ilkesi büyük ve çabuk başarıların sık görülmesini engeller. İnsanlar artık mütevazî isteklerini tatmin için yaşarlar. Tocqueville kitabının bu kesiminin yirmi birinci bölümüne “*Neden Büyük Devrimler Gitgide Azalacaktır?*” başlığını koymuştur. Yazarımıza göre koşulların eşitlenmesi süreci insanları sürekli ve aşamalı değişikliğe yönlendirir. Bu süreç, devrimin aksine daha küçük değişimlerin istikrar içinde oluşması anlamına gelir. Eğer devrimler eşitsizlikleri yok etmek için yapılıyorsa, koşulların hukuki eşitliği üzerine kurulmuş bir toplumda devrim arzusunun yavaş yavaş söneceği öngörülebilir. Esasında, Tocqueville’in tasarladığı demokratik toplumda zenginler ve yoksullar kalabalık bir topluluk teşkil etmedikleri gibi yoksullar da sefalet koşullarında değildir. Aristoteles’in orta sınıf tanımı ve tercihini anımsatan bu demokratik toplum kavramsallaştırması içinde en büyük sınıf olan orta sınıfın durumu birçok konuda belirleyici etmen olmaktadır. Tocqueville’e göre:

“Zenginler ise sayıca az ve güçsüzdür, dikkat çeken ayrıcalıkları yoktur, servetleri toprağa bağlı olmadığı için dikkat çekmez, adeta görünmez olmuştur. Artık yoksul insan ırkı olmadığı gibi zengin insan ırkı da yoktur. Zenginler, her gün kalabalığın içinden çıkar ve geri dönerler. Böylece belirgin bir sınıf oluşturmadıklarından kolayca fark edilmez ve saldırıya uğramazlar. Ayrıca yurttaşların bir çoğuyla bir sürü ilişkileri olduğundan çoğunluk kendine zarar vermeden onlara da zarar veremez. Demokratik toplumun iki ucu arasında birbirine benzeyen bir sürü insan vardır. Bunlar tam anlamıyla ne zengin, ne de yoksuldur. Servetleri, düzenin sürekliliğini isteyecek kadar çok olmasına karşın, kıskançlık uyandırmayacak kadar mütevazidir” (s. 312)

Şiddet olaylarına karşı olan bu orta sınıf devrimin kendine kaybettireceklerinden korkar, “*fakat servete yeni kavuşmuş olanlar, buna sıkı sıkıya sarılırlar, çünkü onlar için yoksulluk henüz çok yakındadır; çektikleri sıkıntıları hatırlayarak korkarlar*”. (s. 313) Dolayısıyla bu sınıf her gün servetini artırmak için yoğun çaba harcayacak,

üyeleri de eşitlik ilkesi hayata geçtikçe artacaktır. Orta sınıfın bu hırslı ve endişeli üyeleri, devrimlerin ne getireceğini açıkça göremeseler de ne kaybedeceklerini hissettiklerinden devrime karşı çıkarlar.

Tocqueville'in burada yaptığı sosyolojik çözümlemenin iki temel unsurunu bir araya getirmektir. Bunlar, verili bir toplumsal durumda değişim isteme ve var olanı koruma halleridir. Genel olarak söylediği, demokratik toplumlarda yurttaşların çoğunluğunun devrimde ne kazanacaklarını göremedikleri, ancak ne kaybedeceklerini hissettikleridir. Ticaretin önemi ve refaha bağlılık bu çözümlemenin geçerliliğini artırmaktadır. Bu tabloya yurttaşların çoğunluğunun görüşünü yansıttığı düşünülen kamuoyunun gücünü de eklersek, devrim olasılığı iyice uzaklaşmaktadır. Bu noktada Tocqueville tarihsel bir örnek ile savını güçlendirmeye çalışmaktadır:

"Gözden kaçırmamak gerekir ki, demokrasilerde insanları birbirine bağlayan bir bağ bulunmadığından hepsini tek tek ikna etmek gerekir. Oysa aristokratik toplumlarda birkaç kişiyi etkilemek yeterli olurdu, diğerleri onları izlerdi. Luther eşitliğin egemen olduğu bir yüzyılda yaşasaydı, yani dinleyicileri bir avuç soylu ve prens yerine bütün halk olsaydı, herhalde Avrupa'nın çehresini değiştirmesi çok daha zor olurdu." (s. 320)

Tocqueville'e göre, bundan sonra olabilecek devrimler ancak halkların demokrasiye geçiş için yapacakları olumlu devrimler ya da demokrasinin etkisini geciktirmek için yapacakları olumsuz devrimler olabilir. Tocqueville'in devrim ve değişim çözümlemeleriyle tutarlı olarak geliştirdiği bir başka sav da savaşlarla ilgili olanıdır. Yazarımıza göre demokratik halklar giderek artan sayıda mülk sahibi insandan oluşur ve bu insanlar kültürel sebeplerle savaşın yararlarını sorgulamaya başlarlar:

"Demokratik toplumları devrimlerden caydıran aynı çıkar, korku ve tutkular onları savaştan da caydırır; devrim anlayışı ve askeri anlayış aynı anda aynı sebeplerle zayıflar. Sayıları sürekli artan mal ve servet sahipleri barış dostudurlar. Savaşın hızla erittiği kişisel zenginliğin büyümesi, davranışlardaki ılımlılık, geleneklerdeki hoşgörü, eşitlik koşullarının yaygınlaştırdığı

acıma eğilimi gibi çeşitli nedenler kişilerde silah ve savaşın anlamsız şiddet içeren şiirsel heyecanına kapılmayı engelleyerek askerlik ruhunun zayıflamasını sağlar.” (s. 325)

Tocqueville’e göre demokratik halklar arasında savaşlar azalacak, ancak savaş bir kez çıktığında daha uzun süreli olacak ve iki tarafın dışındaki tarafların da katılımını gerektirecektir:

“Bir açıdan demokratik çağlarda halkları savaşmaya yöneltmek oldukça zordur, bir başka açıdan ise iki halkın birbiriyle çatışmaya girmesi diğerlerinin de savaşa girmesine yol açacaktır. Çıkarlar o kadar iç içe, düşünce ve ihtiyaçlar o kadar birbirine benzer hale gelmiştir ki, bazı halklar çatışmaya girince bu karışıklığın diğerlerine sıçramasını engellemek mümkün olamayacaktır. Dolayısıyla savaşlar giderek azalacak ancak bir patlak verirse çok daha büyük alanlara yayılacaktır.” (s. 345-346)

Öte yandan, koşulların eşitliğinin gelişmesi, demokratik toplumlarda iç savaş tehlikesini de azaltmaktadır. Demokrasilerde iç savaş nadiren çıkmakta, çıktığında da kısa süreli olmaktadır. (s. 350)

Tocqueville, kitabının dördüncü kesimine “*Demokratik Duygu ve Düşüncelerin Siyasal Toplum Üzerine Etkileri*” başlığını koymuş. Bu kesim, kitabın en çok tanınan bölümüdür ve Tocqueville’i liberal olarak tanımlayan birçok yazarın yorumlarını temellendirmek için kullandıkları bir bölümdür. Burada Tocqueville özgürlükle eşitliğin nasıl bir arada var olabileceğini göstermeye çalışmıştır. Koşulların eşitlenmesi bireyleri bağımsızlaştırdığı oranda herkesin bireysel iradesini güçlendirir ve insanlar siyasal otoriteden uzaklaşmaya başlar. Böylece siyasal özgürlük anlayışı gelişir, bunun meyvesi olarak da özgür kurumlar oluşmaya başlar. Bazıları bu evrimin başıbozukluk ve anarşi getireceğini savunur. Tocqueville bu görüşü biraz abartılı bulmaktadır:

“Her birey ayrı yönlerle çekerse toplumsal yapı parçalanır. Ama yine de, anarşi, demokratik toplumların en az korkması gereken bir tehlikedir. Çünkü eşitlik, insanlarda iki eğilimin oluşmasına neden olur. İlki, kişileri doğrudan özgürlüğe iter ki

bu bazen insanlara aniden anarşi getirebilir; diğeri ise daha uzun, daha gizli ancak daha kesin bir şekilde köleliğe iter. Toplumlar ilk eğilimin farkındadırlar, ona direnmeye hazırdırlar, diğeri ise farkına varmaksızın onları yönlendirir, bunun bilincine varmak özellikle önem taşımaktadır.” (s. 253-254)

Bu iki eğilim birbirine karşıt olup benzer durumlarda farklı toplumlarda aynı yoğunlukta ortaya çıkmayabilir. Toplumlar anarşi eğilimini fark edip önlem alırlarken, köleliğe ve despotizme kaydıklarını algılamakta geç kalabilirler. Tocqueville’e göre, despotizm tehlikesinin farkına varabilmek için iktidarın tek elde toplanmasıyla demokrasi kültürü arasında bir ilişki kurmak gereklidir. Yazarımız bu noktada yeniden aristokrasi/demokrasi karşılaştırmasına başvurur. Aristokratik toplumlar farklılıkların sürdürülmesi ilkesi üzerine kurulu iken demokratik toplumlar farklılıkların lağvedilmesini temel alır. Aristokraside iktidar, Tocqueville’in “*ikincil*” diye adlandırdığı egemenle teba arasındaki iktidar odaklarının elinde bulunurken, demokrasilerde bu tür mevkilerin sürekli olarak birilerinin ellerinde bulunması tümüyle gayrı meşrudur. Ancak, bütün yurttaşları yöneten tek ve merkezi bir iktidar düşüncesi herkes tarafından kabul edilebilecek bir düşünce gibi görünür. Tocqueville’in cümleleriyle,

“Tek ve merkezi güç kavramından sonra eşitlik çağında yaşayanların aklına gelen şey yasamanın birörnekliğidir [fr. uniformité]. Herkesin bilincine vardığı gibi, kişi çevresindekilerden pek farklı değildir. Böyle bakıldığında bir birey için geçerli olan kural ya da yasa diğerleri için de geçerli olmalıdır. En küçük ayrıcalığı bile akli almaz. Benzer kişilerin kurduğu siyasal kurumlardaki en küçük farklar onu tedirgin eder. Yasamanın birörnekliği onun için iyi bir hükümetin temel şartıdır.” (s. 355)

İktidarın tekliğini, mevzuatın birörnekliğini ve güçlü iktidar özlemine irdeleyen Tocqueville, bu olgunun dolaylı sonucunun her yurttaşın kalabalık içinde eriyip yok olması ve “*birlik içindeki halk*” imgesinin yavaş yavaş herkese kabul ettirilmesi olduğunu yazar.

Bu, demokrasinin totalitarizme dönüşmesi tezinin erken örneklerinden biridir. Tocqueville 1840 yılında şöyle yazmaktadır:

“Bir toplumda koşullar eşitlendikçe, bireyler daha küçük, toplumsa daha büyük gözüktür, ya da her yurttaş diğerlerine benzer, kalabalığa karışarak bütün içinde kaybolur, geriye büyük ve görkemli toplum imgesinden başka bir şey kalmaz. Toplumun ayrıcalıkları demokratik dönemde yaşayanlara haklı bir gurur verir oysa bireyin hakları iyice küçülmüştür. Demokratik dönemin insanları toplumun her şey, bireyinse bir hiç olduğunu benimsemeye hazırdırlar.” (s. 356)

Bu kesimin üçüncü bölümünde “*demokratik halkların duygularının iktidarın merkezileşmesi düşüncesiyle nasıl uyum halinde olduğu*” anlatılır. Duygulardan kastedilen aynı zamanda birlikte yaşama biçimi ya da hayat tarzıdır. Daha önceden üzerinde durulmuş olan bireycilik insanın sadece kendi işleriyle ilgilenmesi ve diğerlerinin sorumluluğunu ortak çıkarı temsil eden devlete havale etmesini getirmiştir. Bunun dışında herkesin özel yaşamı o kadar yoğun bir çalışma temposuyla doludur ki, insanın kamusal yaşama katılması için pek gücü kalmaz. Maddi refahın sürdürülmesi arzusu temel alınca, yurttaşlar kendilerini şiddet ve anarşiden korumak görevini tümüyle devlete bırakmakta bir sakınca görmezler. Eşitlik geliştikçe eşitlik aşkı daha da büyür, devletin dışındaki en küçük farklılıklar dayanılmaz, tahammül edilemez olmaya başlar. Yine aristokratik dönemle karşılaştırma yapan Tocqueville bu konuda şunları yazar:

“İnsanların ayrıcalıklara karşı duyduğu nefret, ayrıcalıklar azaldığı ya da önemsizleştiği oranda artar. Bu o kadar böyledir ki, demokratik tutkular kendilerini besleyecek en ufak bir kaynak bulduklarında yeniden alevlenecektir Bunun nedenlerini daha önce anlatmıştım. Koşullar eşit olmadığına eşitsizlik göze batmaz, oysa eşitlik çağında genel tekdüzelik içinde en küçük bir farklılık bile büyük nefret uyandırır.” (s. 361)

Merkezi iktidarlar da eşitliği severler. Çünkü eşitlik devlet adlı büyük gücün hareket etmesini ve gücünü pekiştirmesini kolaylaştırır.

Her merkezi hükümet de birörnekliği tercih eder. Birörneklik onu sonsuz ayrıntıları incelemekten kurtarır. Böylece devletin yurttaşlarının hoşlandığı şeyi tercih ettiğini görüyoruz. Bu noktada yazarımız psikolojik unsurlar da içeren oldukça ilginç bir değerlendirme yapacaktır:

“Demokratik toplumlarda var olan bu ortak duygular, egemen güçle toplumun her bireyini sürekli olarak aynı inançta birleştirir ve aralarında gizli bir sevgi bağı oluşturur. Hükümetin hataları, demokratik yapısı dolayısıyla bağışlanabilir, birçok hata bile kamunun güvenini sarsmaz, güven icap ederse yeniden kazanılır. Demokratik toplumlar bir yandan merkezi gücü elinde tutanlardan nefret ederken diğer yandan bu gücün kendisini her zaman severler” (s. 362)

Yaşanan bu sürecin sonunda Tocqueville merkezileşmenin devletin evriminin doğal sonucu olduğunu, bireysel ve yerel özgürlüklerinse birer sanat ürünü olacağına inanmaktadır. Buraya kadar anlatılanlar merkezileşmenin temel nedenlerini oluşturuyordu. Bundan sonraki bölümlerdeyse yazarımız merkezileşmenin “özel ve rastlantısal” nedenleri üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak özgürlüğün eşitliği öncelemesini ele alır. Bazı toplumların tarihinde özgürlük eşitlikten önce yaşanmıştır. Bu insanlar kendi aralarında eşitliği kabul etmeden önce uzun süre özgür yaşadıkları için eşitliğin bazı yan etkilerini kabullenmekte zorlanacaklardır. İngilizler Amerika’da demokratik bir toplum kurduklarında zaten düşünce ve basın özgürlükleriyle hukuk devleti gibi konularda gelişkin bir anlayışa sahiptiler. Yeni kıtaya göçerken tüm bu alışkanlıklarını da beraberlerinde getirdiler. Ancak diğer bazı halklar böylesi bir özgürlüğü tanımamışlardı. Bu konuda Tocqueville şunları yazmaktadır:

“Koşulların eşitliği, özgürlüğü hiç tanımamış ya da çok uzun zaman öncesinden hatırlamayan toplumlarda geliştiğinde, Avrupa kıtasında olduğu gibi, toplumun daha önceki alışkanlıkları, aniden bir tür doğal çekim sonucu olarak, toplumsal durumun yarattığı yeni alışkanlık ve ilkelerle birleşir ve birden tüm gücün merkezi iktidara aktığına tanık oluruz. Devlet, birdenbire

devasa gücünün son boyutuna ulaşırken, bireyler zayıflıklarının en alt sınırına kadar inerler.” (s. 363)

Bu koşullarda yaşanan eşitlik, kralların mutlak iktidarı altında, halkın özgürlük düşüncesini tanımadan yaşadığı eşitliğe ne kadar da benzemektedir... Aristokrasinin eşitlikçi bir devrimle yok edildiği Fransa’da yerel işleri gören bir sınıf kalmadığından ortada sadece devlet kalmıştır. Merkezileşme bir şekilde zorunluluk haline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Tocqueville’e göre Napolyon’u suçlamak anlamsızlaşır. Soyluluk ve büyük burjuvazi yok edildikten sonra bütün idari mekanizma Napolyon’un eline geçmişti. Aşağıya aldığımız alıntının devrim sonrası Fransa için olduğu kadar günümüzdeki kırılğan demokrasiler için de geçerli olduğu düşünülebilir:

“Demokratik toplumları mantıksızca yönlendiren kargaşa korkusu ve düzen sevgisinin merkezi iktidarın gücünün artırılmasına nasıl yol açtığını daha önce belirtmiştim. Bu, merkezi devleti, kendini yeterince bilgili ve yetkin kılıp halkı anarşiden koruyacak tek örgütlü güç konumuna getirir. Demokratik toplumu istikrarsız ve güvenilmez hale dönüştürerek gidişatını tehlikeye atan bu eğilimin, sonuçta, bireylerin huzur ve düzen uğruna temel haklarından giderek vazgeçmelerine neden olduğunu da şimdi belirtmeliyim.” (s. 367)

İstikrarsızlık ve geçiş dönemlerinde özgürlük deneyimi güçlü olmayan halkların başına gelen tam olarak budur. Uzun ve kanlı bir devrim sonrasında halk merkezi hükümetin yetkilerini artırmak ister, çatışan çıkarlardan ve parti içi çekişmelerden nefret eder. Avrupa’da merkeziyetçiliğin gelişerek güçlenmesi yazarımızı ciddi olarak endişelendirmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki neredeyse Avrupa’da eşitlik yönünde atılan her adım ülkeleri despotizme biraz daha yaklaştırmaktadır. Tocqueville bu konuda ilk olarak hayır kurumları örneğini vermektedir. Eskiden Avrupa’da hayır işleri özel kişi ve kurumlar aracılığıyla yürütülmekte idi. Daha sonra devlet hayır işlerini de üzerine aldı. Artık açları doyurmak, evsizleri barındırmak, işsizlere iş bulmak gibi konular devletin görevi haline geldi.

Eğitim de ulusallaştıkça devletin işi oldu. (s. 370-371) Devlet, çocukları anne-babalarından alarak her yeni kuşağa uygun gördüğü değer ve duyguları benimsetmeye başladı. Tocqueville'e göre diğer alanlarda olduğu gibi eğitimde de standartlaşmanın egemen kılınması, çeşitliliği öldürmüş, özgürlük her geçen gün biraz daha ortadan kalkmıştır. Devlet toplumsal yaşama her alanda nüfuz ederek gelişmesi engellenemeyen, denetlenemeyen, eleştirilemeyen, hataları kolay kolay düzeltilemeyen dev bir güç haline gelmiştir. Tocqueville bu süreçten rahatsızlığını aşağıdaki satırlarda dile getirmektedir:

*“Hükümet bir yandan çalışmalarını merkezileştirirken ayrıca-
lıklarını da genişletiyor. Her ikisi de gücünü arttırmasına yol
açıyor (...) Bugün gerek özgür ülkeler diye adlandırılan Avru-
pa'daki demokratik ülkelere gerekse diğerlerine baktığımızda
görüyoruz ki, idareyle yurttaş arasındaki sorunlu konuları çöz-
mek üzere bağımsız mahkemelerin yanında bağımlı olağanüstü
mahkemeler de kuruluyor. Eski yargı erki bağımsız kalıyor an-
cak yargılama alanı daha çok özel kişiler arası sorunlarla sı-
nırlanarak iyice daraltılıyor.”* (s. 374)

Özgürlük düşüncesinin eşitliğin gerisinde kalması Tocqueville için huzursuzluk kaynağıdır, yazarımız burada yeni bir despotizmin kaynağını bulur. Despotizm genel anlamıyla bireyleri ezen, yaygın şiddet kullanan güçlü iktidarı simgeler. Ancak eski tiranlık ve despotizm biçimleriyle günümüzde demokratik ülkelerde yaşanan despotizm arasında farklar vardır. Roma İmparatorluğu örneğinde olduğu gibi, geçmişte baskı, nispeten sınırlı sayıda insan üzerinde uygulanırdı. Ancak demokrasi dönemlerinde bu modeli terk etmemiz gerekecektir. Tocqueville'e göre despotlaşan demokrasilerde yönetim bireyler üzerinde çok daha yumuşak fakat daha yaygın bir baskı mekanizması kurar. Onları acı çekirtmeden içten içe edilginleştirir. (s. 384) Zaten çağdaş demokrasiler yoğun şiddeti kaldırmaz. Egemen davranış kalıpları ve tutkular iktidarın ceberrutluğundan ziyade vesayetçi özelliğini ön plana çıkarır. Böylelikle, tiranlık ve despotizm terimleri, çağdaş demokrasilerde öne çıkan baskı eğilimini nitelemekte uygun olmaz. Yazarımız bu eğilimi demokrasilerde

bireyciliği betimlerken kullandığı unsurlardan yararlanarak temellendirecektir:

“Sıradan ve küçük zevklerini tatmin için sürekli çalışan, içine kapalı, birbirine benzeyen ve kendi aralarında eşit olan çok kalabalık bir topluluk görüyorum. Her biri, kendi köşesine çekilmiş, diğerlerinin kaderine tümüyle yabancısıdır. Çocukları ve arkadaşları onun için tüm insanlığı temsil eder, diğer yurttaşlarla birlikte yaşamasına rağmen onları görmez, onlara dokunmasına rağmen hissetmez. Kendi kabuğu içinde ve yalnızca kendisi için yaşamını sürdürür. Belki bir yerlerde hâlâ ailesi vardır ama o artık ülkesini yitirmiştir. Bu kitlenin üstünde onun arzularını tatmin etmek ve kaderine bekçilik etmekle yükümlü muazzam bir güç olan devlet yer alır. Bu güç mutlak, yetkin, düzenli, tedbirli ve ılımlıdır. İnsanları bir tür ergenlik dönemine hazırlasaydı bu güç anne-baba otoritesine benzetilebilirdi ancak tersine onları hep çocuk olarak tutar. Onlar mutlu olmaktan başka bir şey düşünmedikleri oranda devlet de onlardan hoşnuttur. Mutluluğun tek aracı ve aynı zamanda tanımlayıcısı olmak şartıyla onların mutluluğu için seve seve çalışır. Güvenliklerini sağlar, ihtiyaçlarını hem planlar hem tatmin eder, eğlenmelerini kolaylaştırır, önemli sorunlarını çözer, üretimi yönlendirir, mirasın aktarımını ve paylaşımını sağlar. Başka hangi güç, insanları düşünmenin külfetinden ve hayatın zorluğundan böyle bütünüyle kurtarabilir ki?” (s. 385)

İktidarın şiddet kullanmaksızın kitleleri edilginleştirmesi sürecini ayrıntılarıyla betimleyen Tocqueville, devletin toplumu karışık bir kurallar ağıyla ördüğünü, en yetenekli bireylerin bile bu çerçevenin dışına çıkamadığını, böylece özgürlüğün kullanımının yararsız bir hale dönüştüğünü belirtir:

“Devlet, bireyin doğal iradesini dar bir alana sıkıştırır, engeller, insanı giderek kendine yararsız hale getirir. Köleliğin böyle barışçı, ılımlı ve düzenli bir çeşidinin, özgürlüğün dışsal görüntüleriyle rahatça kaynaştırılması ve halk egemenliği ilkesinin gölgesi altına yerleşmesi imkânsız değildir” (s. 386)

FRANSA'NIN 1789 ÖNCESİ VE SONRASINDA SİYASAL VE TOPLUMSAL DURUMU

Tocqueville'in 1836 yılında kaleme aldığı ve John Stuart Mill'in *London Review*'unda yayımlanan bu metin pek bilinmemekle birlikte yazarın daha sonra *Eski Rejim ve Devrim*'de ele alacağı konuların habercisi olmuştur. Otuz küsur sayfalık bu makale iki bölümden oluşuyordu. İlk bölüm Fransız sivil toplumunun durumuna ayrılmıştı.²⁸

Bu bölümün girişinde Tocqueville Avrupa'nın eski uluslarının yüzyıllardır eşitsizliği yok etmekle uğraştıklarını, Fransa'nın bu süreçte öne geçerek diğerlerinin tereddüt ettiği işleri korkmadan yapmaya giriştiğini belirtir. (s. 921) Yazarımıza göre, Fransızların uyguladıkları felsefi yöntem daha önceki devrimlerde yaşananlardan farklı olarak iki düzeyde kendini göstermiştir: siyasal devrim ve felsefi devrim. Siyasal alanda ulus ve ulus-devlet kavramları ortaya çıkmış, zihniyet alanında da tüm Avrupa kıtasını derinden etkileyen dönüşümler yaşanmıştır. Tocqueville devrim ve ulusçuluk düşüncesinin Avrupa'da yayılmasını tarihte Roma'nın yaşadığı coğrafi genişlemeye benzetir. Ancak, devrimin tam olarak Fransa'da doğarak diğer ülkelere ihraç edildiği de söylenemez. Şöyle yazar Tocqueville:

"On sekizinci yüzyılda bütün Avrupa ülkelerinde ekonomik ve sosyal koşullar devrime yol açabilecek özellikler taşıyordu. Ancak, söz konusu koşullar Fransa'da daha belirgindi. İlk olarak, soyluluk sosyo-ekonomik planda gücünü kaybetmişti, aristokrasiden ziyade bir kast görüntüsü arz ediyordu." (s. 924)

Soylular, hâlâ belli kurallara tabi olsalar da, ne kral ne de halk üzerinde eski ağırlıkları kalmamıştı. Siyasal ve toplumsal süreç artık onlar olmadan da işleyebiliyordu. Tocqueville'in cümleleriyle,

²⁸ Bu makaleyle ilgili olarak verilen sayfa numaraları şu kitaptandır: Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique, Souvenirs, L'Ancien Régime et la Révolution*, Robert Laffont, Paris, 1986, ss. 921-946.

“Şatosunda oturan, prens tarafından tanınmayan, çevresindeki halka yabancı Fransız soylusu toplumun günlük devinimi içinde kıpırtısız duruyordu. Çevresindeki kraliyet memurları hak-sızlıkları gideriyor, vergiyi topluyor, güvenliği sağlıyor ve yurttaşların refahı için çalışıp onları yönetiyorlardı.” (s. 925)

Soyluların elinde bulunan önemli ayrıcalıklardan biri ordunun subay kadrosunu oluşturmalarıydı. Subaylığın hâlâ kendi aralarında dayanışma duygusunu sağladığı söylenebilirdi. Ancak, soylu olmayan sıradan askerler arasında kıskançlık ve nefret uyandırdığından, bu ayrıcalık bile artık olumlu bir şey olarak görülüyordu. (s. 926) Bilindiği gibi, feodalizmde köyler aristokratların mülkü olup yine aristokratlar tarafından yönetilirdi. Köyler ve tüm tarım arazileri üzerindeki mülkiyet ulusal ölçekte ele alındığında tüm ülkenin gerçek sahibinin aristokratlar olduğu anlaşılmaktaydı. Oysa 1789 Fransa’sında köylerin mülkiyeti artık aristokratların elinden çıkmış, ancak vergiler yine onlar tarafından tahsil ediliyordu. Bu durum, aristokrasinin varlık nedenine aykırıydı. Devrim patlak verdiğinde aristokratların bir çoğu eski gelir düzeylerinden çok uzakta idi. Ekonomik olarak zor durumda olanlar ve üçüncü tabakaya (*tiers état*) yakın olanlar çoğunlukta idi. Aralarında çok zengin ve çok fakirler de vardı. Ekonomik güçle siyasal iktidardan uzak düşmüş gerileyen aristokrasi eski düzeyinden çok uzaklardaydı.

Öte yandan üçüncü tabaka serpilip geliyordu. Tocqueville üçüncü tabaka içinde büyük tüccarlar, bankacılar, sanayiciler, edebiyatçılar, bilim adamları, dükkân sahipleri ve çiftçileri sayar. Yani soylu ya da ruhban sınıftan olmayan herkes üçüncü tabakanın içindedir. Bu tabakanın da kendine has bir aristokrasisi vardı. Ancak, diğer tabakalarla rekabet içinde olmasına rağmen, onlara bağımlı olmadan kendine yeterli olabilen; kendi görüşlerine, önyargılarına, inançlarına ve hepsinden önemlisi belli bir “ulusal ruha” sahip bir sınıftı üçüncü tabaka. (s. 929)

On sekizinci yüzyıl sonu Fransa’sında üçüncü tabakayla aristokrasinin birçok alanda iç içe geçtiği, birbirine yaklaştığı da söylenebilir. Tocqueville’in araştırmaları, hızla zenginleşen bazı üçüncü

tabaka üyelerinin yoksullaşan soyluların mülk ve sorumluluklarını satın almaları ve bu yolla aristokratik sınıfa girmelerinin diğer üçüncü tabaka üyelerince iyi karşılanmadığını göstermektedir. Buna örnek olarak soyluluk sağlayan bir mülk satın almış olan ünlü kimyacı Lavoisier'nin üçüncü tabaka adına oy verme hakkını yitirmesi gösterilebilir. (s. 930)

Tocqueville'e göre aristokrasiyi tanımlayan üç özellik soyluluk, servet ve bilgi olduğundan bu özelliklerin tamamı hiçbir zaman toplumun tamamı ya da çoğunluğunda bulunamaz. Neredeyse her zaman küçük bir azınlığın elinde olur. Ancak devrim arifesinde Fransa'da soylular zengin değildi, zenginler de soylu değildi. Aristokrasinin bu üç özelliği yalnızca çok az sayıda insanda aynı anda bulunuyordu. Öte yandan, soyluluk içi çatışmalar da yoğunlaşmıştı. Eski soylularla (*noblesse d'épée*), kamu görevi esnasında kralın takdiri sayesinde soylu ünvanı almış kesim (*noblesse de robe*) arasında ayrıcalıkların paylaşımı konusunda ciddi sürtüşmeler yaşanıyor, her şey üçüncü tabakanın gözü önünde cereyan ediyordu. Bu da, doğal olarak kitlelerde ayrıcalık karşıtı ve eşitlik yanlısı bir anlayışın gelişmesine yol açıyordu. (s. 931)

Kimi soylular, soylu olmayanların da kamu görevlerine getirilmediği ve aydınlanma yazarlarının çalışmalarının elden ele dolaştığı bu dönemde topraklarını elden çıkarıyor, ayrıcalık ve haklarını kaybetmemelerine rağmen işsiz güçsüz kalabiliyorlardı. Ticaret ve sanayi burjuvazisi toprak sahibi olmaya başlıyor, ekonomik ve siyasal alanda söz sahibi olmasına rağmen hukuki anlamda güçsüz oluşu sorun yaratıyordu. Eskiye feodal düzenden kalan kurallar üçüncü tabakanın tepki ve nefretini çekiyordu. Tüm bu gelişmeler Tocqueville'e göre devrimin toplumsal altyapısını hazırlamıştı. (s. 935-936)

Makalenin ikinci bölümü devlete ayrılmıştı. Bu bölümde yazarımız, toplumsal durumu demokratikleşen ülkelerin tümünde iktidarın bir şekilde merkezileştiğini ve zamanı gelince de halkın egemenliğine sahip çıktığını söyler. Bu merkezileşme süreci, yavaş yavaş soyluların ve kilisenin toplumsal iktidarı yitirmesine, mutlak krallığın da tüm bürokratik ve hukuki yapısıyla güçlenmesine yol açar.

Tocqueville'in düşüncesine göre, toplumun demokrasiye yakın kesimleri her zaman yönetimin merkezileşmesinden yanadır. Ama bu eğilim her zaman iktidarı bir prensle teslim etmek arzusu olarak anlaşılmamalıdır. Seçme şansı olduğunda halk, iktidarı oylarıyla saptayacağı bir meclise ya da bir temsilciye vermeyi tercih eder. Ama bu şansa da her zaman sahip olamaz. (s. 938)

Burada İngiltere'yle Fransa arasında bir karşılaştırma yapan yazarımız, İngiltere'de aristokrasinin yükselen demokratik sınıflarla ittifak yaparak ortak düşman addettikleri kralın yetkilerini azalttığını, Fransa'da ise, yasal sistem daha geç olduğundan halkın aristokratların keyfi idaresine karşı tek temsilcisinin ancak kral olabildiğini belirtir. (s. 938) Fransa'da kral otoritesinin ülkenin bütününe yayılmasıyla burjuvazinin gelişmesi aynı zaman diliminde yaşanmış iki paralel süreçti. Dolayısıyla yönetsel yayılma, kentleri ve eyaletleri zayıflatıyor, eşitlik duygusunu geliştiriyor ve feodal ayrıcalıkları kullanılmaz kılıyordu. Üçüncü tabaka ya da halk aristokrasinin aleyhine olan bu süreci destekliyordu.

Merkezileşme ve demokratikleşme sürecinde krala en önemli destek danışmanlarından geliyordu. Fransızca'da "*légiste*" olarak geçen bu hukuk danışmanlarının görevi kralın icraatlarını Roma hukukuna dayandırarak meşrulaştırmak, böylece yükselen burjuvazinin taleplerini karşılarken aristokrasiyi de geri plana çekmek olmuştu. Tocqueville'in deyişiyle "*kral gücü, danışmanlarıysa hukuku temsil ediyordu*" (s. 939-940)

Tocqueville'in çizdiği devrim öncesi döneme ait tablo içinde feodalizmin toplumsal ve ekonomik düzeyde zaten tasfiye edilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan *parlement*'lar²⁹ kralın yetkisinin

²⁹ Devrim öncesi Fransa'da yerel yüksek yargı organlarına bu ad veriliyordu. Genel Kurul (*la grande-chambre*), dilekçe dairesi (*la chambre de requête*) ve soruşturma dairesi (*la chambre d'enquête*) olarak örgütlenen *parlement*'lerin bazı idari ve siyasal yetkileri de vardı. Üst-mahkeme olarak da çalışan bu kurumlar yürütmenin kararlarını kayda geçiriyor, gerekli görürse kralı uyarma yetkisini kullanıyordu. 1790'da çalışmaları durdurulan *parlement*'lerden Eski Rejim döneminde tüm Fransa'da on altı tane vardı. Bkz. *Dictionnaire Flammarion de la Langue Française*, Paris, 1999, s. 906.

sınırını çizmek bakımından son derece işlevseldi. Tocqueville'e göre Fransa Orta Çağ'dan çoktan çıkmıştı, merkezi yönetim kurulmuş, koşullar eskiye göre eşitlenmişti. Bu durumda devrimin yaptığı değişimi tescil etmektir. Bir başka deyişle, devrim, süratle ve şiddetle, siyasal durumu toplumsal duruma, düşünceleri olgulara ve kanunları da geleneklere uygun hale getirmişti. (s. 946)

Daha önce belirttiğimiz gibi 1836'da kaleme alınan bu otuz sayfalık metin bizi birçok anlamda 1859'da çıkan başyapıtı hazırlar nitelikteydi. Şimdi *Eski Rejim ve Devrim*'i incelemeye başlayabiliriz.

ESKİ REJİM VE DEVRİM

Tocqueville, bu yapıtını üç kitap halinde kaleme almıştır. İlk kitapta yazar devrimin tarihsel anlamını irdelemeye çalışmıştır. Beş bölümden oluşan bu ilk kitap diğerlerine göre daha genel içerikli olup Eski Rejim'in devrim öncesi dönemdeki ayrıntılı bir fotoğrafını yansıtmayı amaçlamaktadır.

Yazar, önsözde devrimcilerin başlangıçta kendilerinin inanmış olduklarından daha az başarılı olduklarını ifade ediyor. Tocqueville'e göre devrimi yapanlar "*devrimi yönetirken taşıdıkları duyguların, alışkanlıkların, hatta fikirlerin pek çoğunu o rejimden [Eski Rejim] devralıp korumuş*"lardır³⁰. Devrimin radikalizmi dolayısıyla bizden sakladığı Eski Rejim'in tarihini inceleyen yazar, devrimin yakınlaşmakta olduğu XVIII. Yüzyılda üretilen kitapları, halkın düşünce ve duygularını bir şekilde yansıttığına inandığı resmi kayıt ve belgeleri inceler. Tabaka meclislerine ve taşra meclislerine ait tutanaklarda araştırma yapar, üç toplumsal tabaka tarafından 1789'da devrimin hemen öncesinde tutulmuş olan dilek defterlerine dikkatle eğilir. (s. 28) Bu konudaki ilk bulgusunu şöyle dile getirir:

³⁰ Bu bölümde bundan sonra alıntılanacak yapıt Alexis de Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*, Çev. Turhan Ilgaz, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995 olacaktır.. s. 27 Alıntılarda genel olarak Ilgaz çevisine sadık kalınmış, ancak gerekli görülen bazı yerlerde orijinal kitaptaki Fransızca sözcükler köşeli ayraç içinde verilmiştir.

“İçişleri bakanlığı ve valiliklerin dosyalarını dolduran bütün gizli yazışmaları açacağımız bir yabancı, kısa zamanda bizim hakkımızda bizden daha çok şey bilecektir. Okunduğu zaman bu kitapta da görüleceği gibi, XVIII. yüzyılda kamu idaresi esasen çok merkezleşmiş, çok güçlü ve müthiş faaldi.” (s. 29)

Ulaştığı bu veriler, merkezi yönetim olgusunun devrim tarafından yaratılmadığını, esasen devrim öncesinde de var olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, merkezîyetçilik açısından devrim bir kopuş yaratmamış aksine süreklilik arz etmiştir. Bu sadece merkezleşme olgusunda böyle değildir. Tocqueville *“devrim’den doğmuş olduğunu sandığım bir dolu duyguyu, bugüne kadar yalnızca ondan gelmiş olduğunu düşünmüş olduğum bir dolu fikri, bir tek bize verilmiş olduğunu sandığımız bin türlü alışkanlığı, o zamanın Fransa’sında yeniden buluyordum”* der. (s. 29-30)

Tocqueville’in devrim sürecini çözümlerken gözlemlediği iki evre vardır. Bunlardan birincisi, Fransızların geçmişteki her şeyi yıkmak istedikleri dönemdir. Bu dönemde eşitlik ve özgürlük tutkusu ön planda ve belirleyicidir. Devrimciler hem demokratik hem de özgür kurumların oluşturulmasına çalışırlar. Tocqueville’in cümleleriyle,

“Onlarla beraber, önce 89’un, eşitlik ve özgürlük aşkının yüreklerine dolduğu; yalnızca demokratik kurumlar değil, ama özgür kurumlar da kurmak istedikleri; yalnızca ayrıcalıkları yok etmedikleri, ama hakları da tanıyıp kutsadıkları o ilk dönemini; gençlik, coşku, gurur; cömert ve içten tutkular zamanını, hatalarına rağmen insanların sonsuza kadar anısını saklayacakları ve de, daha çok uzun bir süre, onları yozlaştırmak ve köleleştirmek isteyecek olanların uykusunu kaçırarak zamanı kastettim.” (s. 30-31)

Ancak, devrimin ikinci evresinde Fransızlar geçmişte bıraktıkları şeylerin bir bölümünü gidip geri getirmişlerdir. Bu dönemde özgürlük eşitlikle başa baş giden temel bir talep olmaktan çıkmış, hatta unutulmuştur. Fransızlar *“dünyanın efendisinin eşit hizmetkârları”* olmayı kabul etmiş, *“ulusun kendi kendini yönetme yetisini, hukukun başlıca güvencelerini, düşünce, yazma ve konuşma özgürlüğünü,*

yani 89'un kazanımları içinde en değerli ve en soylu olan şeyi" ortadan kaldırmışlardır. (s. 31)

Devrimin bu iki aşaması arasındaki belirgin fark çok önemlidir. Rollet'nin de belirttiği gibi, ilk aşamada devrim düşüncesi ve demokrasi ideali birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturluyorlardı. Oysa ikinci aşamada bu birliktelik bozulmuş, devrim totalitarizmle içiçe geçmiştir³¹. Fransız devrimi siyasal ve toplumsal yaşamın tüm alanlarında köklü bir dönüşüm amaçlıyordu. Bu amaçla devrimci kadrolar kendini bütünüyle devrimin idealleriyle özdeşleştirecek yeni insanı yaratmaya çalıştılar. Bu sürecin sonunda, özgürlükçü söyleme rağmen baskı rejimini geldi ve Napoléon iktidara geldi.

Tocqueville, Devrim'e 1859'dan bakarken, daha önceki metinlerinde yer almayan üç saptama yapar. Kendi ifadesiyle,

"Geleceğin karanlıkları ortasında çok açık üç hakikati şimdiden keşfetmek mümkündür. Birincisi, günümüz insanların hepsinin de, onları aristokrasinin tahribine doğru bazen yavaşça iten ve bazen de yuvarlayan, alt edileceğini bekleyemsek de ayarlanacağı ve yavaşlatılacağını umabileceğimiz bilinmez bir güç tarafından sürüklendikleridir; ikincisi, yeryüzünün bütün toplumları arasından, eskiden beri mutlak yönetimden kurtulabilmek için her zaman en çok güçlük çekecek olanlarının, gerçekten de aristokrasinin artık bulunmadığı ve bir daha bulunamayacağı toplumlar olacaklarıdır; nihayet üçüncüsü de, dediğimizdedikçiliğin [fr. despotisme] hiçbir yerde bu toplumlarda olduğu kadar zararlı etkiler yapamayacak olmasıdır; zira her türlü yönetim biçiminden de fazla olarak dediğimizdedikçilik bu toplumlarda, onların özellikle maruz kaldıkları bütün kötülüklerin gelişmesini kolaylaştırır ve böylece, doğal bir eğimi izleyerek onları esasen yöneldikleri yana doğru iter." (s. 32-33)

Daha sonra Tocqueville despotizmin bireyciliği şiddetlendirdiğinden bahseder. *D. A'*'de ele aldığı bir temayı yineler: İnsanlar maddi

³¹ Rollet, 1998, s. 102.

refah ve kişisel çıkar peşinde koşarlarken despotizm onları kamusal işlerden uzak tutmaktadır. Bu rejim onlara her türlü yardımlaşmayı, paylaşımcılığı, uzlaşma kültürünü yasaklayarak onları özel hayatlarının içine hapsetmektedir. Refah ve maddi zevklerin peşinden koşma tutkusu esasında despotun işini de kolaylaştırmaktadır. İnsanlar sıradanlaştıkça kamusal işlere karşı daha kayıtsız olurlar, devrim istikrarsızlık getireceğinden düşüncesi bile onları korkutur. (s. 34)

Yazarımız burada, Montesquieu'yü hatırlatır şekilde, insanların baskı rejimleri altında da eşit olabileceklerini söylemektedir. Despot yöneticiler de özgürlüğe önem verip ona sahip olmak isterler, ama yalnızca kendileri için. Çoğunluğun özgürlüğe layık olmadığını söyleyen despotlara karşı Tocqueville, tercihini yıllar önce olduğu gibi özgürlükten yana kullanacaktır. Bu konuda şöyle yazar:

“Böylece özgürlük konusunda sahip olmamız gereken görüş üzerinde değil, ama insanlar hakkında şu ya da bu ölçüde beslediğimiz değer üzerinde ayrılıyoruz; ve böylelikle kesin bir biçimde söylenebilir ki, mutlakiyetçi yönetime yönelik eğilim, kendi ülkesi için beslenen nefretle kesin bir bağlantı içindedir. Benim bu duyguya aşına olmazdan önce bir parçacık daha beklememe izin verilmesini isterim.” (s. 35)

Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*'in ilk kitabına “*Devrim'e ve Doğuşuna İlişkin Çelişik Yargılar*” adlı bölümle başlar İlk olarak, bir paradoksu hatırlatır: Fransız devrimi filozofları ve devlet adamlarını mütevazî olmaya çağırır, “zira [tarihte] ondan daha büyük, ondan daha uzaktan yönetilmiş, ondan daha iyi hazırlanmış ve ondan daha az öngörülebilir başkaca olaylar asla olmamıştır” (s. 39)

Tocqueville'e göre Fransız Devrimi tarihin tanık olduğu en büyük devrimdir, çünkü devrim sözcüğüne atfedilen iki olguyu da içermektedir. Bunlar şiddetli siyasal bunalım ve toplumsal ilkelerde yaşanan dönüşümdür. Yazarımız bunu söylerken bir değer yargısı ifade etmemekte, somut gözlemlerini bizlerle paylaşmaktadır. Daha önceki tüm devrimlerde hiçbir zaman bu ölçüde bir alt üst

oluş yaşanmamıştı, dinsel, siyasal ve toplumsal yapılar bu ölçüde sorgulanmamıştı³².

Devrim'in kapsamı konusunda dönemin önemli devlet adamları ve felsefeciler bile yanılmıştır. Tocqueville bu konuda Prusya kralı Büyük Frederik'i, teolog Artur Young'ı ve Edmund Burke'ü örnek göstererek olaya hem yakından hem de uzaktan bakanların yanıldıklarını söyler. (s. 39-40) Oysa devrim, bütün yorumcuların beklentilerinin aksine bir çizgi izlemiştir. Şöyle yazar Tocqueville:

"Bununla beraber devrim kendi yolunu izler: (...) siyasal kurumları yok ettikten sonra, sivil kurumları da ortadan kaldırdığı, yasalardan sonra örfleri, adetleri ve dile varıncaya kadar her şeyi değiştirdiğinde; hükümetin işliğini batırdıktan sonra toplumun temellerini de sarstığı ve nihayet tanrının kendisine de kafa tutmaya kalkar görüldüğü zaman; bu aynı Devrim, (...) imparatorlukların duvarlarını alaşağı eden, taçları parçalayan, halkları ezen, ve de ne garip! onları aynı zamanda da kendi davasına kazanan inanılmaz bir gücü dışarıya taşıdığı anda; bütün bu şeyler patlak verdiği ölçüde bakış açısı da değişir" (s. 41-42)

Olay o kadar sarsıcı bir hale gelmiştir ki muhafazakâr yazar Joseph de Maistre devrimin şeytani bir karakteri olduğunu yazar. Daha başkalarıysa yalnızca Fransa'nın değil aynı zamanda tüm dünyanın çehresini değiştirecek yeni bir insanlık anlayışı görürler onda. Tocqueville kitabında bu konuyu araştıracaktır:

"[Olay] onların varsaydıkları kadar inanılmaz, onların varsaydıkları kadar derinlemesine bozguncu ve yenileştirici midir? Bu tuhaf ve korkunç ihtilâlin gerçek anlamı nedir, gerçek niteliği ne olmuştur, sürekli etkileri nelerdir? Tam olarak neyi yok etti? Ne yarattı?"(s. 43)

³² Tocqueville'in Fransız devriminin diğer devrimlerle karşılaştırması konusunda bkz. Jean-Claude Lamberti, *Tocqueville et les Deux Démocraties*, PUF, Paris, 1983, s. 254-255 ve Jack Lively, *The Social and Political Thought of Alexis de Tocqueville*, Clarendon, Oxford, 1965, s. 204.

Bu ilk kitabın ikinci bölümünde Tocqueville devrimin dinsel düşünceye karşı duruşunu ele almaktadır. Bu konuda *Amerika'da Demokrasi*'de işlediği bir görüşünü yineler. Yazarımıza göre demokratik toplumlar dine düşman olamazlar. Fransız devrimindeki din düşmanlığını ele alan Tocqueville dinsizlik tutkusunun ilk ateşlenen ve en son sönen tutku olduğunu söyler. (s. 44) Hâlbuki devrimin din karşıtlığı, bugünden bakıldığında devrimin devasa külliyatı içinde geçici bir olgu olarak görülmektedir. XVIII. yüzyıl felsefesini devrimin temel hazırlayıcısı olarak kabul eden Tocqueville, bununla birlikte söz konusu felsefe içinde birbirinden kesin olarak ayırt edilebilecek iki dönem olduğuna dikkat çeker. Bunlardan ilki içinde filozoflar insanların doğal eşitliğini, her türlü kast, sınıf ve meslek ayrıcalıklarının ortadan kaldırılmasını, halk egemenliğini ve evrensel ilkeleri savunurlar. Bu dönem devrimin esasını oluşturan kısımdır. Öteki dönemse, aynı filozofların, bu kez yıkmak istedikleri düzenin ruhban sınıfına, hiyerarşik yapısına, kurumlarına, dogmalarına saldırdıkları ve bunları daha iyi yıkmak için Hıristiyanlığın temellerini yok etmek istedikleri kısımdır. Yalnız bu ikinci dönem, devrim sürecinde söz konusu felsefenin bahsedilen ilk bölümünün başarısı oranında zayıflamış daha sonra devrimin yıktığı değerler gibi tarihe gömülmüştür. Esasında Tocqueville'e göre,

"Hıristiyanlık bu şiddetli kinleri dinsel öğreti olarak değil, daha çok siyasal kurum olarak alevlendirmişti; papazlar öteki dünyanın işlerini düzenlemek iddiasında oldukları için değil, ama bu dünyada toprak sahibi, senyör, ondalıkçı [fr. décimateur] ve yönetici oldukları için; Kilise kurulacak yeni toplum içinde yer alamayacak olduğu için değil, ama un ufak edilmesi söz konusu olan o eski toplumun içinde, o sırada en ayrıcalıklı ve en güçlü yeri işgal ettiği için." (s. 45)

Bu noktada Pierre Manent'in yorumu, Tocqueville'in tarihin uzun ve özgün süreci içinde Hıristiyan dininin esasında birleşmeyebileceği bir toplumsal yapıya eklemlenmiş olduğunu düşündüğü, devrimcilerin de toplumsal ve siyasal yapıyla dini özdeşleştirmelerinin bir

yanılgı olduğunun süreç içinde ortaya çıktığı yönündedir³³. Jacques Rollet ise, Tocqueville'in iki konuyu birbirine karıştırdığını öne sürer. Rollet'ye göre, Hristiyanlığın Aydınlanma düşüncesiyle bağdaşabileceğine inanmak mümkün olsa da, 1791 ile 1794 arasında devrimcilerin Hristiyanlığın kökünü kurutmak istemiş olmaları yadsınamayacak bir gerçektir. Rollet, François Furet'ye atıfla, yazarımızın Amerikan deneyinin etkisinde fazla kaldığını, Hristiyanlığın demokrasiyle uzlaşması konusunun Fransa'da daha büyük bir sorun olduğunu savunur³⁴.

Tocqueville'e göre, zamanın akışı içinde devrimin yok ettiği tüm siyasal yapıların geri dönüşsüz şekilde yenilgiye uğradığı oysa Kilise'nin gücünün bütün Avrupa'da aşama aşama yeniden toparlandığı söylenebilir. Siyasal anlamda aristokrasinin tasfiyesi bütün hiyerarşik düzenin toptan yıkılması, tüm yerleşik otorite biçimlerinin yok edilmesi ve tüm gelenek ve inançların yerle bir edilmesini hedeflese de, aynı zamanda *"sınıflara, mesleklere, aile ve bireylere dağıtılmış bütün otorite ve etki merkezlerini kendi tekliği içinde eriten devasa bir merkezi iktidar"* yaratmıştır. (s. 47) Tocqueville, bu merkezi iktidarın gücünü Roma İmparatorluğu'nun gücüne benzetir. Feodal ayrıcalıkların ortadan kaldırılmasıyla gelen güç yoğunlaşması, o dönemde devrimin siyasal ideal ve ilkelerini paylaşmayan hükümdarlara da çekici gelmekteydi, hepsi de kendi coğrafyalarında dokunulmazlıkları, ayrıcalıkları ortadan kaldırmaya, tek bir yurttaşlar sınıfı oluşturmaya çalıştılar. (s. 47-48)

Fransız İhtilâli'nin uluslararası boyutunu ortaya koyan üçüncü bölüm *"Fransız İhtilâli Dinsel İhtilâller gibi İşleyen bir İhtilâle Nasıl ve Neden Dönüştü"* başlığını taşıyor. Burada Tocqueville ilk olarak Fransız İhtilâli'nin belli bir ülkeyle sınırlı olmadığını gözlemlemiştir. Ülkelerin sınırlarını yerle bir etmiş, aynı ülke içindeki insanları birbirleriyle düşman haline getirmiş, yabancıları kardeş gibi bir araya getirmiş, tüm uluslardan insanların yurttaşı olabilecekleri ortak

³³ Manent, 1982, s. 136.

³⁴ Rollet, 1998, s. 105-106.

bir vatan kurmuştur. Bu olgu tipik olarak dinsel devrimleri hatırlatmaktadır. Tocqueville'e göre XVI. yüzyılda yaşanan Protestan reformuyla bir analogi kurarsak Fransız devriminin özgünlüğünü daha iyi anlayabiliriz. Yazarımıza göre, Reform döneminde,

“Her bir ulusun eski çıkarları yeni çıkarlar uğruna unutulmuşlardır; toprak sorunlarının yerini ilkesel sorunlar almıştır. Diplomasinin bütün kuralları, zamanın siyasetçilerini şaşkınlık ve acı içinde bırakarak birbirine karışmış ve içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. 1789’dan sonra Avrupa’nın başına gelen de tas-tamam budur. Demek oluyor ki, Fransız İhtilâli, bir dinsel ihtilâl tarzında işleyen ve bir bakıma bir dinsel ihtilâl görünümünü alan bir siyasal ihtilâldir” (s. 50)

Fransız siyasal hareketi, tıpkı Protestanlığın yayılması döneminde olduğu gibi vaaz ve propaganda yoluyla Avrupa’ya yayılmıştır. Tocqueville’e göre protestanlık ile Fransız İhtilâli’nin gelişme süreçleri arasındaki benzerlik yüzeydeki bir benzerlikten çok daha derinlere gitmektedir. Bilindiği gibi dinler coğrafi ve tarihsel bağlamdan bağımsız olarak, insanı insan olarak ele alır: *“Dinlerin başlıca amacı, toplumların biçiminden bağımsız olarak, insanın tanrı ile olan genel ilişkilerini, insanların kendi aralarındaki genel hak ve ödevlerini düzenlemektir”*. (s. 50) İnsan doğası üstüne kurulu olduklarından dinler herkese açıktır, herkes tarafından algılanabilir ve her yere yayılabilirler. Çok tanrılı dinlerden tek tanrıcılığa geçişte, dinlerin bu soyut niteliğinin belirginleşmesi önemli olmuş, Hristiyanlık bu sayede tüm Akdeniz havzasına yayılmıştır.

Fransız İhtilâli, dünya üzerinde dinsel ihtilâllere benzer bir etki yaratmıştır. Yurttaş Fransız olmanın ötesinde soyut olarak yurttaş kimliğiyle ele almış, yurttaşın hak ve ödevlerini siyasal olarak tanımlamıştır. Devrim,

“inanç-yaymacılığı [fr. prosélytisme] esinlendirmiş ve propagandayı doğurmuştur. Nihayet bu yoldan, çağdaşlarını onca dehşete salan o dinsel ihtilâl havasına bürünebilmiştir; ya da daha iyisi, kendisi bir tür yeni din, doğrusunu söylemek gerekirse eksikleri olan, tanrısı, tapınma kuralları ve vaadettiği

başkaca bir hayat olmayan, ama yine de, tıpkı İslam gibi, bütün yeryüzünü askerleriyle, havarileriyle ve şehitleriyle istila eden bir din haline gelmiştir.” (s. 51-52)

Daha sonra Tocqueville, devrimin nedenlerini araştırmak amacıyla XVIII. yüzyılın sonunda durumun Almanya ve İngiltere’de nasıl olduğuna bakıyor. Ortaçağda üç halkın da feodal düzen altında yaşadığı ve benzer siyasal kurumlara sahip olduğu söylenilebilirdi. Ancak XVIII. yüzyıla gelindiğinde üç coğrafyada da işlerin değişmekte olduğu gözlemlemek mümkündü. Ortaçağa özgü kurumlar her yerde aşamalı olarak çözülüyordu. Krallık orta çağdaki anlamını yitirerek kabuk değiştiriyor, soyluların düzeni yerini alttan alta yeni bir düzene terk ediyordu. Tocqueville’in cümleleriyle,

“Ortaçağ’ın krallığı ile ortak bir yanı kalmayan, başka imtiyazlara sahip olan, başka bir yer tutan, başka bir zihniyet taşıyan, başka duygular esinlendiren, krallıktır; dört bir yandan yerel erklerin kalıntıları üstünde yayılan, devletin idari mekanizmasıdır; soyluların yönetiminin giderek yerini alan, memurların aşamalı-düzenidir [fr hiérarchie]. Bütün bu yeni erkler, ortaçağ insanlarının tanımadıkları ya da benimsemedikleri ve gerçekten de düşüncesine bile sahip olmadıkları bir toplum düzeyine atıfta bulunan yöntemlere göre eylemekte, onlara uyan kuralları izlemektedirler” (s. 57)

Bu konuda İngiltere örneği üzerinde duran Tocqueville, Avrupa’nın en eski anayasasına sahip olan bu ülkede ilk bakışta feodal yapı aynen korunuyor gibi gözükse de “yaşlı gövdeye azar azar ve ustalıkla buyur edilmiş” olan yeni biçimler vardır ki, bunlar esasında “bütünün niteliğini değiştirmişlerdir” diye yazmaktadır. Feodal sistem fiili olarak ortadan kalkmış, sınıflar birbiriyle karışmış, soyluluk silinmiş, zenginlik güç haline gelmiş, kanun önünde eşitlik, vergi adaleti ve basın özgürlüğü sağlanmıştı. Tüm bunlar esas itibarıyla ortaçağ toplumunun tanımadığı yeni oluşumlardı. (s. 57)

Bu şekilde İngiltere’yi feodalizmi toplumsal düzeyde bitirmiş modern bir ulus olarak tanımlayan yazarımız, Fransa’da olup bitenlerin

özgünlüğünü kavrayabilmek için karşılaştırmalı bir perspektifin gerekli olduğunun altını çizmekte ve beşinci bölüme şu sorularla başlamaktadır: “*Devrimin gerçek hedefi neydi? Sonuçta onun özgün vasfı nedir? Özellikle de, neden yapılmıştır? Ne yapmıştır?*” (s. 58) Tocqueville için kesin olan bir şey varsa o da devrimin dinsel inanışları yıkmak için yapılmadığı, kamu otoritesini güçlendirip yaygınlaştırmış olmasından hareketle esasen toplumsal ve siyasal alanda oluştuğudur. Bu devrim, “*birçok yüzyıl boyunca Avrupa halklarının çoğunda ortak kabul etmeksizin hüküm sürmüş olan ve genellikle feodal kurumlar adı altında tanımlanan o siyasal kurumları, koşulların eşitliğini temel alan daha tekdüze ve daha basit bir toplumsal ve siyasal düzeni ikame etmek üzere*” ortadan kaldırmıştır. (s. 58) Devrimin her şeyden önce temelde toplumsal ve siyasal bir dönüşümü ifade ettiğini kabul ettiğimizde görkemli duruşunu daha iyi anlayabiliriz. Zira Eski Rejim’in neredeyse tüm unsurlarına saldırıyor, her şeyi yok edecekmiş gibi davranıyordu.

Tocqueville’e göre devrimin dünyayı hiç beklenmedik bir anda yakaladığı doğrudur. Ama bu, toplumsal ve siyasal düzeyde ve Fransa özelinde beklenebilecek bir şeydi. Çünkü, “*en uzun sürmüş bir çabanın tamamlayıcısı, on insan kuşağının üstünde çalışmış olduğu bir yapıtın ani ve şiddetli bitimi*” olmuştu. Şöyle yazar Tocqueville:

“Eğer olmamış olsaydı da eskimiş toplumsal yapı her yerde, burada daha önce orada daha sonra başka yerde, çöküp dağılmaktan geri durmayacaktı; yalnızca birden bire yıkılacak yerde parça parça dökülmeye devam edecekti.”

Ona göre devrim uzun vadede kendiliğinden yavaş yavaş tamamlanacak olanı, sarsıntılı ve acılı bir şekilde aniden tamamlamıştır. (s. 59) Daha sonra, Tocqueville her yerde hazırlanmakta olan bu devrimin neden bir başka yerde değil de Fransa’da patlak verdiğini araştırmak üzere devrimin genel nedenlerini incelemektedir. “*Fransa’daki Feodal Haklar Neden Bütün Başka Yerdekilere Kıyasla Halk İçin Daha Dayanılmaz Hale Gelmişlerdi*” başlıklı ilk

bölümüyle ikinci kitabına başlayan yazarımız on iki bölümlük bu uzun kitapta bu genel nedenleri ortaya koymaya çalışacaktır.

Bu kitapta Tocqueville olayları uzun bir tarihsel süreç içinde hem bir tarihçi titizliğiyle ele alacak hem de karşılaştırmalı çözümlemelerle siyasal sosyoloji yapacaktır. İlk bölüm bir paradoksa dikkat çekerek başlar: devrim ortaçağ kurumlarının çok güçlü oldukları, katılıklarını halka en çok yansıttıkları ülkelerde değil de, güçten düştükleri, baskıyı hafifletmek zorunda kaldıkları bir yörede patlak vermiştir. Örnek olarak verdiği Almanya'da 1788'de köylü hâlâ serfti, senyörün topraklarını terk edemiyor, onun izni olmaksızın iş değiştiremiyor ve hatta evlenemiyordu. Fransa'da 1780'lerde artık çoktan tarih olmuş olan bu düzenlemeler devrimin patlak verdiği 1789 yılında Almanya'da halen tüm gücüyle yürürlükteydi. Hâlbuki Fransa'da köylü dilediği gibi yer ve iş değiştirebiliyordu. Ayrıca sadece serflikten kurtulmuş olmakla kalmamıştı, devrim niteliğinde bir başka gelişme daha olmuştu: Fransız köylüsü artık toprak satın alabiliyordu. (s. 64-65)

Tocqueville arşivlerde sabırla dönemin satış sözleşmelerini incelemişti. Araştırmaları, devrimden çok önceleri dahi köylülerin toprak sahibi olduklarını göstermişti. *"Bu durumdaki köylülerin hoşnutsuzlukları nereden kaynaklanıyordu"* sorusunu soran yazarımız yanıtın fiili durumla hukuki durum arasındaki çelişkide yattığını söyleyecektir. Tocqueville fiili durumu şöyle tasvir eder:

"XVIII. yüzyılda kırsal alandaki kilise-çevresinin³⁵ her türlü işi, artık senyörlüğe bağlı görevliler olmayan ve senyör tarafından seçilmeyen belli sayıdaki memur tarafından çekip çevrilmekteydi; bunlardan bazıları, krallığın taşradaki temsilcisi tarafından atanıyordu, ötekileri bizzat köylüler seçiyorlardı. Vergiyi belirlemek, kiliseleri onarmak, okullar inşa etmek, kilise-çevresi meclisini toplayıp buna başkanlık etmek bu yetkililerin işiydi. Cemaate ait malları kollayıp ne şekilde kullanacaklarına karar veriyorlar ve cemaatin davalarını onun adına savunuyorlardı.

³⁵ Fransızcada *paroisse* olarak geçen sözcük, bir kilisenin sorumluluk bölgesine denk düşen yönetsel birimi ifade ediyor.

Senyör, bütün bu küçük yerel işlerin idaresiyle uğraşmadığı gibi, bunları denetlemiyordu da.” (s. 68)

Hukuki durum ise eskisi gibiydi, soyluların hakları bölgeden bölgeye değişmekle birlikte çok sayıda ve çeşitliydi, bir dizi hukuki ve parasal ayrıcalıklarla donatılmışlardı. Senyörler hâlâ birçok bölgede pazar ve panayırlardan vergi toplamakta, köylünün buğdayı ve üzümü zorunlu olarak senyörlere ait tesislerde işlenmekteydi. Peki, soyluların ayrıcalıkları diğer ülkelerdekine göre çok azalmış olmasına rağmen, köylüler niçin Fransa’da onlardan iyice nefret eder hale gelmişlerdi? Tocqueville’e göre,

“Bu oluşumun nedeni, bir yandan Fransız köylüsünün toprak sahibi haline gelmiş ve öte yandan da, senyörünün yönetimin-den tümüyle kurtulmuş oluşuydu.(...) Feodal çağlarda soyluluk, bugün hükümet nasıl görülüyorsa, hemen hemen aynı gözle görülmüyordu: verdiği güvenceler göz önünde tutularak dayattığı külfetlere katlanılıyordu. Soyluların rahatsız edici ayrıcalıkları vardı, masraflı haklara sahiptiler; ama toplum düzenini sağlıyorlardı, adalet dağıtıyorlardı, yasayı uyguluyorlardı, zayıfların yardımına koşuyorlardı, kamusal işleri yürütüyorlardı. Soyluluk bu işleri yapmayı bıraktığı ölçüde, ayrıcalıklarının yükü de daha ağır görünmeye başladı ve bizatihi var oluşları bile anlaşılmaz olup çıktı.” (s. 71-72)

Yani, ortaçağın bazı kurumları yıkıldıktan sonra ayakta kalan kurumlar birden bire iyice tahammül edilmez hale gelmişti Fransa’da.

İkinci kitabın ikinci bölümü yönetsel merkezleşmenin Eski Rejim içinde zaten gelişmiş olduğunu savunmaya ayrılmıştır. Tocqueville bu konuyu çok önemseydiğinden diğer birçok bölümde de ele alacaktır. Yazarımıza göre, merkezleşme,

“Eski Rejim’in bir ürünüdür, (...) Eski Rejim’in siyasal yapısının Devrim’den sonra da yaşayabilmiş olan yegâne kısmıdır, çünkü bu Devrim’in yarattığı yeni toplumsal düzenle bağdaşabilen yegâne kısmıdır.” (s.74)

Tocqueville bu savını kanıtlamak üzere krallığın eski idari sistemini ayrıntılarıyla tasvire girişir. İlk bakışta bir “kurallar ve yetkeler çeşitliliği” olarak görünen eski sistem, bir tarafta birbirinden bağımsız, satın almış oldukları ayrıcalıkları koruyan ve hukuki anlamdaki haklarından dolayı yönetimden pay alan idari birimler, diğer yanda da tek başına iş gören merkezi memurlardan oluşuyordu. (s. 75)

Yargı mercilerinin doğrudan yasama içinde yer aldığını belirten Tocqueville, kentlerin kuruluşunda türdeş bir yapı olmadığına dikkat çeker. “Kentler” kendi cümleleriyle,

“mülki amirleri farklı adlar taşımakta, ya da erklerini farklı kaynaklardan almaktadırlar: burada bir belediye başkanı, orada konsüller, bir başka yerde seçilmiş temsilciler [fr. syndic] iş başındadır. Bazıları kral tarafından seçilmişlerdir, bazılarını eski senyör ya da arpalık sahibi prens seçmiştir; hemşehrileri tarafından bir yıllığına seçilmiş olanlar da, hemşehrilerini sürekli olarak yönetme hakkını satın almış olanlar da vardır.” (s. 75-76)

Ancak tüm bunlar arasında tahtın yanibaşında ve özel bir güce sahip bir kurum vardır ki, kökeni eski çağlara dayansa da işlevlerinin çoğu yakın tarihte oluşmuştur. Hem yargı, hem yasama hem de yürütme alanında yetkileri olan *Kral Konseyi*’nden (*Conseil du Roi*) bahsediyoruz. Yüksek Adalet Divanı işlevi gören bu kurum, hükümet konseyi kimliğiyle, kralın iradesine tâbi olarak, yasalar önererek tartışmakta, vergileri saptamakta, hükümet yetkililerini yönlendiren genel kuralları koymaktadır. Bu şekilde krallık konseyinin fcodal yönetimlerde görülemeyecek olağanüstü gücüne dikkat çeken Tocqueville, söz konusu konseyin her alanda krala tâbi olduğunu anımsatmaktadır:

“Bununla birlikte kendine özgü bir yasası yoktur. Bizzat Konsey tarafından dile getiriliyormuş gibi görünse de, karar veren yalnızca kraldır. Adaleti yerine getirir görüldüğünde bile, bu konsey, parlamento’nun krala sunduğu uyarılarından (fr. remontrances) birinde söylediği gibi, yalnızca sıradan fikir vericilerden oluşmuştur. Bu konsey, hiçbir şekilde büyük senyörlerden değil, ama vasat ya da aşağı düzeydeki ailelerden gelme kişilerden,

eski krallık denetçilerinden, kamu işlerinin görülmesinde kullanılmış ve hepsi de azledilebilir olan daha başka insanlardan oluşmuştur.” (s. 76-77)

Burada Tocqueville'in üzerinde ısrarla durduğu husus, kralın çevresindeki muazzam güç yoğunlaşmasıdır. Ülke, tek merkezden yönetilmekte, işleri de, tek bir görevliye, sadece krala karşı sorumlu olan genel denetçiye (fr. *intendant général*) emanet edilmektedir. (s. 77) Hatta Tocqueville, idari yargının kurulmasıyla memurların yargılanmasının belli kurallara bağlanmasının da krallığın yargının aşırı güçlenmesine karşı geliştirdiği bir dizi önlemin parçaları olduğunu düşünmektedir. İdari yargıya ve memur güvencesine ayırdığı dördüncü bölümde yazarımız bu konuda şunları söylemektedir:

“Altmış yıl boyunca, Fransa'da sonsuza kadar geçerli olmak üzere konmuş olan dokuz ya da on anayasa arasından yalnızca bir tanesi, kamu yönetiminde görevli olanlardan hiçbirinin önceden kovuşturma izni verilmeksizin olağan mahkemeler önünde açıkça yargılanamayacağını açık seçik söylemektedir. Madde o kadar iyi düşünülmüş bulundu ki, içinde yer aldığı anayasa tahrir edilirken onu yıkıntıların arasından özenle çıkardılar ve de o gün bugün, bu maddeyi ihtilâllerin yıkıcılığından korumaya her zaman özen gösterdiler. Kamu idarecileri, bu madde tarafından kendilerine bahsedilen ayrıcalığı 89'un büyük kazanımlarından biri olarak adlandırma alışkanlığını hâlâ sürdürmektedirler; ancak burada da aynı şekilde yanıılıyorlar, zira eski monarşi zamanında hükümet, memurlarının sıradan yurttaşlar gibi adalet karşısında günah çıkartma zorunluluğunun rahatsızlığına katlanmamaları için, günümüzde olduğundan hiç de az özen göstermiyordu. İki dönem arasındaki tek temel farklılık şudur: Devrim'den önce, hükümet yasadışı ve keyfi önlemlere başvurmaksızın memurlarını koruyamayabiliyordu, o zamandan beriye onların yasaları çiğnemelerine yasal olarak izin verebilmiştir.” (s. 98)

Tocqueville, önceki üç bölümde ayrıntılandığı merkezileşme konusundaki çözümlemelerini beşinci bölümde toparlamaya çalışır. Yazarımıza göre devrim çıkageldiği sırada Fransızlar kamu

yönetiminin eski yapısından henüz hiçbir şeyi yıkmamışlardı ama eski temelleri kullanarak adeta bir başkasını bina etmişlerdi. (s. 100-101) Bir başka deyişle devrim, Eski Rejim'in yozlaşmış ve geçerliliği kaybetmiş unsurlarını temizledi, merkeziyetçiliği koruyup güçlendirdi. Böylece cumhuriyet, siyasal ve yönetsel merkeziyetçiliği devrimciler aracılığıyla esasında krallık döneminden devralmış oluyor. Eski Rejim'in bir parçası olan merkeziyetçiliğin nasıl olup da yeni topluma bir bütün olarak taşınabildiği konusunda kafa yoran Tocqueville, onun bizzat *"bu ihtilâlin başlangıcı ve işareti olduğunu"* söylüyor. Ve ekliyor:

"Bir halk kendi bağırında aristokrasiyi tahrip ettiği zaman, sanki kendiliğindenmişcesine merkezileşmeye doğru koşar. O zaman onu bu eğri düzlemde yuvarlamak için, ayakta tutmaktan çok daha az çaba gerekir.(...) Eski rejimin onca kurumunu tahrip etmiş olan demokratik devrim, böylece bu kurumu sağlamlaştırmak zorundaydı ve merkezileşme bu devrimin oluşturmuş olduğu toplumun içinde yerini öylesine doğal bir şekilde buluyordu ki, bir çırpıda devrimin eserlerinden biriymiş gibi kabul lenilebildi." (s. 103)

Burada Tocqueville'in çözümlemesinin sosyolojik derinliğine dikkat çekmek isterim. Yazarımıza göre toplum çatışan çıkarları temsil eden çeşitli gruplardan oluşur ve bu böylece siyasete yansır. Bu bağlamda, Eski Rejim'de aristokrasi yürütme erkinin gücünü sınırılıyordu, devrim tarafından yok edildiğindeyse Fransızlar o güne kadar tanık olmadıkları güçte bir yürütmeyle karşı karşıya kaldılar. Tocqueville'in özgün olarak söylediği şey, henüz devrim olmadan, aristokrasinin zaten krallık tarafından güçsüzleştirilmiş olduğu, devrimin bir anlamda son darbeyi indirmiş olduğudur.

Tocqueville altıncı bölümü Eski Rejim'in idari geleneklerine ayırmış. Bu bölümde yazarımız Eski Rejim'i bir yerinden yönetim dönemi olarak tasavvur edenlerin bakışlarının yüzeyselliğine dikkat çeker. Tocqueville, arşivlerdeki çalışmalarında taşradaki bazı işleri halletmek için merkezle yıllarca yazışma yapıldığına rastlamıştır. Merkezle taşra vilayetleri arasındaki bu ayrıntılı yazışmalar ona

sonraki merkezi devletin bürokratik alışkanlıklarını ve istatistik düşkünlüğünü hatırlatır:

“Eski Rejim'in sonuna doğru, krallık denetçisine sık sık, ast-temsalcilerine ve kilise-çevrelerinin temsilcilerine [fr syndic] doldurtmaktan başkaca iş bırakmayan, önceden basılmış çizelgeler göndermektedir Genel denetçi, toprakların durumu, buralarda yapılan tarım, ürünlerin türü ve niceliği, davar ve sığır sayısı, toprak sakinlerinin uğraştıkları zenaatler ve örfleri konusunda, kendisine raporlar hazırlatmaktadır” (s. 105)

Toplanan bilgiler, günümüzde kaymakam ve belediye başkanlarının topladıkları bilgileri hatırlatmaktadır yazarımıza. Merkez, bu yolla her şeyi bilgisi dâhilinde ve denetim altında tutmak iradesini göstermektedir:

“Katılımı olmaksızın kurulmak ister görünen en önemsiz organ bile onu rahatsız eder; kendisinin keyfi olarak oluşturduklarından ve başında kendisinin bulunduklarından başkasına varlık hakkı tanımaz.” (s. 106)

Bu yönetim tarzı, kısırlılığı rekabete tercih etmektedir. Bu gözlemleriyle Tocqueville, günümüzde merkezi devlete yapılan eleştirilerin erken bir örneğini vermektedir. On sekizinci yüzyıldaki Fransız merkezîyetçiliğini oldukça sert bir şekilde eleştirmektedir:

“Fransızlara kölelikleri içinde teselli bulsunlar diye her zaman bir parçacık icazetin yumuşaklığını da bağışlamak gerektiğinden, hükümet din, felsefe, ahlâk ve hatta siyaset konularındaki her türden genel ve soyut kuramların fevkalade özgürce tartışılmasına izin vermektedir. Toplumun o sıralarda dayandığı temel ilkelere saldırılmasına ve bizzat Tanrı'nın varlığının tartışılmasına bile oldukça gönüllü bir şekilde tahammül eder, yeter ki, en önemsiz memurları hakkında asla gevezelik edilmesin.” (s. 107)

Daha sonra Tocqueville, basınının gücünün ilk kez Eski Rejim dönemindeki yönetim tarafından fark edildiğini ve yine ilk kez bu dönemde denetim altında tutulmaya çalışıldığını bildirmektedir:

“Her ne kadar XVIII. yüzyılın gazeteleri (o zamanın deyişiyile ‘les gazettes’) polemikten çok rubailer içeriyorduysa da, kamu idaresi daha o zamandan bu küçük güce fevkalade kıskanç bir gözle bakmaktadır. Kitaplara karşı hoşgörülü ama gazetelere karşı hanidir fazlasıyla katıdır; bunları kesinkes ortadan kaldıramadığından salt kendi yararına çevirmeye girişmektedir.” (s. 107)

Tocqueville, çizdiği merkeziyetçi Fransa tablosunu bir başkent olarak Paris’in olağanüstü artan önemine değinerek tamamlayacaktır. Yazarımız Paris’i dönemin Londra ve New York’uyla karşılaştırdığında belirgin bir fark görmektedir. Tarihsel açıdan bakıldığında Paris din savaşlarının çıktığı on yedinci yüzyılda da 1789’da olduğu kadar kalabalık bir kentti, ülkenin en büyük kentiydi. Ama o dönemde olayların gidişatına yön verememişti. 1789’da ise Paris demek Fransa demektir. (s. 115) Tocqueville, Paris büyüyüp geliştikçe, yerel özgürlüklerin her yerde giderek son bulduğunu, bağımsız bir yaşamın tüm belirtilerin ortadan kalktığını söylemektedir. Yazara göre,

“Çeşitli taşra vilayetlerinin fizyonomilerini veren çizgileri bile karışık hale geliyordu; eski kamusal yaşamın son izi de silinmiş durumdaydı. Oysa ki bu, ulusun atalet içine düşmüş olmasından değildi: devinim, tam tersine bütün ulusta varlığını sürdürüyordu; ne ki motor artık yalnızca Paris’teydi.” (s. 117)

Buna örnek olarak matbaaların durumu gösterilebilir. On altıncı yüzyıldan on sekizin ilk yıllarına kadar taşra vilayetlerinde çok sayıda matbaa vardı. Oysa 1789’da tüm matbaalar Paris’teydi, taşradakiler birer birer kapanmıştı. Tamamı Paris’te de olsa yine çok sayıda yazı yayınlanıyordu, yalnız bir farkla: *“Düşüncenin devinimi artık yalnızca merkezden yola çıkıyordu. Paris taşrayı gövdeye indirmeyi başarmıştı.”* (s. 117)

Tocqueville, Fransız İhtilâli’nden önce *“Paris İhtilâli”*nin olduğunu ifade etmektedir diyebiliriz. Bütün kararların alındığı yer olan başkent taşradaki nüfusa ürküntü verecek ölçüde güçlüydü. İngiliz gezgin Arthur Young, devrimin patlak vermesinden birkaç gün önce

taşrada dolaşmaktadır. Gittiği yerlerde halka ne yapacaklarını sorar. Aldığı yanıt hep aynıdır: “*Biz bir taşra kentinden başka bir şey değiliz, Paris’te ne yapılacağını görmek gerekir*” İnsanların Paris’in ne yapacağını öğreninceye kadar bir görüş sahibi olmaya bile cesaret edemeyişleri ilginçtir. Bu yazılanlar, anılar olmanın ötesinde bir öneme sahiptir. Bu ortamda Kurucu Meclis’in Fransa’nın eski taşra vilayetlerini bir kalemde yıkıp ülkeyi seksen üç ayrı bölgeye bölebilmesi, bunu rahatça, tepki almadan yapabilmesi de anlaşılabilir. Avrupa ülkelerini çok şaşırtan bu gelişme hakkında Edmund Burke şöyle yazacaktır: “*İnsanların kendi vatanlarını böylesine barbar bir şekilde parçaladıkları ilk kez görülüyor*” Tocqueville de bu görüşe katılacaktır: “*Gerçekten de, canlı bedenlerin parçalanmasına benziyordu: esasen yapılan yalnızca cesetlerin parçalanmasıydı*”. (s. 118)

Bir başka önemli gelişme, Paris’in devrimin arifesinde bir büyük sanayi kenti haline gelmiş olmasıdır. Geçmişte alışveriş, iş, tüketim ve eğlence kenti olan başkent artık sanayi faaliyetlerini de kendine çekmiştir. Tüm idari işleri kendinde toplayan Paris, buna paralel olarak zamanla bir fabrikalar ve imalathaneler kenti haline gelmişti. Bu da kentin “*Fransa’nın efendisi*” haline gelişini perçinlemişti. (s. 118-119)

Başkentten artan önemine böylece değindikten sonra Tocqueville, devrimin genel nedenleri bağlamında sınıflararası ilişkilerin değişen içeriğinden bahseder. Sekizinci bölüm Fransa’da insanların birbirine benzemeleri olgusuna ayrılmıştır. Yazarımıza göre,

“*Ülkede yaşayan bütün insanlar, özellikle de orta ve üst katmanları işgal edenler (...), hepsi de tastamam birbirlerinin benzeriymiş gibi görünmektedirler. Bununla birlikte, bu tekdüze kalabalığın ortasında hâlâ onu çok sayıda parçalara bölen küçük engellerin muhteşem çokluğu yükselmekte ve bu küçük duvarların her birinin içinde, sanki ortak yaşamdan pay almaksızın, kendi özel çıkarlarından başka şeyle uğraşmayan tikel bir toplum belirmektedir*” (s. 121)

Benzerliklere bir göz atacak olursak, XVIII. yüzyılda yönetilenler açısından sınıf ayrımı olmaksızın herkesin tabi olduğu bir dizi

kanun, kararname ve fermanın arka arkaya yayınlanmış olduğunu görürüz. Böylelikle taşra eyaletleri yönetsel açıdan birbirine benzemeye başlamış, soylularla burjuvalar da birbirlerine yakınlaşmıştır. Soylular, topraklarının küçülmesine paralel olarak yoksullaşmıştır. Tocqueville bu konuda Franche-Comté bölgesinin krallık denetçisinin 1750'de ardılına yazdığı bir raporu örnek göstermektedir:

"Bu yörenin soyluları oldukça iyi, ancak fevkalade yoksuldurlar ve yoksul oldukları ölçüde de gururludurlar. Eskiye kıyasla son derece küçük düşmüş durumdalar. (...) Soyluluklarını dört kuşaktan beriye kanıtlayanlardan başkasının kabul edilmediği bir 'birlik'leri vardır. Bu birlik kralın fetvasına sahip değildir, sadece rıza gösterilmiş bir birliktir ve her yıl yalnızca bir kez ve krallık denetçisinin huzurunda toplanmaktadır. Beraberce akşam yemeğini yiyip akşam ayinine katıldıktan sonra, bu soylular, her biri ya Rozinante'lerinin sırtında ya da yayan olarak evlerine dönerler Bu meclisin ne kadar gülünç olduğunu göreceksiniz." (s. 123-124)

Son cümle dolayısıyla soylu olmayan bir memur olan krallık denetçisinin kendini soylulardan üstün gördüğü hissedilmektedir. Soyluların kaybettikleri mülkler yavaş yavaş burjuvaların eline geçiyor, burjuvazi Paris'in etkisi ve desteğiyle aristokrasi kadar kültürlü bir sınıf haline geliyordu. İki sınıf arasında gelişen bu benzerliğe karşın, toplumun genelinde insanların birbirine kayıtsız ve ilgisiz kaldığına dikkat çeken Tocqueville, benzerliğin ve farklılaşmanın eşzamanlı olarak gelişen iki süreç olarak devrimi hazırlayan bir etki yarattığını düşünmektedir. Doyumsuzluk, insanların artan istekleri ve yükselen beklentiler devrim ortamını hazırlamıştı. Soyluluk, doğumla elde edilen bir statüydü. Bu Ortaçağ'da her yerde böyleydi. Bunun tek istisnası XVIII. yüzyıl İngiltere'si olmuştu. Tocqueville'in cümleleriyle,

"İngiltere kast sisteminin değiştirilmiş değil de gerçekten ortadan kaldırılmış olduğu tek ülkeydi. Soylular ve soylu olmayanlar bu ülkede aynı işleri beraberce sürdürüyorlar, aynı meslekleri seçiyorlar ve, çok daha anlamlısı da, birbirleriyle evleniyorlardı." (s. 127)

Oysa, Fransa’da bu tür evlilikler, devrimden altmış küsur yıl sonra, yani kitabın yazıldığı 1856 yılında bile henüz görülmemektedir. Tocqueville’e göre İngiliz soyluluğu “*bütün ötekilerden daha temkinli, daha becerikli, daha açık*”tı. Bundan ötürü yazarımız, sözcüğün esas anlamı itibariyle soyluluğun uzun zamandan beri İngiltere’de artık var olmadığını söylemenin mümkün olduğunu ifade edecektir. (s. 127)

Tocqueville’e göre sınıflar arası ilişkilerde hareketi ve geçişkenliği sağlayan en önemli gösterge evliliğin demokratikleşmesiye, bir diğeri de dilin geçirdiği evrimdir. Yazarımız bu konuda gentilhomme sözcüğünü örnek gösterir. Fransa’dan eskiden soylu erkekleri nitелеmekte kullanılan bu sözcük, yaşam koşulları birbirine yaklaştıkça, her yeni yüzyılda toplumsal skalada daha aşağıda yer alan erkeklerle uygulanmış, İngiltere’de gentleman olmuş, oradan Amerika’ya geçmiş ve burada fark gözetmeksizin tüm erkekleri tanımlamak için kullanılır olmuştur. Sözcüğün tarihi bir anlamda demokrasinin tarihi gibidir Tocqueville’e göre.

Fransa’daki sınıfsal değişimin ayrıntılı bir tablosunu çizen Tocqueville, daha sonra önceden bilinmeyen bir kavram olarak bireycilik sözcüğünü mercek altına almaktadır. Tocqueville’e göre eskiden bireycilik kavramı yoktu çünkü kendisini tek başına düşünen insan yoktu, insanların her biri bir gruba ya da bir sınıfa aitti ve kendisini bu şekilde tanımlıyordu. (s. 140) İmtiyazların yıkıldığı toplumda, türdeşleşme insanları bir yandan bireycileştirirken diğer yandan kalabalığa karıştırıyor, bu anlamda bir birliğin parçası haline getiriyordu. (s. 141)

İkinci kitabın onuncu bölümü “*Siyasal Özgürlüğün Tahribi ve Sınıfların Ayrışması Nasıl Eski Rejimin Ölümüne Yol Açan Bütün Hastalıkların da Nedeni Oldu*” başlığını taşıyor. Yazar bu bölümde, bir aristokrat olarak kafasını çok meşgul eden bir konuyu, sınıf ayrımı ve krallığın tavrını inceliyor. Eşitlik duygusunun gelişmeye başladığı bir toplumda bu iki olgunun çatışmak zorunda olduğunu düşünen Tocqueville’e göre, sınıf ilişkileri ve iktidarın uygulanışı üzerinden İngiltere’yle yapılacak bir karşılaştırma birçok açıdan aydınlatıcı olabilir. Yazarımıza göre,

“İngiltere’deki aristokrasi Fransa’dakine göre daha tumturaklı ve kendisinden aşağı düzeyde yaşayan herkesle senli benli olma-ya daha az yatkın tabiattaydı; ancak varlık koşulunun getirdiği zorunluluklar onu daha eşitlikçi davranmaya itiyordu. Yönetmek için her şeye hazırды. Yüzyıllardan beri İngilizlerde, muhtaç sınıflar lehine peş peşe getirilenlerden başkaca vergi eşitsizliklerine artık rastlanmamaktadır(...) XVIII. yüzyılda, İngiltere’de vergi ayrıcalığından yararlanan, yoksul kişidir; Fransa’daysa zengin kişidir. Orada, aristokrasi, ülkeyi yönetmeye imkân versinler diye en ağır kamusal yükümlülükleri kendi üstüne almıştır; burada hükümeti yitirmiş olmaktan ötürü teselli bulmak üzere vergi muafiyetlerini sonuna kadar korumuştur.” (s. 143)

Burada anlatılan farklılık gerçekten çok önemlidir, çünkü Fransa’yı devrime götüren koşullarda aristokrasiye karşı biriken nefretin büyük payı olduğunu söyleyebiliriz. Olayların bu şekilde gelişmesinde aristokratların büyük sorumluluğu olmakla birlikte Fransız kraliyet ailesinin XV. yüzyıldan itibaren gösterdiği tavır değişikliğini de belirtmek gerekir. Önceleri vergiler her üç sınıfı (rahipler, soylular ve üçüncü tabaka) da kapsıyordu. VII. Charles, sınıfların rızası olmaksızın biçme (fr. *taille*) vergisini keyfince dayatma yetkisini kazandı ve Tocqueville’e göre krallık tarihinde *“uzun zaman kanayacak bir yara”* açmış oldu. O günlere kadar soylular, rahipler ve burjuvalar, bir yıl boyunca bütün gelirlerinin onda birini krala bırakmakla yükümlüyken, ve soylular parasız askerlik yükümlükleri dolayısıyla sadece biçme vergisinden muafken, merkezi iktidar bu vergiyi çeşitlendirip yaygınlaştırdı ve kısa bir zaman dilimi içinde onlarca kat artırdı. Yıllıklar üzerinde uzun araştırmalar yapmış olan Tocqueville burada Eski Rejimin mali ve idari tarihini ayrıntılarıyla incelediğinden yapılan haksızlıklarının boyutuna dikkat çeker:

“Bu Yıllıklar’da, önce satılmış sonra da satılamayacakları gerekçesiyle el konmuş krallık mülklerine; çiğnenmiş bağışlara, edinilmiş hakların yok sayılmasına; her bunalımda feda edilen devlet alacaklısına, hiç durmadan boşa çıkan kamusal inanca adım başı rastlanır(...) Nitekim, XIV. Louis, pek çoğu bizzat kendisi tarafından verilmiş olan ve doksan iki yıldan beridir

kazanılmış bütün soyluluk sanlarını [ünvanlarını] bir kalemde kaldırmıştır; ferman, bütün bu sanlar habersizce elde edilmiş olduğundan, bunların ancak yeni bir ödemede bulunmak suretiyle korunabileceklerini söylüyordu.” (s. 146)

Krallığın bu tür uygulamaları yüzyıllar boyunca birbirlerine bazen yabancı bazen de düşman olarak yaşamış yurttaşları bölmüştür. Tocqueville’in cümleleriyle,

“Eski Fransa’daki toplumu paylaşan farklı sınıflar, bundan altmış yıl önce birbirleriyle ilişkiye geçtikleri zaman, onca uzun bir süre ve onca engellerle kendi içlerine kapalı olarak tutulduktan sonra, birbirlerine önce yalnızca acıtan yanlarından dokundular ve ancak birbirleriyle boğazlaşmak üzere bir araya geldiler” (s. 153)

Sınıflar arası çelişkileri ve düşmanlık ortamını bu şekilde tasvir ettikten sonra özgürlüğün hangi koşullar altında oluşabileceği sorusunu soran Tocqueville, *“Eski Rejimde Varolan Özgürlük Alanı ve Bunun Devrim Üzerindeki Etkisine Dair”* başlıklı on birinci bölümde sözü daha önce ele almadığı ruhban sınıfına getirir. Eski Rejim döneminde ruhban sınıfın en önemli niteliği merkezi iktidardan bağımsız olmasıydı:

“Dünyevi egemen ve onun en cüretkâr dalkavuklarına sivil konularda onca hizmetkârane bir şekilde boyun eğdiklerini devrimden bu yana sık sık gördüğümüz rahipler, o zamanlar ulusun en bağımsız öğelerinden birini ve tikel özgürlüklerine saygı duyulmak mecburiyetinde bulunulan tek ögesini oluşturluyorlardı.” (s. 157)

Bununla birlikte kilisenin özgürlüğü sınırsız değildi: *“Bizatihi kilise erkinin de, kendi içinde dikkatle uyulan sınırları vardı. Aşağı kademedeki rahipler, üstlerinin zorbalığına karşı ciddi güvencelere sahiptiler ve piskoposun sınırsız keyfiliğine maruz kalmadıklarından, hükümdar karşısında edilgin bir itaatkârlığa da hazırlanmış değildiler.” (s. 157)*

Bunun temel nedenlerinden biri Kilise'nin geleneksel olarak toprak sahibi olmasıydı: "...rahiplerin de yurttaşın sahip olduğu fikirleri, ihtiyaçları, duyguları, çoğu zaman da tutkuları edinmelerine asıl katkıda bulunan şey, toprak mülkiyetiydi." (s. 158) Eski cemaat meclislerinin raporlarını ve tartışma tutanaklarını inceleyen Tocqueville, ruhban sınıfının toprak sahibi olması nedeniyle diğer tüm laikler gibi toplum yaşamına aktif olarak katıldığını görmüştür. Yazarımıza göre insanın toprağından koparılması onu yabancılaştıracaktır:

"Varlığının en mükemmel kısmıyla yabancı bir yetkeye boyun eğmiş olan ve yaşadığı ülkede bir aile kurması mümkün olmayan bir insanı, bulunduğu yere bağlamanın tek sağlam yolu toprak mülkiyetidir. Bu bağı kopardığınız anda, o artık özel olarak hiçbir yere ait değildir. Rastlantı sonucu dünyaya geldiği yerde, çıkarlarından hemen hemen hiç birinin onu doğrudan ilgilendiremeyeceği bir sivil toplumun içinde yabancı gibi yaşar." (s. 158)

Bu satırlardan yansıyan görüş, Tocqueville'in Eski Rejim döneminde din adamlarını toplumsal yapının önemli bir parçası ve genel kanının aksine olumlu bir parçası olarak gördüğü olarak ifade edilebilir. İncelediği defter ve raporlarda ruhban sınıfını çoğu zaman hoşgörüsüz ve eski ayrıcalıklarına inatla bağlı bir kesim olarak gördüğü doğrudur, ama bununla birlikte bu sınıfın en az burjuvazi ya da soylular kadar despotizme muhalif olduğunu da gözlemiştir: Ruhban sınıfı,

"devlet hapisanelerinin yok edilmesini, olağanüstü mahkemelerden ve üst merciye gönderme işlemlerinden vazgeçilmesini, bütün davaların açık olmasını, bütün yargıçlara görev teminatı verilmesini, memuriyetlerin yalnızca liyakat esas alınmak kaydıyla bütün yurttaşlara açılmasını; halk için daha az baskıcı ve daha az alçaltıcı olan ve hiç kimsenin muaf tutulmayacağı bir askerlik hizmetini; feodal rejimden kaynaklanan, ve özgürlüğe ters düştüğünü söylediği, senyörlük haklarının geri alınmasını; sınırsız bir çalışma özgürlüğünü ve yurt içindeki gümrüklerin kaldırılmasını" talep edecek kadar toplumsal ve siyasal yaşamın içindedir. (s. 159)

Rahiplerin tabaka meclislerinde dile getirdikleri bu istekler, onların doğrudan siyasal düzeyde savundukları ilkelerle birleştirildiğinde ortaya daha da ilginç bir manzara çıkacaktır: rahipler yasaları yapmak ve vergileri özgürce oylamak için toplanmanın toplumun vazgeçilmez ve devredilmez bir hakkı olduğunu herkesten daha yüksek bir sesle ilan etmekteydiler. Bunlar doğrudan demokratik reformculuk olarak nitelenebilecek bir yaklaşıma denk düşen taleplerdir.

Sonuç olarak Tocqueville, Eski Rejim'in büyük bir kölelik ve bağımlılık dönemi olduğunu sanmanın büyük bir hata olduğunu, tam tersine o dönemde bu kitabı kaleme aldığı İkinci İmparatorluk döneminden çok daha fazla özgürlüğün hüküm sürdüğünü ifade eder. Sonra da bu yargısını ılımlılaştırmak gereğini hisseder:

*“Ama bu, her zaman sınıfların sınırları içinde bağışlanmış, yasa-
sayı çiğnemeye hemen hemen keyfilik ölçüsünde imkân veren,
en doğal ve en zorunlu güvenceleri hemen hemen hiçbir zaman
bütün yurttaşlarına sağlamaya kalkışmayan, bir tür düzensiz ve
fasıllı özgürlüktü. Böyle kısıtlanmış ve çarpıtılmışken bile, öz-
gürlük yine de verimliydı.”* (s. 165)

Ancak, bütün çekiciliğine rağmen bu düzensiz ve fasıllı özgürlük, Fransızları despotizmden kurtarıp yasaların “*dingin ve özgür imparatorluğunu*” kurmaları için yeterli olmamıştı. (s. 166)

Tocqueville, aynı zamanda bu ikinci kitabın son bölümü olan on ikinci bölümde Fransız köylüsünün XVIII. yüzyıldaki durumunu ayrıntılarıyla tasvir eder. Devrimin arifesinde köylülük tüm diğer sınıf ve katmanlara göre toplumda en yalnız ve en soyutlanmış kesim olarak görünüyordu:

*“Öteki sınıfların insanların tümü de ondan uzaklaşmıştı ve
belki de dünyanın hiçbir köşesinde görülmedik ölçüde yalnız
yaşıyordu”* (s. 167)

Yazarımıza göre, devrime sebebiyet veren tüm sınıf ve gruplar arasında en mağdur olanını köylüler oluşturmaktadır:

“Eski Rejim hükümeti, halkın üstünde yer alan insanlar söz konusu olduğunda onca yumuşak ve bazen onca sıkılgan, biçimselliklere, ağırdan almaya ve düşünceli davranmaya onca dost görüldüğü halde, aşağı sınıflara, özellikle de köylülere karşı davranışında çoğu kez katı ve her zaman da eline çabuktur.” (s. 179)

Fransız soyluları öteki sınıflardan ayrı durmakta direnmişler, en sonunda kamusal yükümlülüklerinin bir çoğundan da kurtulmuşlardır. Burjuvalar da soylular gibi halkın dışında yaşamışlardır. Sonuç olarak,

“Halk, onların [efendilerinin] egemenliğinden kurtulduysa da, onların kendisine vermiş oldukları ya da edinmesine göz yumdukları yanlış fikirlerin, soysuz alışkanlıkların, kötü eğilimlerin boyunduruğundan sıyrılmasını beceremedi. Kendi kendisini yönetmede, yetiştiricileri için göstermiş olduğu katılık ölçüsünde beceriksiz davranarak, zaman zaman özgürlüğünü kullanırken bile bir kölenin eğilimlerini taşıdığı görüldü.” (s. 183).

Tocqueville, Fransız toplumunun devrim arifesindeki genel görüntüsünü yansıtarak devrimin genel sebeplerini irdelediği bu ikinci kitabı burada bitirirken, söz konusu genel sebeplerin devrimin neden başka bir tarihte değil de 1789’da olduğunu açıklamayabileceğini, bunun için devrimin kısa vadeli ya da özel sebeplerine bakmak gerektiğini söyler. Bunu da üçüncü kitapta yapacaktır. Nispeten daha konjonktürel faktörleri çözümleyeceği bu kitapta yazarımız, devletin merkezileştiği, sınıfların birbirinden uzaklaştığı ve eşitlik idealinin yükseldiği bir ortamda Fransa’nın nasıl büyük bir devrime doğru sürüklendiğini açıklamaya çalışır.

Bu kitabın en tanınmış bölümlerinden olan ilk bölümde Tocqueville konuya temel teşkil edecek bir soruyla işe başlar: *“Edebiyatçılar XVIII. yüzyılın Ortalarına Doğru Nasıl Ülkenin Başlıca Siyaset Adamları Haline Geldiler ve Bunun Etkileri Nasıl Oldu?”* Fransa, Tocqueville’e göre, *“çok uzun zamandan beri, Avrupa’nın bütün ulusları arasında en edebi olanıydı”*; yazarlar İngiltere’deki gibi gündelik sorunlarla pek ilgilenmemelerine rağmen, *“Almanya’daki*

benzerlerinin pek çoğu gibi, siyasete tümüyle yabancı ve salt felsefenin ve edebiyatın alanı içine çekilmiş bir halde durmuyorlardı” (s.187) Yönetimle ilgili konularla sürekli olarak ilgiliydiler, toplumların kökeni ve ilkel biçimleri gibi tarihsel konularda, yurttaşın öncelikli hakları gibi hukuki konularda ve yasaların ilkeleri gibi teorik konularda da düşüncelerini her vesileyle açıklıyorlardı. *“Böylece her gün yaşadıkları zamanın kurumlanışının [fr constitution] temellerine kadar inerek, merakla bunun yapısını incelemekte ve genel tasarımını eleştirmektedirler”* (s. 187-188) Tocqueville burada Voltaire’den Rousseau’ya kadar çok sayıda Aydınlatma filozofunu, yapıtlarının çeşitliliğini göz ardı etmeksizin *“soyut ve edebi siyaset”* olarak tanımladığı belli bir çerçeve içine yerleştirmektedir. Tüm bu düşünürlerin, yazarımıza göre, ortak bir yaklaşımları vardır:

“Hepsi de bu kalkış noktasına tutunmaktadırlar: hepsi de, kendi zamanlarının toplumunu düzenleyen karmaşık ve geleneksel adetlere, akıldan ve doğal yasadan devşirilmiş basit ve temel kurallar ikame etmenin uygun olduğunu düşünmektedirler.” (s. 188)

Böylece Tocqueville, bugünlerde modernliğin temel niteliği olarak kabul ettiğimiz akıl/gelenek gerilimini kendine özgü bir üslupla kurmakta, devrimin düşünsel altyapısını belirginleştirmeye çalışmaktadır. Bilindiği gibi, Machiavelli, Hobbes, Locke ve Spinoza gibi XVI ve XVII. Yüzyıl düşünürlerinin oluşmasına katkıda bulundukları bu gerilim, Aydınlanma filozofları tarafından popüler hale getirilmişti. Tocqueville, biraz da şaşkınlıkla, geçmişte olduğu gibi birkaç felsefecinin entellektüel faaliyeti olarak kalabilecek bu tartışmanın yalnızca Fransa’da kitlelere mal olduğunu belirtmektedir. Bu noktada yazarımız aydınların düşüncelerinin kitlelerce nasıl benimsenebildiğini sorgulamaya girişecektir:

“Böylesi bir düşünce, (...) neden daha önce de çoğu kez yapmış olduğu gibi birkaç düşünürün kafasında kalacak yerde, toplumların tabiatı üzerine genel ve soyut kuramlar, aylakların güncel konuşmalarına konu haline gelecek ve kadınlarla köylülerin bile hayal güçlerini alevlendirecek bir tarzda halka kadar inmişti

ve orada bir siyasal tutkunun yoğunluk ve hararetini kazanmıştı? Ne bir takım orunlara, ne toplumsal payelere, ne servetlere, ne sorumluluğa, ne de iktidara sahip olan yazı adamları, gerçekten de nasıl başlıca siyaset adamları haline geldiler ve hatta yalnızca onlar siyasetçi oldular; zira ötekiler hükümet işlerini yerine getirirlerken, yetkeyi bir tek onlar ellerinde tutuyorlardı?” (s. 188-189)

Sorduğu bu soruları sosyolog kimliğini öne çıkartacak şekilde toplumsal olgular aracılığıyla yanıtlar Tocqueville. İlk olarak, toplumun içinde bulunduğu duruma bakmak gerekir. Tocqueville’e göre aristokratların ellerinde bulundurmaya devam ettikleri ayrıcalıklar o kadar çok ve çeşitli olmasına karşın öylesine işlevsiz kalmıştı ki insanlar doğal olarak eşitlik düşüncesine eğilim göstermeye başlamışlardı. İkinci olarak da, düşünürlerin içinde bulundukları soyut felsefeli ortam ve deneyimsizlik onları “*hükümet etme konusunda genel ve soyut kuramlardan tat almaya ve körlemesine bir güvenle bunlara sarılmaya hazırlıyordu*” (s. 189)

Düşünürlerin güncel siyasetten uzak olmaları, ürettikleri reform projelerinin pratiğe uygunluğunu sınama imkânını ortadan kaldırıyordu Tocqueville’e göre. Siyasal özgürlüğün olmayışı da bu sürece katkıda bulunuyor, projeler havada kalıyordu. Bu ortamda aydınlar, cahil cesareti içinde düşüncelerini ateşli bir şekilde savunuyorlardı. Benzer bir cehalet içindeki halk da kulağını ve yüreğini onlara açıyordu. Oysa başka koşullarda süreç farklı gelişebilirdi:

“Eğer Fransızlar, eskiden olduğu gibi, Etats Généraux içinde, hükümet etmede yine pay almış, hatta kendi vilayetlerinin taşra meclislerinde günbegün ülkenin yönetimiyle uğraşmış olsaydılar, kendilerini o zaman yaptıkları gibi, yazarların fikirleriyle galeyana gelmeye asla bırakmayacaklarını öne sürmek mümkündür; belli bir kamu idaresi alışkanlığı kazanmış olurlardı ve bu da onları salt kurama karşı uyarmış olurdu. Eğer, İngilizler gibi, eski kurumlarını yok etmeksizin, uygulama marifetiyle bunlardaki zihniyeti aşama aşama değiştirebilmiş olsalardı, belki de yepyeni kurumları böylesine gönüllü bir şekilde

düşünmüş olmayacaklardı. Ne ki, her biri birkaç eski yasayla, birkaç eski siyasal usulle, eski erklerin birkaç kalıntısıyla hergün yazgısında, kişiliğinde, refahında ya da onurunda rahatsız edildiğini hissediyor ve elinin altında bu özel hastalığa karşı bizzat uygulayabileceği hiçbir ilaç göremiyordu. Ülkenin yapılanışı içinde ya her şeye katlanmak, ya da her şeyi yok etmek gerekirmiş gibi görünüyordu.” (s. 190)

Bu koşullarda siyasal ve toplumsal yapıdan bir şekilde rahatsız olan herkes bahsettiğimiz edebi siyasetin çekim alanına girdi.

“Böylelikle her kamusal tutku felsefe kılığına girdi; siyasal yaşam birdenbire edebiyatın içine itilmiş oldu ve özgür ülkelerde genellikle siyasal parti liderlerinin işgal ettikleri yeri, kamuoyunun yönetimini ele almak suretiyle, bir dönem için yazarlar ellerinde tutar oldular”. (s. 191)

Aristokratlar ise yazarların elde ettikleri bu güçle rekabet etmeye çalışmaktan çok uzaktılar, bir taraftan düzenden şikayetlerini her fırsatta dile getirirken diğer taraftan ayrıcalık ve dokunulmazlıklarını sonuna kadar savunuyorlardı. *“Düşünce biçimleri, (...) babaları-nıkinin yerleşmiş olduğu bakış açısında donup kalmıştı.” (s.192)* Böylece kendi iflaslarına bizzat yardımcı oluyorlardı.

Tocqueville her üç sınıfsal katmanın 1789’da toplanmazdan önce tuttukları dilek defterlerini dikkatlice incelemiş, notlar almıştır. Bütün dilekleri bir araya toplayan bir liste yaptığında şaşkınlığını gizleyememiştir:

“Talep edilen şeyin ülkede geçerli olan bütün yasaların ve bütün uygulamaların eşzamanlı ve sistemli bir şekilde lağvedilmesi olduğunu, bir tür dehşet duygusuyla fark ediyorum; dünyada asla görülmedik ölçüde geniş ve tehlikeli ihtilâllerden birinin söz konusu olacağını hemen oracıkta görüyorum. Yarın bu ihtilâlin kurbanları olacakların hiçbir şeyden haberleri yok; onca karmaşık ve onca eski bir toplumun topluca ve ani dönüşümünün, aklın yardımıyla ve bir tek onun etkinliğiyle, sarsıntısız gerçekleşebileceğini sanıyorlar. Zavallılar!” (s. 193)

Tocqueville, hem burjuvazinin hem de aristokrasinin gösterdikleri bu deneyimsizliğe şaşırır. Onu en çok hayrete düşüren şeylerden biri de kamu yönetimindeki deneyimli yöneticiler ve yüksek memurların kitlelerin aklından geçen şeyi değerlendiremeyip devrimi öngöremeyişleriydi. Devlet adamları bu durumdayken yazarlar kitleleri eğitmek suretiyle onların hayal gücünü imgesel bir ideale doğru yönlendirmişlerdi. Büyük bir ulusun siyasal eğitiminin bu şekilde yazarlarca gerçekleştirilmesi tarihte çok yeniydi:

“Yazarlar, ihtilâli yapan halka yalnızca kendi fikirlerini taşımakla kalmadılar; ona kendi mizaçlarını ve tabiatlarını da verdiler. Onların uzun eğitimi altında, başka rehberlerin yokluğunda ve uygulamanın derin bilgisizliği içinde yaşanırken, bütün ulus onları okuya okuya, sonunda içgüdülerine, akıl yürütme biçimlerine, tercihlerine ve tabiatlarının özürllü yanlarına kadar, kitapları yazarlara katıldı.” (s. 196)

Üçüncü Kitabın ikinci bölümü *“XVIII. yüzyılın Fransızlarında Dinsizlik Genel ve Egemen Bir Tutku Haline Nasıl Gelebilmmişti, ve Bunun Devrim’in Kimliği Üzerinde Ne Türden Etkileri Olmuştu?”* başlığını taşıyor. Tocqueville’e göre devrim öncesi dönemde Fransa’da hristiyanlık etkinliğini yitirmişti, dinsizlik ve din karşıtlığı çok popülerdi. Genel olarak Avrupa’da da aynı süreç yaşanıyordu ancak Fransa’da dinsizlik bütün diğer ülkelerde olduğundan daha güçlü bir hale gelmişti:

“Fransa’da, Hristiyan dinine karşı bir tür çılgınlıkla, yerine yeni bir din koymaya bile kalkışılmaksızın saldırıya geçildi.(...) Din konusunda, insanın doğal içgüdülerine onca ters olan ve ruhunu onca acılı bir konumda bırakan mutlak inançsızlık, kalabalıklara da çekici göründü. O zamana kadar yalnızca hastalıklı bitkinliğe yol açmış olan şey, bu kez bağınazlığı ve propaganda zihniyetini doğurdu.” (s. 199)

Bu süreçte yazarların işlevinin belirleyici olduğunu düşünen Tocqueville, yazarların Katolik Kilisesi’yle ilişkisini mercek altına alır. Değişim Katolik Kilisesi’nden ziyade toplumun o dönemdeki

özel durumundan kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere, parti önderleri gibi hareket eden yazar kesimi toplumda mevcut olan kurumların bir çoğunu değiştirmek, dönüştürmek istiyordu. Kilise bu yolda önerilerine çıkan büyük bir engeli, gelenekleri simgeliyordu.

Tocqueville'in bu konuya ayırdığı paragraf sosyolojik düzeyde gelenek ve modernlik ilişkisini irdelemektedir:

"Kilise, bizzatihi kendi yönetim ilkeleriyle, onların [yazarların] sivil yönetim içinde öne çıkarmak istedikleri şeylere engel oluşturmuyordu. Kilise, başatlıkla geleneğe dayanıyordu: yazarlarsa geçmişe duyulan saygıda temellenen bütün kurumlara karşı büyük bir nefreti öğretiyorlardı; o, bireysel akla üstün bir yetkeyi tanıyordu: onlar toplumsal konumların kaynaşmasına eğilimliydi. Kiliseyle uzlaşabilmek için, doğaları gereği temelde farklı olan siyasal toplum ile dinsel toplumu benzer ilkelerle düzenlemenin mümkün olmadığını her iki tarafça da kabul edilmiş olması gerekirdi; ama o sıralarda bu noktanın çok uzağında bulunuluyordu ve öyle görünüyordu ki, devletin kurumlarına saldırabilmek için, onlara örnek ve temel oluşturmakta olan Kilise'ninkileri tahrip etmek zorunludur" (s. 200)

Bu noktada Rollet, Tocqueville'in gelenek/modernlik ikilemi bağlamında oluşan üç temel karşıtlık gözlemlediği belirtir. Bunlar, gelenek karşısında geçmişin reddi; aklın egemenliği karşısında saf akıl ve hiyerarşi karşısında eşitlik.³⁶ Yazarların kiliseye saldırılarının temelinde bu üç karşıtlık yatmakla birlikte, kilise saldırılan geleneksel yapı içinde en açık ve en savunmasız kesimi oluşturması bakımından nispeten kolay bir hedefti. Krallık artık kiliseyi savunmuyordu, aristokratların dine bağlılıkları şüpheliydi, halkın dindarlığı ise onu devrim sürecinde savunacak kadar güçlü değildi. Bu ortamın din hakkında genel bir şüphe yarattığını söyleyen yazarımız dinsizliğin devrimi belirleyen temel etkenlerden biri olduğu sonucuna varır. Dinden uzaklaşan geniş kitlelerin ulusal duygulara bağlandığını ifade eden Tocqueville kitlelerin iyi niyetinden şüphe etmez:

³⁶ Rollet, 1998, s. 127-128.

“Tarihi fazlasıyla inceledim ve şunu cesaretle öne sürebilirim ki, başlangıcında daha içten bir yurtseverliğin, daha büyük bir çıkargütmezliğin, daha fazla gerçek yüceliğin, bu kadar büyük sayıdaki insanda görülebildiği ihtilâlde hiçbir zaman rastlamadım. Ulus bu ihtilâlde, gençlikte, deneyimsizlikte ve gönül zenginliğinde rastlanan başat hatayı, ama aynı zamanda da başat vasfı göstermiştir.” (s. 205)

Kitlelerin bunca iyi niyetine karşın ortaya çıkan manzara, Tocqueville’e göre, büyük bir yıkımdı. Tarihin tanık olduğu diğer bütün devrimlerde inançlara saygı gösterilmişti. Oysa Fransız Devrimi’nde bütün dinsel kurallarla medeni hukuk yerle bir edilmiş, insan aklı alabildiğine özgürleşmiş ama herhangi bir dayanak noktası kalmadığından nerde duracağını bilemez hale gelmişti. Böylece,

“cüreti çılgınlığa kadar götüren, hiçbir yeniliğin şaşırtamayacağı, hiçbir pişmanlığın yavaşlatamayacağı ve bir ereğin ifasında asla duraksamayan hiç bilinmedik türde ihtilâlcilerin peydahlandıkları görüldü.” (s. 206)

Tocqueville, Devrimin içinde olduğu entellektüel ortamı böylece betimledikten sonra üçüncü ve dördüncü bölümlerde devrim öncesi reform tasarılarıyla dönemin idari yapısını irdelemektedir. Yazarımıza göre hükümetin eskimiş yapısını düzeltme fikri eskiden beri vardı, bu konuda çeşitli girişimler oluyordu. Ancak kimse özgürlükten bahsetmiyordu. Voltaire’in bile özgürlük konusunu sorun etmemesi Tocqueville’in garibine gider. Yazarımıza göre Voltaire,

“İngilizler arasında özgürce telkin edilmekte olan kuşkucu felsefeye bayılmaktadır; onların siyasal yasalarıysa onu pek az ilgilendirmektedir: bu yasaların erdemlerinden çok uygunsuz yanlarına işaret eder. Başyapıtlarından biri olan ‘İngiltere üzerine Mektuplar’ında, parlamento en az sözünü ettiği şeydir; gerçekte, İngilizlerin en çok edebi özgürlüklerine gıpta etmekte, ama siyasal özgürlüklerine asla kulak asmamaktadır, sanki birincisi ikincisi olmadan uzun süre varolabilirmiş gibi.” (s. 207)

Benzer şekilde fizyokratların önde gelen düşünürü Dr. Quesnay de “ulus aydınlandığı zaman despotizmin olanaksız olduğunu” söylemekteydi. Ona göre iyi bir eğitim otoritenin aşırılıklarına karşı esas güvenceyi oluşturabilirdi, İngilizlerin merkezi gücü dengelemek için ürettikleri denet denge sistemine gerek yoktu, “bir yönetimde karşı güçler yaratmak uğursuz bir fikirdi” (s. 209) Burada Tocqueville bir teknokrasi ideal tipi kurmakta ve oluşturduğu ideal tipi kıyasıya eleştirmektedir. Teknokratik reform projesi bütünüyle merkezden dikte edilecek tepeden inme bir dönüşüm önermekle, yurttaşlara daha geniş hak ve özgürlükler sunmak yerine kralın otoritesini güçlendirmeyi hedefliyordu.

Güçlü devlet düşüncesi yalnızca fizyokrat iktisatçılar tarafından savunulmuyordu. Başrahip Nicolas Bodeau bile “devlet, insanları ne isterse yapar” diyebilmekteydi. Devletin ulusu yönetmekle kalmayıp onu belli bir tarzda biçimlendirmesini de meşru kabul eden bu görüş, ortaçağ feodalizmine taban tabana zıt olmanın ötesinde Tocqueville tarafından “demokratik despotizm” olarak nitelendirilir. Tocqueville bu özel zorbalık biçimini şöyle anlatır:

“Toplumda hiyerarşiye yer olmayacak, ayrıcalıklı sınıflar, değişmez toplumsal оруnlar bulunmayacaktır; hemen hemen birbirinin benzeri ve tümüyle eşit bireylerden oluşan bir halk olacak, bu karışık kitle yegâne meşru egemen olarak kabul edilecek, ama kendi hükümetini bizzat yönetme ve hatta denetleme imkânını ona verebilecek her türlü yeğinlikten [fr. faculté] özenle yoksun tutulacaktır” (s. 212-213)

Bu konuda Morelly’nin 1755’te yayınladığı “le Code de la Nature”ü (Doğanın Kanunu) örnek gösteren Tocqueville bu kitapta fizyokratların devletin gücü ve sınırsız hakları üzerine geliştirdikleri doktrinlerin dışında devrim sürecinde insanı dehşete düşürecek olan birçok uygulamanın temelinde yatan siyasi ilkeleri bulacaktır:

“Malların ortaklığı, çalışma hakkı, mutlak eşitlik, her şeyde tekdüzelik, bireyin bütün davranışlarındaki mekanik düzenlilik,

kuralcı zorbalık ve yurttaşların kişiliğinin toplumsal bütün içinde tümüyle emilişi.” (s. 214)

Yazarımızın gözünde bu yapıt sosyalizmin ve merkeziyetçiliğin tüm karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Yirmi yıl kadar sonra Fransızlar reformların üstüne bir de siyasal özgürlük talep etmeye başlayınca artık Devrim kaçınılmaz hale gelmişti:

“Fransızlar işlerinin daha bir yolunda gitmesini talep etmekle yetinmiyorlardı artık; bu işleri bizzat kendileri yapmak istemeye koyulmuşlardı ve her şeyin hazırlamakta olduğu büyük Devrim’in, yalnızca halkın onayıyla değil, ama onun elleriyle gerçekleştirileceği görülüyordu.” (s. 216)

Devrime sürüklenen halk yine de Tocqueville’e göre iyi hazırlanmamıştı, çünkü her şeyi yıkıp yeniden yapmak gibi bir hayalin peşinden gidiyordu. Oysa mutlak bir hükümdar daha az tehlikeli bir yenilikçi olabilirdi. Bu konuda şöyle yazar Tocqueville:

“Özgürlüğe ters düşen nice kurumu, fikri, alışkanlıkları yıkan, öte yandan özgürlüğün çok güç vazgeçebileceği daha başka nicelerini lağveden bu ihtilâli düşündüğüm zaman; halk tarafından ve halkın egemenliği adına yapılacağına dediğimdedikçi [fr. despote] bir hükümdar tarafından gerçekleştirilseydi, günün birinde özgür bir ulus haline gelmemizde bizleri belki de daha az elverişsiz bir durumda bırakmış olurdu diye inanma eğilimindeyim.” (s. 216-217)

Bu çelişkili gibi görünen önermeyi anlamak için yazarımızın Fransızların yeni yönetim anlayışlarının özgür kurumların gerektirdiklerine taban tabana zıt olduğunu düşündüğünü belirtmemiz gerekiyor:

“Bir toplum ülküsü olarak benimsemiş oldukları şey, kamu görevlilerinden başkaca aristokrasisi olmayan bir halk, devletin yöneticisi ve gerçek kişilerin vasisi olan tek ve güçlü bir idareydi. Özgür olmak isterken, bu birincil nosyondan hiçbir şekilde uzaklaşmayı düşünmediler; yalnızca bu nosyonu özgürlük

nosyonuyla uzlaştırmaya çalıştılar. Dolayısıyla uçsuz bucaksız bir idari merkeziyetçilik ile etkin ve güçlü bir yasama organını; bürokrasinin idaresiyle seçmenlerin yönetimini birbiriyle karıştırmaya kalkıştılar. Bir bütün halindeki ulus, egemenliğin tüm haklarına sahip oldu, teker teker her bir yurttaş ise, en dar bağımlılığın içinde sıkıştırıldı.” (s. 217)

Burada yazarımız aşırı idari merkeziyetçilik güçlü yasama ile birleştiğinde ortaya çıkan iktidar yoğunlaşmasının özgürlükçülükle bağdaşmadığını ve bireyin ezildiğini savunuyor. Uzlaşmaz iki ideali boş yere birleştirmeye çalışan Fransızlar, altmış yıllık mücadele sonucunda bir yere varamayınca “*tek bir efendinin buyruğu altında eşitlik içinde yaşamamanın, her şeyden sonra hala belli bir hoşluk taşıdığını düşünme noktasına geldiler.*” (s. 217)

Bu bölümün sonunda Tocqueville özgürlük konusunu siyaset sosyolojisi ve siyaset felsefesi kapsamında değerlendirerek günümüze de ışık tutabilecek sonuçlara varıyor. Tocqueville, insanların özgürlük taleplerinin zaman zaman diğer taleplerinin etkisiyle dile getirildiğini, çoğu zaman da bu taleplere feda edildiğini ifade ediyor. Yazarımıza göre halklar kötü yönetildiklerini hissettiklerinde kendi kendilerini yönetme arzusunu dillendiriyorlar, ama despotizmin getirdiği bu geçici bağımsızlık aşkı hiçbir zaman kalıcı olmuyor, kendisini doğuran olay ortadan kalktığında o da sona eriyor. Özgürlük çoğu zaman maddi refah ve zenginlik getirir, ama onu sadece bu nimetlerle birlikte düşünmek ya da bu nimetler için bir araç olarak ele almak yanlış olur:

“Bütün zamanlarda, bazı insanların yüreğini onca güçlü bir şekilde özgürlüğe bağlayan şey, getirdiği iyiliklerden bağımsız olarak taşıdığı çekicilikler, kendine özgü baştan çıkarıcılığıdır; yalnızca Tanrı’nın ve yasaların yönetimi altında korkusuzca konuşabilmek, eyleyebilmek, soluk alabilmek zevkidir. Her kim ki, özgürlükte bizihi özgürlükten başka bir şey arar, hizmet etmek için yaratılmıştır. Bazı halklar, her türlü zorluk ve yoksunluklar içinde ısrarla ve inatla özgürlüğün peşindedirler. Bu durumda onların özgürlükte sevdikleri şey kendilerine sağladığı maddi yararlar değildir; özgürlüğün kendisini o kadar

*değerli ve zorunlu bir nimet olarak düşünmektedirler ki, başka-
ca hiçbir nimet özgürlüğün yitimi karşısında onları teselli ede-
meyeceği gibi, özgürlüğü tattıklarında da her şeyin tesellisini
bulurlar.” (s. 218-219)*

İzleyen bölümlerde (IV. ve V. bölümler) Tocqueville devrimin nasıl olup da Fransa’da krallığın gücünün doruğunda olduğu bir dönemde patlak verdiğini açıklamaya çalışır. XVI. Louis dönemi monarşinin en zengin olduğu dönemdir ve bu zenginlik devrimi çabuklaştıran bir etki yaratmıştır. Birçok yazar XVIII. yüzyılın ilk yarısı itibariyle Fransız taşrasındaki yoksullaşmanın devam ettiğini, yalnızca Paris’in zenginleşip büyüdüğünü belirtmektedir. Tocqueville’in gözden geçirme fırsatını bulduğu tüm idari belgeler bu dönemde toplumdaki uyuşukluğa işaret etmekteydi. Oysa, Tocqueville daha sonraki dönem için, siyaset sosyolojisi bakımından çok önem arz eden şu satırları yazar:

“Devrim’in patlak vermesinden otuz ya da kırk yıl önce, görüntü değişmeye koyulur; o zaman toplumsal bünyenin bütün parçalarında o güne kadar asla dikkati çekmemiş olan bir tür titreşim farkedilir. (...) Bu devrim her geçen yıl yaygınlaşır ve hızlanır: nihayet ulus bir bütün halinde kımıldar ve sanki yeniden doğar. Yalnız dikkat edin! Yeniden canlanan onun eski yaşamı değildir; bu koca bünyeyi hareket ettiren zihniyet yeni bir zihniyettir; bu zihniyet onu yalnızca bir an için ve yeniden eritmek üzere canlandırmaktadır.” (s. 221-222)

Devrim öncesi yıllarda halkın zenginliğinin hızla artışı dikkat çekicidir:

“Zamanlar arasındaki farka dikkat edilecek olursa, Devrim’i izleyen dönemlerin hiç birisinde halkın refah düzeyinin Devrim’i önceleyen yirmi yıl boyunca olduğu kadar hızlı bir şekilde gelişmediğine kani olunacaktır.” (s. 225)

Bu dönemdeki zenginleşmeye paralel olarak “kıtanın en aydın ve en özgürü olan bir yüksek sınıf”tan bahseden Tocqueville kralın

zamanla önemsemeye ve giderek çekinmeye başladığı bir “kamuo-yu”nun varlığını vurgular. “*Fransızların, daha iyi bir hale geldiği ölçüde konumlarını daha bir çekilmez buldukları*”nı yazan Tocqueville’e göre tarih böylesi örneklerle doludur. Bu noktada sözü yazarımıza bırakıp kendisinin son derece ilginç sosyolojik çözümlemesine dikkat çekmek istiyorum:

“İhtilallerin içine ille de kötüden betere doğru giderken düşülmez. Çoğu zaman karşılaşılan şey, hiç yakınmadan ve sanki onları hissetmiyormuşcasına en bezdirici yasalara tahammül etmiş bir halkın, ağırlıkları biraz hafıflediği anda bunları şiddetle kaldırıp atmasıdır. Bir ihtilâlin alaşağı ettiği rejim, hemen hemen her zaman o rejimi önceleyen rejimden daha iyidir ve deney, kötü bir yönetim için en tehlikeli anın, genellikle kendini yenilemeye başladığı an olduğunu öğretmektedir. Uzun süren bir baskı döneminden sonra tebasını rahatlatmaya girişen bir hükümdarı ancak bir dahi kurtarabilir. Kaçınılmazmış gibi sabırla katlanılan kötülük, ondan kurtulma fikri tasarlandığı anda tahammül edilmez görünür.” (s. 227-228)

Bu çerçevede, Fransa’da halk rahatlatılmak istenirken ayaklandırılmıştır denilebilir. Toplumun üst sınıfları yoksulların yazgıları-yla kendileri için tehlikeli hale gelmeden önce ilgilenmeye başlamışlar, “*bencilliğin, açgözlülüğün ve şiddetin ürünü olan garip ve zorba kurumları*” eleştirmişlerdi. (s. 232) Devrim sosyolojisine devam edecek olursak,

“Şikayetlerinin verdiği burukluk ve durumunu değiştirmek için duyduğu şiddetli istek halkı galeyana getirirken, bu kez çıkarsız inançlar ve cömert sevecenlikler aydın sınıfları heyecanlandırdı ve devrime sürükledi. İkincilerin coşkusu birincilerin kızgınlıklarını ve doyumsuzluklarını alevlendirip silahlandırmayı başardı” (s. 239)

Bu arada yönetim de halkın devrimci eğitimini tamamlamasına yardımcı olan bazı uygulamaları hayata geçirmişti. Altıncı ve yedinci bölümlerde ele alınan konular genellikle devrim öncesi dönemde

yerel düzeyde gerçekleştirilen reformların kitlelerin beklentilerini arttırdığını göstermeye yöneliktir. Siyasal devrimden önce idari ve yargısal bir devrimin gerçekleştirilmiş olduğunu söylemek mümkündür:

*“Devrimden bir yıl önce, kralın bir fermanıyla, adalet düzeni bütün kesimleri içinde altüst edilmişti; birçok yeni yargı mercileri kurulmuş, daha başka birçokları ilga edilmiş, mahkemele-
rin yetki alanına ilişkin bütün kurallar değiştirilmişti.” (s. 245)*

Söz konusu değişiklikler tüm idari kuralları ve alışkanlıkları dönüştürmeyi hedeflemişti. Böyle olunca, *“büyük bir halkın tarihinde rastlanabilecek olan en büyük düzensizliklerden biri”* ortaya çıkmıştı. Fransız Devrimi’nin özgünlüğü, Tocqueville’e göre, kendisini önceleyen idari devrimin kapsamı ve şiddetiyle bağlantılıydı:

“Bu ilk [idari] devrimin ikincisi [siyasal olan] üstünde müthiş bir etkisi oldu ve onu, o güne kadar yeryüzünde gerçekleşmiş olan ya da ondan beriye gerçekleşen aynı türden olayların hepsinden de farklı bir olay haline getirdi” (s. 253)

Yapıtın son bölümü olan sekizinci bölümde Tocqueville Devrim’in patlak vermesine katkısı olan bütün etkenleri birer birer yeniden ele alır. Bu süreçte iki temel tutkunun altını çizer. Bunlar, nispeten daha eski ve köklü olan *“eşitsizlikten nefret”* ile görece daha yeni olan *“özgürlük tutkusu”*dur. (s. 256) Burada D. A’dan bildiğimiz, demokrasilerde eşitlik tutkusunun özgürlük isteğine baskın gelmesi olayıyla yeniden karşılaşırız. Yazar 1789’a büyük sempati duymaktadır. Şöyle yazar:

“Eski Rejim’in sonlarına doğru bu iki tutku da [eşitlik ve özgürlük] aynı şekilde içtendir ve aynı şekilde canlı görünmektedir. Bunlar devrimin girişinde [başlangıcında] karşılaşırlar; o zaman birbirleriyle karışıp bir an için ayrılmaz olurlar, bu temasla birbirlerini ısıtırlar ve nihayet bir kalemde Fransa’nın tüm yüreğini tutuştururlar. Bu 89’dur, hiç şüphesiz deneyimsizlik, ama aynı zamanda da cömertlik, coşku, yiğitlik ve yücelik

zamanıdır, onu yaşamış olanların ve bizim kendimizin yitip gitmemizden çok daha sonra da insanların bakışlarının hayranlık ve saygıyla kendisine doğru çevrileceği o ölümsüz andır. Böylece Fransızlar, özgürlük içinde eşit olabileceklerine inanacak kadar davalarından ve kendilerinden memnundular. Dolayısıyla her yerde demokratik kurumların ortasına özgür kurumlar yerleştirdiler. İnsanları kastlar, loncalar, sınıflar halinde bölen ve haklarını yaşam koşullarından da daha eşitsiz kılan o yıllanmış yasa düzenini yerle bir etmekle kalmadılar, ama, kendi kendisinin efendisi olma hakkını ulusun elinden almış ve her Fransızın yanına, eğitmeni, vasisi olsun ve gerektiğinde onu ezsin diye hükümeti yerleştirmiş olan öteki yasaları da, krallık erkinin daha yeni eserlerini de bir kalemde parçaladılar. Mutlak hükümetle birlikte merkeziyetçilik de düştü.” (s. 260-261)

Görüldüğü gibi Tocqueville Devrim’in bu başlangıç evresine hayranlık ve saygıyla bakmaktadır. Ancak daha sonra merkeziyetçilik hortlayacak ve Napoléon Bonaparte bundan yararlanarak iktidarını sağlamlaştıracaktır. Devrim, kendisini önceleyen şeyin içinden kendiliğinden çıkmıştır, “ama devrimi başlatmış olan bu gözüpek kuşak, böylesi girişimlere kalkışan her kuşağın genelde başına geldiği gibi, dağıtıldığı ya da biktırıldığı zaman; bu türden olayların doğal akışı uyarınca, anarşi ve halk diktatörlüğünün göbeğinde özgürlük aşkı yıldırlılıp zayıflatıldığında” mutlak yönetim yeniden kurulacaktır. (s. 261) Bu süreçte özgürlük tutkusu söner, sonra yeniden doğar, sonra tekrar söner. Eşitlik için de aynı şey söylenebilir. Fransız devriminin gel-gitlerini Fransız ulusunun doğasına bağlayacaktır Tocqueville:

“Bu ulusu kendisi olarak düşündüğüm zaman, tarihinde yer alan bütün olaylardan daha olağanüstü buluyorum onu. Acaba yeryüzünde, onca zıtlıklarla dolu ve eylemlerinin her birinde onca aşırıya giden, ilkelerden çok duyarlılıklarla yönlendirilmiş bir tek başka ulus var mıdır?” (s. 262)

Tocqueville’in Fransız Devrimi’ni hazırlayan koşulları incelemeye ayırdığı bu görkemli yapıt Fransa halkının özgünlüklerinin

vurgulanmasıyla sona ermektedir. Yazarın tüm yapıtı boyunca sergilediği nedenler olmasa, bu devrim olmayacaktı, ancak bütün bu nedenler topluca ele alındığında bile Fransa dışındaki bir ülkede benzer bir devrimi açıklamakta yeterli olmayacaklardı. Devrim süreci Fransızların karşıtlıklar içeren çelişkili kişiliğini gözler önüne sermişti:

"Mizaç yönünden itaatsiz, bununla birlikte seçkin yurttaşların düzenli ve özgür hükümetinden çok bir hükümdarın keyfi ve hatta sert egemenliğine daha iyi uyum sağlayan bir halk; bugün her türlü baş eğmenin yeminli düşmanı, ertesi gün köleliğe en yatkın ulusların bile erişemeyecekleri ölçüde, bir tür tutkunun hizmetine giren bir halk; hiç kimse direnmediği sürece bir tek bağla yönlendirilen, direnişin örneği bir yerlerden verildiği anda da yönetilebilmez olan bir halk." (s. 263)

ANILAR

Alexis de Tocqueville'in *Anılar*'ı küçük yeğeni Christian de Tocqueville'in derlemesiyle ilk kez 1893'te yayınlanmıştır. Yazarın ilk bölümünü Temmuz 1850'de Tocqueville'de kaleme aldığı üç bölümlük bu çalışmanın izleyen bölümleri 1951 yılında yazılmış ancak tamamlanamamıştır. Bu yapıt yazarın Temmuz Monarşisi, Louis-Philippe'in iktidar yılları, 1848 devrimi, meclis yılları, Louis-Napoléon Bonaparte'in iktidarı ve yazarımızın dışişleri bakanlığı dönemlerindeki izlenim ve görüşlerini bulabileceğimiz eşsiz bir kaynak olması bakımından önem arz etmektedir. *Anılar*, tamamlanamamış olmasına karşın yazarın akıcı ve edebi dili, geçmişe dürüstçe bakışı dolayısıyla rahat okunan bir metindir.

Anılar'ın ilk bölümü 1848 devrimini önceleyen koşullara ayrılmıştır. Bilindiği gibi Tocqueville'in yaşadığı dönem yalnızca Fransa tarihi açısından değil dünya tarihi açısından çok önemli gelişmelere sahne olmuştu. Bu dönemde Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi* ve *Eski Rejim ve Devrim* kitaplarıyla sosyolog ve siyaset felsefecisi kimliğini ortaya koymuştur denilebilir. *Anılar*'da ise yazarımız, bu

iki kimliğine ek olarak aktif siyasetçi kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar *Anılar* kronolojik olarak *Eski Rejim ve Devrim*'den önce kaleme alınmış olsa da, gerek Tocqueville'in ölümünden yıllar sonra yayımlanmış oluşu, gerekse de dönemin Fransız siyasal yaşamıyla ilgili özlü bilgiler ve keskin gözlemler içermesi bakımından kronolojik sıranın dışına çıkarak bu bölümde ele almayı yararlı buldum.

Bilindiği üzere 1789'dan sonra ikinci devrimci dalgayı oluşturan 1830 devrimleri yine kaynağını Fransa'da bulmuştu. Fransa, devrimleriyle yeni toplumun örgütlenmesi ve yönetilmesi için çeşitli yönetim biçimleri üstüne kafa yorulan bir laboratuvar haline gelmişti. Napoléon'un ardından uluslararası destekle iktidara gelen Bourbon hanedanından XVIII. Louis'nin saltanatı 1824'e kadar sürdü. Yerine geçen X. Charles aşırı kralcı tavırla öne çıktı, 1830'da yerini aynı hanedanın Orléans kanadından liberal muhalefetin temsilcisi Louis-Philippe'e bıraktı. Tarihe "*Temmuz Monarşisi*" olarak geçen bu liberal devrim daha sonra İkinci Cumhuriyet olarak anılacak 1848 devrimine giden yolu hazırladı.

Tocqueville'e göre,

*"1789'dan 1830'a Fransa Tarihi, bütünlüğü içinde uzaktan bakıldığında, gelenekleri, anıları, umutları ve insanlarıyla Eski Rejim'i temsil eden aristokraziyle orta sınıf tarafından temsil edilen Yeni Fransa arasında sürüp giden bir mücadele olarak görünür."*³⁷

1830 yılında yaşananlar devrimin bu ilk dönemini kapatmış ve iktidarı kesin olarak orta sınıfa vermiştir. Orta sınıf hükümeti bir sanayi şirketi gibi görmüş, yandaşlarına çeşitli çıkarlar sağlamıştı. Kral Louis-Philippe de bu sürece katkıda bulunmuştu. Tocqueville, Louis-Philippe'in danışmanları arasında yer almasa da kralı yakından tanımıştı. Tocqueville'in Académie Française'in başkanı olduğu günlerdeki son görüşmelerinde kral, Tocqueville'den Amerika

³⁷ Tocqueville, 1986, s. 730. *Anılar*'dan bütün alıntılar bu baskıdan alınmıştır.

izlenimlerini aktarmasını istemiş, ama daha çok kendisi konuşmuştu. Açık fikirli, hoş görülü bir görüntüsünün ardında keskin bir sıradanlık hüküm sürüyordu. Zaman zaman sonunu getiremediği cümleler kuran düşüncelerini açık seçik ifade edemeyen biriydi. Onun iktidarında eski aristokrasi yenik olduğu için devre dışı kalmıştı ama halk da siyasetten dışlanmıştı. (s. 731) Bütün konular tek bir sınıfın içinde tek sesli olarak ele alınıyordu. Bu tek seslilik ve tek boyutluluk parlamentoya yansıyor, tartışmalarda öne sürülen görüşler de silik, tutkudan ve özgünlükten uzak kalıyordu.

Louis-Philippe'in Fransa'sı siyasal olarak eşit olmayan iki alana bölünmüş gibiydi. Yukarıda, seçkinler arasında, bitkinlik, iktidarsızlık, hareketsizlik ve sıkıntı hüküm sürerken aşağıda, dikkatli gözlemcilerin kolayca fark edebileceği bir gerginlik, hareketlilik ve kaynama başlamıştı. Tocqueville kendisini bu gözlemciler arasında sayar. Felaketin yaklaşmakta olduğunu, toplumdaki huzursuzluğun geri dönüşsüz şekilde arttığını hissetmektedir: ülke yeni bir devrime doğru sürüklenmektedir. Bu durum yazarımızın düşüncesinde büyük bir değişiklik anlamına gelir çünkü o, 1830 Temmuz devrimini izleyen olaylar nedeniyle artık hayatını ezik ve sinmiş bir toplum içinde yaşayarak tamamlayacağını düşünüyordu.

Özgürlük düzeni içinde rejim yavaş yavaş ve kendiliğinden bir baskı rejimine doğru kayıyordu. Kral, bu sürece müdahale etmemenin kendi çıkarına olduğunu görüyor, toplumun refahını düşünmüyordu. *"Evin anahtarları cebinde olduğu için evinde yangın çıktığına inanmak istemeyen bir ev sahibine benziyordu."* (s. 733) Tocqueville bu süreçte yaklaşan devrim çağının işaretlerini bulmuştur.

Louis-Philippe'i ve dönemini bu şekilde irdeleyen yazarımız daha sonra 1848 Şubat devrimini hazırlayan sebeplerin çözülmesine geçer. Bu noktada 1847 ekim ayında parlamenter arkadaşlarıyla birlikte manifesto olarak yayınlamayı tasarladıkları ve kendisinin kaleme aldığı bir bildiriden söz eder. Yayımlanmayan bu taslakta Tocqueville parlamentonun bitkin halini tasvir ettikten sonra, zamanın kitlelerin yeniden iki gruba bölünecekleri bir dönem olduğunu söyler; bütün ayrıcalıkları yok eden Fransız devrimi özel mülkiyete

dokunmamıştı. Şimdi, mülk sahiplerinin durumlarını abartmamaları, mülkiyet hakkının yıkılmaz bir engel olduğunu düşünmemeleri gerekiyordu. Evet, o güne kadar bu engel hiçbir yerde yıkılmamıştı. Ancak içinde yaşanılan dönem daha önce yaşanan hiçbir döneme benzememekteydi. Dönemin özgünlüğünü bu şekilde betimleyen Tocqueville, yaklaşan çatışmanın çok büyük olasılıkla mülksüzlerle mülk sahipleri arasında yaşanacağını, bütün büyük siyasal tartışmaların mülkiyet hakkı üzerinde cereyan edeceğini haber veriyordu. (s. 733-734) Jean-Claude Lamberti, Tocqueville'in *Anılar*'ına sadece bir kısmını aldığı bu taslağın geri kalan kısmında, "*siyasal hakları aşamalı olarak alt sınıflara da yaymak, böylece kamusal hayatı daha canlı ve daha üretken hale getirmek, yasamanın esas ilgisini alt sınıflara yöneltmek*" gibi öneriler de geliştirdiğini yazar³⁸.

Anılar'ın 1848 devrimini ayrıntılı olarak betimleyen ikinci bölümü Tocqueville tarafından Kasım 1850'den Mart 1851'e kadar Sorrente'de kaleme alınmıştır. Yazar bu bölümde ilk olarak devrimin genel nedenlerini ele alır. Tocqueville'in açıkladığı "*sürekli ve genel sebepler*"den ilki sanayi devrimidir. Bu devrim, otuz yıldan beri Paris'i Fransa'nın üretim bakımından birinci bölgesi haline getirmiş, kentin sınırlarını genişletmiş, istikrarsız, entegre olamayan ve her an patlamaya hazır büyük bir nüfus kitlesinin oluşmasına yol açmıştır. Daha sonra, yine sanayi devrimiyle bağlantılı bir sebep olan merkezileşmeyi görürüz. Başkentin aşırı önem kazanması ve merkezileşme kamusal geleneklerin aşınmasına, bürokratların kayıtsızlaşmalarına, kitleler nezdinde devrimci ruhun yeniden üretilmesine yardımcı olmuştu. (s. 762)

Lamberti'ye göre, Tocqueville, merkezileşmenin Fransız toplumunda sınıfsal çelişkileri derinleştiren bir etkisi olduğuna inanır. Marx'tan farklı olarak Tocqueville sınıf savaşımını sosyo-ekonomik dinamiğin zorunlu bir sonucu olarak görmez, ona göre siyasal demokrasinin çeşitli yetersizlik ve başarısızlıkları sınıfsal çelişkileri

³⁸ Jean-Claude Lamberti, "Introduction aux Souvenirs", Tocqueville, 1986, ss. 703-727, s.705.

yaratabilir ve derinleştirebilir. Gerçek siyaset bilimi konusundaki deneyim eksikliği, yönetenlerin ve yönetilenlerin düşüncelerinin yalnızca ideoloji düzeyinde kalmasına yol açmıştır³⁹.

Bu tabloya “*Louis-Philippe'in yaşlılıktan kaynaklanan aptallığı*” da eklemek gerekir. Hayatı devrimlerin ortasında geçen biri olarak Louis-Philippe'in yaşadığı şaşkınlık Tocqueville'i üzer. O da yönetici kesimde egemen olan “*zihin bulanıklığı*”ndan payını almış, devrimi anlamak yerine ezmeye çalışmış, depremde evini kaybeden insan gibi her şeyini kaybetmiştir. (s. 763)

Tocqueville, kitabının ilk bölümüne koyduğu 29 Ocak 1848'te meclis'te yaptığı konuşmada yaklaşan tehlikeyi haber vererek söz konusu zihin bulanıklığını şöyle tasvir ediyordu:

“Bana bir tehlikenin olmadığı, çünkü ayaklanma olmadığı; toplumun görünen yüzünde bir düzensizlik olmadığı için, bir devrim de olmayacağı söyleniyor Baylar, yanılgı içinde olduğunuzu söylememe izin veriniz. Fiili olarak bir düzensizlik olmadığı doğrudur, fakat düzensizlik insanların ruhlarının derinliklerine işlemiştir. Şu anda sessiz olduklarını benim de kabul ettiğim çalışan sınıflar, deyim yerindeyse siyasal ihtiraslarla kaynaşmıyorlar; ancak, bunun yerini toplumsal kaynaşmaların aldığını görmüyor musunuz? Şu ya da bu yasayı, şu ya da bu bakanlığı, hatta hükümeti, ve hatta, üstünde yükseldiği temelleri çöktürmeye varacak şekilde bizzat toplumun kendisini ortadan kaldırmaya yönelik görüş ve düşünceleri tedricen oluşturduklarını görmüyor musunuz? Her gün neler söylendiğini duymuyor musunuz? (...) Baylar, benim kesin kanaatim şudur ki, şu anda bizler uyuyan bir volkanın üzerinde oturmaktayız.” (s. 734)

Tocqueville, 1848 devriminin sosyalist karakterine özel bir yer ayırmıştır. Devrimlerin aşırı tepki ve aşırı anarşi dönemlerinde gerçekleştiğini söyleyen yazarımız, hiçbir zaman sadece kendisinden çıkarı olan gruplarca gerçekleştirilemeyeceğini belirtmiştir⁴⁰. İşçi sınıfı da 1848'de zaman zaman insiyatifi tümüyle ele alsa da,

³⁹ Lamberti, 1986, p. 706-707.

⁴⁰ aktaran Lamberti, 1986, s. 708.

çoğunlukla diğer kesimlerden bağımsız davranamamıştır. Şöyle yazar Tocqueville:

“Ne mutlu ki, bütün devrimler içinde, 1848 devrimcilerinden çok daha kötü olanları vardı; ama bunlardan daha şaşkınlı da yoktu: genel oy ilkesini ne tam olarak uygulayabiliyor, ne de ondan vazgeçebiliyorlardı. 24 Şubat’ın hemen ertesinde seçimleri yapsalardı, üst sınıfların yaşadıkları şokla ne yapacaklarını bilemediği, halkın hoşnutsuzluktan çok şaşkınlığı yaşadığı o anda, mecliste istedikleri çoğunluğu elde edebilirlerdi.” (s. 782)

Şubat devriminin genel felsefesi sosyalistti, halkın yüreğindeki tutkuları ateşledi, kıskançlıkları ortaya döktü ve sınıf savaşını körükledi. Sosyalistler yeni bir toplumsal bilim, yeni bir felsefe kurmaktan bahsediyorlardı. Hatta, *“herkese öğretilecek yeni bir din kuruluyordu. Çizilen resimde en yeni unsur buydu”* (s. 767)

Sosyalizm, Tocqueville için Şubat Devrimi’nin tartışmaya en açık hatırasını oluşturuyordu. İşçiler, toplumsal sorunu bir daha tarih sahnesinden silinmemek üzere gündeme taşımışlardı. Sorun Temmuz ayaklanmasında da çözülmemiş olarak kalacak, daha pek uzun süre gündemi işgal edeceğe benziyordu. Tocqueville şu soruları sormadan edemiyordu:

“Sosyalizm, 1848 sosyalistlerinin yaşadığı aşağılanmadan sonra hep böyle uykuda kalacak mıdır? Bu soruyu yanıtlamadan soruyorum. Günümüz toplumunu kuran yasaların zamanla değiştirileceğinden kuşku yok; birçok önemli bölümleri zaten değiştirilmiştir, ama onları bütünüyle ortadan kaldırıp yerlerine başkalarının konması başarılacak mıdır? Bu bana gerçekleştirilemez görünüyor. Daha fazla bir şey söylemiyorum. (...) Gerekli kurumlar olarak adlandırılan şeylerin genellikle sadece alışılmış kurumlar olduğuna ve toplumsal oluşum konusunda mümkün olana ait alanın her toplumda yaşayan insanların bugün düşündüğünden çok daha geniş olduğuna inanmak eğilimindeyim.” (s. 770)

Sosyalistler Tocqueville’i endişelendiriyorlardı. Bu endişe, mülkiyete yapılan saldırılardan çok merkezîyetçiliğe eğilimli olmalarından

kaynaklanıyordu. Çünkü, yazarımıza göre, demokratik toplumlarda mülkiyete karşı girişilen saldırılar durdurulabilirdi, ama merkezileşme eğilimi demokrasilerin de tipik hastalığı ve en tehlikeli eğilimiydi. Sosyalistler, Tocqueville'e göre bu eğilimle uzlaşıyorlardı. Lamberti, Tocqueville'in felsefi düzeydeki sosyalizm eleştirisinin en açık haliyle yazarın "iş güvencesi" tartışmalarına ilişkin 12 Eylül 1848'de Meclis'te yaptığı konuşmada bulunabileceğini söyler. Tocqueville, bu konuşmasında, devletin mazlumların yanında olması gerektiğini kabul etmekle birlikte, devletin herkese iş bulma yükümlülüğüne ve böylece en büyük işveren olmasına karşı çıkar. Sosyalistlerin arzuladığı bu düzende bireyin tümüyle ortadan kalktığını, Fransız devriminin son aşamasında toplumun bir arılar ve kunduzlar topluluğu olamayacağını, özgür ve uygar insanların toplumu olması gerektiğini söyler. Bu konuşmada sosyalizmin üç belirleyici özelliği olduğunu ifade eder. Bunlardan ilki, "*insanın tutkularına yönelik enerjik, sürekli ve şiddetli bir çağrı*"yı içermesidir ki Lamberti'ye göre Tocqueville bu tutkulu çağrıyı tehlikeli bulmaktadır. Tocqueville Temmuz monarşisinin bu tutkuyu güçlendirdiğini belirtir. Sosyalizmin ikinci karakteristik özelliği "*bireysel mülkiyet ilkelerine bazen dolaylı, bazen doğrudan sürekli olarak saldırması*"dır. Tocqueville bundan korkmaz, çünkü Fransız Devrimi'nin ülkede on milyon mülk sahibi yarattığı ve bu kesimin büyük devrimlere karşı çıkacağını düşünür. Son olarak Tocqueville'e göre Fransa'da sosyalizmi karakterize eden üçüncü özellik, "*özgürlüğe olan derin inançsızlık, bireyin aşağılanması, özgürlüğün sınırlanması çabaları*"dır. Sosyalistlerin önerdiği toplum düzeninde devlet toplumun efendisi olacaktır ki, bu Tocqueville'e kesinlikle uymaz.⁴¹

Üç özellik arasında özellikle bu sonuncusunun çok önemli olduğu söylenebilir. Tocqueville bu noktada dönemin sosyalistlerini suçlamaktaydı. Yazarımıza göre, Louis Blanc ve Buchez gibi önderlerin sosyalizmi Fransız Devrimi'nin tamamlanmasını ya da mükemmelleşmesini temsil etmiyordu. Bu sosyalizm, Devrim'in terör

⁴¹ Lamberti, 1986, s. 711.

döneminde yaşananları hata olarak kabul etmiyor, özgürlüğü bireycilikle özdeşleştiriyordu. Buchez ve Blanc, eşitlik konusunda dayanışma düsturu altında jakoben üstatlarının eserini yeni bir devrimle tamamlamak istiyorlardı. Tocqueville ise, gözlemlediği üç temel özellik aracılığıyla sosyalizmin Fransız Devrimi'nin ideallerine karşı olduğunu savunmaktadır. Ona göre sosyalizm bireysel özgürlüğü yok eder, mülkiyet aşkına karşı çıkar ve vatan aşkını öldürür.⁴²

Tocqueville'in söz konusu konuşması iş güvencesi konusuyla sınırlı kalmaz. Yazarımız 1848 devriminin sosyalist bir devrim değil demokratik bir devrim olması gerektiğini savunur. 1789 ruhuna geri dönülerek demokrasinin eksiklerinin giderilmesini ister. Sosyalistlerin önerdiği program onun için 1789'un gerisinde kalmaktadır. Bilindiği üzere Marx da 1848 devrimcilerini toplumsal devrim ihtiyacını anlamamakla eleştirmişti. Raymond Aron Marx ve Tocqueville'in 1848 yorumlarını karşılaştırır. Aron'a göre her iki düşünür de 1848-1851 olaylarının sadece siyasal bir karışıklık olmadığını bilincindedir:

*"Her ikisi de 1789 Devrimi'nden 1848 Devrimi'ne geçişte bir tür tarihsel mantık görürler. Tocqueville'in gözünde devrim, monarşinin ve ayrıcalıklı düzenlerin yıkımından sonra, toplumsal düzen ve mülkiyeti gündeme getirerek devam etmektedir. Marx, bu toplumsal devrimde üçüncünün zaferinden sonra 'dördüncü état'ın ortaya çıkışını görür. Deyimler aynı değildir, değer yargıları zıttır, ama her ikisi de temel bir konuda birleşirler: geleneksel monarşi yıkıldıktan, geçmişin aristokrasisi devrildikten sonra, demokratik hareketin, toplumsal eşitliğe yönelirken var olan ayrıcalıklara, burjuvazinin ayrıcalıklarına çatması doğaldır."*⁴³

İki düşünürün bu konudaki farklı yorumları tarihe ve toplumsal sınıflara bakış tarzlarının farklılığından kaynaklanmaktadır denilebilir. Lamberti'ye göre, Tocqueville sınıfsal ayrıcalıkların 1789'da

⁴² Lamberti, 1986, s. 711.

⁴³ Aron, 1986, s. 284.

lağvedildiğini ve siyasal demokrasinin onların kalıntılarını temizleyebileceğini düşünmekteydi. Yani Tocqueville için sınıflı toplum Eski Rejim döneminin toplumuydu. Toplumsal hareketlilik, sınıflar arasında geçişkenlik engellenmediği zaman demokrasi sınıfsız toplumu gerçekleştirebilirdi. Başka bir deyişle, *tiers état*'nın kendini ulus ilan ettiği, siyasal eşitliği hedef edindiği bir bağlamda, koşullar eşitlendikçe sınıflar da ortadan kalkacaktı.⁴⁴ Marx ise, Tocqueville'in sınıflar arası geçişkenlik olarak adlandırdığı şeyin Amerika'daki sınıfsal istikrarsızlıktan başka bir şey olmadığını söyler, bu durum geçicidir ve kapitalizmin bunalımının habercisidir.

Tocqueville, *Anılar*'ının bir kısmını da 1848 Kurucu Meclisi'nde Anayasa Komisyonu üyeliği sırasındaki çalışmalarına ayırmıştır. Şubat devrimiyle monarşi çökmüş, 25 Şubat'ta Cumhuriyet ilan edilmişti. 23 Nisan'da genel oya dayalı Kurucu Meclis seçimlerinde Tocqueville bölgesinden yeniden seçilir. 17 Mayıs'ta da Anayasa'yı hazırlayacak komisyon'a üye olur. Komisyon'da en önemli tartışmalar yasama organının yapısı ve cumhurbaşkanı üzerinde cereyan eder. Bu tartışmalara geçmeden önce Tocqueville'in komisyonun yapısıyla ilgili gözlemlerine değinmek istiyorum. Üyelerin bir kısmının monarşik dönemde yönetimde bulunduğunu, bu kesimin ne anayasal monarşi ne de cumhuriyet hakkında ciddi bir araştırması ve görüşü olmadığını belirten yazarımız, üyelerin acemiliğine dikkat çeker. Büyük kısmı gazeteci kökenli olan ve kendilerini cumhuriyetçi olarak adlandıran kesim ise, Tocqueville'e göre konunun uzmanı kişilerden oluşmuyordu. Komisyon çalışmaları çok kısa süre içinde bitirilmek zorundaydı. Aynı zamanda sokak gösterileri çalışmaları etkiliyordu. Meclis'in işgalinin ertesi günü toplanan komisyon, dışarıda devrimci gösteriler sürerken çalışıyordu. Bu genel tablo içinde 1848 Fransız Anayasa Komisyonu üyeleri, Amerika'da altmış yıl önce George Washington başkanlığında toplanan ve Amerikan Anayasası'nı kaleme alan komisyon üyelerine hiç benzemiyordu. (s. 826)

⁴⁴ Bu konuda Manent de Lamberti'nin yorumuna katılmaktadır. Bkz. Manent, 1982, s. 162-163.

Komisyon toplantıları 22 Mayıs'ta komünlerin ele alındığı oturumla başlar. Bu oturumda Tocqueville'in de içinde yer aldığı adem-i merkezîyetçi grup komünlerin özerkliğini kabul ettirmeye çalışır. Tocqueville söz alarak komünlerin gücünün artırılmasını, devlete kendisini gerçekten ilgilendiren işlerin verilmesini, ancak bu şekilde özgürlüğün hayata geçirilebileceğini savunur, ancak başarılı olamaz. (s. 827-828)

Anılar'daki bu bölüm, yazarımızın Amerika Birleşik Devletleri tecrübesinin yeniden gündeme gelmesi bakımından da önem taşıyor. Cumhuriyetçi kesimden Armand Marrast yasama organı konusunda *"tek meclisli sistem"*i gündeme getirmiş *"tek halk olduğuna göre tek kamaralı meclis olmalı"* demişti. Buna karşı Tocqueville'in yaptığı konuşmayı Lamberti'nin komisyon tutanaklarından aktardığı şekliyle çok az kısaltarak alıyorum:

"Savunacağım davanın hâkim görüş içinde kaybolduğunu kabul ediyorum, ama yine de bunu savunmaktan kaçınmak benim için görevden kaçmak olacak. Ayrıca savunduğum şeyin cumhuriyet için en iyisi ve kalıcı bir cumhuriyet isteniyorsa yine en iyi yol olduğunu düşünüyorum. Tarihsel örneklere çok fazla öncelik tanımamak gerek, çünkü kendi özel durumumuza uyan orijinal bir şey yapmak gerektiğini düşünüyorum. Dünyada bugün itibarıyla tek bir demokratik cumhuriyet var: Amerika Birleşik Devletleri, onun da iki kamaralı meclisi var. Bizim pek faydalanamayacağımız gerçek bir sanat eseri olan Amerikan Anayasası'na öncelik tanımak istemiyorum, ama Kuzey Amerika'da durumu bizimkine benzeyen tam otuz cumhuriyet var. Hepsinin de çift meclisi var Başka türlü olabileceğini düşünen tek bir Amerikalı bile yok. Bu iki meclislilik olayını İngilizlere dayandırmaya da gerek yok. Çünkü Birleşik Devletler önce tek meclisle başlayıp sonra iki meclisliliğe dönmüştür. Massachusetts ve Pennsylvania'da önce tek meclisli sistem kuruldu. Daha sonra on üç yıl süren deneyim ve uzun tartışmalar sonunda kamuoyu iki meclisliliğinin gerekliliği konusunda ikna oldu ve değişiklik yapıldı. Bu, çok çarpıcı bir örnektir Sanıyorum ki, Fransa'da tek meclisli sistemin tercih edilmesi bir yanlış anlamadan kaynaklanıyor. İki meclisli sistemin aristokratik bir sistem olduğu, toplumun iki farklı kesimine ifade hakkı verdiği düşünülüyor.

Bu bir hatadır. Ben aristokrasi istemiyorum. Toplumumuzun derinden demokratik olduğunu düşünüyorum ve bu yapıya tek bir unsur, bir aristokrasi atomu katılırsa, bu yıkıcı bir unsur olacaktır. Ama, bu iki meclis, Amerika'da olduğuna benzer şekilde, aynı sınıfları ve aynı çıkarları temsil etmelidir. İkinci meclis aristokrasiyi temsil etmezse hiçbir işe yaramaz denilecektir, ama bu doğru değildir. Zira ikinci meclisin ikinci bir katman oluşturması üç açıdan yararlıdır:

1/ Yürütme erki güçlü olmalıdır, ancak gücünü kötüye kullanmasını engellemek için onun yanında ikinci mecliste çok kalabalık olmayan bir grup bulunmalı ki, bunlar, yüksek bürokratların atanması, ittifak anlaşmaları gibi önemli işleri denetlemekle yükümlü olsun. Bu işlev belki Danıştay tarafından yerine getirilebilir, ama çift meclisliliğinin daha başka avantajları da vardır.

2/ Yürütme gücü tek meclis karşısında kaldığında kendini savunmasız bulacaktır. Uzun süren tartışmalar esnasında yürütmenin yasamayı yok ettiği çelişkiler, ya da tam tersine kısa bir tartışma sonunda yasamanın yürütmeyi devre dışı bıraktığı anlar olabilir.

3/ En iyi bedenleri bile hasta edecek hastalıklar bulunur. Yürütmeyi hasta edebilecek şey, yasamanın ölçüyü kaçırmasıdır.

Şüphesiz ki, iki meclis devrimleri engellemez ancak devrimlere yolu açabilecek kötü yönetimleri engelleyebilir. (...) Bütün düşünceleri, bütün çıkarları temsil eden tek bir meclis her şeyi ezer, karşı konulamaz bir güç haline gelir.(...) Demokrasilerin vebası taşkınlıktır, yasamanın şaşkın bir anında ortaya çıkan taşkınlık baskı rejimini getirir. Şuna iyice inandım ki, ya cumhuriyet yok olacak, ya da iki meclisli sisteme geleceğiz.”⁴⁵

Bu konuşmadan sonra komisyon tek meclisli düzeni on dörde üç çoğunlukla kabul eder. Bu, Tocqueville'de büyük hayal kırıklığı yaratır. Daha sonra, yürütme organı üstüne görüşmelere geçilir. Bu konuda güçlü bir hükümet oluşturulması konusunda herkesin hemfikir olduğu görülür. Tocqueville de güçlü bir hükümet yanlısıdır. Yürütmenin başına geçecek güçlü bir cumhurbaşkanı istenmektedir.

⁴⁵ Lamberti, 1986, s. 718-719.

Ancak, cumhurbaşkanının seçim yöntemi ve tekrar seçilip seçilememesi konularında ilginç tartışmalar yaşanır. Tocqueville dostu Beaumont'la birlikte cumhurbaşkanının yalnızca bir dönem görev yapmasını ve halk tarafından seçilmesini savunur. Ancak daha sonra bir değişiklik önergesi vererek “*monarşiden yeni çıkmış bir ülkede, cumhuriyet karşıtı partilerin de bulunduğu bir siyasal ortamda, yürütme gücünü halk tarafından seçilecek birine temsil etmenin sakıncalı olabileceğini*” söyler, bu nedenle “*cumhurbaşkanının iki dereceli seçimle seçilmesini*” önerir. Odilon Barrot da söz alarak, devrimin henüz bitmediğini, cumhurbaşkanıyla meclis arasında uzlaşmazlık bulunduğu anda önceliğin meclise tanınması gerektiğini ve cumhurbaşkanı seçimi işinin de meclise bırakılması gerektiğini savunur. Komisyon bu önerileri benimsemez, halk tarafından seçimi ve yalnızca bir dönemlik görev süresini karara bağlar⁴⁶.

Tocqueville daha sonra *Anılar*'ını kaleme aldığı 1851 yılında bu konuda onarılmaz bir hata yaptıklarını yazar, cumhurbaşkanının bir kez halk tarafından seçilmesine izin verdikten sonra ikinci kez seçilmesini engellemenin zorluğunu dile getirir, bunun despotizme kapı açacağını o tarihte düşünemediklerini belirtir. (s. 831)

1848 anayasası, gerçek bir erkler ayrılığı yaratamadan cumhuriyetle bir tür seçimli monarşiyi bağdaştırmaya çalışıyordu. Meclis'le cumhurbaşkanının savaşı kaçınılmaz olmuştu. Despotizm tehlikesi belirmişti. Aralık 1848'de Louis-Napoléon Bonaparte'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle bu tehlike daha da görünür hale gelmişti. Bu arada Tocqueville Odillon Barrot hükümetinde Dışişleri Bakanlığı'na getirilmişti. *Anılar*'ın üçüncü bölümü, Bonaparte'ın cumhurbaşkanlığı dönemiyle yazarımızın beş ay sürecek dışişleri bakanlığı dönemine ayrılmıştır.

Tocqueville'e göre Louis-Napoléon, Fransa tarihinde oynadığı büyük role paralel bir kişiliğe sahip değildi. Güçlü cumhurbaşkanı arayışının olduğu bir dönemde yeğeni Napoléon Bonaparte'ın isminin gölgesinde seçimleri kazandı. Seçimlerde kendisini destekleyen

⁴⁶ Lamberti, 1986, s. 721-722.

eski siyasetçilerden önemli bir kısmı Louis-Napoléon'un karakteri ya da gücü dolayısıyla değil sıradanlığı ve niteliksizliği dolayısıyla Meclis'te kendileriyle uyum içinde çalışabileceğini düşünmüşlerdi. Bu kesimdekiler cumhurbaşkanını kendi amaç ve istekleri doğrultusunda kullanabileceklerini sanıyorlardı. Ama, kısa süre içinde ciddi olarak yanıldıklarını anladılar. (s. 846) Özel hayatı çerçevesinde kimi çekici özellikleri olan Louis-Napoléon, alçakgönüllülüğü, iyi yürekli görüntüsü, kolay iletişim kurabilen bir insan olması dolayısıyla dikkat çekiyordu. Bu özellikleriyle kendisine yaklaşabilen insanlarda sevgi ve saygı uyandırıyor. Kısa ve öz konuşuyor, birçok konuda görüşlerini kendisine saklıyordu. Az konuşması, hayatı komplo ve entrikalar içinde geçen bir kişi olarak tedbirli oluşuyla açıklanabilirdi. Ancak Tocqueville, bunu daha çok Louis-Napoléon'un bilgisizliğini örtme çabası ve sinsiliğiyle açıklamak eğilimdedir. Bunalım dönemlerinde zaman zaman çok etkin olan cumhurbaşkanı tehlikenin üstüne üstüne gidiyor, bazen de kararlarında kesin dönüşler yapabiliyordu. (s. 846-847)

Tocqueville'in, Louis-Napoléon'la ilgili olarak belirttiği bir başka husus, halkın cumhurbaşkanından gözüpeklik ve yüreklilik beklediği anlarda onun aşırı ihtiyatlı davranmasıydı. Zeki görüntüsünün arkasına gizlenen sıradanlık, iktidarın şatafatı içinde bile bazen sırıtıyordu. Bazen atası Napoléon'u örnek göstermesi, bazen sosyalist teorilere atıf yapması, bazen de hayatının bir bölümünü geçirdiği İngiltere'deki hatıralarını anlatması Tocqueville için birbiriyle bağdaşmayacak şeylerdi. (s. 847)

Tocqueville'in Dışişleri Bakanlığı yaptığı dönem Temmuz 1849'dan Ekim 1849'a kadardı. *Anılar*'ında görev yaptığı bu dönemi de ele alan yazarımız, İkinci Cumhuriyet'in "*parlamentar rejime layık bu son hükümeti*"nde yaşadığı zorlukları anlatır. Dönem Avrupa'nın neredeyse tamamında 1848 devrimlerinin başarısız olduğu, özgürlüğün düzenli ve istikrarlı bir şekilde tesis edilemediğinin anlaşıldığı bir dönemdir. "*Bütün Avrupa'yı saran yangının yalnızca bazı ülkelerde söndürüldüğü*" bu dönem Tocqueville için son derece ilginç bir deneyim olmuştu. Tocqueville anayasal monarşinin

meclisinde aktif siyaset yaparak geçirdiği dokuz yıldan sonra bu kez yeni ve istikrarsız bir cumhuriyet rejiminde ilk kez bir yürütme makamına geliyordu. Görevi kabul ederken içinde ciddi şüpheler ve kaygılar olduğunu söyleyen yazarımız, dışışleri bürokrasisinin monarşi döneminin alışkanlığıyla cumhuriyet hükümetine hizmette ciddi tereddütler gösterdiğini belirtir. (s. 865-866)

Bütün bu olumsuz koşullar altında Tocqueville görevi niçin kabul ettiğini şöyle açıklayacaktır:

“Cumhuriyet hükümeti, eğer bilgelik ve ihtiyatla yönetilirse, birçok rakibi olsa da, bunların bir araya gelmesi zor olduğundan, kitlelerin kayıtsızlığı ortamında, her şeye rağmen ayakta kalabilirdi. Dahası, cumhuriyete karşı harekellere katılmamak ve onu her koşulda savunmak konusunda kesin kararlıydım. Neredeyse tüm bakanlar kurulu da aynı görüşteydi.” (s. 846-847)

Aristokrat kökenden gelen Tocqueville'in 1849'da despotizm tehlikesine karşı cumhuriyetten yana tavır almasının siyasal görüşlerine ve toplumsal sorumluluk anlayışına uygun olduğu söylenebilir. John Stuart Mill, 1849'da Fransız ulusal karakterini çözümlemeye çalışırken anayasal monarşinin Fransa'dan ziyade İngiltere'ye uygun olduğunu yazar. Mill'e göre anayasal monarşi Fransa'da despotizmden cumhuriyete geçişte ancak bir ara aşama olabilir. Bütün özgür devlet biçimleri içinde cumhuriyet Fransa'ya en uygun olanıdır. Mill, Fransa'da cumhuriyetin aşması gereken iki engel olduğunu belirtir; bunlar kitlelerin kayıtsızlığı ve 1793 hatıralarından esinlenen terördür.⁴⁷ Tocqueville de bu görüşü paylaşmakla birlikte şöyle yazacaktır:

“Cumhuriyet hükümetinden kastettiğim seçimle işbaşına gelen yürütmedir. Alışkanlıklarıyla geleneklerinde yürütme organına geniş bir yer ayıran halklarda yürütmenin istikrarsızlığı, hareketli dönemlerde her an devrim nedeni olabilir. Sakin dönemlerde ise büyük sıkıntı kaynağı olur. Bundan ötürü cumhuriyeti her

⁴⁷ John Stuart Mill, *La Révolution de 1848 et ses Détracteurs*, trad. par S. Carnot, F. Alcan, Paris, 1888, s. 37'den aktaran Lamberti, 1986, s. 726.

zaman dayanaksız [fr. sans contrepoids] bir yönetim olarak gördüm; her zaman çok söz verip az tutan, anayasal monarşiden daha az özgürlük sağlayan bir düzen.” (s. 845)

Tocqueville'in bu ifadelerine şaşırarak mümkünse de, siyasal konjonktürün etkisini göz önünde bulundurmamız gerektiğini düşünüyorum. Dışişleri bakanlığı döneminde Tocqueville, cumhurbaşkanının tereddütleri, meclisin işletilemeyişi ve yoğunlaşan sosyalist sokak muhalefetine muhatap olmuştu. 1848'de gözlemlemiş olduğu Fransız devrimci geleneği ve onun yıkıcı potansiyeli yazarımızı, gençlik düşüncelerinin ve Amerika'da Demokrasi'de çizdiği tablonun aksine olarak Fransa'da cumhuriyetten kuşku duymaya ve Borbon Hanedanı'nın hâlâ Fransa'da oynayabilecekleri olumlu bir rol olduğunu düşünmeye sevk etmişti. Siyasal hayattaki tecrübelerinden sonra onun için siyasal düzenin şekli artık çok önemli değildi, önemli olan bir özgürlük rejiminin kurulmasıydı.⁴⁸

⁴⁸ Lamberti, 1986, s. 726.

III

TOCQUEVILLE'DE YÖNTEM

Tocqueville'in belli başlı yapıtlarını ele aldıktan sonra bu bölümde sosyolog ve siyasal düşünür olarak yazarın metodolojisi üzerinde durmak istiyorum.

Tocqueville iyi yazmaya özen gösteren, sözcük seçiminden benzetmelere kadar tüm yazdıklarına bir edebiyatçı titizliğiyle yaklaşan bir yazar. Bu nitelikleriyle Fransız yazarlar arasında Pascal ve Montesquieu'ye benzetilebilir. Zaten, özgeçmiş bölümünde de belirttiğim gibi, her iki yazarı da çok severek okuduğunu ve etkilendiğini biliyoruz. Bunun yanında, her yazarda görülmeyen bir üslup özelliğini de belirtmeliyim: kesinlik kaygısı. Ayrıntıda kaybolmamak, dönemin “*genel olgularını*” ve genel karakterini bulmak üzere verilerin yanıltıcı çokluğunu aşmak için esasa ya da sadede gelmek arzusu. Tocqueville bu arzusunu gerçekleştirirken sürekli olarak okurun ilgisini taze tutmak, onun düşüncelerine bir şekilde etkide bulunmak istiyordu.

Amerika'da Demokrasi Tocqueville'in görece kısa bir süre içinde Amerika'da toplamayı başardığı muazzam malzemenin bahsettiğimiz üslupla yorumlanmasından oluşmuştur. Topladığı veriler bir başka yazarı ayrıntıda kaybolmaya sürükleyebilirdi. *Eski Rejim ve Devrim* de yine çok kapsamlı bir arşiv taramasının üstüne kurulmuş

bir yapıttır. Bu nitelikleriyle Tocqueville, her şeyden önce gerçekçi bir sosyal bilimci olarak nitelenmelidir. Gözlem ve araştırma tutkusunu edebi üslubu ve titizliğiyle birleşince ortaya kolay okunan yapıtlar çıkmıştır. Rollet Tocqueville'i, günlük hayattan kopmayan, bir ayağı aristokrat kökeni dolayısıyla Fransız Eski Rejiminde bulunan, bir ayağı da yenilikçiliği dolayısıyla Amerikan demokrasisinde olan bir düşünür olarak tanımlamıştır.⁴⁹ Birçok Tocqueville yorumcusu, yazarın bu iki dünya arasındaki özgün konumunu sıklıkla vurgulamıştır. Biz de, demokrat Tocqueville'in Amerikan kültürünün yeniliklerini ayrıntılarıyla gözlemleyip çözümlediğini ve bu çözümlemeden Fransız toplumunu yorumlamak üzere zekice yararlandığını düşünüyoruz. Tarihçi ve sosyolog Tocqueville, bize söz konusu toplumları önce tanıtır ve yorumlar, karşılaştırmalar yapar ve tüm bunlardan hareketle siyasal kuramını oluşturur.

Jacques Coenen-Hutner, Tocqueville'in araştırmalarında hem verileri yorumlarken, hem de çözümlemelerini okura sunarken seçici davrandığını ve bunu yaparken ussallığa önem verdiğini belirtir⁵⁰. Tocqueville'in bütün yapıtını bu bağlamda oluşturduğunu söylemek yanıltıcı olmaz. *Amerika'da Demokrasi*'de bütün gözlemlerini yığın halinde kağıda dökmek yerine, gözlemleriyle düşüncelerinin kesiştiği noktaları, yararlı ve anlamlı olacağına kanaat getirdiği noktaları dile getirmiştir. Seçicilik Montesquieu'den Weber'e kadar insan davranışlarında belli düzenlilikler arayan tüm sosyologların üstünde bulunduğu ortak bir paydadır. Montesquieu *Kanunlar'ın Ruhu*'nun önsözünde, insan davranışlarının "*sonsuz çeşitliliği*" içinde belli gelenek ve yasalarla uyum içinde olduklarını, bunların daha genel yasalarla ilintili olduğunu söylüyordu⁵¹. Bu bakımdan Tocqueville'i Montesquieu'nin izleyicisi olarak görmekte herhangi bir sakınca görmüyorum. Sosyolog, önce çeşitlilik ve çoğullukların altını çizerek, daha sonra bunlar arasında kendisine göre anlamlı bir seçim yaparak bir kısmını daha genel yasalara bağlayacaktır.

⁴⁹ Rollet, 1998, s. 137.

⁵⁰ Jacques Coenen-Hutner, *Tocqueville*, coll. Que Sais-je?, P.U.F, Paris, 1997, s. 30.

⁵¹ Montesquieu, *De l'Esprit des Lois*, Tome I, édition de R. Derathé, Garnier, Paris, 1973, s. 5.

Pierre Manent'a göre, sosyoloğun bilimsel etkinliği iki zamanlıdır. Önce kendisini "kızdıran" bu çeşitliliği sergiler, bu düzeyde felsefecinin insan doğasının evrenselliği yaklaşımıyla çatışmış olur. Daha sonra, çeşitlilik içinde genelleştirilebilir olanı keşfederek yorumlar. Bu ise onu felsefeciyi yaklaştırır⁵².

Tocqueville'in *Démocratie en Amérique*'de (bundan böyle *D. A.*) "le fait générateur" dediği, dilimizde "ana fikir", "ana ilke" ya da "üretici/doğurucu olgu" gibi terimlerle ifade edebileceğimiz kavramsallaştırma, sosyolojik çözümlemede Montesquieu'yü anımsatacak şekilde, toplumda bir dönemde egemen olan ve birçok olguyu belirleyen bir ilke olmaktadır. Bu ilke hem toplumsal süreçlerin belli bir mantık çerçevesinde işleyişini sağlamakta ve bu süreçlere yön vermekte, hem de kendisini keşfeden sosyoloğun betimleme ve akıl yürütmelerine ışık tutmaktadır. Coenen-Hutner, söz konusu ilkenin görgül gerçeklik üstündeki çalışma sürecinde doğrulanarak izlenim ya da kanaat düzeyinden teorik düzeye yükseldiğini ifade eder.⁵³

Tocqueville, *D. A. I*'e yazdığı önsözde "koşulların eşitliği"nin Amerika'da bulunduğu süre içinde kendisine egemen olgu olarak görüldüğünü yazar. Bu egemen olgu kamusal mantığı ve düşünce yapısını, yasaları, yönetenlerin eylemlerini ve yönetilenlerin alışkanlıklarını belirleyen genel çerçeveyi oluşturur⁵⁴. Sheldon Wolin, koşulların eşitliğinin, evrenin temel örgütleyici ilkesi olarak logos'un Antik Yunan felsefesindeki anlamıyla paralellikler taşıdığını yazmıştır⁵⁵. Wolin'in "dünyayı yöneten akla" benzettiği koşulların eşitliği, Tocqueville'in Amerikan demokrasisine ilişkin oluşturduğu teorik modelin merkezinde yer alır. Eşitliğin eşitsizlik üzerindeki üstünlüğü ve artan baskısı Tocqueville'e bir dizi toplumsal ve siyasal olguyu açıklamak imkânı verir. Wolin, eşitliğin demokraside temel bir hukuk ilkesi olmanın ötesinde, devrim sonrası dünyayı biçimlendiren ontolojik bir

⁵² Pierre Manent, *La Cité de l'Homme*, Flammarion, Paris, 1997, s. 82-83

⁵³ Coenen-Hutner, 1997, s.31-32.

⁵⁴ D. A. I, s. 57.

⁵⁵ Wolin, 2001, s. 124.

“güç ilkesi” ve insan psikolojisinin bütün derinliklerine egemen olan bir “erdem” olduğunu belirtir⁵⁶.

Bir başka önemli Tocqueville yorumcusu olan Jean-Claude Lamberti, *D. A. I*'de Tocqueville'in koşulların eşitliğine büyük önem atfettiğini kabul etmekle birlikte, *D. A. II*'deki Amerika ve Fransa karşılaştırmaları bağlamında bu önemin kaybolarak yerini koşulların eşitliği/devrim ikilemine bıraktığını düşünmektedir. Bu noktada devrimin diğer bazı toplumlarda, özellikle Fransa'da, Amerika'daki koşulların eşitliğine paralel bir “egemen olgu” olabileceğini düşünen Lamberti, devrim talebinin eşitlik ihtiyacından doğduğunu hatırlatarak ikilemi çözmeye çalışır. Devrimi ateşleyen eşitsizlik, toplumsal hareketliliğe ve seçkinlerin yenilenmesine karşı koyduğu oranda eşitlik süreci önünde bir engel oluşturmuştur. Böyle bakıldığında Amerika'da olduğu gibi Fransa'da da eşitlik egemen olgu olarak kabul edilebilir.⁵⁷

Aynı konuyu inceleyen Jean-Michel Heimonet ise, Tocqueville'de eşitliğin üç bağlamda ele alındığını belirtir. İlk olarak, koşulların eşitliği Amerika'daki toplumsal durumun ifadesidir. İkinci olarak eşitlik, siyasal ilke olarak “halk egemenliği”nin hayata geçirilmesidir. Son olarak da eşitlik, halk egemenliğinin toplumun tüm katmanlarına yayılmış hali olarak, “kamuoyu'nun gücü”nü ifade eder. Birbiriyle ilişkili bu üç düzeyde varolan eşitlik, demokrasinin siyasal ve toplumsal açıdan “üst-belirleyicisi” olan bir “mega-ilke” olarak ortaya çıkar⁵⁸.

Tocqueville'in toplumsal durum olarak nitelediği koşulların eşitliği, kimi zaman bir olgunun sonucu, kimi zaman bir başka olgunun nedeni, çoğu zaman da hem neden hem sonuç olarak görünür. “Anglo-Amerikanların toplumsal durumu üst düzeyde demokratiktir”⁵⁹ diyen yazarımız döngüsel bir düşünce yapısı içindedir: bu toplumsal

⁵⁶ Wolin, 2001, s. 144.

⁵⁷ Lamberti, 1983, s. 72-73.

⁵⁸ Jean-Michel Heimonet, *Tocqueville et le Devenir de la Démocratie*, L'Harmattan, Paris, 1999, s. 93-94.

⁵⁹ D. A. I, s. 107.

durum yasaların, geleneklerin ve düşüncelerin nedenidir, onların ruhunu belirler. Ama aynı zamanda bu toplumsal durum eşitlik düşüncesinin de sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Acaba her şeyi açıklayan eşitlik, hiçbir şeyi açıklayamaz hale mi düşer? Politikacıların dilinden düşmeyen bu ilke içi boş bir kavrama mı dönüşür? Tocqueville bu noktada eşitlik ilkesinin siyasal düzeyde çelişkili sonuçları olabileceğine dikkat çeker. Özgürlüğün adını anmadan eşitlikten bahsetmek anlamlı olmaz. Eşitlik bakımından bir toplumda otoritenin herkese ait olmasıyla bir kişiye ait olması arasında fazla bir fark olmayabilir. Başka bir deyişle, demokrasi gibi despotizm de yönetilenlerin eşitliğini sağlayabilir. Dolayısıyla Heimonet'ye göre koşulların eşitliği demokrasinin gerekli koşulu olmakla birlikte yeterli koşulu olamaz. Siyasetin öznesi halk olmazsa demokratik eşitlik kurulamaz. "*Halk egemenliği*" Amerika halkının yerel yönetimler, seçimler, siyasal partiler, demokler ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla hayata geçirdiği temel bir ilkedir. Amerika'da iktidarın bu şekilde dağıtılmış oluşu, Tocqueville için bir yenilik olmuştur. Egemenliği halk adına kullanan temsilcilere alışkın olan Avrupalılar için halkın, erkin tabana yayılması yoluyla, egemenliğini bizzat kullanması demokrasi adına ileri bir aşamayı temsil ediyordu. Bu nedenle Tocqueville halk egemenliğini Amerika'da ilkeden öte temel bir yasa, bir dogma, "*yasaların yasası*" olarak görür⁶⁰. Böylece, halk egemenliği ve demokrasi birbiriyle ilişkili iki kavram haline gelir, aynı şeyin iki yüzü gibi, halk egemenliği siyasal ilkedir, demokrasi de bu ilkenin uygulamaya konmasıdır.⁶¹

Amerikan demokrasisinde eşitliğin üçüncü bileşeni de kamuoyudur. Bütün demokrasilerde seçilmişlerin az ya da çok baskısını hissettikleri, dikkate almak zorunda oldukları nihai güç kamuoyudur. Fransa'da kamuoyu gösterilerle, ayaklanarak, hükümete şiddet aracılığıyla karşı koyarak kendini gösterir. Amerika'da ise kamuoyu kendi görüşünü yasal ve kurumsal kanallardan ifade eder.⁶² İlk durumda

⁶⁰ D. A. I, s. 118.

⁶¹ Heimonet, 1999, s. 98.

⁶² D. A. I, s. 196.

halk kurumsal ve hukuksal çerçeveyi değiştirmek üzere eylem yapar, ikincisindeyse var olan çerçeve içindeki hak ve özgürlüklerini kullanır. Her iki durumda da birey, toplumsal ve siyasal düzene yön veren bir konumdadır.

Tocqueville'in Amerika'da yaptığı araştırmanın kısmen doğaçlama olarak geliştiğini kısmen de belirli bir yöntem çerçevesinde ilerlediğini söylemek mümkündür⁶³. Tocqueville, yolculuk boyunca belgeler toplamış, söyleşiler yapmış ve doğrudan gözlemler yapmıştır. Yazarımız bu ülkede geliştirdiği araştırma biçimini daha sonra İngiltere, İrlanda, İsviçre ve Cezayir'de de sürdürecektir, elde ettiği veri ve bilgileri dönemi için olağanüstü bir başarıyla yorumlayacaktır. 1831'de Atlantik Okyanusu'nu geçerken yolda tanıştığı Amerikalı yolcularla ilişkisinden başlayarak tüm söyleşilerini defterlere kaydeden Tocqueville'in Amerikan toplumuyla ilgili ilk izlenimleri genel olarak üç tema etrafında yoğunlaşır: bunlar "*taşralı toplum*", "*dindar toplum*" ve "*orta sınıf toplumu*"dur. 15 Mayıs 1835'te defterine bu notları düşen Tocqueville, üç gün sonra ise "*genel gözlemler*" başlığı altında Amerikan toplumunun devlet otoritesi altında bulunduğunun pek hissedilmediğini adeta kendi kendini yöneten bir toplum gibi gördüğünü yazar. Her gün tuttuğu notların bir çoğu çeşitli somut konular üstünde tanıklık ve gözlem niteliği ağır basan yorumsuz metinlerdir.⁶⁴

Tocqueville'in notlarını yazdığı çeşitli boyutlarda defterler vardı. Aceleyle yazdığında küçük defterler kullanıyor, bazen kısaltmalar, bazen İngilizce, bazen de hem İngilizce hem de Fransızca kullanıyordu. Büyük defterlerde genellikle kronolojik sırayı takip ediyordu. Bazı büyük defterler ise alfabetik sırayı izliyordu. Bu defterlerde belli temalara özel bölümler ayrılmıştı. Bazı defterler yazarın yaptığı söyleşilerde tuttuğu notlardan oluşurken, kimilerinde söyleşi planları, istatistikler ve başka belgelere göndermeler bulunuyordu. Bütün malzemeler toplandıktan sonra Tocqueville yazma sürecine

⁶³ Jardin, 1984, s. 89.

⁶⁴ Coenen-Hutner, 1997, s. 37.

başlıyor, müsveddelerini de yakın çevresiyle paylaşıyor, eleştiri ve yorumları alıyordu. Ayrıca, Tocqueville'in ailesine ve dostlarına yazdığı mektuplar da zengin bilgi ve yorumlar içermesi bakımından dikkate değer metinlerdir. Bunlardan bir kısmı daha sonra işe yarayacakları düşünülerek yazarın isteği üzere saklanmıştır.⁶⁵

Tocqueville'in araştırma yöntemi öncelikle karmaşık görünen olguları tek tek bileşenlerine ayırıp daha sonra belli ana fikir ya da fikirler çerçevesinde yeniden kurmaya dayanmaktadır. Örnek olarak Amerika'daki ilk gözlemlerinin devlet otoritesinin ortada gözükmeyeceği yönünde olduğunu söylemiştik. Bunlar tümüyle görsel ve ampirik gözlemlerdi: birçok toplumsal etkinlik resmi makamların katkısı olmaksızın gerçekleşiyordu. Bu ilk izlenim Tocqueville Amerikalılarla konuştuğunda daha da doğrulanır, devlet memurları özel olarak ek bir saygınlığa sahip değillerdir⁶⁶. Bu durumda Tocqueville Amerikalıların kendi kendini yöneten bir toplum olduklarını düşünmeye başlar. Bu nokta üstüne yaptığı daha sonraki araştırmalarında da bu düşüncesine karşı herhangi bir bulguya rastlamaz. Amerika'da iktidarın yerel ve parçalı bir yapıda olduğunu saptar. Kanunlar mutlak, değişmez, ancak uygulama yetkisi farklı ellere dağıtılmıştır.⁶⁷ Toplumun yerinden yönetilmesi, etkin yönetimine engel oluşturmamaktadır. Tam tersine bireyler kendi kaderleri üstünde söz sahibi oldukça yönetim daha etkin olmaktadır.

Tocqueville New-England'da gözlemlediği bir dizi somut olgudan yola çıkarak Amerikan toplumunun bir özelliğini -katılımcılık- genelleştirmekte ve yönetsel yerinden yönetim (idari adem-i merkezîyetçilik) ilkesini okura tanıtmaktadır⁶⁸. Öte yandan New-England'da belirleyici olan yerel yönetimin üstünlüğü ve canlılığı, güne inildikçe kaybolur⁶⁹. New England ve Maryland Amerika'da

⁶⁵ Jardin, 1984, s. 147. Annesine ve rahip Lesueur'e Amerika'dan yazdığı ilk mektuplar için bkz. Xavier de la Fournière, *Alexis de Tocqueville, un monarchiste indépendant*, Librairie Académique Perrin, Paris, 1981, s. 53-71.

⁶⁶ D. A. I, s. 134 ve Jardin, 1984, s. 112.

⁶⁷ D. A. I, s. 135.

⁶⁸ D. A. I, s. 130-132.

⁶⁹ D. A. I, s. 145.

demokrasinin en saf ve etkin olduğu bölgeler olurken, köleciliği yaşamaya devam eden güney eskiden kalma eşitliksizlik ve acıların hâlâ yaşandığı bir coğrafya olmaktadır.

Tocqueville, tipolojiler kurmakta ve bu tipolojilerin kökenindeki neden sonuç ilişkilerini araştırmaktadır. Yazar kuzey/güney karşıtlığında olduğu gibi iki tipolojiyi sık sık karşılaştırmaktadır. *D. A. I'*de Amerika'da yaşayan üç ırkın durumunu araştırdığı bölümde de bu tür karşılaştırmalar bulunmaktadır. Coenen-Hutner, Tocqueville'in saha araştırmasında kullandığı yöntemi anlatmak için üç aşamalı bir tablodan söz eder. Bunlar sırasıyla gözlem, tümevarım ve tündengelimdir:

“Gözlem: Ohio ırmağı, özgür çalışma ortamının hüküm sürdüğü Ohio Devletiyle köleliğin yaşandığı Kentucky Devleti'ni birbirinden ayırır. Bir tarafta hünerli bir çalışma göze çarparken diğer tarafta tembellik ve uyusukluk var. Tümevarım: Ohio'nun sol kıyısında çalışma kölelikle karıştırılıyor; sağ kıyısında ise refah ve gelişmeyle eş anlamlı oluyor, sol tarafta çalışma gözden düşüyor, sağ taraftaysa değerlendiriliyor Genelleyici tündengelim: Kölelik, aydınlanma ve demokratik özgürlükler çağı olan günümüzde, ayakta kalabilecek bir kurum değildir”⁷⁰

Bu üç aşamadan en çok eleştirilene tündengelim kısmı olmuş, köleliğin kaldırılması örneğinde olduğu gibi yazarın gözlemlediği ampirik veriden çok çabuk bir genelleme çıkarttığı söylenmiştir. Bu üç aşamayı Tocqueville'in yapıtının geneline yayarak okumak da mümkündür. *D. A. I'*in ilk cildinde Amerikan toplumunun ayrıntılı betimlenmesi yer alıyordu. Bu, gözlem aşamasıdır. Yalnız bu gözlem aşamasında bile çeşitli karşılaştırmalar ve genelleme eğilimi göze çarpar. İkinci ciltte ise önce genellemeler yapılır, sonra doğrulama amaçlı olarak gözlemlere ve karşılaştırmalara başvurulur. *Eski Rejim ve Devrim* ise sadece bir tarihsel bunalım dönemini betimlemekle kalmaz aynı zamanda merkezileşme eksenli ve uzun vadeli

⁷⁰ D. A. I, s. 460-461'den yorumlayarak aktaran Coenen-Hutner, 1997, s. 46.

⁷¹ Coenen-Hutner, 1997, s.47.

bir toplumsal değişme kuramı oluşturur. Dolayısıyla üç yapıtında da yazarımız söz konusu toplumların yapısal niteliklerini onlara bağlı olan dünya görüşleriyle ilişkilendirerek çözümleme yolunu seçer.⁷¹

Tocqueville'in karşılaştırmalı yönteminin en başarılı uygulamalarından biri kuşkusuz demokrasi/aristokrasi karşıtlığıdır. Lamberti *D. A*'nin iki cildinde bu karşıtlığın toplam yüz kezden daha fazla kullanıldığını saptamıştır⁷². Yazarın üstüne basa basa bu karşıtlığı vurgulaması iki tip toplum ve iki tip insan arasındaki derin farklılığa dikkat çekmek istemesindendir. Tocqueville, söz konusu iki toplumsal tipin ana çizgilerini saptayarak adeta yetmiş yıl kadar sonra Max Weber'in ideal tip olarak kavramsallaştıracığı sosyolojik aracı kullanmaktadır. Tocqueville'in toplumsal tipleri hem toplumsal, hem de ahlâksal çizgileriyle birbirinden ayrılır, iki farklı kutbu oluştururlar. Demokratik toplum ideal tipi ile aristokratik toplum ideal tipi esasında sadece Tocqueville'in kafasında oluşan tümüyle kurgusal saf modellerdir. İçine hiç demokrasinin karışmadığı aristokrasiyle içine hiç aristokrasinin karışmadığı demokrasi modelleridir bunlar.

Amerika aristokrasinin toplumsal kalıntılarının pek bulunmadığı, demokratik devrimlerin çalkantılarından uzakta kalmış saf demokratik duruma çok yakın bir manzara oluştururken, Avrupa toplumları bağrında demokrasiyle aristokrasinin sürekli çatışma içinde olduğu toplumlar olarak görünmektedir. Esasında iki model de sadece kurgusal alanda saf hallerinde bulunduğundan Tocqueville bütün toplumlarda iki unsurun sürekli olarak mücadele halinde olduğunu kabul eder. Birçok toplumda ikisinden biri baskın haldeyken, bazı Avrupa toplumlarında her ikisi de aynı derecede önemli olabilmektedir. Yazarın Amerika üstüne yaptığı araştırma, bu ülkede özellikle ilk göçmenlerin yerleştiği bölgelerde hala İngiliz ve Fransız aristokratik geleneklerinin kısmen yaşamakta olduğunu göstermektedir⁷³. Ancak, Amerika'daki bu aristokratik unsurların günlük hayat içinde ve siyasal alanda herhangi bir belirleyiciliği bulunmamaktadır.

⁷² Lamberti, 1983, s. 40.

⁷³ D.A. II, s. 91.

Lamberti, Tocqueville'in 1836'da kaleme aldığı *Fransa'nın 1789 Öncesi ve Sonrasında Siyasal ve Toplumsal Durumu* başlıklı makalesinden önce aristokratik toplumsal durumun tam bir tanımını yapmadığını ve bunun sorun oluşturduğunu söyler. Lamberti'ye göre Tocqueville "aristokratik unsurlar" olarak doğuştan soyluluk, servet ve bilgiyi gösterir ve bunların doğaları gereği toplumda ancak az sayıda kişide bulunabileceğini söyleyerek her toplumda aristokrasinin bulunabileceğini ima eder. Esasen bu unsurların az sayıda insanın elinde bulunmasından çok hem az sayıda insanın hem de hep aynı kesimin elinde bulunması aristokratik toplumsal durumun varlığını gösterir⁷⁴. Oysa aristokratların toplumda dağınık ve iktidar odağından uzak bir şekilde var oldukları toplumların baskın toplumsal durumları aristokratik olmaz. Bir başka deyişle, eşitsizlikler kaçınılmazdır ve her toplumda vardır, ama eşitsizliklerin niteliği bize toplumun demokratik ya da aristokratik olduğu konusunda fikir verir. Eşitsizliklerin dağılımı toplumdan topluma ciddi farklılıklar gösterir. Geleneksel tarım toplumunda çok yaygın ve yoğun olan eşitsizlikler, Tocqueville'in gezip gördüğü Amerikan devletlerinde aristokratik İngiltere'yle ve Eski Rejim dönemindeki Fransa'yla karşılaştırıldığında seyrek ve önemsiz kalmaktadır.

Lamberti, her toplumda seçkinlerin varlığını kabul eden Tocqueville'in seçkinler içi bölünmelerin varlığını demokrasi adına olumlu bir gelişme olarak kaydetmesini yazarımızın modernliği olarak görür. Lamberti, Tocqueville'i XX. yüzyıl yazarlarından *Who Governs?*'-in yazarı Robert Dahl⁷⁵ ve Raymond Aron'la⁷⁶ karşılaştırmaktadır.

⁷⁴ Tocqueville, 1986, s. 930 ve Lamberti, 1983, s. 41-42.

⁷⁵ Dahl ünlü yapıtında yönetimin her toplumda zaman zaman iktidarda zaman zaman da muhalefette olan seçkinler grubu arasında gidip geldiğini yazar. Bkz. Robert A. Dahl, *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, Yale University Press, New Haven (Conn.), 1969, I ve VII no.lu bölümler. Aktaran Lamberti, 1983, s. 42.

⁷⁶ Aron özellikle *La Lutte des Classes* adlı yapıtının IX. bölümünde "bölünmüş ve birleşik seçkinleri" ele alır. Bkz. R. Aron, *La Lutte des Classes, Nouvelles Leçons sur les Sociétés Industrielles*, Gallimard, Paris, 1964. Aynı yazar bir başka yapıtında da "çoğulcu anayasal rejimlerin oligarşik niteliği"ne vurgu yapacaktır. Bkz. R. Aron, *Démocratie et Totalitarisme*, Gallimard, Paris, 1965, bölüm VII.

Gerçekten de Tocqueville söz konusu yazarların çalışmalarını haber verir gibidir. Tocqueville'in çalışmalarında gördüğümüz demokrasi ideal tipinde aristokrasiyle karşılaştırıldığında önemli farklar yaratan bazı özellikler vardır. Bunlar koşulların eşitliğinden türeyen özelliklerdir. İlk olarak demokratik toplumlarda insanlar belli sürelerde ücret karşılığı çalışma alışkanlığını edinirler. Bu “*maaş toplumu*”nda meslekler profesyonelleşir. Tocqueville'in bu konuyla ilgili olarak aristokratik toplum/demokratik toplum ikilemini en güzel ifade ettiği bölüm -yukarıda da belirttiğim gibi- herhalde her iki toplumda efendi/hizmetçi ilişkisini anlattığı bölümdür⁷⁷. Maaş toplumuna geçiş, angaryanın, aynı ve fiziki yükümlülüklerin olduğu aristokratik topluma göre önemli bir yeniliktir.

Öte yandan, yönetsel merkezleşme ve yayılma sonucu eğitim standartlaşır, bunun sonucu olarak da sınıflar arası geçişkenlik veya toplumsal hareketlilik (fr. *mobilité sociale*) dediğimiz olgu ortaya çıkar. Bu durum, aristokratik toplumun sonunu hazırlayan en önemli faktörlerden birini oluşturmakla birlikte toplumda eşitlik koşullarını yeniden ürettiğinden paradoksal olarak bireylerin içe kapanarak bencilleşmelerini ve toplumsal hareketlilik umudunu yitirmelerini de getirir. Dolayısıyla Tocqueville'de “*ideal olarak eşitlik*”le “*yaşanan olgu olarak koşulların eşitliği*” birbirinden farklılaşır. Bu bağlamda demokratik toplum ideal tipinde büyük ideallerin geri çekildiğine, küçük çıkarların ön plana çıktığına tanık oluruz⁷⁸.

Tocqueville'in demokrasi ideal tipi çerçevesinde “*koşulların eşitliği*”ne sık sık vurgu yapması, onun tek nedenli (ing. *monocausal*) bir açıklama yöntemine sahip olduğunu düşündürtebilir. Ancak yazar, *Anılar*'ında bu suçlamaları kesin bir dille reddedecek, “*tüm tarihsel olayları bir tür kader zinciri gibi birbirine bağlayan, insan türünün tarihteki önemini yadsıyan büyük nedenlerle açıklayan mutlak sistemlerden nefret ederim*”⁷⁹ diyecektir.

⁷⁷ Bkz. D. A. II, s. 221-230.

⁷⁸ Coenen-Hutner, 1997, s. 50.

⁷⁹ Tocqueville, 1986, s. 761-762.

Tocqueville'in ideal tipleri görgül gerçeklik karşısında çok sayıda türeve ayrılırlar. Bu türevler içinde insan, grup ve birey olarak, her zaman özne olarak yerini korur. Demokratik toplum ideal tipini ele alacak olursak, yeryüzünde çeşitli demokratik yaşam biçimleri ve yaşam biçimlerinin siyasal ifadesi olan farklı demokratik siyasal sistemler olabilecektir. Tocqueville'e göre, İngiliz aristokrasisiyle Fransız aristokrasisi arasında farklar olduğu gibi demokrasiler arasında da belirgin farklar vardır. Amerika içinde bile bir devletten diğerine birçok uygulama farkı gözlemleyen yazarımız için bu farklar doğaldır.⁸⁰

Öte yandan, Tocqueville'in Aydınlanma'nın ideallerine bağlı olduğunu göz önüne aldığımızda, insanın rasyonel eyleminin toplumu dönüştürme konusunda bir işlev görebileceği düşüncesiyle karşılaşırız. Görgül koşullar verili olabilir, ancak, jakoben toplum mühendisliği boyutlarında olmayan eylemler, doğrudan ya da dolaylı olarak, insanın kendi tarihini yapmasına neden olur. Aristokrasilerin gerilemesi ve demokrasilerin güçlenmesi Tocqueville'e göre kaçınılmazdır. Ancak, bu süreci Aydınlanma filozoflarından esinlenen bir mantıkla çabuklaştırmaya çalışmak da Tocqueville'e ters gelmez.⁸¹

Dikkatli Tocqueville okurları yazarın bir toplumun yapısal özelliklerini aktarırken onu neredeyse her zaman bir başka toplumla karşılaştırmalar yaparak ve diğerinden farklılaştırarak anlattığını görecektir. Demokratik toplum/aristokratik toplum karşıtlığının iki ideal tip olarak ne kadar verimli kullanıldığını görmüştük. Tocqueville, karşılaştırmalarını bazen ülke bazında yapar, Amerika Fransa örneğinde olduğu gibi. Buna bazen İngiltere ve Almanya'yı da dâhil edebilir. Aynı çağda yaşayan iki toplum karşılaştırılabileceği gibi 1830'lar Amerika'sıyla 1789 öncesi Fransa da karşılaştırılabilir. Aynı şekilde devrim öncesi ve sonrası Fransa karşıtlığı da bir

⁸⁰ Sheldon Wolin Amerikan ulusal sistemindeki demokratik kültürle çeşitli yerel sistemlerdeki demokratik kültürler arasındaki farklara dikkat çeker. Bkz. Wolin, 2001, s. 279.

⁸¹ Coenen-Hutner, 1997, s. 53.

başka eksen olabilir. Geçmişe gidiş dönüşler Tocqueville tarafından değişimi ve dönüşümü algılayabilmek çok işlevsel bir şekilde kullanılmıştır⁸². XVIII. yüzyıldaki Fransız feodalitesinin Almanya'daki feodaliteye göre güçsüzlüğünü gözleyen Tocqueville, Ortaçağ'a dönerek bu farkın tarihsel kökenlerini araştırır.

Eşitlik/eşitsizlik karşıtlığı Tocqueville'in çözümlemelerinde önemli bir yer tutar. Yazarımıza göre her toplumda var olan eşitsizlikler, aristokratik toplumlarda daha derindir. Eşitsizlik aristokrasinin doğasında vardır. Feodal sistem gerilerken "*eşitlik özlemi*" dilendirilmiş, siyasal, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin yok edilmesi devrimcilerin sloganı olmuştur. Devrimle eşitlik düşüncesi iktidara gelmiş, ancak eşitlik hayata geçirilemediği gibi özgürlük ideali de kaybolmuştu. Eşitsizliğin verili olduğu koşullarda eşitlik gelişme ve yenilenmeyi simgelerken, Tocqueville eşitliğin ilke olarak egemen olduğu devrim sonrası Fransa'da farklılık ve çeşitlilik adına eşitsizliğe özlem duyabilmektedir. Eşitsizliği bu bağlamda zenginlik olarak anladığımızda modern politik hayatın bir koşulu oluyor. Tocqueville'e göre toplumda güç farklılaşması toplumun dokusunu yansıtır.

Eşitlik/özgürlük karşıtlığı Tocqueville'in neredeyse tüm yapıtlarının ana eksenini oluşturur. Özgürlüğün eşitlikle birlikte var olması demokratik toplumların en önemli hedeflerinden biriydi, ancak Tocqueville'in yazdığı dönemlerde Amerika dışında bu hedefe yaklaşan bir ülke yok gibi görünüyordu. Lamberti'ye göre, ahlâki düzlemde bu iki ilke çelişmiyordu, ancak siyasal ve psikolojik düzlemde çelişki ortaya çıkabiliyordu. Demokratik toplumsal durum insanlara koşulların eşitliğini ve bağımsızlıklarını sunuyordu, ancak bağımsızlık özgürlük anlamına gelmiyordu. Özgür olma hakkı herkese tanındığında hakların eşitliğiyle, yani eşitlikle bütünlenmiş oluyordu. Özgürlük ilke olarak kabul edilmiş olsa da, onu tamamlayacak olan siyasal eşitlik halk egemenliğiyle birey özgürlüğü arasında doğrudan doğruya bir denge kuramıyordu. Tocqueville'e göre Amerika'nın özgünlüğü,

⁸² Rollet, 1998, s. 138-139.

Fransa'da gerçekleştirilemeyeni başararak özgürlükle eşitlik arasında bir denge kurmuş ve nispeten siyasal alanda adaleti sağlamış olmasıydı⁸³.

Demokratikleşen toplumlarda eşitlik arayışı geri döndürülemez bir eğilimdi. Amerika'da eşitlik koşullarından hareketle özgürlük kurulmaya çalışılırken, Fransa'da eşitsizlik yıkılırken özgürlük de yıkılıyordu. Tocqueville *D. A. II*'nin ikinci kısmının ilk bölümünde demokrasilerde insanların eşitlik tutkusu nedeniyle özgürlüklerinden vazgeçebilecek olduklarını kesin bir dille ifade eder⁸⁴ ki, bu kanımca demokrasinin en büyük çelişkilerinden biridir. Teorik ve hukuksal olarak demokrasilerde tüm yurttaşlar eşittir, yine teorik olarak herkes benzerleri gibi özgürdür. Demokrasinin daha önceki siyasal düzenlerden farkı da budur. Yalnız, eşitlik ilkesi tek başına özgürlüğü içermez, eşitlik aracılığıyla özgürlüğe ulaşılabileceği gibi var olan özgürlükler de ortadan kaldırılabilir. Tocqueville gibi bu konuya dikkat çeken yazarlardan biri de Claude Lefort'dur. Lefort, insanların aristokratik düzenin eski toplumsal hiyerarşisi yıkılırken gündemde olan eşitlik talebini özgürlükle karıştırdıklarından yakını, "*eşitliği fetheden*" kitlelerin onu kendilerini mutluluğa götüreceğ değer olarak gördüklerini söyler. Oysa, eşitlik, bu şekliyle, insanların kendi aralarındaki farklılıkları yok ettiğinden, grup kimliğini tanımaz ve bireyi devlet karşısında zayıflatır⁸⁵. Bu da özgürlüğü tehdit eden bir faktördür.

Tocqueville'in yapıtlarında sık sık karşımıza çıkan karşıtlıklardan biri de birey/toplum karşıtlığıdır. Bu karşıtlığın gerek Amerika gerek Fransa örneğinde izlenmesi mümkündür. *D. A*'ın ilk cildi bireyin siyasal özgürlüğünün keşfedildiği bir metin olmakla birlikte, toplumun kendi kendini nasıl yönettiğini de anlatır. Eşit bireylerden oluşan toplum çoğunluk aracılığıyla kendini yönetirken, kuvvetler

⁸³ Lamberti, 1983, s. 86.

⁸⁴ D.A. II, s. 119-124.

⁸⁵ Claude Lefort, *Essais sur le Politique, XIX.-XX. siècles*, Seuil, Paris, 1986, s. 252-253.

ayrılığı, yerinden yönetim, yargı bağımsızlığı, sivil toplum örgütleri ve demokratik gelenekler gibi unsurlar sayesinde kendini “çoğunluk tiranlığı”ndan korumaya çalışır. İkinci ciltte yazar birey/devlet ve birey/toplum karşıtlığını daha ayrıntılı olarak ele alır. Demokratik eşitlik ortamında bireycilik gelişir, birbirinden soyutlanmış bireyler kendi küçük maddi çıkarlarının ötesinde bir şey düşünmez hale gelirler. Herkes birbirine benzemeye başlar, farklılıklar tahammül edilmez olur, toplum, çoğunluk adı altında bireyi ezmeye başlar. Bu bağlamda birey ile toplum, yurttaşın özgürlüğü ile halk egemenliği ilkesi arasında aşılmaz bir gerilim oluşur. Bu noktada Rousseau toplumu bireye tercih ederek sorunu çözmeye çalışmışsa da esasında söz konusu gerginliği yeniden üretmiştir. Tocqueville ise her şeye rağmen bireyi feda etmeden çelişkiyi aşmaya uğraşır: yurttaş toplum tarafından ezilmekten nasıl koruyabiliriz ve bireye saygıyı nasıl sağlarız? Bu sorular, Lamberti’nin de belirttiği gibi, çağdaş siyaset felsefesinin en önemli sorununa işaret etmektedir⁸⁶.

Aynı gerilim, Fransız Devrimi’nde de yaşanacaktır. Eski Regim’de herkes ait olduğu sınıf bağlamında bir kimliğe sahipti. Grup kimliği bireyselliğe baskındı, toplumsal ilişkiler bu kimlikler aracılığıyla kuruluyordu. Devrim *tiers état*’nin diğer sınıflara isyanı üstünde yükseldi. Sièyes, *tiers état*’yı millet olarak tanımlayınca, eski sınıf aidiyeti ortadan kaldırılmış oldu, bireyler yurttaşa dönüştü. Devrim önderlerinin gözünde halk türdeş bir bütündü. Birbirine benzeyen yurttaşlardan oluşan halk kağıt üstünde siyasetin mutlak öznesi haline geldi. Halk adına yönetimde bulunanlar, bireyi ve özgürlüklerini göz ardı ettiler. Amerika’da “çoğunluk tiranlığı” olarak ortaya çıkan tehlike, Fransa’da “aydınlanmış despotizm” olarak iktidara yerleşmiş, özgürlük eşitliğe feda edilmiş ve sonuçta birey yine ezilmişti.

Buraya kadar çizmeye çalıştığımız panorama çerçevesinde Tocqueville’in tüm yapıtlarını birlikte düşünürsek tek bir metodolojik yaklaşımının bulunmadığını ifade edebiliriz. Bu durumda Tocqueville eklektik bir sosyal bilimci midir? Evet, ama Tocqueville’in

⁸⁶ Lamberti, 1983, s. 24.

eklektizmi, başarılı bir eklektizmdir. Bu büyük yazarın ardında bıraktığı entellektüel ve akademik mirasa baktığımızda bunu teslim etmeliyiz. *Eski Rejim ve Devrim*, bugün Fransız Devrimi üstüne çalışan tarih öğrencilerinin vazgeçemeyecekleri bir klâsik eser haline gelmiştir. *Amerika'da Demokrasi* Amerikan tarihini, toplumunu ve siyasetini tanımak isteyenlerin bir buçuk yüzyıldan fazla bir süredir okudukları bir giriş kitabıdır. *Demokrasi*'nin ilk cildi sosyoloji, karşılaştırmalı siyaset ve siyaset sosyolojisi alanlarında, ikinci cildi de siyaset felsefesi alanında okutulmaktadır. Kanımca Tocqueville'in çalışmalarının her biri kendi alanında birer klâsik olarak değerlendirilmesi, sadece seçilen konuların kapsamı ve önemiyle açıklanamaz. Konuların işlenme tarzı da önemlidir. Gündeme getirdiği güncel konular, ortaya attığı problematik sorular hep çok ilginç olmakla birlikte, araştırma yönteminin de özel bir ilgiyi hak ettiğini belirtmek durumundayız⁸⁷.

Eski Rejim ve Devrim'e bu bağlamda yeniden bakalım. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Fransız devrimi üstüne var olan kalıpları kıran bu çalışma çok titizce toplanmış bir olgusal malzemedен yola çıkıyor. Tocqueville herkesin bildiğini sandığı konuya yeniden bakıyor. İçinde aylarca çalıştığı arşivlerde Eski Rejim'in düşünce ve eylem dünyasını, ön yargılarını, tutkularını araştırıyor. Tekil olan öykülere bakan yazar öykü içindeki aktörlerin dünyasına girmeye çalışıyor. *Eski Rejim*'de Tocqueville'in aktörleri çeşitlidir: bireyler, gruplar, sınıflar ve son olarak bir bütün olarak Fransızlar. Tek tek bireylerin yaşam öykülerine girmek ve onların devrim öcesi dönemde içinde bulundukları ortamı betimlemek, yazarımızın tekil dünyalara içerden bakmaya çalıştığını gösteriyor. Sonra bireyin içinde yer aldığı

⁸⁷ John Stuart Mill, *Amerika'da Demokrasi*'nin İngilizce baskısına yazdığı önsözde Tocqueville'in yöntemine özellikle dikkat çeker: "*The importance of M. de Tocqueville's speculations is not to be estimated by the opinions which he has adopted, be these true or false. The value of his work is less in the conclusions, than in the mode of arriving at them*". J. S. Mill, "Introduction" to Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, Volume 1 & 2, Shoken Books, New York, 1961, s. vii'den aktaran Saguiv A. Hadari, *Theory in Practice, Tocqueville's New Science of Politics*, Stanford University Pres, Stanford, 1989, s. 4.

grup ve sınıfların durumunu çözümlemeye çalışıyoruz. Tocqueville'e göre toplum çeşitli birey ve gruplardan oluşan ve kendi içinde çelişkiler barındıran bir yapıydı. Bu yapıyı genel kuram, kural ya da yasalarla açıklamaya çalışmak çoğu zaman geçerli ve başarılı bir yöntem olsa da, bu her zaman böyle değildir. Genel olarak kabul gören "*Fransız ihtilâli feodal hukuğu tasfiye etti*" önermesini ele alalım. Bu önermeyi genelliğinin sınırları içinde ele almazsak, Tocqueville'in devrim öncesi dönemde Fransız köylüsünün rahatça toprak satın almaya başladığını ve Fransız aristokratlarının nasıl yoksullaştığını anlattığı satırlarını nasıl algılayacağız? Tocqueville'in burada gösterdiği nokta, genel önerme ve gözlemlerle tekil dünyalar ve hayatlar arasında derin çelişkiler olabileceği ve her şeyden önemlisi bu çelişkilerin hiç de ihmal edilebilir boyutlarda olmadığıdır. O zaman söz konusu genel önerme ve gözlemlere belli bir esneklik ve dikkatle yaklaşmak ve tekil aktörlerin dünyalarına biraz daha yakından bakmak gereği vardır. Söz konusu aktörlerin düşünce ve eylemleri ile kendilerine ve içinde bulundukları topluma bakışları da özgül olacaktır. Bu bağlamda, Tocqueville bize 1789 öncesi ve sonrasında bir Fransız burjuvasının Devrim'e bakışının nasıl farklılaştığını anlatır. Önceleri devrim ve demokrasi düşünceleri özdeş görülürken daha sonra farklılaşacaktır.

Tocqueville'in *Eski Rejim*'de uyguladığı sosyolojik tarih yönteminin kendisi tarafından adı konulmamış bir *hermeneutik* tarih yaklaşımı olduğunu söyleyebilirim. Yazarın devrim öncesini tasvir ederken gruplar ve kuşaklararası farklılaşmaları, dille, retorikle, ahlâki davranış ve tutumlarla, estetikle, değerler dünyasıyla ilgilenecek irdelemeye çalışması, karşılıklı yorumlara ve yeniden yorumlara yer vermesi yorumbilgisini düşünmemizi zorunlu kılıyor⁸⁸. Söz konusu yaklaşım sonucu Tocqueville'in çizdiği portreler, bugünkü sosyal bilim literatüründe *antropolojik anlama* dediğimiz yöntemin

⁸⁸ Hermeneutik için bkz. Paul Rabinow ve William Sullivan (der.), *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, Çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990. Tocqueville'in *Eski Rejim*'inde uyguladığı yöntemi hermeneutik yaklaşımla ayrıntılı bir şekile ele almak, bu kitabın çerçevesini aşıya da birçok bakımdan anlamlı olabilir.

erken örnekleri olarak kabul edilebilir. Tocqueville, sosyal bilimlerin alanında daha sonra geliştirilecek olan *erklären* (açıklama) ve *verstehen* (anlama) ayrımından haberdar gibidir⁸⁹. Raymon Boudon'a göre ise sosyal bilimlerde uzunca bir süredir açıklama/yorumlama tartışması sürmektedir; açıklama ikna edici olmayı ve tek seçenek olmayı varsayarken, yorumlama diğer seçeneklerden biri olmayı kabul eder⁹⁰. Doğa bilimlerinin açıklamaya dönük olduğunu her zaman kabul ederiz. Sosyal bilimlerin de açıklamaya yönelik olabileceğini kabul eden düşünürler olduğu gibi (Durkheim ve Weber) yorumlamaya yöneldiğini söyleyenler de vardır (Dilthey ve Rickert). Peki, Tocqueville'in sosyal bilim anlayışı bu tartışmanın neresinde durmaktadır? Boudon önce Tocqueville'in Weber'e yakınlığını kabul eder⁹¹, daha sonra da Tocqueville'in özgünlüğünü tesbit etmeye çalışır. Yazarımız açıklamanın ancak olgular iyi tanımlandığında amacına ulaşabileceğini görmüştür. Eğer çok karmaşık ya da iyi tanımlayamadığımız bir konuyla ilgileniyorsak, sadece açıklama düzeyinde kalamayız, yorum düzeyine de geçmeliyiz⁹². Boudon, Fransız devrimini açıklamanın bir amaç olarak kesinlikle ulaşılmaz bir hal aldığı- nı, bu durumda yorumlama düzeyinde çalışmak gerektiğini ifade eder. Devrimin tarihinin sürekli olarak yeniden yazılmasının sebebi de budur⁹³. Bu noktada Tocqueville'in bir denemeci olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusu sorulabilir. Boudon'a göre Tocqueville'in

⁸⁹ Tocqueville'in geleneğe yüklediği anlam ile Dilthey'in "*anlam ağları*" kavramı arasında paralellikler bulan Roger Boesche, yorumbilgisini telaffuz etmese de, bu görüşü savunmaktadır. Bkz. Roger Boesche, "Why Could Tocqueville Predict So Well?", *Political Theory*, no. 11, 1983, ss. 79-97, s. 85.

⁹⁰ Raymond Boudon, *Tocqueville Aujourd'hui*, Odile Jacob, Paris, 2005, s. 65

⁹¹ Boudon Tocqueville'i Montesquieu'yle Weber'i birbirine bağlayan halka olarak görmektedir. Bu bağlamda Boudon Tocqueville'i Weber'le birlikte "*ılımlı pozitivist*" olarak niteler ve bu iki yazarın yapıtlarının toplumsal fenomenlerin anlaşılmasına yaptıkları katkıların ötesinde aynı zamanda klâsik siyaset felsefesinin bazı büyük sorularına özgün yanıtlar getirdiğini yazar. Bkz. R. Boudon, "La Philosophie et La Sociologie", André Jacob (der.), *Encyclopédie Philosophique Universelle*, vol. IV: Le Discours Philosophique, PUF, Paris, 1998, ss. 2648-2666, s. 2658.

⁹² Boudon, 2005, s. 67-68.

⁹³ Boudon, 2005, s. 68.

üslubu denemecileri andıran bir edebi zenginliğe sahipse de, açıklamaya dönük oluşu, incelediği yorumları genel geçer formel yasalarla bağlantılandırma eğilimi gibi sebeplerle o esasen bir sosyologdur⁹⁴.

Benzer şekilde aydınlatılması gereken bir konu da, sanırım, günümüzde yorumbilgisel tarih ve sosyoloji çalışmalarına yapılan eleştirilerin Tocqueville'e -ve özellikle de *Eski Rejim*'e- yöneltilmesinin mümkün olup olmadığıdır. Jürgen Habermas, yorumbilgisi yaklaşımını eleştirirken, öznelcilik tehlikesine dikkat çeker ve toplumsal bilimlerin (ve genel anlamda toplumsal teorinin) ideoloji eleştirisi yapması gerektiğini, ideolojinin ve tahakküm ilişkilerinin mekânlarından biri olan dilin de buna dahil olduğunu belirtir⁹⁵. Kanımca bu eleştiri Tocqueville için geçerli sayılamaz, çünkü o, daha önce de belirttiğim gibi, aktörlerin öznel niyetlerini, eylemlerine yükledikleri anlamları içerden tanımaya çalışırken, onları belirleyen özgül toplumsal koşullar olduğunu göz ardı etmez, makro ve mikro düzeyler arasında sürekli gidiş gelişler yaparak genel formel modeller de oluşturur. Bu modeller içinde kimi zaman aktörlerin eylemleriyle bağlantılı ancak niyetlerinden bağımsız ya da farklı sonuçlara ulaşıldığını görür. Bu da sosyolojik çözümlemesinin başarısının kanıtıdır. Tocqueville *Eski Rejim ve Devrim*'de devrim öncesi dönemde Fransa'da herkesin reel gelirinde ciddi artışlar olduğunu ve bu artışın devrimi tetikleyen unsurlardan bir olduğunu göstermiştir. "*Halkın adeta rahatlatılmak istenirken ayaklandırıldığı*" konusundaki görüşü daha önce belirtmişim⁹⁶. Bu, Boudon'un daha önceki çalışmalarından birinde gösterdiği gibi, Tocqueville'in, günümüzde "*revolution of rising expectations*" denilen artan beklentilerin devrimi zorunlu kıldığı konusundaki teorik yaklaşımı bir yüzyıl önceden keşfetmiş olduğu anlamına gelmektedir⁹⁷.

⁹⁴ Boudon, 2005, s. 101.

⁹⁵ Jürgen Habermas, "Zur Logik der Sozialwissenschaften", *Philosophische Rundschau*'nın özel sayısı, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1967, s. 178'den aktaran Hadari, 1989, s. 99.

⁹⁶ Bkz. bölüm II..

⁹⁷ Boudon, *The Unintended Consequences of Social Action*, St. Martin's Press, New York, 1982, s. 4.

IV

TOCQUEVILLE'İ ETKİLEYEN DÜŞÜNÜRLER

Birçok XIX. yüzyıl yazarı gibi Tocqueville de kaynaklarını bugünkü yazarlar kadar sıklıkla zikretmez. Bu yüzden o, etkilendiği yazarlardan destek almak yerine, okuruna aktardığı somut olgu ve olayları yorumlayarak değerlendirmeyi ve bütün bunları kendi başına yapmış olmayı tercih edecektir. Bu tavır, entellektüel yaşamında olduğu gibi siyasal kariyerinde de özgürlüğüne kıskançlıkla bağlı bir aydın için anlaşılır olmaktadır.

Tocqueville'in yaşamöyküsünü aktarırken de bahsettiğimiz gibi, Pascal, Montesquieu ve Rousseau yazarın eğitim sürecinde sık sık okuyup etkilendiği düşünürlerdir. Ancak Tocqueville'in kaleme aldığı üç temel kitapta (*D. A. I*, *D. A. II* ve *A. R. R*) bu yazarlara yaptığı göndermeler son derece sınırlıdır. Pascal ilk *Demokrasi*'de sadece bir kez, ikincide üç kez, Montesquieu ilk *Demokrasi*'de ve *Eski Rejim*'de üçer kez, Rousseau da *Eski Rejim*'de sadece bir kez zikredilmiştir⁹⁸. Buna karşılık, ilk ve ikinci *Demokrasi*'nin, Tocqueville'in el yazmaları ve müsveddelerine dayanan notlu ve açıklamalı eleştirel bir baskısını yayınlayan ve müsveddeleri dikkate alan

⁹⁸ Jean-Louis Benoît, *Comprendre Tocqueville*, Armand Colin, Paris, 2004, s. 12.

Eduardo Nolla'ya göre her iki kitapta toplam olarak Pascal yirmi bir, Rousseau otuz yedi, Montesquieu ise otuz sekiz kez zikredilmiştir⁹⁹.

PASCAL

Tocqueville'in ilk gençlik döneminde yoğun olarak Pascal okuduğunu biliyoruz. Yaşamının geri kalan kısmında da Pascal'le paylaştıkları birçok şey olduğunu ifade etmek mümkündür. Felsefi açıdan Tocqueville'in kendisini en yakın hissettiği düşünürün Pascal olduğunu söylemek sanırım abartı olmayacaktır. Tocqueville düşünsel yolculuğunun eksenine insanın varoluşsal sorunlarını, özgürlüğünü, dünyaya ve topluma karşı sorumluluğunu, bu doğrultudaki eylemlerini yerleştirir. *Düşünceler*'in yazarının yaşadığı varoluşsal içsıkıntısı, ironi, kötümserlik, ilkeler ve değerleri hayata geçirememenin yarattığı düş kırıklığı gibi duygusal durumlar Tocqueville'e hiç de yabancı değildir. İki düşünür için de insan, yaşamı boyunca, diğerleri ile ilişki halinde bulunur, düşünce ve eylemleriyle varoluşuna bir anlam kazandırmaya çalışır.

Agnès Antoine, Tocqueville'in modern insanın sıkıntılarını ele alırken paskalyen bir bakış açısıyla hareket ettiğini belirtir¹⁰⁰. Tocqueville'in demokratik bireyi istikrardan uzaktır. Demokratik sistem içinde teorik olarak her şey olan, kral gibi olup iktidara sahip olan birey, ah-lâki çöküntü -ya da yabancılaşma- içine düştüğünde hiçleşir, siyasal sürecin edilgin bir izleyicisi olur. Geçmişte değerlere sahip olan, bu değerler adına savaşılan birey, artık öncelikle kendini düşünür, piyasa mekanizması içinde hemcinsleriyle sonu gelmeyen bir savaşa tutuşur. Ticaret savaşın yerini tutmuştur, egemen değerler Tocqueville'e göre mutluluk getirmez, insanı hiçliğe, sefalet ve iç sıkıntısına sürükler¹⁰¹.

⁹⁹ Alexis de Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, 2 vol., édition critique par Eduardo Nolla, Vrin, Paris, 1990'den aktaran Benoît, 2004, s. 12.

¹⁰⁰ Agnès Antoine, *L'Impensé de la Démocratie, Tocqueville, la Citoyenneté et la Religion*, Fayard, Paris, 2003, s. 59.

¹⁰¹ Bkz. D. A. 2, Deuxième Partie, Chapitre XIII, "Pourquoi les Américains se montrent si inquiets au milieu de leur bien-être" başlıklı bölüm, s. 171-174.

İnsan bir şeyler yapmak isteyip de yapamadığında kendini kötü hissedebilir. Amerika’da da insanlar Avrupa’daki gibi tutku ve isteklere sahiptir. Ancak Amerika’da tutkular, demokratik rejimde görülen türde özgün tutkulardır. Bu coğrafyada bireycilik anlamında bir kendini düşünme ve geleceğini garanti altına alma anlamında bir refah tutkusu egemendir. Demokrasi öyle bir kültürel koşullanma yaratır ki, insan, bireysel tercihlerinden bağımsız olarak kendisini bu ortamda bulur. Demokrasi, denetlenmediği takdirde, bireyi kamusal erdemlerden uzaklaştırarak, diğerlerini yok sayan bir egoizme doğru götürür¹⁰².

Tocqueville, *Demokrasi*’lerde demokratik topluma özgü bir insan doğası tanımlamıştır. Antoine’a göre, bu doğanın temel özelliği, paskalyen Hristiyan antropolojinin terimleriyle ifade edilebilir: beden ile ruh arasında bedenin ağır bastığı bir alan yaratılmıştır. Demokratik devrimler değer olarak özgürlüğü getirmek iddiasındadırlar; halk egemenliği ve eşitlik ilkeleri söylem düzeyinde bu iddiayı yansıtırlar. Oysa somut düzeyde gözlenen sadece maddi çıkarlarını savunan insanın esasında insan olarak küçülmesi, iç dünyanın fakirleşmesi, özgürleşmenin tam aksi olarak bağımlılaşmasıdır. Pascal de insanın sefaletini betimlerken aynı söylemi kullanmış; insanı, toplumsal hayatın kabalığı ve sıradanlığı içinde kaybettiği anlamları din içinde ve zihniyet dünyasında yeniden keşfetmeye çağırmıştır¹⁰³.

Pascal için de Tocqueville için de insanın kendisini, yaşamını ve dünyayı anlamlandırma çabası insanı insan yapan unsurların başında gelir. Böylece saygın insan düşünen insan olmaktadır. Düşünsel etkinlikten ya da anlamlandırma etkinliğinden uzaklaşıldıkça, Tocqueville’e göre insanlıktan uzaklaşmış oluruz. Bu bağlamda Tocqueville “düzen” düşüncesini Pascal’dan ödünç alır. “Siyasal olan”la “dinsel olan” arasında temel bir ayrım vardır. Bu iki alan, insanın iki farklı kimliğini tanımlamaktadır. İnsan hem büyüktür, hem sefil;

¹⁰² Antoine, 2003, s. 60.

¹⁰³ Antoine, 2003, s. 61.

hem güçlüdür, hem zayıf; hem bağımlıdır, hem özgür; hem anlamlıdır, hem de saçma. Tocqueville, dindar olmamasına rağmen, kurduğu bu karşıtlık ve ikilemlerin sonucu olarak toplum için tanrı düşüncesinin gerekliliğine kanaat getirecektir. İnsan, öteki dünya inancı olmaksızın davranışlarının sorumluluğunu taşıyabilir mi, eylemlerine doğru anlamlar yükleyebilir mi? Bireyler ve toplumlar dünyaya ve tarihe, sadece maddi koşulların belirlediği birer süreç olarak bakarlarsa, her şey saçma ve anlamsız olmaz mı? Bu ve benzeri sorular, yazarımızı aşkın değerler arayışına götürür. Tocqueville Tanrı inancını söz konusu anlam eksikliğinin yegâne panzehiri olarak görür¹⁰⁴.

Tocqueville için inançsızlık ve özgür düşünce insanı zorunlu olarak büyük yapmaz, zaman zaman kamuoyunun hiç de aşkın değer içermeyen genel fikirlerine eğilimli hale getirebilir. İşte böylesi bir noktada inançlı insanlar demokrasiyi yozlaşmaktan koruyan bir işlev yerine getirebilirler¹⁰⁵. Bu durumda şu soru ortaya atılabilir. İnançsız bir düşünür olan Tocqueville dindar bir düşünür olan Pascal'den bu düzeyde etkilendiğine göre, onun muhafazakâr bir düşünür olduğunu iddia edebilir miyiz? Bu soru bizi doğrudan Pascal ile Tocqueville'in nerede farklılaştıkları sorusuna götürür. Tocqueville'e göre Amerika'daki yorumuyla Hristiyanlık muhafazakâr bir işlev yerine getirmemektedir. Din, sahip olduğu insancıl değerlerle, demokrasinin belleğini, demokrasinin gerektiğinde kendini savunmak için kullanabileceği değerler manzumesini oluşturabilir¹⁰⁶. Tocqueville'in Amerika'da gözlemlediği Hristiyanlık ile Fransa'da Eski Rejim dönemindeki Hristiyanlık arasında çok ciddi farklar olduğu açıktır. Amerika'da din dünyevileşmiş, tutucu işlevinden soyutlanarak neredeyse "doğal" sınırlarına çekilmiştir. Riviale'in de belirttiği gibi din

¹⁰⁴ Benoît, *Comprendre...*, 2004, s. 30-31.

¹⁰⁵ D. A.'in ilk cildinde Tocqueville Amerika'da dinin demokratik kurumların ayakta kalışına nasıl destek olduğunu anlatır. Bkz. D. A. I, s. 392-395.

¹⁰⁶ Benzer bir yorum için bkz. Philippe Riviale, *Tocqueville ou l'Intranquillité*, L'Harmattan, Paris, 1997, s. 56-57 ve Manent, 1982, "La démocratie et la religion" başlıklı bölüm, s.117-150.

kendiliğinden tutucu ya da devrimci bir işlev yürütmez hayatın içinde çeşitli akım ve ideolojilerle birlikte ya da onlara göre konumlanır¹⁰⁷ Belirleyici olan da bu konumlanıştır.

MONTESQUIEU

Montesquieu, Tocqueville’i önemli ölçüde etkileyen düşünürler arasında belki de birincisidir. İlk Demokrasi’nin yapısı büyük oranda *Kanunların Ruhu*’na benzer. Benoît’nın da belirttiği gibi, kitabın bölümlere ayrılması ve bölüm başlıklarının seçimi incelendiğinde iki kitap arasında ciddi paralellikler olduğu görülür¹⁰⁸. Örnek vermek gerekirse Montesquieu “*Demokraside Yasalar Eşitliği Nasıl Kurar*”¹⁰⁹ diye bir başlık atarken Tocqueville “*Demokrasi Efendiyle Uşak Arasındaki İlişkileri Nasıl Değiştirir*”¹¹⁰ gibi bir başlık atmaktadır. Ya da Montesquieu “*Farklı Devletlerin İlkeleri Üstüne*”¹¹¹ derken, Tocqueville “*Amerika’da Halk Egemenliği İlkesi Üstüne*”¹¹² diye başlık atmaktadır. “*Neden*”li “*nasıl*”lı başlıklar da her iki yapıtta sık sık dikkat çekmektedir. Bu bölümler niçin ve nasıl sorularının yanıtını araştırmak üzere kaleme alındığından sınırlı bir tema etrafında kurulmuş kolay ve rahat okunur kısa metinler haline geliyor. Bölümlerin başlıkları bölümün temasını haber verdiği gibi kimi zaman yazarın bölüm sonunda ulaşacağı sonuç ya da yargıyı da erkenden ifade edebilmektedir. Ayrıca, hem Montesquieu’de hem Tocqueville’de Çiçero gibi Latin yazarları anımsatacak şekilde Türkçe’de “*Üstüne*” ile karşıladığımız “*De*” edatının bölüm ve kitap adlarında kullanıldığını görüyoruz.

¹⁰⁷ Riviale, 1997, s. 57.

¹⁰⁸ Benoît, *Comprendre...*, 2004, s. 12.

¹⁰⁹ Montesquieu, *De l’Esprit des Lois*, vol. 1, par Robert Derathé, Garnier, Paris, 1973, s.51.

¹¹⁰ D.A. 2, s. 221.

¹¹¹ Montesquieu, 1973, s. 26.

¹¹² D.A. 1, s. 117.

Yöntem açısından iki yazarın da çözümlemelerini karşılaştırmalar üzerine kurduğunu söyleyebilirim. Tocqueville Montesquieu'nün daha önceden geliştirdiği temaları veri olarak almış ve bunları kendi çağına uygulamaya çalışmıştır. Aristokratik toplum/demokratik toplum karşılaştırmasıyla Eski Rejim toplumu/Devrim çağındaki toplum karşılaştırması yazarımızın deyim yerindeyse ustasından miras aldığı iki önemli ekseni oluşturmaktadır. Benoît bu bağlamda üç örnek verir. Bunlar soyluluğun Cermen kökenleri, İklimler kuramı ve Yasa/gelenek ilişkisidir¹³.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Tocqueville'in üç önemli kitabı da bir dizi karşılaştırma ve karşıtlaştırma üzerine kuruludur. Tarih okuyan yazarımız Fransız soyluluğunun kökenini de diğerleri gibi askeri fetihlere dayandırmıştır. Cermenlerin getirdikleri kültür, toprağa bağlılık, karşılıklı yükümlülükler ve onur temelinde oluşmuştur. Tocqueville'in Fransız aristokrasisini betimlerken kullandığı kavramlar büyük oranda Montesquieu'nün kullandığı kavramlarla benzeşmektedir. Fransa'da devrime giden süreç aristokrasinin bir sınıf olarak zayıflamasıyla genel olarak aristokratik ilkelerin, gelenek ve duyguların önem kaybetmesi sonucu hızlanmıştır. Amerika'da aristokratik seçkinler zaten bulunmadığından, feodalitenin zaten hiç yaşanmadığı bu coğrafyada başka değerlerin egemen olması doğaldır.

İkinci *Demokrasi*'nin bir yerinde Tocqueville Amerika'da kanunların demokrasi üzerindeki koruyucu etkisini gelenekler ve fiziksel koşulların etkisiyle karşılaştırır¹⁴. Burada çeşitli Amerikan devletleri özelinde karşılaştırmalara girişir. Bu araştırmalarında amaçladığı şey, Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu*'nda geliştirdiği bir ulusun anlayışı kavramını Amerikan ulusuna uygulayıp onun genel ruhunu saptamaktır. Coğrafi ortam, tarihsel gelenekler ve yasaların etkisi her biri ayrı ayrı bu genel ruhun oluşmasına etkide bulunurlar. Ancak bütün bu etkilerin birleşimi Amerikan ulusunun karakterini oluşturur. Öte yandan Tocqueville, Kanada ve Louisiana örneklerinden

¹³ Benoît, *Comprendre...*, 2004, s. 14.

¹⁴ D. A. 1, 2. Kesim, 9. Bölüm, s. 413-417.

yola çıkararak iklimin ve fiziksel koşulların tek başına büyük bir belirleyiciliği olmadığını saptar. Yazarımıza göre, gelenekler ve yasalar bir toplumun genel anlayışı üzerinde daha çok etkilidir. Daha da önemlisi, bu iki alan birbiriyle sürekli ilişki halindedir.

Montesquieu’nün “*toplumun ruhu*” kavramı Tocqueville’de “*toplumsal durum*” şeklinde yeni bir ifadeye kavuşur. Bu örnekle de belli olduğu üzere Tocqueville ustasının çeşitli görüş ve düşüncelerini kullanmış onları geliştirmiştir. Bununla birlikte ustasının tüm yorumlarına katılmadığını da belirtmemiz gerekir. Montesquieu bir siyasal rejim olarak Cumhuriyet’le ilgili düşüncelerini Roma’yı örnek alarak oluşturmuştu. Tocqueville’e göre ise antik dünyadan verilen örnekler bize on dokuzuncu yüzyıl demokrasilerini açıklamakta pek bir yarar sağlamaz. Çünkü dönem, iki bin yıl öncesinden çok farklı nitelikler gösterir. Amerikan Cumhuriyetleri sanayi üstüne kuruludur, matbaacılık sayesinde bilgi iletimi gelişmiştir, ekonomik etkenler önem kazanmıştır¹⁵. Öte yandan, Montesquieu ticaretin insanlara özgürlük ruhu aşıladığını iddia etmişken Tocqueville Amerika’da bu ilişkinin ters yönde olduğunu savunur, yazarımıza göre insanlar özgürlük ruhuna sahip olduklarında ticarete daha yatkın olurlar, ya da özgürlük ticarete yol açar¹⁶.

Montesquieu Cumhuriyet’in egemen ilkesini erdem olarak belirlemişti, yine Roma’nın cumhuriyet dönemini örnek almıştı. Tocqueville Amerikalıların erdemini özgürlüklerinde görür. Yazarımıza göre, etik olarak erdemli insanların yaşadığı bir toplumu savunmak anlamlıdır. Ancak, ticari özgürlüklerin hüküm sürdüğü bir ortamda her bireyin toplum çıkarını kendi çıkarının üstünde görmesi zordur. Bu noktada Tocqueville, geleneklerden ve dinden yardım alacaktır. “*Özgürlük tutkusu*”nu abartmak insanı bencillığe götürecektir. Yurttaşlık kültürüyle dengelenmesi gerekir. “*Erdemli yurttaş*” ideali de toplumu duraganlaştırabilir. Onun da geleneklerle dengelenmesi mümkündür.

¹⁵ Benoît, *Comprendre...*, 2004, s. 23.

¹⁶ Tocqueville’in 7 Temmuz 1835’te Dublin’de yazdığı bir metinden aktaran: Benoît, *Comprendre...*, 2004, s. 24.

Tocqueville, Montesquieu'nün erdemli cumhuriyet tipolojisine "ti-cari girişim" düzenini eklemektedir¹¹⁷. Amerika örneği, erdem ile çıkarın kaynaştırıldığı bir cumhuriyet deneyimidir. Bu deneyimin başarısı, Tocqueville'e göre, anglo-sakson kökenli kurucuların anavatanlarından getirdikleri özgürlükçü gelenek sayesinde mümkün olmuştur. Montesquieu, bir toplumun geleneklerinin kanunlarının yapısını ve ruhunu belirlediğini söylemişti. Tocqueville de ustasını izleyerek Amerikan kanunlarının ruhunu geleneklerde bulur. Yine Montesquieu, kanunların yurttaşın eylemlerini, geleneklerinse daha derinde genel olarak insanın tarzını düzenlediğini yazıyordu¹¹⁸. Tocqueville, Amerikalıların, gelenekleri özgür olduğu için, demokrasiyi yaşatmakta genel olarak başarılı olduklarını iddia eder.

Öte yandan, din konusu, Tocqueville'de Montesquieu'nün yaklaşımına benzer şekilde ele alınmıştır. Montesquieu, Romalıların dini devlete hizmet eden bir kurum olarak gördüklerini ifade etmişti. Başka bir deyişle, din devlete göre kurgulanmıştı, devlet dine göre değil¹¹⁹. Tocqueville de, Amerikan Katolikliğinde Montesquieu'nün vurguladığı şekliyle demokrasinin özgürlükçü ilkelerine uyum sağlamış, deyim yerindeyse dünyevileşmiş bir din görür. Amerikan katolikliği, Fransız katolikliğinden farklı olarak, demokratik cumhuriyetin ayakta kalmasını sağlayan geleneklerin içinde özel bir yer tutar¹²⁰. Amerika'da rahipler siyasal ve ticari hayata doğrudan müdahale etmediler, özel hayat ve aile kurumu üzerinde etkili oldular. Böylece din, kamusal ve siyasal hayatta özgürlüğü yaşayan bireylere özel hayatta erdemli olmanın yolunu gösteriyordu. Pascal'le ilgili bölümde de ifade ettiğim gibi, hayat böylece daha anlamlı, daha istikrarlı hale geliyor, bilinmeyen bir gelecek düşüncesinin yarattığı korku ortadan kayboluyordu.

¹¹⁷ Söz konusu eklemlemeye işaret eden bir yorum için bkz. Donald J. Maletz, "Tocqueville on Mores and the Preservation of Republics", *American Journal of Political Science*, Vol. 49, no. 1, January 2005, ss. 1-15, s. 3.

¹¹⁸ Montesquieu, 1973, s. 337-338.

¹¹⁹ Aktaran Antoine, 2003, s. 199.

¹²⁰ Tocqueville dinin Amerikan demokrasisini ayakta tutan temel etmenlerden biri olduğunu yazar. Bkz. D.A. 1, s. 396-401 ve D. A. 2, s. 157-160.

Wolin, Tocqueville’in genel olarak dinle devlet ayırımının gerekli olduğunu kabullenmesine karşın, Amerika özelinde dinsel pratiklerin demokratik siyasete olumlu katkıları olduğunu kabullenmesini şaşırtıcı bulur¹²¹. Esasında burada yine Montesquieu’den esinlenen bir tema bulmak olasıdır: gelenekler kanunları etkilediği gibi kanunlar da geleneklerin dönüşümüne katkıda bulunurlar. Demokratik kanunlarla yönetilen, demokratikleşen, “koşulları eşitlenen” toplumda din de kendini demokrasiye uyarlamıştır.

ROUSSEAU

Rousseau ile Tocqueville ilişkisi de üstünde durulmaya değer bir ilişkidir. Fransız devriminin temel esin kaynaklarından biri olan Rousseau’nun Tocqueville’i etkilememiş olması düşünülemezdi. Babasının Metz’de görevli olduğu dönemde kütüphanede çalışan genç Alexis Rousseau’nun yapıtlarıyla tanışmıştı.

Tocqueville’in biçim ve içerik olarak Rousseau’dan belirgin olarak en çok etkilendiği yapıtının 1835’te kaleme aldığı kısa bir deneme olan *Mémoire sur le Paupérisme*¹²² (*Yoksulluk Üstüne Deneme*) olduğu söylenebilir. Bu kısa incelemenin Rousseau’nun *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Temelleri ve Kökeni Üzerine Söylev*’inden etkilendiği birçok yazarın ortak görüşüdür. İnsanın doğa durumundaki ilkel yaşam içindeki mutluluğu, insanların birbirlerinin yardımına koşmadaki içtenliği, özel mülkiyetin kurulmasından sonra bozulan uyum gibi temalar hep Rousseau’nun *Söylev*’ini hatırlatır¹²³.

Bilindiği gibi Rousseau’da doğa durumundan toplumsal duruma ve uygarlığa geçiş süreci insanın düşünsel ve fiziksel gelişiminde belli bir aşamayı temsil etmekteydi. Ancak uygarlaşan insanın düşünsel yetilerinin doğal güdülerini aleyhine aşırı gelişmesi bencillığe

¹²¹ Wolin, 2001, s. 323.

¹²² Alexis de Tocqueville, *Sur le Paupérisme*, 2e édition, Ed. Allia, Paris, 2001.

¹²³ Bu benzerliklere dikkat çeken yazarlardan biri Michel Bressollette’dir. M. Bressollette, “Tocqueville et le Paupérisme”, *Annales publiées par la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Toulouse*, no. 16, juin 1969’dan aktaran Benoît, 2004, s. 27

sebepler oluyor, bu da rekabet ve eşitsizlik üzerine kurulan toplumda-ki temel adaletsizliği oluşturunuyordu. Rousseau'nun bütün çabası, bir bakıma, insanın doğa durumunda sahip olduğu doğal uyumu ve ilkel eşitliği toplum içinde nasıl yeniden oluşturabileceğini tasarlamak olarak görülebilirdi.

Rousseau'nun tarih felsefesi içinde kurguladığı eşitlik arayışı, bir başka düzlemde Tocqueville'in de gündemindeydi. Tocqueville, Rousseau'nun eşitsizlik getirdiği için eleştirdiği “*aristokratik toplumsal durum*”u, *Yoksulluk Üstüne Deneme*'sinde “*ortalama durum*”, “*yarı uygar durum*” ve “*yarı vahşi*” durum olarak niteleyerek mahkûm eder. Agnès Antoine, Tocqueville'in 1830'da yazdığı bir mektuptan ve ikinci *Demokrasi*'ye hazırlık yaparken muhtemelen 1836 ve 1838 yılları arasında aldığı notlardan yararlanarak onun Rousseau'nun felsefesini nasıl yorumladığını göstermeye çalışır. Antoine, Rousseau'nun *Söylev*'inde ortaya koyduğu eşitsizlik ile Tocqueville'in ikinci *Demokrasi*'sinde ifade ettiği eşitsizliğin görece yok oluşu ya da koşulların eşitlenmesi eğilimi arasında paralellikler bulur. Bu noktada Rousseau da Tocqueville de aristokrasinin eşitlik duygusuna verdiği zararı uzun vadede olumlu bir etken olarak görürler. Diğer bir deyişle, aristokratik dönem, eşitliğin Hegelci diyalektik anlamında, güçlenmeden önce zayıfladığı bir ara dönem olarak görülür¹²⁴.

Öte yandan, Tocqueville de Rousseau gibi, tarihte rastlantıların önemine inanır. Yazarımıza göre, ilkel aşamada eşitlik devam etse idi, uygarlık oluşmayacaktı. Uygarlığın gelişmesi, insanları -ve Rousseau'yu- eşitsizliğin nedenleri üstüne düşünmeye ve bu kez kendiliğinden olmayan, insanın bilinçli eyleminin eseri olacak yeni bir eşitlik düşüncesine sevk etmiştir. Tocqueville'e göre bu düşüncenin oluşumu çeşitli toplumlarda, rastlantılarla açıklanabilecek şekilde farklı farklı cereyan edebilir. Her toplumun tarihsel evrimi ve kültürel yapısı farklıdır. Bu farklar bağlamında Rousseau'nun *Du Contrat Social (Toplum Sözleşmesi Üstüne)* kitabının Fransa'daki

¹²⁴ Bkz. Antoine, 2003, s. 236-237.

algılanışıyla Amerika'daki yorumlanışı çok farklı olabilmıştır. Tocqueville'e göre Amerikan Cumhuriyeti de Fransa kadar Aydınlanma felsefesinin mirasçısıydı. Thomas Jefferson'un kaleme aldığı Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi *Sözleşme*'den izler taşır. Söz konusu kitabın Fransız Devrimi içindeki yorumu Terör dönemi, Konsüllük ve İmparatorluk dönemindeki despotizmi getirirken Amerika'da demokratik özgürlüklerin yaşandığı bir döneme esin kaynağı olmuştur.

Tocqueville'in Amerika yolculuğu, yazarın Rousseau'nun ön gördüğü toplum sözleşmesinin somutta nasıl işlediğini gözlemlediği bir yolculuk olmuştur. "*Her bireyin şahsını ve malını toplu güçle savunan, koruyan ve herkesin bütünle birleşirken kendisi dışında hiç kimseye boyun eğmeyeceği ve eskisi kadar özgür kalacağı bir ortaklık biçimi bulmak*"¹²⁵ amacı Amerika'da Fransa'dakinden daha elverişli koşullarda ve farklı aktörler tarafından hayata geçirilmeye çalışılmıştı. Daha elverişli koşullar derken, nüfus ve coğrafya açısından yeni bir başlangıç yapmaya müsait ortamı kastediyorum. Farklı aktörler derken de, *pilgrim fathers* denilen Amerika'nın kurucu önderlerinin Aydınlanma felsefesinin rasyonalizmiyle İngiliz *Tory* geleneğinin özgürlükçülüğünü bağdaştırmış öncüler olduklarını ifade etmek istiyorum. Tocqueville, Amerika'nın kurucularının karşılaştıkları zorlukları siyasal pragmatizmle aştıklarını, felsefi yöntemlerinin "*Descartes okumadıkları halde*" kartezyen olduğunu yazmıştır¹²⁶. Yazarımıza göre Amerikalılar yeni kıtalarına gelirlerken Avrupa'nın tüm demokratik unsurlarını yanlarında getirmişler, neredeyse tüm ulusal ön yargılarını ise Atlantik ötesinde bırakmışlardı. Sheldon Wolin, Amerikan Anayasasının Kurucu Babalarını Rousseau'nun "*Büyük Yasamacı*"sına (*Le Grand Legislateur*) benzetir. Babalar, anayasayı yaptıktan sonra arka plana çekilmiş, halk gözyaşı ve kan dökmeden kendi kendini yönetmeye başlamıştır. Bu

¹²⁵ Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi'nin kuruluş amacı budur. Bkz. Iain Hampsher-Monk, *Modern Siyasal Düşünce Tarihi*, Çev. N. Arat v.d., Say Yayınları, İstanbul, 2004, s. 224-225.

¹²⁶ Bkz. D.A. II, "De la Méthode Philosophique des Américains" başlıklı 1. bölüm, 1981, s. 9-14.

anlamda Tocqueville'e göre Amerika'nın kuruluşu hem bir tarihsel olgu, hem de - içinde zorunlu olarak Rousseau'nun da bulunduğu - teorik birikimin uygulamaya yansıtılması anlamına geliyordu¹²⁷.

Tocqueville'deki Rousseau etkisine ayırdığım bu bölümde üstünde durmak istediğim bir başka konu Tocqueville'in geliştirdiği demokrasi eleştirisinin esasında büyük ölçüde bir Rousseau eleştirisi olarak da görülebileceğidir. Rousseau *Sözleşme*'nin I. Kitabının VI-I. Bölümünde “*her kim ki genel iradeye boyun eğmeye razı olmazsa, tüm toplum tarafından buna zorlanacaktır, ki bu, özgür olmaya zorlanacağından başka bir anlama gelmez*”¹²⁸ diye yazarken, ya da II. kitabın III. bölümünde “*genel irade her zaman doğrudur ve her zaman kamu yararınadır*”¹²⁹ derken, demokrasiden despotizme ve tiranlığa geçişin altyapısını oluşturuyordu. Tocqueville, neredeyse tüm yapıtlarında bu konuya sık sık değinecektir. İlk olarak *Eski Rejim*'e bakalım. Tocqueville bu yapıtında aristokratik ayrıcalıklardan bunalmış Aydınlanma yazarlarının eşitlik arayışlarına paralel olarak toplumdaki ara kurumları, özel çıkar ifade eden birlikleri nasıl kötülediklerini, buna karşılık birlik, tek biçimlilik (fr. *uniformité*), tek kitle, tek kalabalık ve tek otorite kavramlarını savunduklarını anlatır¹³⁰. Dönemin devrimci düşünceleri olan bu kavramlar, Tocqueville'e göre, kalplerinde özgürlük aşkı olan aydınların kafalarında aynı zamanda o dönemde farkına varmadıkları kölelik tohumları bulunduğunu göstermektedir. Eşitlik arayışı çeşitliliği yok etmiş, böylece esasında özgürlük de ortadan kalkmıştır. Rousseau ve onun gibi düşünenler, *egemen*'in doğasının ve *genel irade*'ye atfedilen mutlak iktidarın onları totalitarizme götüreceğini görememiş ya da görmek istememişlerdir. Tocqueville için, partilerin, derneklerin, gönüllü kuruluşların, çıkar çevresinde oluşmuş birliklerin yasaklandığı bir düzen içinde, devlet ne kadar iyi niyetli kişiler tarafından yönetilirse

¹²⁷ Wolin, 2001, s. 182-183.

¹²⁸ Jean-Jacques Rousseau, *Contrat Social ou Principes du Droit Politique*, Garnier Frères, Paris, 1926, s. 246.

¹²⁹ Rousseau, 1926, s. 252.

¹³⁰ *Eski Rejim ve Devrim*, s. 189-190.

yönetilsin, birey tam anlamıyla teslim alınmış, savunmasız bırakılmış olur. Bu ortamda Rousseau'nun söylediğinin aksine, birey iradesizleşir, neredeyse yok olur. Tocqueville *D. A. II*'de de dernekleri ve sivil toplum örgütlerini bireyin merkezileşme içinde kaybettiği iktidarı yeniden kazanabileceği yerler olarak gösterir. Söz konusu örgütler demokrasinin sağlıklı işleyişinin ve özgürlüğün güvencesini oluşturlar¹³¹.

CONSTANT

Tocqueville'in, doğrudan gönderme yapmamış olsa da, dolaylı olarak etkilendiği düşünürlerden biri de Benjamin Constant'dır. Devrim ve Napoléon dönemlerinin büyük liberal düşünürü olarak tanınan Constant aktif siyaset içinde de yer almış, jakobenizme ve bonapartizme eleştirileriyle ünlenmiştir¹³². Constant, *Les Principes de Politique Applicables à tous les Gouvernements* (Bütün hükümetlere Uygulanabilen Siyaset İlkeleri) ve *De la Liberté chez les Modernes* (Modernlerdeki Özgürlük Üstüne) gibi yapıtlarında geliştirdiği bu temalarla esaslı bir Rousseau eleştirisine girişir¹³³. Yazara göre, monarşiler ve aristokrasiler de dahil tüm meşru rejimler, esasında halk egemenliği ilkesine dayanır. Ama, halk adına hareket eden tüm hükümetlerin yetkilerinin sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Halk egemenliği ilkesinin sınırsız olarak kabul edilmesi çok büyük bir gücün halkı temsil ettiği kabul edilen insanların eline verilmesi anlamına gelir ki bu despotizme kapı açmak demektir. Constant'a göre jakobenler bu yola girmişlerdi. Bu konuda Montesquieu iktidarın gücünü üç erk temelinde bölerek sınırlandırmayı önermişti. Constant da bu görüşe katılır ancak iktidarın farklı erklerinin birbirleriyle ilişkileri düzeyinde aşırı güçlenmelerini

¹³¹ D. A. II, s. 116-117.

¹³² Constant'ın yaşam öyküsü için bkz. Tzvetan Todorov, *Benjamin Constant, La Passion Démocratique*, Hachette-Littératures, Paris, 1997.

¹³³ Benjamin Constant, *Principles de Politiques Applicables à tous les Gouvernements*, Droz, Genève, 1980 ve *De la Liberté Chez les Modernes*, Hachette, Paris, 1980.

engelleyen bu önlemin, devlet/yurttaş ilişkisi düzeyinde devletin toplam gücünü sınırlamayabileceğine dikkat çeker. Constant'a göre, erkler ayrılığının ötesinde birey haklarını güvence altına alacak bir mekanizmaya ihtiyaç vardır. Şöyle yazar Constant:

“Toplumsal otorite sınırlanmazsa, hükümetin nasıl örgütlendiği ikincil bir sorun haline gelir... Benim için, haklarımın çiğnenip çiğnenmediği önemlidir, iktidarın şu ya da bu birimi tarafından çiğnenmesi değil. Bu bütün birimler için yasak olmalıdır. Yasama erkinin hiçbir zaman çıkaramayacağı yasalar olmalıdır, diğer bir deyişle toplumun iradesi altına alamayacağı, karışamayacağı belli bireysel varoluş alanları kalmalıdır. Eğer toplumsal iktidar sınırlanmazsa, özgürlüğün güvencesi olarak gördüğümüz erkler ayrılığı, tehlikeye ve felakete dönüşür.”¹³⁴

Constant'ın “toplumsal otorite” kavramıyla Tocqueville'in “toplumsal iktidar” kavramlarının benzerliği dikkat çekicidir. Constant toplumsal otoriteyi sınırlamak isterken Tocqueville de toplumsal iktidarı sınırlamak istemektedir. Her iki yazar da kendi açılarından liberal bir Rousseau eleştirisi geliştirmişlerdir. Constant, bireysel hak ve özgürlüklerin devletin gücünün ve müdahale alanının doğal sınırı olduğunu söyler. Constant'a göre “çoğunluk iradesi” kendinden menkul bir şekilde meşru sayılamaz, çoğunluğun yasama yetkisi ancak belli bir hukuksal çerçevede ve en küçük azınlıklar ile bireysel hak ve özgürlüklere zarar vermediği koşullarda kullanılabilir. Bugün çoğunluğu oluşturan kesimler, yarın azınlık olabilirler. Azınlık haklarını savunmak, Constant'a göre esasında herkesin temel haklarını savunmaktır¹³⁵.

Constant'ın ilkeler ve hukuk düzeyinde ifade ettiği bu konu Tocqueville'de karşımıza “çoğunluk tiranlığı” olarak çıkacaktır. Söz konusu tehlikeye karşı Constant hukuksal önlemler önerecektir. Bu noktada anayasa ve anayasal kurumlar önem kazanmaktadır. Constant'a göre anayasa, iktidarın gücüne karşı bireyi koruyacak bir

¹³⁴ Constant, *Principes de Politique*..., s. 54.

¹³⁵ Constant, *Principes de Politique*..., s. 58.

“güvensizlik belgesi”dir (fr. *acte de défiance*). Anayasa, özgürlüklerin güvencesidir. Bu belgeye tecavüz edildiğinde yönetenler meşruyetlerini yitirdiklerinden iktidarı gasp etmiş sayılırlar, yönetilenler de keyfi iktidarın eline terk edilmiş olurlar¹³⁶. Bu noktada, iktidarın çeşitli organları arasındaki uzlaşmazlıkları ve devlet/birey ilişkileri açısından oluşacak hak ihlalleri sorunlarını çözmek üzere “tarafsız” ve “koruyucu” bir güce ihtiyaç vardır. Bu tür bir güç sadece egemen gücün sınırlanması açısından değil, aynı zamanda söz konusu gücün egemenliğini sağlıklı bir şekilde uygulayabilmesi bakımından gereklidir. Diğer bir deyişle, Constant anayasa yargısının önemini vurgularken, siyasal otoriteyle özgürlüğü, iktidarla hukuğu bağdaştırmaya çalışır. Bu görüşleriyle, Constant çağdaş Fransız liberalizminin ve liberal anayasacılığın temellerini atar.

Demokrasinin anayasal çerçevesinin ya da demokratik anayasaların bireysel özgürlükleri korumakta yeterli olup olamayacağı sorunu Tocqueville’in de üstünde önemle durduğu bir konudur. Bu sorun bizi modern çağda egemen olan hayat tarzı, ya da demokrasilerdeki özgürlük anlayışı üstünde düşünmeye sevk etmektedir. Bu noktada Tocqueville’in, kendisi açıkça belirtmese de, Constant’la diyalog halinde olduğu söylenebilir¹³⁷. Constant, *De La Liberté chez les Modernes*’de, “Eskilerin Özgürlüğü”nü siyasal olaylara tam katılma, “Modernlerin Özgürlüğü”nü de esasen özel hayatını özgürce yaşama, özel zevk ve tatmin peşinde koşma olarak tanımlamıştır. Eskiler egemenliğin doğrudan ve kamusal kullanımına katılırlar, birey olarak da kolektif otoritenin kararlarına itirazsız uyarlardı. Bu iki olgu arasında bir çelişki görmezlerdi. Böylece bugün pozitif özgürlükler dediğimiz özgürlüklerin, bugün negatif özgürlükler dediğimiz kategori üstünde kesin egemenliği vardı. Oysa Constant, modernlerdeki özgürlüğün, bireylerin sadece özel hayatlarının patronu olmalarını sağladığını, devlet işlerinde ise sadece görünürde egemen olduklarını iddia etmiştir¹³⁸.

¹³⁶ Constant, *Principes de Politique...*, s. 111-112.

¹³⁷ Benzer bir yorum için bkz. Antoine, 2003, s.79.

¹³⁸ Constant, *De la Liberté...*, s. 496.

Modern çağda köle yoktur, herkes özgürdür, ama herkes özel hayatıyla çok ilgili olduğundan kamusal işlerle ilgilenecek zaman ve ortam bulamaz. Hatta yine bu sebepten, kamusal işlere ilgi göstermez, tek başına hiçbir şey olduğuna inanır. Burada Constant ile Tocqueville'in çözümlemelerinin paralelliği iyice belirginleşmektedir. Tocqueville de demokrasilerde bireyin bireycileştiğini ve kendi dünyasına kapandığını ifade etmişti. Constant'a göre Rousseau bireyi ve azınlığı her koşulda çoğunluk iradesine tabi kılarak, modernlerin özgürlüğünü görmezden gelerek, modern çağda eskilerin özgürlük anlayışını egemen kılmak gibi bir hata yapmıştır. Buradan aşırı güçlü iktidar ve terör doğmuştur¹³⁹.

Constant'ın tüm bu değerlendirmelerini paylaşan Tocqueville için, sorun eskilerin özgürlüğü ile modernlerin özgürlüğü arasında bir denge kurma sorunudur. Bireysel çıkarını ve bireysel özgürlüğünü genişletme peşinde koşan insanlardan oluşacak bir toplumda eşitlik idealinin ve demokratik erdemlerin yaşatılması zorlaşacaktır. Kısım de olsa eskilerin özgürlüğüne başvurmak, ondan faydalanmak gereklidir. "*Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*" anlayışı ekonomiden siyasete yansıtıldığında, kendi kendine işleyen bir mekanizma içinde bireylerin siyaset sahnesinden çekilmeleri sonucunu doğurabilir. Toplumun piyasa egemenliğine terk edilmesi, egemenliğin tümüyle temsilciler aracılığıyla yürütülmesine ve halk egemenliğinin tümüyle sanal bir ilkeye dönüşmesine yol açabilir. Constant'ın haklı olarak dikkat çektiği bu tehlike, Tocqueville için kitlelerin anlamsızlığa sürüklenmesi ve bizzat demokrasinin yok oluşu anlamına gelmektedir.

Agnès Antoine, Constant-Tocqueville ilişkisi bağlamında iki düşünürün birbirini tamamlayan niteliklerine dikkat çeker. Antoine'a göre Constant demokratik siyasal sistemde modernlerin özgürlük anlayışını vurgularken, bu yeni tür özgürlüğü güvence altına alacak mekanizmaların arayışına girişmişti. Tocqueville ise liberalizmin temel

¹³⁹ Antoine, 2003, s. 80.

özelliklerinden olan bu tür özgürlüğü veri olarak kabul edip, onun fetişleştirilmesinin yaratacağı tehlikelere dikkat çekmişti¹⁴⁰. Olivier Meuwly, liberalizmin bireyi toplumdan ve devletten kopartarak ele almasının yarattığı sorunlar karşısında Constant ve Tocqueville'in yapıtlarının liberalizmin sınırlarını ortaya koyduğunu söyler¹⁴¹. Meuwly, söz konusu iki yazarın yapıtlarını değerlendirdiği çalışmasında Tocqueville'in Constant'ın kurduğu sorunsalları geliştirdiğini, bu anlamda çağdaş liberalizmin öncüsü olduğunu belirtir. Gerçekten de, Tocqueville'in Constant'la paylaştığı kaygı bireysel özgürlüklerin eşitlik ilkesi zarar görmeden nasıl korunabileceği kaygısıdır. Bu bağlamda Constant sorunu daha çok hukuk çerçevesinde çözmeye çalışırken, Tocqueville, hukuğun çeşitli coğrafyalardaki uygulanma biçimi ve sorunlarıyla ilgilenir, hukuğun yetersiz kaldığı noktaları sosyoloji ve felsefeyle açıklamaya çalışır. Her iki düşünür de eleştirel bir bakış açısına sahiptir. Constant devrim ve devrim sonrası Fransız devletini kıyasıya eleştirerek liberal anayasacılığı geliştirecek, Tocqueville ise aynı eleştiriyi daha geniş bir zaman kesiti içine yayarak çelişkileriyle birlikte demokratik rejimlerin tipolojisini ortaya koymaya çalışacaktır.

¹⁴⁰ Antoine, 2003, s. 81-82.

¹⁴¹ Olivier Meuwly, *Liberté et Société, Constant et Tocqueville face aux limites du libéralisme moderne*, Droz, Genève, 2002, s. 241-242.

V

TOCQUEVILLE YORUMLARI

Bu bölümde Tocqueville'i kitap ve makaleleriyle gündeme getiren önemli Tocqueville yorumcuları üzerinde duracağım. Tocqueville'in öncelikle Fransa'da yeniden gündeme gelişi, çağdaş bir yazar gibi ele alınışı 1960'lara kadar uzanır. Soğuk savaş ortamında Amerikalıların Tocqueville'i sosyalizme karşı kapitalizm savunusu yapmak adına kullandıkları, *D. A.*'nın ilk cildini kullanarak rejimlerini meşrulaştırdıklarını ve onu ulusal bir kahraman ilan ettiklerini biliyoruz. Amerika başkanı Eisenhower 4 nisan 1959'da yaptığı bir konuşmada Tocqueville'e sahip çıkmış, Krusçev de ona cevaben Pravda'da yayımlanan yazısında Tocqueville'i tutuculukla suçlayarak, yazdıklarından "*bu Fransız karşı devrimcisinin saçmalıkları*" olarak bahsetmiştir¹⁴². Diplomatik ve ideolojik karşıtlıklara malzeme de olan Tocqueville'in ciddi araştırmalara konu olması Raymond Aron'la başlamıştır diyebiliriz. Bu nedenle ilk olarak Aron'un Tocqueville yorumunu ele alacağım.

¹⁴² Le Monde, 16.4.1959'dan aktaran Françoise Mélonio, "Sur les Traces de Tocqueville", *Cahiers de Philosophie Politique et Juridique, L'Actualité de Tocqueville*, no. 19, s. 13.

RAYMOND ARON

Aron'un Tocqueville'i yeniden değerlendirerek Fransız okurlara sunduğu iki önemli çalışması vardır. Bunların ilki ilk kez 1965 yılında yayınlanan *Essai sur les Libertés*, ikincisi ise ilk kez 1967 yılında yayınlanan ve Türkçe'ye 1986 yılında çevrilen *Les Etapes de la Pensée Sociologique*'tir. Her iki yapıtında da Aron, Tocqueville'i çağdaş demokrasilerin özgürlük/eşitlik sorunsalı hakkında en yetkin tartışmalardan birini gündeme getirmiş büyük bir düşünür olarak göstermiştir.

Aron'a göre Tocqueville *Amerika'da Demokrasi*'de demokratik toplumun siyasal olarak neden liberal olduğunu, *Eski Rejim ve Devrim*'de ise Fransa'nın devrim sonrasında özgürlüğü korumakta neden zorlandığını sorgulamıştır¹⁴³. Yani Tocqueville iki farklı toplumu incelerken esasında zihninde tek bir sorunsalla meşguldür: özgürlüğün toplumsal ve siyasal koşulları. Tocqueville'e göre demokrasinin toplumun doğası ve dokusundan kaynaklanan temelleri yoksa o toplumda özgürlük kök salamaz. Benzer şekilde iktidarın örgütlenme biçimi, özgürlüğü koruyacak bir biçimde yapılandırılmamışsa yine özgürlük kalıcı olamaz.

Demokratik toplum "*koşulların eşitliği*"nin ya da koşulların eşitlenme eğiliminin egemen olduğu bir toplumdur. Dolayısıyla aristokrasinin ayrıcalık ve eşitsizlikler dünyasının karşısında yer alır. Bireyler ekonomik düzeyleri bakımından eşit olamasalar da hukuki, siyasal ve toplumsal açılardan eşit kabul edilirler. Aristokrasilerde servetin ve iktidarın aynı ellerde toplanması söz konusu iken demokrasilerde, mülksüzlerin de artan oranda iktidara ortak olma şansı ortaya çıkar. Hiyerarşik yapılar kırılır, çalışan ve işveren arasındaki ilişkinin niteliği değişir¹⁴⁴. Demokrasi, bu nitelikleriyle hem bir toplumsal durumun hem de bir siyasal rejimin adı olmaktadır. Bir

¹⁴³ Aron, 1986, s. 246.

¹⁴⁴ Raymond Aron, *Essai sur les Libertés*, préface de Philippe Raynaud, Hachette, Paris, 1998, s. 22-23.

siyasal rejim olarak demokrasi, siyasal düşünce tarihinden bildiğimiz geleneksel tipolojiler içinde tek kişinin yönetimi ve birkaç kişinin yönetiminden farklı olarak herkesin egemenliği eşit olarak paylaştığı bir rejimdir. Aron'a göre Tocqueville'in vurguladığı nokta, egemenliğin tüm bireyler tarafından ortaklaşa ve eşit olarak paylaşıldığı bir yapıya mantıksal olarak uygun düşen toplumun da eşitlik idealini hayata geçirme iddiasında olan, yani toplumsal eşitliği savunan bir toplum olmasıdır¹⁴⁵.

Aron'a göre Tocqueville, siyaset ve toplum arasındaki paralelliği ön plana çıkartması açısından tipik bir Montesquieu izleyicisidir. Aron'un *Les Etapes de la Pensée Sociologique*'te birçok kez belirttiği gibi, Tocqueville Montesquieu'nün önerdiği iki tarzda çalışmalar yapmıştır. Bunlardan ilki, çeşitli özellikleri olan bir toplumu "*ulusun ruhu*" (fr. *l'esprit d'une nation*) kavramı çerçevesinde bu özellikleri sentezleyerek bütünleşik bir şekilde ifade etmeye çalışmasıdır. Aron bu noktada Tocqueville'in hem Fransız hem de Amerikan toplumu üstüne çalışmalarını Montesquieu'den esinlenen çabalar olarak görür¹⁴⁶. Öte yandan, Montesquieu'de *L'Esprit des Loix*'da var olup da Tocqueville'de de, özellikle *D. A.*'in ikinci cildinde gördüğümüz bir başka özellik, bir "*demokratik toplum ideal-tipi*" oluşturma çabasıdır. Bu tarz çalışmalar ikinci ve farklı bir soyutlama düzeyine tekabül etmektedir. Bu soyutlama düzeyindeki çalışmalar nedeniyle, Aron'a göre, Tocqueville'i ustası Montesquieu'yle birlikte klasik siyaset felsefesi geleneği içinde ele almamız gerekmektedir¹⁴⁷.

Tocqueville, Montesquieu'nün yönteminin sadık bir izleyicisi olsa da bu bilinenin tekrarı anlamında bir izleme değildir. Bu konuda Aron *D. A.*'in yayımlanmayan bir parçasında bulunan yorumuna yer vererek Tocqueville'in Montesquieu'nün cumhuriyet kavram-sallaştırmasını kendince nasıl geliştirdiğini ve yenilediğini anlatır:

¹⁴⁵ Aron, 1986, s. 225.

¹⁴⁶ Aron, 1986, s. 230.

¹⁴⁷ Aron, 1986, s. 236-237.

“Montesquieu’nün düşüncesini dar bir anlamda almamak gerekir. Bu büyük adamın söylemek istediği şey şudur: cumhuriyet sadece toplumun kendi üzerindeki etkinliği ile yaşayabilir. Erdemden anladığı her bireyin kendi üzerinde uyguladığı ve onu diğerlerinin haklarını çiğnemekten alıkoyan ahlâki güçtür. İç dürtüler üzerindeki insanın bu başarısı, iç dürtünün zayıflığının ya da kişisel çıkar hesabının sonucu ise ahlâkçının gözünde erdemi oluşturmaz, ama nedeninden çok etkiden söz eden Montesquieu’nün düşüncesine girer. Amerika’da büyük olan erdem değildir, iç dürtü küçüktür; bu da aynı anlama gelir. Büyük olan çıkar gütmeme değil, çıkardır; bu da hemen hemen aynı anlama gelir. Demek ki, her ne kadar ilk çağa özgü erdemlerden söz etmiş olsa da Montesquieu haklıydı ve, Yunanlılar ve Romalılar konusunda söyledikleri Amerikalılara da uygundur”¹⁴⁸

Bu durumda Aron’a göre Tocqueville, Montesquieu’nün yöntemi uygulasa da, çağdaş Amerikan toplumunun özgüllüğünü gözden kaçırmamaktadır. Günün demokratik toplumları antik şehir devletlerine göre çok daha büyük ve karmaşık bir yapıya sahiptirler ve monarşi ve aristokrasilerin hiyerarşik yapısından farklı olarak eşitlik ilkesi temelinde örgütlenmişlerdir. Tocqueville çağdaş demokrasi kuramıyla Montesquieu’nün antik cumhuriyet kuramı arasında bir sentez yapmaya çalışmaktadır. Yine Aron’un cümleleriyle devam edersek,

“Montesquieu’nün cumhuriyeti ile Tocqueville’in demokrasisi arasında kuşkusuz ki temel farklılıklar vardır. İlkçağ demokrasisi eşitlikçi ve erdemli, ama sade ve savaşçı idi. Yurttaşlar eşitlik eğilimindeydiler, çünkü ticari düşüncelere öncelik vermek istemiyorlardı. Oysa çağdaş demokrasi esas itibarıyla sinai ve ticari bir toplumdur. Çağdaş demokrasi zorunlu olarak elbette çıkar üzerine kurulmuştur. Tocqueville’e göre çağdaş demokrasinin ilkesi (Montesquieu anlamında) erdem değil, çıkardır. Ama bu metnin gösterdiği gibi [yukarıdaki metin kastediliyor] çağdaş demokrasilerin ilkesi çıkar ile ilkçağ cumhuriyetinin ilkesi

¹⁴⁸ Aron, 1986, s. 236.

erdem arasında ortak öğeler vardır. Her iki durumda da, yurttaşlar ahlâki bir disipline tabi olmak durumundadırlar ve devletin istikrarı geleneklerin ve inançların bireylerin davranışları üzerinde yaptığı etki üzerine kurulmuştur.”¹⁴⁹

Aron'un Tocqueville yorumu, Montesquieu etkisinin dışında, Tocqueville'i Auguste Comte ve Karl Marx'ın modernlik anlayışlarıyla karşılaştırması bakımından da dikkate değerdir. Aron'a göre Tocqueville, Comte ve Marx'ın düşünce dünyalarında ortak olan iki büyük olgu vardır. Bunlar, Fransız Devrimi ve ilk fabrikaların ortaya çıkışıdır¹⁵⁰. Comte, Saint-Simon'u izleyerek iki toplum türü kavramsallaştırır, bunlar siyasal ve hiyerarşik yapısıyla öne çıkan askeri toplum ve iktisadi etkinliğiyle ön plana çıkan sanayi toplumdur. Askeri toplumdan sanayi toplumuna geçişte belirleyici evre, Comte'a göre, Fransız devrimidir. Bu, aşılması gereken bir evredir. Zira Comte bundan böyle yeni sanayi toplumunun bağrında, ortak olarak paylaşılan yeni bir inançlar sisteminin yaratılması gerektiğini ifade eder. Devrimin yarattığı alt-üst oluştan sonra toplumsal yapının yenilenmesi gereklidir¹⁵¹. Aron'a göre Marx da Fransız devrimine büyük önem atfeder, ama onun perspektifi bütünüyle farklıdır. Genç Marx'ın ifadesiyle, devrimci ideolojiyle modern toplumların somut gerçekliği arasında bir farklılık vardır. Marx'ın eleştirel çabası toplum ile devlet arasındaki ayrımı açığa çıkarmaktadır. İşçi sınıfının durumuyla ekonomik düzenin belirleyici unsurları arasındaki fark, Marx'a göre, artık devlet ile toplumun yeniden birleştirilmesi (ya da bir araya getirilmesiyle) aşılamaz. İşçi sınıfının nihai olarak özgürleşmesi, devlet gibi bir siyasal kurum aracılığıyla değil, ancak işçi sınıfının örgütlü eylemiyle toplumun kendini yeniden örgütlemesi, yeniden kurması sonucu gerçekleşebilecektir¹⁵².

¹⁴⁹ Aron, 1967, s. 236-237.

¹⁵⁰ Raymond Aron, *Dix-huit Leçons sur la Société Industrielle*, Gallimard, Paris, 1962, s. 34.

¹⁵¹ Aron, 1962, s. 34.

¹⁵² Aron, 1962, s. 36.

Aron'un Comte ve Marx yorumları, iki düşünür arasındaki tüm farklılıklara karşın, belli paralelliklere de dikkat çeker. Bu paralelliklerin temeli esasında her iki düşünürün de modern toplumun derin çelişkilerine çözüm arayışı içinde olmalarıdır. Bu noktada Comte, bilimsel topluluğun ortak bir inanç oluşturmalarının gerekliliğine işaret ederken, Marx ekonomik düzen ile toplumsal yapı arasında olası bir uyumun nasıl yeniden tesis edilebileceği üstünde çalışır¹⁵³.

Aron, Tocqueville'i bu iki büyük modernlik kuramcısı düzeyinde bir düşünür olarak ele alırken, onlardan üç konuda ayrıldığını ifade eder ki bu üç nokta esasında Tocqueville'in özgünlüklerini oluşturur. Bunlardan ilki, Tocqueville'in gözünde modern toplumun Comte'ta olduğu gibi sanayiyle, ya da Marx'ta olduğu gibi kapitalizmle değil, "*koşulların eşitliği*"yle ya da doğrudan doğruya demokrasiyle tanımlanmasıdır. İkinci özgünlük yazarımızın tarih anlayışıyla ilgilidir. Comte'ta da Marx'ta da toplumun evrimi zorunlu olarak belli bir yöne doğru gelişecektir. Comte karşı konulmaz şekilde pozitivist aşamaya geçişi öngörürken, Marx, kapitalizmin yoğunlaşan iç çelişkileri sonucunda zorunlu olarak sosyalizme doğru evrileceğini söyler. Oysa Tocqueville'in gelecek kavramsallaştırması çeşitli farklı olasılıklara imkân tanıyan, açık uçlu bir *probabilisme*'dir (olasılıkçılık). Yani Tocqueville'in tarih anlayışı diğer iki yazarın *déterminisme*'lerinden (belirlenimcilik) ayrılır. Son olarak, Tocqueville'in üçüncü özgünlüğü, siyasal olanı iktisadi olana tâbi olarak düşünmemesidir. Comte'un Saint-Simon'dan devraldığı, gelecekte "*şeylerin yönetiminin insanların yönetiminin yerini alacağı*"na dair varsayım ve Marx'ın toplumsal olarak imtiyazlı olan sınıfın siyasal olarak da egemen sınıf olduğuna dair görüşü Tocqueville açısından genelleştirilemeyecek ve her zaman geçerli olmayan görüşlerdir. Yazarımıza göre iktisadi konumla siyasal egemenlik birbirine karıştırılmamalıdır¹⁵⁴.

¹⁵³ Aron, 1962, s. 37.

¹⁵⁴ Aron, 1998, s. 33-34.

Aron'un geniş olarak üzerinde durduğu bir başka konu modern toplumların Tocqueville'ci yorumu ile Marksist kuram arasındaki farklılık ve karşıtlıklardır. Bilindiği üzere, Tocqueville'in işaret ettiği en önemli olgulardan biri modernliğin toplumsal farklılıkları giderek artan ölçüde ortadan kaldırması ve koşulları göreceli olarak eşitleme eğilimi taşımasıdır. Buna karşılık Marx ise, proleterler ile kapitalistler arasındaki çelişkinin derinleştiğini ifade eder¹⁵⁵. Tocqueville, her şeyden önce siyasal ve toplumsal sorunlarla ilgilidir, ekonominin toplum içindeki merkezi yeri ve önemini kabul eder, girişimcilik ruhunu aristokratik eşitsizlikleri ve ayrıcalıkları ortadan kaldırmış olan demokratik devrimin bir türevi olarak, olumlu bir kazanım olarak kabul eder. Hâlbuki Marx, serbest pazarlık anlayışının ve kar dürtüsünün kültürel, yani üstyapısal bir düzeye tekabül ettiğini ifade ederken, esasen toplumun artık iki büyük sınıf etrafında kümelenmiş iki büyük uzlaşmaz gruptan oluştuğunu düşünmektedir. Tocqueville bu iki kutuplu toplum düşüncesine hiçbir şekilde katılmaz. Ona göre, tam aksine, yeni eşitsizlikler vardır ama modern toplumun oluşumu iki grup arasında çok sayıda ara katmanın da oluşumunu, bunların çeşitlenmesini, çıkar farklılaşmasını ve koşulların eşitlenmesi eğilimini getirir. Bu durumda Tocqueville ve Marx arasındaki temel karşıtlığın, iki farklı demokrasi ve iki farklı özgürlük kavramsallaştırmasından kaynaklandığı söylenebilir. Aron'un *Özgürlükler Üzerine Deneme*'de (*Essai sur les Libertés*) altını çizdiği gibi, Marx gibi Tocqueville de özgürlüğe ve daha adil bir toplum idealine inanmaktadır, ancak bu ideale ulaşma konusunda önerdiği yol farklıdır¹⁵⁶.

Aron, Marx ile Tocqueville'i karşılaştırırken yalnızca karşıtlıklara ve farklılıklara değinmez, benzerliklere de işaret eder. Bunlar arasında belki de en ilginç olanı genç Marx'ın *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* adlı kitabında demokrasinin modern çağın egemen gerçekliği olduğunu kabul etmesidir. Bu yapıtında Marx, halkın

¹⁵⁵ Aron, 1962, s. 48.

¹⁵⁶ Aron, 1962, s. 40.

demokrasi de dâhil olmak üzere tüm toplumsal/siyasal kurumların, tüm siyasal üstyapının, tüm çelişkileri ve yabancılaştırıcı etkileriyle birlikte tüm bu oluşumların gerçek sebebi ve sahibi olduğunu ifade eder¹⁵⁷. Marksist bakış açısı içinden tarihin sonu olarak algılanan aşama halkın kesin ve sınırsız egemenliğinin kurulması aşamasıdır, yani sivil toplum ile devlet arasındaki karşıtlığın kesin olarak aşılması anıdır. Bu aynı zamanda özel alanla kamusal alan arasındaki ayrılığın da yok olması anlamına gelir. Başka bir ifadeyle Marx için gerçek demokrasi, burjuva toplumundaki demokrasi pratikleriyle sınırlanamaz, ancak söz konusu toplumun toplumsal altyapısının radikal bir değişiklik geçirmesi sonucunda insanlığın özgürleşmesiyle ortaya çıkabilir¹⁵⁸. Burada Marx, aynı Tocqueville gibi, Fransız Devriminin büyük ideallerine sıkı sıkıya bağlıdır. Onun karşı çıktığı, getirilen siyasal ve kişisel özgürlüklerin yalnızca biçimsel düzeyde kalması, demokratik ideallerin hukuksal ve siyasal alanın dışında somut hayat pratiklerinde ortaya çıkamayışıdır. Aron, Marx'ın bu eleştirilerine katılmaktadır, ancak somut olarak devlet/sivil toplum ayrımını yok edecek bir kurumun gerçekten var olup olmadığı konusunda ve bu ayrımın ortadan kalkmasının yaratacağı sorunlar hakkında ciddi kuşkuları vardır. Ekonomik yaşamın politize edilmesi ve kamusal alanın özel alanı işgal etmesi gerçekten de bireyin özgürleşmesini sağlayabilir mi? Şöyle yazar Aron:

*“Eğer özgürlük zorunluluklarımızın kabulü anlamına geliyorsa ve eğer sadece bireye ayrılan özerklik kapsamındaki seçimlerimizle sınırlı olarak özgür olacaksak, Marx'ın özgürleşme olarak adlandırdığı şey köleliğe dönüşme riski taşımaktadır”*¹⁵⁹

Açıktır ki Aron'a göre Marx'ın özgürlük anlayışı liberal demokrasilerin özgürlük anlayışından farklıdır. Tocqueville ise bu noktada

¹⁵⁷ Karl Marx, *Critique de la Philosophie du Droit de Hegel*, Bibl. de la Pléiade, Gallimard, Paris, 1963, s. 871-1018'den aktaran Aron, 1998, s. 37-38.

¹⁵⁸ Aron, 1998, s. 38.

¹⁵⁹ Aron, 1998, s. 44.

karşıt kutbu temsil etmektedir. Tocqueville'in tanımladığı özgürlük daha saf bir liberal gelenek içinden konumlanmaktadır. Bu, ilk olarak “*negatif özgürlük*” anlamında insanın bağımsızlığı olarak anlaşılır. Ancak Aron, Tocqueville’de kamusal olaylara katılma özgürlüğü anlamında bir “*pozitif özgürlük*” de bulunduğunu ifade eder. Bu durumda, Tocqueville’de bu iki tür özgürlük arasında bir çelişki aramaya gerek yoktur, bağımsızlık anlamındaki özgürlük gerçek varoluş koşullarını ancak siyasal özgürlük içinde bulabilecektir¹⁶⁰.

Böylece, özgürlük sorunu bakımından Tocqueville ile Marx arasında ciddi konum farkları olduğu ortaya çıkmaktadır. Tocqueville liberal demokrat bir kimlikle, koşulların eşitliğinde ve temsili demokraside modern toplumun özgürlük idealinin gerçekleşme potansiyelini görmekte, Marx ise rejimin çelişkilerini vurgulayarak özgürlüğün kurulmasını radikal olarak farklı daha uzak bir geleceğe ertelemektedir¹⁶¹.

Yalnız, burada Aron’un gözünden kaçmayan ve Marx ile Tocqueville’i yeniden birbirine yakınlaştıran bir başka olgu daha vardır. Bu olgu, modern çağda devletin merkezileşmesi ve toplum üzerindeki gücünü artırması olgusudur ki Marx bazı yapıtlarında bu konuda Tocqueville’in çözümlemelerine yakın ifadeler kullanmıştır. Bilindiği gibi Tocqueville *Eski Rejim*’de Fransa’daki yönetsel merkezileşme ve türdeşleşme eğilimini uzun uzun betimlemişti. Bu süreç esasında ara katmanları yok eden, bu anlamıyla Aron’un ifadesiyle sivil toplumu “*ufalayan*” ve siyasal özgürlükleri yok eden bir gelişme idi¹⁶². Bu süreç Marx’ın ünlü yapıtı *Louis-Bonaparte’in 18 Brumaire*’inde de benzer şekilde anlatılmaktadır:

“*Kendisine bütün bağımsız yerel, ülkesel, yerel yönetsel ve taşıyıcı özgü yetkileri kırmak ve ulusun burjuva birliğini kurmak görevi*

¹⁶⁰ Aron, 1998, s. 26.

¹⁶¹ Bunun istisnası, Marx’ın *Fransa’da İç Savaş* adlı yapıtında Paris Komünü’nde merkezi devletin yıkılması ve yerinden yönetimin kurulması sürecini proleterya diktatörlüğünün esası olarak görmesidir. Aktaran Aron, 1986, s. 291.

¹⁶² Aron, 1986, s. 291.

veren ilk Fransız devrimi mutlak monarşi tarafından başlanılan işi geliştirmek zorundaydı: merkeziyetçilik, ama aynı zamanda yönetim gücünün genişliği, ayrıcalıkları ve örgütü. Napoléon devletin bu mekanizmasının geliştirilmesini tamamladı.”¹⁶³

Devletin aşırı güçlenmesine karşı önlem olarak Tocqueville ara katmanlara ve temsili kurumlara ağırlık vermeyi önerirken, Marx sosyalist devrim önerisinde bulunacaktır. Tocqueville’ci çizgiyi izleyen liberal demokrat Aron’a göre bu öneri çözüm getirmekten ziyade merkezi devleti bir başka ideoloji altında yeniden ihya etme sonucunu doğuracaktır. Bu açıdan bakıldığında, Tocqueville’in Louis Bonaparte’in 1851 yılında yaptığı darbeye yaklaşımıyla Aron’un 1917 Sovyet devrimine yaklaşımı arasında paralellikler bulunması anlamlıdır¹⁶⁴.

FRANÇOIS FURET

Tocqueville’in Fransa’da yeniden gündeme gelmesini sağlayan yazarlardan biri de François Furet’dir. *Fransız Devrimini Düşünmek* (*Penser la Révolution Française*)¹⁶⁵ adlı yapıtıyla Furet Tocqueville’in tarihçiler açısından önemini ortaya koymuştur. Furet’ye göre, Tocqueville *Eski Rejim*’le devrimi ve modernleşmeyi açıklayan yeni bir paradigma oluşturmuştur. Bu nedenle bu paradigmanın kavramsal yapısını irdelemek gerekiyordu.

¹⁶³ Karl Marx, *Le dix-huit Brumaire de Louis Bonaparte*, Editions Sociales, Paris, 1967, s. 96-97’den aktaran Aron, 1986, s. 290.

¹⁶⁴ Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*’nde şöyle yazar: “Kuramcı olarak Marx, siyaseti ve çatışmaları toplumsal ilişkilere ve sınıf çatışmalarına indirgemek ister. Ama birçok temel noktada gözlemci öngörüsü dogmatizmine üstün gelir ve bir tür istemeden rejim çatışmalarının tamamen siyasal etkinliklerini ve devletin çeşitli gruplara göre özerkliğini kabul eder. Bu özerklik olduğu ölçüde, toplumların gelişiminin bir ögesi sınıf savaşımına indirgenemez. Siyasal düzenin toplumsal kavgalara göre özerkliğinin en belirgin kanıtı 1917 Rus devrimidir. İktidarı Louis Napoléon gibi, ama daha şiddetli bir süreçle ele geçiren bir grup insan, Rus toplumunun bütün yapısını değiştirme ve sosyalizmi emekçi sınıfının üstünlüğünden hareketle değil, devlet makinesinin büyük gücünden hareketle kurabilecek yetenekteydi.” Bkz. Aron, 1986, s. 292.

¹⁶⁵ Gallimard, Paris, 1978.

Furet'ye göre Tocqueville'in önemi öncelikle Fransız Devrimi'nde 1789 yılının önemini sorgulamasında yatar. Annales ekolü öncesi Fransız tarihyazımı 1789'u eşitliğin iktidara geldiği "sıfır" yılı olarak, radikal bir dönüşümün gerçekleştiği, beyaz bir sayfanın açıldığı bir dönüm noktası olarak ele alır. Furet için önemli olan ilk kez Tocqueville'in bu anlayışa karşı çıkmış oluşudur¹⁶⁶. Tocqueville'in gösterişli bir şekilde muhalefet şerhi koyduğu bu yaklaşımın uzantılarının kısmen 1960'lara, hatta 1970'lere kadar egemenliğini sürdürdüğü söylenebilir. Özellikle Fransız sosyalistleri entelektüel kökenlerini 1789'da görmüşler, Fransız Devrimiyle 1917 Rus Devrimini insanlığın özgürleşme hareketi içinde iki önemli aşama olarak değerlendirmişlerdi¹⁶⁷.

Furet, Fransız devriminin sosyalist olmayan cumhuriyetçi yorumlarının da bulunduğunu ve bu yorumların farklı sonuçlara ulaştığını ifade eder. Furet'ye göre, 1789-1794 arasında monarşi tam anlamıyla yıkılmış olmakla birlikte, ekonominin ve toplumun buna paralel radikal bir dönüşüm geçirmiş olduğunu söylemek zordur. Fransız resmi tarihyazımı devrimi sahiplenmek adına bu gerçeği görmezden gelmiş, ideolojik ve duygusal metinler üretmiştir. Furet, Tocqueville'in bu dalgaya karşı tek başına sesini yükselttiğini, devrime sosyolojik açıdan yaklaştığını söyler¹⁶⁸. Tocqueville'e göre 1789 öncesi ile sonrası arasında merkezileşme açısından ciddi bir devamlılık ilişkisi vardır, devrim monarşistlerin başladıkları işi tamamlamıştır. Bu bağlamda *Eski Rejim ve Devrim*, devrimi sorunsallaştırmasıyla kendinden önceki tüm yapıtları eleştiri süzgecinden geçirme olanağı yaratması bakımından çığır açıcı bir çalışma olmuştur.

Tocqueville'in başardığı, her şeyden önce kavramsal bir yenilenmedir. O, Fransızların Devrim konusundaki neredeyse tabu konumundaki düşüncelerini yıkmakla kalmamış, ilk yapıtıyla Fransızların Amerika'ya bakışlarını da kökünden sarsmıştır. Tocqueville'den

¹⁶⁶ Furet, 1978, s. 16.

¹⁶⁷ Furet, 1978, s. 19-20.

¹⁶⁸ Furet, 1978, s. 32.

önceleri “Avrupa’nın çocukluğu” olarak görülen Amerika, artık “Avrupa’nın geleceği” olarak görülmeye başlanmıştır¹⁶⁹.

Tocqueville’in Fransız devrimi konusunda ilk olarak 1836’da kaleme aldığı kısa metin, Furet’ye göre, Eski Rejim’in gelişimini ve iç çelişkilerini siyasal ve toplumsal planda çözümlemesiyle, *Eski Rejim*’in habercisi olmuştur. Furet, kitabında Tocqueville’in devrimle ilgili düşüncelerini François Guizot’nunkilerle karşılaştırır. Furet’ye göre,

*“Temelde, Tocqueville için olduğu gibi Guizot için de, Fransa tarihinin temel diyalektiği sosyo-politiktir, kraliyet iktidarının güçlenmesi üstüne dayalıdır. Aşağıdan da ‘demokratik’ halk kitlesi tarafından desteklenir Ama Guizot, Tocqueville’in demokrasi ya da eşitlik dediği şeyi özgürlük olarak adlandırır; Guizot aristokrasinin özgürlüğe engel oluşturduğunu düşünürken Tocqueville onu özgürlüğün kurcusu ve yıkılmaz kalesi olarak görür.”*¹⁷⁰

Furet’nin devrimin içeriğini nitelerken kullandığı “sosyo-politik” sıfatı Tocqueville’in çözümlemelerinin de ana eksenini oluşturmuştur. Furet’ye göre Tocqueville’in devrime bakışı ne salt siyasal ne de salt toplumsal bir bakıştır, her ikisini birden içermektedir. Bu nitelikleriyle sosyo-politik diyalektik, “devlet/sivil toplum diyalektiği”ne tekabül eder. Furet’nin Tocqueville’le ilgili kavramsal çözümlemeleri bu konuya açıklık getirmektedir. Yazarımız eşitlik ve demokrasi kavramlarını ilk olarak devrimi önceleyen yıllarla ilgili olarak kullanmaya başlamıştır. Eski Rejim’in son yirmi yılını çözümlerken monarşinin aristokratik ilişkileri yok etmeye başladığını ve halk arasında eşitlik duygusunun geliştiğini ifade eder. Daha açık bir ifadeyle, Fransız toplumu eşitlikle devrimden önce tanışmaya başlamıştı. Aynı kavram *D. A.*’te toplumsal ve siyasal içeriğiyle çok daha sık gündeme gelecektir, çünkü Tocqueville Amerika’da eşitliğin

¹⁶⁹ Söz konusu yorum için bkz. Serge Audier, *Tocqueville Retrouvé, genèse et enjeux du renouveau toquevillien français*, Vrin/EHESS, Paris, 2004, s.134.

¹⁷⁰ Furet, 1978, s. 219-220.

verili olduğunu, gelenekler içinde yer aldığını ifade etmektedir.¹⁷¹

Furet'ye göre Tocqueville'in Guizot'ya kıyasla özgünlüğü, eşitliğe değil özgürlüğe vurgu yapmasında yatar. Siyasal özgürlüğün bulunmadığı bir rejime yalnızca eşitlik var diye demokratik demek, Tocqueville'e göre ciddi bir yanılgıdır. Yazarımıza göre bir ülkede toplumsal anlamda demokratik durumun varlığı, siyasal anlamda demokrasinin oluşmasına katkıda bulunur, ancak onun yeterli koşulu değildir. Bu noktada Tocqueville'in Amerika'yı incelerken yansıttığı iyimserlik, Fransa'ya baktığında kötümserliğe dönüşür. Temmuz Monarşisi bir baskı rejimidir, baskı rejimi altında eşitlik, özgürleşmeyi getirmediği gibi, hukuki eşitlik de fiili eşitliği getirmemiştir. Devrim öncesinde yaşanan yönetsel merkezileşme ve demokratikleşme süreci yavaş yavaş bir "*kültür devrimi*"ne sebep olmuştur. Soyut felsefenin zaferi, aristokrasinin ayrıcalıklarını yok ederken siyasal özgürlükleri de yok etmiştir. Monarşi, aristokrasiyi ortadan kaldırırken yazar kesimini yeni bir yönetici sınıfa dönüştürmüştür.¹⁷²

Furet, Tocqueville'in devrimi bir sürecin doğal sonucu olarak gördüğünü, bu yaklaşımın devrimin kendisinden çok geçmişini öne çıkardığını düşünür. Marksistler onu toplumsal ve ekonomik bir nedensellik içinde açıklarken, Tocqueville, bu nedenselliğin üstüne siyasal sistemin bunalımını eklemiştir. Ama Furet'ye göre bu da yeterli değildir, devrimin yaşandığı ana özgü olan nedenler ve sonuçlar da irdelenmelidir. Toplumsal eylemin tarih sahnesinde belirli bir pratik ve ideolojik tarz içinde ortaya çıktığını söyleyen Furet, bu noktada Tocqueville'in boş bıraktığı alanın Augustin Cochin adında bir başka tarihçi tarafından doldurulduğunu savunur. Furet'ye göre Cochin de, Tocqueville gibi, eleştirel tarih anlayışının içindedir. Cochin'e göre, Fransız devriminin doğasını anlamak, Tocqueville'in yaptığı gibi devrimin öncesini araştırmakla birlikte, devrimci aktörlerin söylem ve eylemlerini irdelemeyi de gerektirir.¹⁷³ Bu önerme Cochin'i

¹⁷¹ Furet, 1978, s. 230.

¹⁷² Furet, 1978, s. 247.

¹⁷³ Furet, 1978, s. 271.

Fransa’da XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşmış bulunan toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimlerini, bunların içinde de bir “*düşünce topluluğu*” olarak jakobenleri incelemeye yöneltmiştir. Jakobenlerin içinde yer aldıkları düşünce toplulukları, edebi klüpler, mason locaları ve akademiler gibi oluşumlar Eski Rejim’in toplumsal ya da profesyonel çıkar birlikteliği üzerine kurulmuş birliklerinden farklı yeni bir toplumsallaşma biçimi ortaya koymuşlardı. Jakobenler kendi içlerinde düşünce özgürlüğünü ve eşitliği ilke olarak kabul etmiş, kişisel ya da grupsal çıkarlarını formüle etmekten çok bütün bireylerin eşitliği, her yurttaşın halk egemenliğine eşit katılımı gibi sloganları gündeme getirmişlerdi. Cochin’e göre jakobenlerin bu örgütlenme biçimi Eski Rejim’in “*korporatif*” birliklerine karşı “*demokratik*” birliklerin kuruluşu anlamına geliyordu. Bireylerin soyut eşitliği ve bu eşitlik içinde düşünsel tartışma alışkanlığı, işi düşünce üretimi ve bunun pratiğe yansıtılması olan yeni bir kesimi, siyasetçi kesimini ortaya çıkarıyordu¹⁷⁴. Siyasetin bu şekilde ortaya çıkması, Cochin’e göre demokrasi için olmazsa olmaz bir temel oluşturuyordu.

Sonuç olarak Furet, Tocqueville’in ve Cochin’in Fransız devrimi yorumlarının birbirini tamamladığını düşünmektedir. Tocqueville devrime giden tarihsel süreci ayrıntılarıyla betimlemiş, tarihsel kopuş anı olarak devrimin efsaneleştirilmesine karşı çıkmış, arkasındaki sosyolojik ve siyasal gerilimi ön plana çıkarmıştır. Cochin ise, jakoben ideolojinin gelişme koşullarını, Audier’nin “*felsefi toplumsallaşma*” olarak adlandırdığı süreci irdeleyerek devrimci eylemin doğasını açıklamaya çalışmıştır¹⁷⁵.

JEAN-CLAUDE LAMBERTI

1980’li yıllara baktığımızda Fransa’da Tocqueville’i yeniden gündeme getiren yazarlar arasında Jean-Claude Lamberti ve Pierre Manent’in adları öne çıkmaktadır. İlk olarak, *Tocqueville et les*

¹⁷⁴ Furet, 1978, s. 274-275.

¹⁷⁵ Audier, 2004, s. 154.

Deux Démocraties başlıklı yapıtını 1983 yılında yayımlayan Jean-Claude Lamberti üzerinde duracağım.

François Bourricaud, Lamberti'nin söz konusu kitabına yazdığı önsözde Tocqueville'in yaptığı çözümlemelerin iki ya da daha çok sayıda farklı demokrasi ayrımı yapmakla kalmadığını, teorik olarak da demokrasiyi üç düzeyde ele aldığını söyler. Bunlar, siyasal, sosyo-ekonomik ve kültürel düzeylerdir¹⁷⁶. Yöneten/yönetilen ilişkileri, toplumsal sınıflar ve değerler dünyası olarak da ifade edilebilecek bu üç düzey Tocqueville'in çalışmalarında sürekli olarak birbirleriyle ilişkili olarak ele alınmıştır. Lamberti'nin çabası da Tocqueville'in yapıtlarını bu zenginliğin yarattığı derinlik içinde ele alarak anlamlandırmak olmuştur.

Yazar ilk olarak, Tocqueville'in Amerikalı yorumcularıyla Fransız yorumcuları arasında ilgi gösterilen yapıtlar bağlamında bir fark oluştuğunu söyler. Amerikalılar *Demokrasi*'yi, Fransızlar da *Eski Rejim*'i daha çok önemsemişlerdir. Böyle olunca Atlantığın iki yakasında iki farklı Tocqueville imgesi geliştirilmiş, bu kolaycı yaklaşım uzun süre Tocqueville'in yapıtlarını bütünselliği içinde değerlendirmeye engel oluşturmıştır¹⁷⁷. Lamberti, Fransa/Amerika ve Fransa/İngiltere/Amerika karşılaştırmalarının Tocqueville'in çalışmalarındaki ana eksenler olduğunu kabul eder. Ancak, yapıtları birbirinden ayırarak ele almak, özellikle de *D. A*'i tek başına değerlendirerek ondan Amerikan demokrasisini efsaneleştiren bir mutlu cumhuriyet rüyası üretmek, Tocqueville'in karşılaştırmalı yöntemi ve kuramsal çabasını görmezden gelen yüzeysel bir yaklaşım olacaktır. Bu nedenle yazar bize Tocqueville'in tüm yapıtları, anıları, mektupları ve yayınlanmamış el yazması notlarını birlikte ele alan, titizliğiyle öne çıkan eleştirel bir çalışma sunarak söz konusu yüzeysellikten kurtulmayı önermektedir.

Lamberti'nin yapıtı giriş ve sonuç bölümleri dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar, "*Özgürlük ve Eşitlik*", "*Amerikan ve*

¹⁷⁶ Lamberti, 1983, s. 5.

¹⁷⁷ Lamberti, 1983, s. 10.

Fransız Demokrasileri" ile "*Demokrasi ve Devrim*"dir. Genel olarak her üç bölümde de yazarın kavramsal çözümlemelere giriştiğini, Tocqueville'in kuramsal düzeydeki özgünlüklerini ortaya çıkarmaya çalıştığını -ve bunu başarıyla gerçekleştirdiğini- söyleyebilirim. Lamberti'ye göre Tocqueville'in tüm yapıtlarında iki temel temayı görmek olasıdır: demokrasi ve devrim¹⁷⁸. Yalnız, demokrasi kavramı Tocqueville'in düşüncesinde ve yapıtlarında merkezi bir önemde bulunmakla birlikte, birden çok sayıda anlamlar içerecek şekilde kullanılmıştır. Çoğunlukla birbiriyle bağlantılı olan bu anlamlar, bazen iyice farklılaşır. James T. Schleifer'e göre *D. A.*'de Tocqueville demokrasi sözcüğünü on bir farklı içerikte kullanmıştır¹⁷⁹. Lamberti bu içeriklerin genel olarak iki kümede toplanabileceğini, bunların siyasal rejim olarak demokrasi ve bu siyasal rejime eğilimli eşitlikçi toplum durumu olabileceğini belirtir¹⁸⁰.

Lamberti, Tocqueville'in demokrasiyi irdelerken kavramın Amerika'da ve Fransa'da iki farklı tarihsel çerçevede oluştuğunu sürekli göz önünde bulundurduğunu ifade eder. Demokratik Fransız toplumu dediğimiz toplum sarsıntılı bir devrimden sonra ortaya çıkmıştır. Zaman zaman Amerikan devrimi dediğimiz olgu ise esas itibarıyla bir bağımsızlık ilanıdır. Demokratik Amerikan toplumu yıkılacak bir aristokrasinin var olmadığı bir toplumda devrimsiz bir süreç içinden kurulmuştur. Tocqueville'in Amerikan toplumu çözümlemeleri iki düzeyde karşılaştırmalarla anlam kazanır. Aristokrasi/demokrasi gerilimini görece bunalımsız ve devrimsiz düşünmeyi örneklemesi açısından Amerika/İngiltere karşılaştırması önemlidir.

¹⁷⁸ Yazara göre Tocqueville gençliğinden beri devrim/demokrasi ilişkisi üstüne kafa yormuştur. Bu iki olguyu birlikte düşünmek, birbirlerine etkilerini ele almak yaşam boyu temel kaygılarından biri olmuştur. Bkz. Lamberti, 1983, s. 12.

¹⁷⁹ Bunlar 1. bir olgu, 2. önlenemez bir eğilim, 3. bir toplumsal devrim, 4. bir toplumsal durum, 5. halk egemenliği, 6. halk egemenliği düşüncesinin siyasal olarak gerçekleşmesi, 7. halk (bazen de alt sınıflar anlamında), 8. toplumsal hareketlilik, 9. orta sınıflar, 10. koşulların eşitliği, 11. eşitlik duygusu'dur. James T. Schleifer, *The Making of Tocqueville's Democracy in America*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1980, s. 263-274'ten aktaran Lamberti, 1983, s. 28, dipnot 14.

¹⁸⁰ Lamberti, 1983, s. 28.

Öte yandan, devrimin Fransız toplumu üstündeki etkilerini iyi anlamak için de Amerika/Fransa karşılaştırması özel bir önem kazanır¹⁸¹.

Lamberti'ye göre Tocqueville'in *D. A'*'de yüzden fazla kez kullandığı aristokrasi/demokrasi karşıtlığı¹⁸², iki farklı toplum biçimini yansıtmanın ötesinde iki ayrı insan türünü de yansıtmaktadır. Bu ek-sende eşitlik/eşitsizlik karşıtlığı aynı zamanda eşitlik/hiyerarşi karşıtlığına tekabül eder¹⁸³. Hiyerarşi ve eşitsizlik aristokratik toplumun organik bileşenleridir. Lamberti, Tocqueville'i Durkheim'dan Louis Dumont'a uzanan süreçteki kendinden sonraki büyük sosyologlar arasına yerleştirmekte sakınca görmez. Çünkü o da diğerleri gibi birey olarak insanı aristokrasi/demokrasi gerilimi içinde demokrasinin egemen olmaya başladığı süreçten türetmektedir. Bir başka deyişle, Tocqueville'e göre birey ancak eşitliğin ve özgürlüğün düşünülebildiği ortamlarda ortaya çıkar. Lamberti, bu noktada Tocqueville'in *Du Contrat Social*'de toplumun ilk kuruluş aşamasında bile bireylerden oluştuğunu iddia eden Rousseau'dan farklılaştığını yazar¹⁸⁴.

Aileye ve toprağa bağımlı aristokratik toplum statiktir, gelenekleri ve düşünceleriyle değişmezmiş gibi durur. Oysa koşulların eşitliği toplumsal hareketliliği teşvik eder, bu da olgusal eşitsizlikleri yeniden üretir. Ancak burada önemli olan eşitlik duygusunun egemen hale gelmesi ve aynı zamanda özlem duyulan bir ideal olmasıdır¹⁸⁵. Bu bağlamda İngiltere/Fransa karşılaştırması anlamlıdır. Aristokrasinin devrim ya da devrim tehlikesi karşısında verdiği tepki ve geçirdiği dönüşüm iki ülkede çok farklıdır. Tocqueville 1835'te İngiltere'ye gittiğinde gözlemlerini derinleştirme fırsatı bulmuştur. İngiltere'de orta sınıflar aristokrasinin değerlerini içselleştirip merkezi hükümete karşı onunla ittifaka girerken, Fransa'da orta sınıflar devrimden neredeyse yarım yüzyıl kadar sonra bile hâlâ kendilerini

¹⁸¹ Lamberti, 1983, s. 39.

¹⁸² Lamberti, 1983, s. 40.

¹⁸³ Lamberti, 1983, s. 44.

¹⁸⁴ Lamberti, 1983, s. 44.

¹⁸⁵ Lamberti, 1983, s. 45-46.

aristokrasiye karşı konumlandırıyorlardı¹⁸⁶. İngiltere’de orta sınıflar aristokratik ve demokratik eğilimleri uyumlu bir şekilde birleştirirken, Fransız orta sınıfları aristokratik mirası reddediyorlardı¹⁸⁷. Lamberti, Tocqueville’de aristokrasiyle demokrasinin toplum yapısı, gelenekler ve ahlâk düzeyinde farklar yaratan iki ayrı sisteme işaret ettiğini, bu iki sistemin değerlerinin her toplumda rekabet halinde olduğunu aristokratik değerlerin tümünü reddeden demokratik toplumların hayatta kalmasının zor olduğunu ifade ediyor. Bu durumda Tocqueville’e göre toplumu ayakta tutan denge, sınıflar ya da güçler arası bir dengeden ziyade değerler arasında bir denge oluyor¹⁸⁸.

Lamberti’nin incelemeleri, Tocqueville’in “*demokratik özgürlük*” kavrayışının esasında geçmişin birikimi üzerinde yükselen bir sentez olarak görülmesi gerektiğini ortaya koyuyor. Lamberti’ye göre Benjamin Constant’ın geçmişin bir parçası olarak gördüğü katılım anlamındaki özgürlük, Tocqueville’de demokratik özgürlüğün vazgeçilmez bir bileşenine dönüşmekte. Bu bağlamda Tocqueville’in tanımladığı demokratik özgürlük üç unsuru barındırmakta. Bunlardan ilki, aristokrasi aracılığıyla Cermen kültüründen devralınan bağımsızlık düşüncesi. İkincisi antik ahlâktan kaynaklanan siyasal yaşama katılım düşüncesi. Ve son olarak da Tocqueville’in kökenini hristiyan ahlâğında bulduğu herkesin eşit haklara sahip olduğu düşüncesi. Cermen kökenli bağımsızlık anlayışı aristokratik özgürlüğü oluşturuyor. Tocqueville’e göre bu özgürlük anlayışı demokratik toplumda da korunmalı, çünkü diğerlerine göre sadece bu anlayış özgürlüğü kendi başına tercih edilmesi gereken bir değer olarak ele alıyor. Tocqueville, demokratik özgürlüğü, aristokratik özgürlüğün uygarlığın gelişimi içinde doğal olarak ulaşacağı bir aşama olarak da -geçmişte soyluların sahip olduğu bir değer artık herkese mal olması anlamında- görüyor¹⁸⁹.

¹⁸⁶ Lamberti, 1983, s. 48.

¹⁸⁷ Lamberti, 1983, s. 53.

¹⁸⁸ Lamberti, 1983, s. 55, dipnot 143.

¹⁸⁹ Lamberti, 1983, s. 79-80.

Lamberti, kitabının ikinci ana bölümünde Tocqueville'in yapıtlarını Fransa ve Amerika'daki demokrasi uygulamaları bağlamında irdeliyor. İlk olarak Tocqueville'in halk egemenliği ilkesine bağlı olduğunu, ancak çoğunluk iradesi şeklinde tecelli eden bu egemenliğin sınırsız olmaması gerektiğini görüyoruz. Tocqueville, egemenliğin tek sınırlamasının, yeryüzündeki bütün halkların kabul edeceği bir ilke olan adalet olması gerektiğini ifade etmiştir¹⁹⁰. Lamberti'ye göre bu ifade Tocqueville'i, Sièyes, Benjamin Constant ve Royer-Collard gibi sınırsız egemenlik düşüncesini reddeden ve daha geniş anlamda adaleti önemseyen klâsik liberaller arasına yerleştirmemiz için yeterlidir¹⁹¹.

Tocqueville'e göre Fransız Devrimi yurttaş soyut bir eşitlik içinde doğal hakları ve diğerlerine karşı ödevleri bağlamında siyasal açıdan tanımlamıştı. Bu tanımlama genel ve soyut olduğu ölçüde hristiyanlığın insan tanımına uygun düşüyordu. Benzer şekilde, haklardan çok ödev ve sorumlulukları vurgulayan devrim dinsel bir içeriğe büründü, adeta yeni bir din oldu¹⁹². Devrim dinselleştikçe onu korumak adına hareket eden devrimciler başlangıçta savundukları özgürlüğü yok etmeye başladılar¹⁹³.

Amerika'da ise hem siyasal özgürlük hem de dinsel özgürlük doğal hakların birer uzantısı olarak hayata geçirildi ve bu şiddet içeren devrimci bir bunalıma yol açmadı. Fransa'da insan hakları doktrini devrimin bir aracı haline dönüşürken, Amerikalılar bu hakları bir bildiriyle dinselleştirmeden iktidarın sınırlarını belirleyen yurttaş hakları olarak gördüler. Lamberti'ye göre Fransa'da bu şekilde araçsallaşan insan hakları iyice soyutlaşarak yurttaş haklarından kopmuştu. Böylece insanla yurttaş arasına ciddi bir kopukluk giriyordu. Lamberti, on sekizinci yüzyıl Aydınlanma filozoflarının insan haklarından yola çıkarak yurttaş haklarına ulaştığını, Tocqueville'in ise,

¹⁹⁰ D.A. I, s. 348.

¹⁹¹ Lamberti, 1983, s. 93.

¹⁹² Tocqueville, 1995, s. 50-52.

¹⁹³ Lamberti, 1983, s. 99.

Amerikan örneğinden hareketle, yurttaş haklarından hareketle insan haklarına ulaştığını yazmaktadır¹⁹⁴.

Lamberti, Tocqueville'in liberalizminin Constant'ın liberalizmini tamamladığını düşünüyor. Yazara göre, Tocqueville Constant'ın siyasal özgürlüğün bireysel özgürlüğün güvencesini oluşturacağı ve bu yüzden özendirilmesi gerektiği düşüncesini yetersiz bulmaktadır. Tocqueville'e göre siyasal özgürlük, bireysel özgürlüğümüzü güvence altına almanın bir aracı olmanın ötesinde kendinde bir amaç olarak da istenilecek bir şey olmalıdır. Siyasal özgürlük, özellikle toplantı ve gösteri yürüyüşleri biçiminde kullanılan özgürlük demokrasinin olmazsa olmaz bir koşulu olmanın dışında insanın kendini gerçekleştirmesinin de biricik yoludur. Lamberti'ye göre Constant, Tocqueville'le karşılaştırıldığında, devrimin aşırılıklarından fazla etkilenmiş, savunmaya geçerek bireyciliğe kapılmıştı¹⁹⁵. Oysa Tocqueville özgürlüğü yasallıkla birlikte istiyor, ifade, örgütlenme ve toplanma özgürlüğünü siyasal özgürlüğün merkezine yerleştirerek, kullanılmayan özgürlüğün somutta var olamayacağını ifade ediyordu. Yasallık, özgürlüğün güvencesi idi, ama kullanılan özgürlük siyasal iktidarı somut olarak sınırlayan, onu kişisellikten uzaklaştıran bir güç olarak demokrasiye hayatiyet kazandıracaktı. Lamberti bu bağlamda Tocqueville'i, yasallığı vurgulayan antik çağ düşünürleri ve Montesquieu'yle aynı çizgide görerek Çiçero'nun bir deyişini hatırlatır: "*Özgür olmak için yasanın hizmetkârıyız.*"¹⁹⁶

Yasalar, tüm liberaller için önemli olmakla birlikte, Montesquieu geleneğinden gelen Tocqueville için özel önem arz etmektedir. Yasalar, insanlığın tanıdığı evrensel adalet ilkelerine uygun olmalıdır. Condorcet ve Destutt de Tracy gibi devrimciler kitlelerin bu ilkeler doğrultusunda eğitimini öne çıkarırken, Tocqueville de eğitimi küçümsemez, ancak ustasını izleyerek erkler ayrılığını vurgular. Buna ek olarak da yargı erkinin güçlendirilmesini isteyecektir.

¹⁹⁴ Lamberti, 1983, s. 101.

¹⁹⁵ Lamberti, 1983, s. 107-108.

¹⁹⁶ Lamberti, 1983, s. 108.

Tocqueville'e göre bir toplumda yargı erki kurumsallaşmış ve güçlü ise özgürlükleri iki açıdan güvence altına alabilir. İlk olarak yargı, doğası itibariyle özgürlükleri kullanmanın önünde bir engel oluşturmaz çünkü o zaten insanları belli yönde bir şey yapmaya zorlamaz, bazı şeyleri yapmalarını engeller. Yani bireyler arası ilişkilerde sınır çizerek koruma sağlar. İkinci olarak, genel olarak toplumun -ve devletin- bireylerin hakkına tecavüzünü engeller, böylece çoğunluğun gücünü dengeler. Lamberti burada hem *Demokrasi*'nin ikinci cildini hem de Yale'deki elyazmalarını kullanarak, Tocqueville'in kendine özgü bir şekilde hukuksal çözümlemeden siyasal çözümlemeye geçtiğini göstermekte ve özgürlüğün yargı güvencesi altında kullanımının yurttaşların eğitiminin bir parçası olduğunu belirtmektedir¹⁹⁷.

Siyasete katılma demokrasilerde iki şekilde olabilir. Bunlardan ilki yöneticilerin seçimine katılarak, yani oy vererek gerçekleştirilen katılımdır. Temsili demokrasi dediğimiz bu yöntem egemenliğin dolaylı uygulanması olarak da tanımlanabilir. İlk *Demokrasi*'nin müsvettelerinin bir yerinde Tocqueville bu tür katılmayı yeterli görmediğini ifade eder. Ona göre yalnızca yöneticileri seçmek üzere belli aralıklarla tercih belirtmek halkın siyasete katılması sayılamaz. Esas katılma halkın doğrudan karar mekanizmalarının içine karışmasıyla olabilir ki bu da ancak yönetimin halka en yakın olduğu birimler olan yerel yönetimlerde gerçekleşebilir. Siyasal katılmanın bu ikinci biçimi daha doğrudan ve daha sahici bir katılımdır. Belediyeler özellikle nüfusun çok kalabalık olmadığı yörelerde doğrudan demokrasinin uygulanabileceği yerler haline gelebilir¹⁹⁸. Bu konuda Lamberti şöyle yazıyor:

*"İlimli teoriler çelişkili olduğu kadar tehlikeli bir sonuca ulaşırlar: halk egemendir, ama barış içinde ve düzenli işleyen bir hayat içinde egemenliğini gerçekten uygulayacak bir tek yol bile bulamaz."*¹⁹⁹

¹⁹⁷ Lamberti, 1983, s. 116-117.

¹⁹⁸ Lamberti, 1983, s. 127-128.

¹⁹⁹ Lamberti, 1983, s. 128.

Lamberti, iki Demokrasi birlikte düşünüldüğünde Tocqueville'in sadece Fransa/Amerika karşılaştırması yapmadığını, eksileri, artıları ve riskleriyle her iki ülkenin siyasal rejimini eleştirel bir gözle ele aldığını düşünüyor. Amerikalılar özgürlüğü güvence altına almaya çalışan erkler ayrılığını kabul eden bir anayasaya dayalı yeni bir siyasal düzen kurmuşlardı. Fransızlar ise özgürlük ve eşitlik adına bir devrim yapmışlar, ancak demokratik bir anayasa oluşturamadıkları gibi kurdukları düzen de istikrara kavuşamamıştı. Buna karşın Fransız Devrimi miti temel esin kaynağı olmaya devam ediyordu²⁰⁰. Lamberti'ye göre Amerikalıların başarısını takdir eden, bu başarıyı nedenlerini irdeleyerek inceleyen Tocqueville, Amerikan demokrasisinin sorunlarını ve tehlikelerini de ele almaktan kaçınmamıştır. Esasen erkler ayrılığı temelindeki Amerikan federalizmi, erklerin sınırlılığı ve karşılıklı birbirini denetlenmesiyle özgürlüğü güvence altına alan modern bir demokrasi görünümündeydi²⁰¹. Ancak, yerel düzeyde çoğunluk yönetiminin sınırları belli olmadığından, yukarıda belirttiğimiz, kitlelerin ılımlılaşması ve edilginleşmesi dolayısıyla azınlıkta kalan muhaliflerin ve tek tek bireylerin haklarının çiğnenmesi olasılığı Tocqueville'in üstünde ısrarla durduğu bir tehlikeydi. Amerikan demokrasisi bir gün çökecekse, halk egemenliğini nasıl sınırlayacağını bilemediğinden, çoğunluğun tiranlığını engelleyemediğinden çökecekti²⁰². Özellikle ikinci *Demokrasi*'de ifadesini bulan bu korku, özel çıkarların bireylerin tüm yaşamını istila etmesi sonucu, kamusal yaşama ilginin azalması, bir "*sanayi aristokrasisi*"nin sisteme egemen olması ve çoğunluk tiranlığının kurumsallaşması kaygısını içeriyordu²⁰³. Lamberti'nin vurguladığı bu özellik, Tocqueville'i

²⁰⁰ Lamberti, 1983, s. 142.

²⁰¹ Lamberti, 1983, s. 142-143.

²⁰² Lamberti, 1983, s. 151.

²⁰³ Lamberti, 1983, s. 184. Tocqueville'in "*çoğunluk tiranlığı*" kavramsallaştırmasıyla Hannah Arent'in -yirmici yüzyıla ait bir kavram olmasına karşın- "*totalitarizm*"i arasında önemli benzerlikler vardır. Bir Tocqueville hayranı olan Arendt de çıkar odaklı yaşamın insanı mutluluğa götürdüğü inancının egemen olduğu, siyasetin özel çıkarların çatıştığı bir alana indirgendiği kapitalist pazar toplumunda kamusal alanın cılızlaştığını

Constant gibi görece daha “saf” liberallerden ayırırken, onun cumhuriyetçi, ya da günümüz deyişiyle katılımcı demokrasi yanlısı konumunu ifade etmektedir.

Lamberti, kitabının “*Demokrasi ve Devrim*” başlığını taşıyan üçüncü ana bölümünde esas olarak ikinci Demokrasi’yi ve Yale elyazmalarını temel alarak Tocqueville’in demokratik anlayış ve devrimci anlayışı nasıl birbirinden ayırdığı üstünde durur. Lamberti’ye göre Tocqueville bu ayrımı temellendirirken üç sorunla karşı karşıya kalır. Bunlardan ilki demokrasinin gelişiminin uygarlığın gelişimiyle eş anlamlı olup olmadığı konusudur. İkincisi felsefeyle din arasındaki ilişkiler sorunudur. Son olarak da Tocqueville’in kurmak istediği “*yeni siyaset bilimi*”nin tanımlanması gündeme gelecektir.²⁰⁴

İkinci *Demokrasi*’de Tocqueville, demokratik toplumsal durum bir kez oluşturulduğunda devrim olasılığının azalacağını söyler. Demokratik anlayış içinde insanlar konformizme ve faydacılığa kapılırlar, bu durumda doğrudan kendi çıkarlarına hitap etmeyen insanlık adına büyük gelişmeler onlar için anlamını kaybeder. Entellektüel ve ahlâki devrimler gibi büyük yeniliklerin gerçekleşmesi olasılığı da azalır. Bu ortam demokrasinin çöküşünü getirir mi? Ya da, Tocqueville’in işaret ettiği bu tehlike, daha önce sözünü ettiğimiz “*demokrasinin engellenemez yükselişi*”yle çelişmez mi? Yale elyazmalarında Tocqueville demokrasinin, uygarlığın ve aydınlanmanın başyapıtı olduğunu söyler²⁰⁵. Demokrasiler, eşitlik koşulları içinde bilim, sanat ve edebiyat alanlarında yeni ve yetenekli insanların ortaya çıkmasını özendirir, bu süreç aristokratik toplumda görülmeyen bir zenginlik ve çeşitlenme yaratır. Böylece, varlık içinde yüzen

ve bunun totalitarizme zemin hazırladığını yazar. Bkz. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1968, s. 99 ve 115-116. Tocqueville’le Arendt’in liberal bireycilik konusundaki düşüncelerini karşılaştıran bir çalışma için bkz. Suzanne D. Jacobitti, “Individualism and Political Community: Arendt and Tocqueville on the Current Debate in Liberalism”, *Polity*, Vol. XXIII, no. 4, summer 1991, ss. 585-604.

²⁰⁴ Lamberti, 1983, s. 189.

²⁰⁵ Manuscrit de Travail de Yale, C, VI, a, cilt II’den aktaran Lamberti, 1983, s. 196.

demokratik toplumda bir yandan konformizm gelişirken, yenilenme eğilimi de var olacaktır. Bu noktada Tocqueville iki eğilimi de mutlaklaştırmaktan kaçınarak tehlikeye işaret etmekle yetinecektir²⁰⁶.

Din ve felsefe ilişkisi konusunda Tocqueville Fransa ve Amerika'daki gözlemlerini karşılaştırarak çok ilginç sonuçlara ulaşmıştır. Tocqueville'in Amerika'yı keşfettiği yıllarda, Fransız devrimci ve liberallerinin büyük kısmı hâlâ dini devrimin ve gelişmenin, dolayısıyla özgürlüğün önünde bir engel olarak görüyorlardı. Ama Amerika'da durum çok farklıydı: görüntüde çok farklı olan bu iki anlayış-dinsel anlayış ve özgürlük anlayışı- demokrasi içinde birlikte yaşayan ve birbirini destekleyen iki anlayışa dönüşmüştü. Din, toplumsal özgürlük ortamı içinde insanın zekâ ve yeteneklerinin geliştiğini görüyor, bunun dinsel pratikleri de olumlu etkilediği düşünüyor-du. Özgürlük için ise din, haklar mücadelesi içinde eşitlik ilkesinin esin kaynağı olarak bir müttefik olabiliyor, insan haklarını güvence altında tutan bir gelenek olarak algılanıyordu²⁰⁷.

Avrupa'da Aydınlanma felsefesi, özgürlük ve eşitlik özlemini dile getirirken, din-dışı bir söylem içinde, aydınlanmış bireyin aklını kullanarak içinde yaşadığı toplumu iyiye doğru dönüştürebileceği inancını yerleştirmişti. Bu inanç, bireyin topluma karşı sorumluluğu düşüncesini içeriyordu. Aydınlanmanın çocuğu olan Amerikan demokrasisinin kurucularıysa, eşitliği ve sorumluluk duygusunu Hıristiyan ahlâk anlayışından türetmekte sakınca görmemişlerdi²⁰⁸.

Tocqueville'in düşünce dünyasında her zaman özgürlüğün çok önemli bir yeri vardı. Ona göre gelişmeye ve insan aklına inanan lâik bir Fransız devrimcisiyle, Hıristiyanlığın eşitlik idealine bağlı ve topluma karşı sorumlu davranan bir Amerikan liberali (ya da demokrati) arasında ciddi benzerlikler vardı. Lamberti'ye göre, *Demokrasi*'nin biri felsefi, diğeri dinsel iki farklı okuması mümkündü. Felsefi okuma, Amerikan deneyimini, aydınlanmanın pozitivist gelişme

²⁰⁶ Lamberti, 1983, s. 197.

²⁰⁷ Lamberti, 1983, s. 202-203.

²⁰⁸ Lamberti, 1983, s. 206-207.

idealini terk etmeden Hristiyanlığa saygılı bir demokratik düzen oluşturması olarak algılar. Dinsel okuma ise, Amerika'yı, din ve siyasetin birbirinden ayrıldığını yadsımadan, dinin toplumsal alanda bireylerin eşitliğini ve birbirlerine karşı sorumluluğunu öne çıkardığı demokratik Hristiyan toplumun kurulduğu yer olarak görür²⁰⁹.

Tocqueville, demokratik toplumsal durumun, ve bir siyasal rejim olarak demokrasinin sorunlarının incelenmesi için “*yeni bir siyaset bilimi*”nin kurulmasını önermiştir. Demokratik dönemin tarihçileri arasında temel bir ayrım vardır. Bir kısım tarihçi, bireylerin tarihsel süreç üstündeki etkisini küçümseyerek kitlelerin toplu gücünü ve eylemini ön plana çıkarır. Bunlar demokrasinin kurulması için devrimi savunurlar. Diğer bir grup ise entellektüel ve ahlâki özgürlüğün gelişmenin olmazsa olmaz koşulu olduğunu öne sürerek toplumun süreç içinde aşamalı olarak demokratikleşeceğini öngörür. Tocqueville için, bu iki gelişme modelinden hiç biri tek başına bir bütün olarak zorunlu kabul edilemez. Toplumsal durum açısından bakınca eşitliğe doğru ilerleme kaçınılmazdır, ancak bu süreç gelecekte bir özgürlük rejimine yol açabileceği gibi yeni bir tür baskı rejimine de yol açabilir; bunun en güzel örneği Fransız Devrimi'dir. Devrim, kendini savunan tarihçileri yanıltmıştır, dolayısıyla koşulların aşamalı olarak eşitlenmesi süreci ve aydınlanma felsefesi gelişme yaratabileceği gibi durgunluk ve hatta yeni bir barbarlık eğilimini de getirebilmektedir²¹⁰.

İnsanın aşamalı olarak mükemmelleşeceğine duyulan inanç devrimci düşünürlerden Condorcet'de bir felsefi teori ve ideoloji halini almaktadır²¹¹. Tocqueville ise yeni bir siyaset biliminden bahsederken hem böylesi genel inançları uygarlık tarihi içindeki yerlerini ortaya çıkararak irdelemeyi, hem de bu inançların yaşam pratiği içinde nasıl algılandıklarını araştırmayı önermektedir. Auguste Comte *Toplumu*

²⁰⁹ Lamberti, 1983, s. 208.

²¹⁰ Lamberti, 1983, s. 213-214.

²¹¹ “Her şey bize insan türünün bir daha eski barbarlığın içine düşmeyeceğini göstermektedir”. Bkz. Condorcet, *Esquisse d'un Tableau Historique des Progrès de l'Esprit Humain*, introduction et notes par M. & F. Hincker, Editions Sociales, Paris, 1971, s. 243.

Yeniden Düzenlemek İçin Gerekli Bilimsel Çalışmalar Planı (*Plan des Travaux Scientifiques Nécessaires pour Réorganiser la Société*) adlı çalışmasında, Condorcet'den esinlenerek uygarlığın belli bir yönde ilerlemekte olduğunu yazar. Bu noktada Lamberti, pozitivistlerin kurucusunun Tocqueville'e yakın bir konumda bulunduğunu belirtir. Ancak Tocqueville ahlâki gelişmeyi bilimsel gelişmeye bağımlı olarak düşünmediğinden pozitivistlerden uzaklaşacaktır. Ona göre Aydınlanma felsefesi, teorisini ne kadar geliştirmiş olsa da, pratikte siyasal özgürlüğü kurmak ve korumakta başarısız olmuştur. Yalnız bu noktada, Tocqueville'in aydınlanma ve devrim eleştirisini Burke'ün muhafazakâr karşı devrimciliğiyle karıştırmamak gerekir, çünkü Tocqueville Fransa'daki devrim sonrası süreci devrimin ideallerine bağlı kalarak eleştirmektedir²¹². Demokrasi adına yapılan devrimler başarısız olabileceği gibi, var olan demokratik rejimler de özgürlüğü korumakta yetersiz kalabilir. Tocqueville'in önerdiği siyaset bilimi bu anlamda açık uçludur, birçok ihtimali göz önüne alır.

Lamberti, Tocqueville'in çalışmalarında üç önemli sonuca ulaştığını iddia eder. Bunlardan ilki, tüm demokrasilerin potansiyel olarak muhafazakârlaşma eğilimidir²¹³. İkinci sonuç ilkiyle bağlantılıdır, demokrasiler despotizme sürüklenme eğilimi de taşırlar. Devrimciliğin getirdiği bir merkezileşme eğilimi vardır ki, aristokrasiyi yıkarken demokratik içerikte olan bu akım, demokrasi içinde sürdüldüğünde demokrasiyi bir baskı rejimine dönüştürme tehlikesi taşır. Bu anlamda devrimcilikle liberallik demokrasi içinde iki karşıt kutbu oluştururlar ve birlikte yaşarlar²¹⁴. Lamberti, Tocqueville'in ulaştığı üçüncü sonucu da şöyle izah eder: demokrasilerde ya da demokratikleşen toplumlarda merkezileşme siyasal yozlaşmaya (yolsuzluğa) sebep olur. Bu süreç, toplumsal hareketliliği olan siyasal

²¹² Lamberti, 1983, s. 215-216.

²¹³ Konformizm halkı gerçek katılımdan uzak tuttukça toplumda yöneten/yönetilen ayrımı kemikleşecektir. Lamberti, Tocqueville'in bu anlamda XX. yüzyıldaki seçkinler kuramcılarının öncüsü olarak düşünülebileceğini ifade eder. Bkz. Lamberti, 1983, s. 270.

²¹⁴ Lamberti, 1983, s. 334.

düzenlerde en kötü ihtimalle demokratik despotizme yol açar. Sınıflar arası geçişkenliğin (hareketliliğin) olmadığı toplumlarda ise merkezileşme, önce devrimci anlayışın oluşumuna neden olur, daha sonra da devrimci despotizmi getirir²¹⁵.

CLAUDE LEFORT

Tocqueville üstüne çok çalışmış yazarlardan biri de Claude Lefort'dur. Lefort, demokrasi, devrim, liberalizm gibi temalar çerçevesinde sıklıkla Tocqueville'e göndermeler yaptığı gibi, doğrudan Tocqueville üzerine birçok makale de kaleme almıştır. Bu bağlamdaki ilk çalışması ilk olarak 1978'de yayınlanan "*Eşitlikten Özgürlüğe. Amerika'da Demokrasi'yi yorumlama parçaları*" (*De l'égalité à la liberté. Fragments d'interprétation de De la Démocratie en Amérique*) başlıklı makaledir²¹⁶. Bu makalede Lefort eşitlik/özgürlük ilişkisinin Tocqueville'in ana temalarından biri olduğunu kabul etmekle birlikte, tüm yapıtının bu kavram çiftine indirgenemeyeceğini ifade eder. Onun yapıtında eşitliğin zaman zaman demokrasiyle eş anlamlı olduğu, çoğu zaman özgürlükle karıştırıldığı, özgürlüğün ise çoğunlukla tarihsel bağlamının ötesinde felsefi bir anlamda kullanıldığını düşünen Lefort'a göre Tocqueville toplumsal dokuyu bütün karmaşıklığıyla algılamaya çalışan titiz bir araştırmacıdır²¹⁷. Söz konusu titizlik, belli tezleri savunma konusunda ihtiyatlı olmayı, çözümlemelerde çoğu zaman açık uçlu olmayı getirmektedir. Lefort için Tocqueville'in yazdıklarında hissedilen çelişkiler esasında toplumsal yapıların karmaşıklığının metne yansımaları gibidir. Bu karmaşıklık Tocqueville'in teorik açıdan zayıf bir düşünür olduğu düşünmemize yol açmamalıdır.

²¹⁵ Lamberti, 1983, s. 306.

²¹⁶ İlk kez *Libre* dergisinin 1978'teki 3. sayısında yayınlanan bu makale daha sonra 1986'da tekrar yayınlandı. Bkz. Claude Lefort, *Essais sur le Politique. XIXe-XXe siècles*, Seuil, Paris, 1986, ss. 237-271.

²¹⁷ Lefort, 1986, s. 252.

Lefort'a göre Tocqueville Amerika'da gözlemlediği demokrasi-
nin doğasını keşfetmek için entellektüel bir maceraya atılmıştır. Gir-
diği bu süreçte karşılaştığı somut durumları mümkün olduğu kadar
ayrıntılı bir şekilde betimlemiş, toplumsal dokuda rasladığı karşıtlık
ve çelişkileri basite indirgemekten kaçınmıştır. Toplumsal dokudan
aldığı kesitleri, yine aynı dokudan türettiği eşitlik/hiyerarşi, özgür-
lük/kölelik gibi kavramsal karşıtlıklarla yorumlamıştır. Somut du-
rumları aktörlerin onlara yükledikleri anlamları ve yanılsamaları da
içerecek şekilde irdelemeye çalışması dolayısıyla, Lefort Tocquevil-
le'in fenomenolojik bir bakış açısına sahip olduğunu belirtir²¹⁸. Le-
fort'un bu yorumu, Tocqueville'i Husserl sonrası felsefe ve siyasal
fenomenoloji dediğimiz alanlara yakın göstermektedir ki bu, onun
yirminci yüzyıla uzanan bir öngörü ve sezgi sahibi olduğunu kabul
etmemizi gerektirecektir.

Lefort, Tocqueville'in özgünlüğünü kavrayabilmek için onun di-
ğer liberal düşünürlerden farkını ortaya koymaya çalışır. Bu amaç-
la, *Eski Rejim*'in daha önce üstünde pek durulmamış olan fizyokrat-
larla ilgili bölümlerini yeniden gözden geçirir. Burada Tocqueville,
devrimin hazırlandığı dönemde edebiyatçıların işlevi üzerinde dur-
muş, siyasal özgürlüğün bulunmadığı bir ortamda soyut felsefi ko-
nuşmaların toplum içinde önem kazandığını ifade etmişti:

*“Böylelikle her kamusal tutku felsefe kılığına girdi; siyasal ya-
şam birdenbire edebiyatın içine itilmiş oldu ve özgür ülkelerde
genellikle siyasi parti liderlerinin işgal ettikleri yeri, kamuoyu-
nun yönetimini ele almak suretiyle bir dönem için yazarlar elle-
rinde tutar oldular”*²¹⁹

Tocqueville'e göre kendilerini fizyokratlar ya da ekonomistler ola-
rak adlandıran kamu yönetimi konularında uzmanlaşmış bu grup dev-
rim ortamının oluşmasında dolaylı olarak etkili olmuştu. Fizyokratlar,

²¹⁸ Claude Lefort, “Tocqueville: démocratie et art d'écrire”, *Ecrire à l'Epreuve du Politique*, Calman-Lévy, Paris, 1992, s. 72.

²¹⁹ Tocqueville, 1995, s. 191.

genel ve soyut düşüncelerin pek dışına çıkmayan filozoflardan farklı olarak kuramlardan ayrılmaksızın kimi zaman yapılması gerektiğine inandıkları şeyi göstermişlerdir. Tocqueville, devrimin kaderini etkileyen eşitlik tutkusunun fizyokratların yazılarında daha o dönemde özgürlüğün önüne geçtiğini saptamıştır. Onlara göre geçmiş sınırsız bir nefretin ifadesiydi, Fransız ulusu yüzyıllardan beri yanlış ilkelerle yönetilmişti. Şöyle yazar Tocqueville:

“Devrimde esas olan her şey onların yazılarında bulunmaktadır. Dahası, onca yakından tanıdığımız devrimci ve demokratik mizaçla, kitaplarında bile karşılaşmaktadır; yalnızca bazı ayrıcalıklara karşı nefret duymazlar, farklılık bile onlar için iğrençtir: eşitliğe onu köleliğin içinde bile arayacak kadar hayrandırlar. Ereklere ulaşmada onları rahatsız eden her şey yalnızca kırılasıdır. Sözleşmelere pek az saygı beslemektedirler; kişisel haklara hiç saygı duymazlar; ya da daha doğrusu onların gözünde esasen artık kişisel haklar yoktur, ama yalnızca bir kamu yararı vardır”²²⁰.

Tocqueville, aristokratik ayrıcalıklara karşı olan fizyokratların tasarılarını gerçekleştirmek için monarşiye yakın durduklarını, düzen ve otoriteye tutkuyla bağlı olduklarından merkeziyetçi bir eğilim içinde olduklarını da ifade etmiştir. İşte bu noktada Lefort, eğer bir Fransız devrimi liberalizminden söz edeceksek bunun siyasal liberalizmi içermediğini, yalnızca iktisadi düzeye sınırlı kaldığını ve despotizmle ittifak yapabilen böylesi bir liberalizmin Tocqueville’i tatmin etmediğini ifade etmiştir. Lefort’a göre Tocqueville’in formüle ettiği siyasal liberalizm, özgür ve özerk kurumlar ile bireyin dokunulmaz haklarına saygıyı içerir²²¹.

Lefort, Tocqueville’in siyasal liberalizmini çağdaşları olan Benjamin Constant ve Madame de Staël’in siyasal liberalizmleriyle karşılaştırdığında, Tocqueville’in modern devletin gelişme dinamiklerini ve gelecekteki muhtemel despotizm biçimlerini farklı bir şekilde

²²⁰ Tocqueville, 1995, s. 208.

²²¹ Lefort, 1986, s.216.

algıladığını ifade eder. Tocqueville'e göre kendilerini özgürlük ve insan hakları savunucusu olarak gördükleri halde, anarşi ve düzensizlikten korktukları için bireysel ve siyasal özgürlüklerin gelişmesinden çekinip iktidarın güçlendirilmesini savunan “*aydınlanmış seçkinler*” despotizmin yükselmesi tehlikesini göremiyorlardı²²². Benjamin Constant, modern despotizmi halk egemenliği ilkesinin hatalı uygulanması sonucunda oluşan teknik bir arıza ve “*modernlerin özgürlüğü*” döneminde “*eskilerin özgürlüğü*”ne geri dönüş özleminden kaynaklanan bir hata olarak görüyordu. Oysa Lefort'a göre Tocqueville'in ifade ettiği devrimin yarattığı despotizm tehlikesi modernizmin doğasına içkin bir tehlike olduğundan sanılandan daha büyüktü. İnsanların güçlü iktidara ihtiyaç hissederek oluşturdukları yönetsel despotizm halk egemenliği ilkesiyle uzlaştırılarak uygulandığında iktidarın elinde inanılmaz derecede büyük bir güç yoğunlaşması oluyordu²²³. Tocqueville'e göre demokratik toplumları bekleyen en büyük tehlike, diğer liberallerin zannettikleri gibi anarşi ya da devrim tehlikesi değil, “*tatmin olmuş muhafazakârlık*”tı. Bu tür muhafazakârlık, maddi refah ve yaygınlaşan bireycilik koşullarında bireylerin siyasal özgürlüklerini rejimin istikrarını ve düzeni temsil eden ulusal iktidara devrederek siyaset sahnesinden çekildikleri genel bir kayıtsızlık ya da “*felç*” durumunu ifade etmektedir²²⁴. Anlaşılacağı üzere, Constant'ın aksine olarak Tocqueville, seçkinlerin yaptığı kurumsal düzenlemeler ne kadar mükemmel olursa olsun demokratik toplumsal durumu hayata geçirmekte yetersiz kalabileceğini düşünmektedir.

Bu çözümlemelerden sonra, Lefort Tocqueville'in demokrasi anlayışını daha da belirginleştirmek adına bazı önermelerde bulunur. Bunlardan ilki Tocqueville'in algıladığı demokrasinin sadece serbest piyasa modeline indirgenemeyeceğidir. Herkesin sadece kendi çıkarını düşündüğü model Tocqueville için kabul edilemez. Bununla bağlantılı olan diğer bir önerme, Tocqueville'in kafasındaki

²²² Lefort, 1986, s. 218.

²²³ Lefort, 1986, s. 218-219.

²²⁴ D. A. II, s. 386-387.

demokratik toplum tasarımında insanların kendilerinden bağımsız bir sürece tabi olamayacaklarıdır. Demokratik toplumda insanlar, hem *birey*, hem de *yurttaş* olarak öteki ile eşit konumda ilişki halinde bulunurlar. Hem siyasal hem de toplumsal düzeyde öteki ile ilişki demokrasinin belirleyici niteliklerindendir. Lefort buradan Tocqueville'in özgürlük anlayışıyla ilgili önemli ipuçları da çıkarmaktadır:

“Onun doğru özgürlükle ilgili düşüncesi benzerlerini karşılıklı olarak tanımakla ilgilidir; yalnızca aynı topluma ait olmakla sınırlı bir benzerlik değildir bu, aynı insanlık değerlerini paylaşmakla da ilgilidir.”²²⁵

Dolayısıyla insanın toplum içinde ve genel olarak insanlık içinde diğer benzerleriyle ilişkide olması, onların birey ve yurttaş olarak kendisinin sahip olduğu hak ve özgürlüklere aynen sahip olduğunu kabul etmesini gerektirir. Bunun doğal sonucu olarak, toplumda iktidarın egemenliği, belli bir görüşün egemenliği, bilimin egemenliği gibi yaygın kabul gören düşünceler esasında o düşünceleri savunan bireylerin egemenliğinden başka bir anlama gelmez. Bu nedenle Tocqueville'de bireyin bağımsızlığı ve özgürlüğü onun ayrıksılığını ya da tekilliğini (fr. *singularité*) ifade etme yetisi olarak ortaya çıkmaktadır²²⁶.

Tocqueville'in demokrasiyi bir siyasal sistem olmanın ötesinde bir toplum biçimi olarak algıladığını daha önce belirtmiştik. Lefort da, Tocqueville'in demokratik toplum ya da demokratik toplumsal durum olarak adlandırdığı yaşam tarzı içinde daha öncekilerden farklı yeni bir özgürlük kavramsallaştırması olduğunu ifade eder²²⁷. Lefort'a göre Tocqueville'in tanımlamaya çalıştığı demokratik özgürlük içinde bireysel özgürlük ve siyasal özgürlük diye bir nitel ayrım yapılamaz. Çünkü böyle bir ayrım yapıldığında iki tür özgürlüğün birbirini tamamladığı, birinin diğerinin koşulu olduğu gibi bir sonuç çıkabilir. Oysa Lefort'un fenomenolojik Tocqueville okuması,

²²⁵ Lefort, 1986, s. 231.

²²⁶ Lefort, 1986, s. 231.

özgürlüğü demokrasinin “kurucu” ve “varoluşsal” kavramlarından biri olarak görür. Bu nedenle, demokratik toplumda insanların özgürlük algılamaları farklı olduğu gibi bu toplumun içinde insanların birey, yurttaş ve insanlık algılamaları da farklı olacaktır. Lefort bu noktada Tocqueville sosyolojisiyle Maurice Merleau-Ponty fenomenolojisi arasında paralellikler kurar. Demokrasiyi bir toplum biçimi olarak düşünmemizi gerektiren durum insanların içindeki yaşadıkları toplumu belli bir şekilde algılamalarıyla ilgilidir²²⁸. Daha açık bir ifadeyle, yöneten/yönetilen, siyaset/toplum ve siyasal/toplumsal gibi ayrımlar her zaman belli bir düzeyde soyutlama içerirler. Çözümleme amacıyla ayrıştırılan ya da karşıya karşıya konulan bu kategoriler yaşam pratiği içinde bu şekilde birbirinden ayırlamayabilir. Söz gelimi, tahakküm kuran iktidar/haklarını savunan bireyler ikilemi demokratik toplumda mutlaklaştırılmaz. Çünkü Tocqueville’e göre hem iktidar tarafında hem de yönetilenler tarafında yer alan bireylerin paylaştıkları ortak bazı değerler ve anlamlar vardır²²⁹. Bu değerler arasında Tocqueville demokratik topluma özgü olan “toplumsal iktidar” kavramından bahseder. Toplumsal iktidar, demokrasilerde yönetenler kadar yönetilenlerin de paylaştıkları bir ruh halini, bir hayal gücünü yansıtır. Herkesin paylaşır gibi olduğu bir ön kabul vardır: devlet yurttaşların arzusuna uyar, yurttaşlar da devletin seçimlerini kendi seçimleri olarak benimserler²³⁰. Bu şekilde devlet ile yurttaş arasında bir duygusal birlik oluşur.

Lefort, Tocqueville’in “toplumsal iktidar” kavramının çağdaş demokrasilerin despotizme ve totalitarizme dönüşme potansiyellerini ifade etmesi bakımından çok önemli olduğunu düşünür. XX. yüzyılın totalitarizm örneklerini çözümlediği kitabında Lefort, totaliter devletin demokrasinin tereddüt ve belirsizliklerinden doğduğunu belirtirken Tocqueville’in bu gelişmeyi yüz yıl öncesinden haber

²²⁷ Lefort, 1986, s. 233.

²²⁸ Lefort, 1992, s. 71.

²²⁹ D. A. II, s. 357-358.

²³⁰ D. A. II, s. 362.

verdiğini hatırlatır²³¹. Katılımın yetersiz kaldığı demokratik toplumlarda siyaset Eski Rejim’de olduğu biçimde çerçevesi ve sınırları belli bir bütünlük oluşturmaz. İktidar “boşluk” içinde devinir, yasalar bazen uygulanır bazen uygulanmaz, kolaylıkla sorgulanıp değiştirilebilir. Böylesi durumlarda halk egemenliği ilkesinin uygulanıyor olması, seçimlerin yapılması demokrasinin eksiksiz işlediğini söylemek için yeterli olmaz. Çünkü halk içinde demokratik bilinç ciddi oranda zayıflamış durumdadır. Toplumsal iktidar teorik olarak toplumun elinde olmasına karşın pratikte devlet -ya da devlete egemen olan bir grup- tarafından kullanılmaktadır. İyiye kötüye, doğruya yanlışla neyin normal olup neyin olmadığına toplum adına devlet karar verir. Türdeş hukuk sistemi içinde toplumsal bağlarından kopuk olan bireyler kum taneleri gibi dağınık ve yalnızdırlar. Aristokratik toplumdaki kimlik ve bağımlılıklarından kopmuş bu bireyler, Tocqueville’in çok güzel betimlediği şekilde, devlet, toplum, kamuoyu ve halk gibi bütünsel kavramlarla ifade edilen büyük bir gücün karşısında tek başlarına kalırlar. Böylece, devlet güçlü bir itirazla karşılaşmadan yuttaşlarını bir bakıma vesayet altına almış olur²³².

Totalitarizm, demokrasinin sorunlarına çözüm gibi görünür, çoğu zaman bu iddiayı taşıyarak iktidara gelir. İktidarla halk, ya da devletle toplum arasındaki kopukluğu giderecek gibi gözükür, ama içinden çıktığı demokrasiyi ters yüz ederek söz konusu kopukluğu yeniden üretir. Devletle toplum özdeşlenir, birey ortadan kalkar. Tocqueville’in demokrasi çözümlemeleri bu bakımdan Lefort için önemlidir. Demokrasi kendini yok edecek bir akımı kendi içinden üretmektedir. Dolayısıyla Rusya ve Çin’de görülen totalitarizmi “doğu despotizmi” geleneğiyle açıklamak yerine Almanya örneğinde olduğu gibi demokrasinin içinden geliştiğini görmek gerekir²³³. Öte yandan, Lefort, Tocqueville’in demokrasilerin totaliterleşmeye

²³¹ Claude Lefort, *L’Invention Démocratique, les limites de la domination totalitaire*, Fayard, Paris, 1981, s. 41-42.

²³² Lefort, 1981, s. 173-174.

²³³ Claude Lefort, *Elements d’une Critique de la Bureaucratie*, Gallimard, Paris, 1979, s. 24.

eğilimli oldukları tespitini genelleştirerek, tüm demokrasilerin bu yönde evrileceği şeklinde bir düşünceye kapılmaz. Burada söz konusu olan olası bir tehlikenin ifade edilmesidir. Sivil toplumun kendini devletten ayrı bir kimlik olarak ifade ettiği, güçlenerek çeşitlendiği ve demokrasiyi sahiplenerek güvence altında tuttuğu durumlar da olasıdır²³⁴ Lefort'a göre, Tocqueville'in yapıtları totaliter sistemlerin kökenlerinin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur, bugün yapılması gereken ise çağdaş totalitarizmleri irdeleyerek yola çıkmak, Tocqueville'in ortaya koyduğu sorunsalları derinleştirmek olmalıdır²³⁵.

PIERRE MANENT

Tocqueville üstüne yoğun olarak çalışmış bir başka Fransız yazarı da Pierre Manent'tir. Manent ilk olarak 1982 yılında yayınlanan çalışmasında Tocqueville'in demokrasinin doğasını algılama çabasını, siyaset sosyolojisi ve siyaset felsefesi açısından irdelemiştir. Manent'e göre, Tocqueville'in temel çabası, demokrasinin esasının ne olduğunu, doğasının nasıl olduğunu tanımlamaktı, bu anlaşıldığında ondan ne umabileceğimizi ve hangi özelliğinden çekinmemiz gerekeceğini bilebilirdik.²³⁶ Bu çaba içinde Tocqueville'in özgünlüğü demokrasiyi, Avrupa/Amerika ekseninde karşılaştırmalı bir perspektifle ele alması olmuştur. Demokrasi Fransa'da sürekli gündemde olan bir düşünce ve bir ideal olurken Amerika'da "*toplumsal ve siyasal yaşamın temel niteliklerini belirleyen bir toplumsal durum*" olarak görünüyordu. Fransızlar eşitlik için mücadele ederlerken, Amerika eşitliği yaşamaktaydı. Bu niteliğiyle Amerikan demokrasisi, Fransa'nın da içinde bulunduğu Avrupa'daki demokrasi mücadelesinin yeni kıt'ada ulaştığı somut sonucu ve başarıyı temsil ediyordu. "*Koşulların eşitliği*" Amerika'da siyasal rejimin üstünde temellendiği toplumsal durumu betimlemek için Tocqueville'in

²³⁴ Lefort, 1979, s. 25-26.

²³⁵ Lefort, 1986, s. 40.

²³⁶ Manent, 1982, s. 9.

kullandığı tamlamaydı. Eşitlik bilindiği gibi iki farklı türde siyasal rejim altında yaşanabilirdi. Bunlar “*tek kişinin mutlak egemenliği*” ya da “*herkesin egemenliği*” olabilirdi. Tocqueville için Amerikan demokrasisini tanımlamak, “*koşulların eşitliği*” ilkesi üzerinde yükselen “*halk egemenliği*”nin hayata geçtiği bir rejimi tanımlamak anlamına geliyordu.²³⁷

Manent, Tocqueville’in Amerikan demokrasisine bakışında, demokrasinin tanımı açısından niçin salt siyasal bir tanım yapmayıp aynı zamanda toplumsal bir tanım yaptığı üstünde durur. Manent’e göre, Tocqueville Fransız devrimi’nin ilke ve ideal olarak kabul ettiği halk egemenliği ilkesinin, Amerika’da da aynı şekilde kabul edildiğini ifade eder. Ancak toplumsal düzeyde Amerikalılar aristokrasinin zaten bulunmadığı bir yapıdan hareket ettikleri için işe daha avantajlı bir konumdan başlamışlardır. Öte yandan halk egemenliğinin hayata geçmesinin örneği olarak devrimlerin, kısıtlanan özgürlüklerin, güçlendirilen merkezîyetçiliğin görüldüğü Fransız modelinin aksine Amerikan örneğinde daha fazla yerinden yönetim, daha fazla özgürlük, daha düzenli ve sık yapılan seçimler görülmektedir. Bu nitelikleriyle Amerika siyasal anlamıyla kabul ettiği “*halk egemenliği*”ni, toplumsal düzeyde koşulları giderek artan şekilde eşitleyerek toplumsal açıdan desteklemişti²³⁸.

Manent, ilk *Demokrasi*’nin ilk kesiminin dördüncü ve altıncı bölümlerinden yola çıkarak Tocqueville’de üç farklı rejim kavramsallaştırması olduğunu yazar. İlk grupta, iktidarın tümüyle toplumun dışında olduğu rejimler yer alır. Bunlara tipik örnek olarak mutlak despotizmler gösterilebilir. İkinci grupta iktidarın toplumun hem içinde hem dışında yer aldığı aristokratik rejimler yer alır. Üçüncü grup ise, Tocqueville’in özgün tanımlamasıyla, iktidarın toplum tarafından kendi üzerinde uygulandığı rejimler olan demokrasiyi, örnek olarak da Birleşik Devletler demokrasisini kapsamaktadır. Bu tür içinde, demokratik toplumun üyelerini birbirine bağlayan bağ iktidara ilişkin

²³⁷ Manent, 1982, s. 15-16.

²³⁸ Manent, 1982, s. 18.

bir bağ olduğundan doğrudan doğruya siyasal bir bağ oluyor. Bu durumda iktidar, toplumun dışında bir yerde görünmüyor. Görünmesine karşın var ve gücünü hissettiriyor, kamuoyu belirleyici bir egemen güç oluyor²³⁹. Kamuoyunun egemen güç oluşu Tocqueville'e göre esasen cumhuriyetçi bir ilkedir ve siyasal anlamda halk egemenliği ilkesiyle toplumsal anlamda eşitlik ilkesini birbirine bağlamaktadır.

Manent, Tocqueville'in demokrasi çözümlemelerini Aristoteles, Montesquieu ve Rousseau'nun çözümlemeleriyle karşılaştırırken, bütün rejimlerde yöneten/yönetilen ayrımının olduğunu ancak sadece demokrasilerde yönetilenlerin yönetenlerin iradesine tabi olurken kendi iradelerine tabi oldukları duygusunu taşıdıklarını ifade eder²⁴⁰. Özgürlüğün algılanışı ve yaşanışı açısından da demokrasi diğer rejimlere göre önemli bir fark yaratır. Aristokrasilerde özgürlük sadece belli bir sınıfın sahip olduğu ayrıcalıklar anlamında algılanır ve yaşanırken, demokrasilerde özgürlük eşitlik içinde her bireyin sahip olduğu hakların kullanımını içerir. Tocqueville bu noktada demokraside eşitliğin ve özgürlüğün birbirine karıştığını, birbirini içerdiğini belirtir. Demokrasilerde eşitlik, her bireyin yönetime eşit olarak katılma hakkına sahip olması, hiç birinin diğerleri üstünde aşırı güç kullanamaması, tiranlık ya da despotizm kuramaması anlamına gelir. Herkes bütünüyle özgürdür, çünkü herkes eşittir ya da herkes bütünüyle eşit olduğundan herkes özgürdür. Tocqueville'e göre demokrasinin yöneldiği ideal budur²⁴¹.

Manent, demokrasinin yöneldiği idealin aynı zamanda demokrasinin çelişkili doğasını açıkladığını düşünmektedir. Eşitlik özgürlükle karışıkça bireyler toplumsal yapıdan soyutlanır, tek başlarına kalır ve büyük oranda sadece kendilerini düşünmeye başlarlar. Sadece kendini düşünen bireyler ötekilerin kaderiyle ilgilenmez, onların başına gelenlere duysız kalmaya başlar. Böylece demokratik

²³⁹ Manent, 1982, s.20.

²⁴⁰ Manent, 1982, s. 41.

²⁴¹ D. A. II, s.119'dan aktaran Manent, 1982, s. 41-42.

eşitlik koşulları altında bir duyarsızlık ve kayıtsızlık dönemi başlar; demokratik eşitlik bireyleri kum taneleri gibi tek tek yalnız bırakırken onları birbirine bağlayan bağları yok eder. Bu aynı zamanda toplumun yok olması anlamına gelir ki bu noktada despotizm tehlikesi ortaya çıkar. Demokratik yüzyıllarda ortaya çıkan despotizm, bireyin yalnızlığı dolayısıyla aristokratik dönemdeki baskı rejimlerinden daha ürkütücü sonuçlara ulaşabilir. Tocqueville'in bir başka özgünlüğü de, despotizmin aşılması ve demokrasinin yeniden tesis edilmesi konusunda özgürlüğün geliştirilmesinden başka bir çözüm yolu önermemiş oluşudur. Bir başka deyişle demokrasinin yarattığı sorunlar yine demokrasi içinde çözülebilir.²⁴²

Manent, Tocqueville'de demokratik özgürlüğün gerçekleşmesinin iki koşula bağlı olduğunu saptar. Bunlardan ilki her bireyin kendisini ilgilendiren konularda tam bağımsızlık ve tam egemenliğe sahip olması, ikincisi ise toplumsal bütünü ilgilendiren genel konularda çoğunluk iradesine tabi olmayı kabul etmesidir. Bu iki koşul bireyleri özel hayatlarında alabildiğine özgür bırakırken, siyasal yaşamda çoğunluğa muazzam bir iktidar vermektedir. Despotizm olasılığı esasen bu ikinci koşuldan kaynaklanmaktadır ve bu durum Fransız örneğine uymaktadır. İlk koşul, bireylerin dernekler, yerel yönetimler, siyasal partiler gibi oluşumlar aracılığıyla hem tek tek kendilerini, hem de çevreleri ve tüm toplumu ilgilendiren konularda ses vermesi, toplumun yeniden üretimine ve siyasal karar mekanizmalarına katılması şeklinde de anlaşılabilir. Esasında Tocqueville'in "*demokratik toplumsal durum*" dediği durumdan beslenen bu koşul, aynı zamanda çoğunluğun muazzamlaşan gücünü dengeleyebilecek tek unsur olmaktadır. Bu koşul, çoğunluğun iktidarını birey ve grup özgürlüklerini koruma yönünde sınırlama olanağı yaratmaktadır. Amerika'da bu iki koşulun birlikte var olması, demokrasinin sadece bir siyasal

²⁴² Tocqueville, "*eşitliğin yarattığı kötülükleri ortadan kaldırmak için tek bir reçete vardır: siyasal özgürlük*" derken demokrasi kültürü almış bireylerin özgür iradeleriyle bir araya gelerek siyasal eylemler yapabileceklerini, bu eylemlerin de toplumun doku-sunu sürekli yeniden üretmeye yarayacağını ifade etmektedir. Bkz. D. A. II, s. 135-135.

rejim olmadığını-böyle olsa idi kolayca yıkılabilirdi- aynı zamanda bir toplumsal durum olarak egemen olduğunu göstermektedir²⁴³.

Manent'in vurguladığı bir başka konu, Tocqueville'in geliştirdiği "*toplumsal iktidar*" kavramıdır. Demokrasilerde yöneten/yönetilen ayrımı aristokratik rejimlerdeki gibi kategorik ve kurumsallaşmış bir ayrıma tekabül etmiyordu. Demokrasi eski toplumsal bağları bir yandan yıkıyor diğer yandan başka bir tarzda yeniden kuruyordu. Eski bağların kırılması sonucu unsurlarına ayrılan toplum, birlikte yaşayabilmek için kendi içinden bir iktidar çıkartmak durumunda kalıyor, söz konusu iktidar hem toplumun içinden çıkıyor, hem de bir şekilde toplumun dışında yer alıyordu. Tocqueville bu iktidara "*toplumsal iktidar*" adını vermişti. Toplumsal iktidar toplumun kendi üzerinde icra ettiği iktidar olup, halk egemenliği, kamuoyu, merkezi iktidar, sivil toplum örgütleri, yerel yönetimler, dernekler gibi yapı ve kavramlar bu yeni iktidar biçiminin araçları olmaktaydı²⁴⁴.

Tocqueville "*toplumsal iktidar*"ı Amerikan demokrasisine özgü bir kavram olarak ortaya atmıştı. Amerika'da demokratik toplumsal iktidar çoğunluğun gücünü yekpare bir bütün olarak ifade ettiği ölçüde bireysel özgürlüğün sesini kısmak olanağına sahip oluyordu. Bu noktada Manent, Amerika'nın nasıl hâlâ özgürlüğün koruma altında olduğu bir coğrafya olarak gösterilebildiği sorusunu ortaya atar. Hukuksal ve siyasal olarak Amerikan demokrasisinde özgürlüğün önünde ciddi bir sınırlama bulunmamaktadır. Despotik rejimlerde bu sınırlamalar, fiziksel ve maddi olarak kolaylıkla hissedilen sınırlamalardı. Ancak, demokratik rejimde toplumsal iktidarın yarattığı sınır psikolojik bir koşullanma ile oluşmaktadır. Tocqueville bu sınırlamaları, ilk *Demokrasi*'nin ikinci kısmının yedinci bölümünde²⁴⁵ ve ikinci *Demokrasi*'nin ilk iki bölümünde²⁴⁶ ayrıntılandırarak anlatır.

²⁴³ Manent, 1982, s. 45

²⁴⁴ Manent, 1982, s. 60.

²⁴⁵ "*Amerika'da Çoğunluğun Düşünce Üzerinde Uyguladığı İktidar*" başlıklı bölüm, D. A. I, s. 352-355.

²⁴⁶ "*Amerikalıların Felsefi Yöntemi*" ve "*Demokratik Halklarda İnançların Temel Kaynağı*" başlıklı bölümler, D. A. II, s. 9-15 ve 15-21.

Söz konusu psikolojik koşullanma, demokratik toplumda entellektüel bir otorite olmadığından teorik olarak özgür olan bireyin pratikte yalnız ve edilgen bir konuma düşmesini ve çoğunluk iradesi karşında kendini itaat etmek zorunda hissetmesini ifade etmektedir²⁴⁷. Böylece, birey toplumda sayısal çoğunluğu elinde bulunduran kesime karşı çıkma gücünü yitirmektedir. Bu durum, Tocqueville'in "*çoğunluk tiranlığı*" olarak adlandırdığı ve tarihin gördüğü en büyük despotizmlerden biri olarak tanımladığı tehlikeye işaret etmektedir.

Manent'in "*toplumsal iktidar*" kavramıyla ilgili olarak ortaya attığı sorular daha sonra bir başka ünlü Fransız sosyoloğu olan Raymond Boudon tarafından kısmen yanıtlanmaya çalışılmıştır²⁴⁸. Boudon'a göre, Tocqueville'in göstermek istediği, demokrasilerde iktidarın kamuoyu aracılığıyla toplumun tüm birimlerine nüfuz etmek eğiliminde olduğuydu. Boudon, Tocqueville'in bu eğilimi görmek ve ifade etmekle birlikte hiçbir yerde bunu bir kural ya da kader haline dönüştürmediğini yazar. Tocqueville, tarihin değişmez yasaları olduğunu düşünmemektedir, sadece belli eğilimleri tanımlayarak bu eğilimlere karşı uyanık olmamız ve kendimizi korumamız gerekliliğine dikkat çeker.²⁴⁹ Boudon'a göre Tocqueville'in "*toplumsal iktidar*" kuramının bütün toplumlar ve bütün zamanlar için doğruluğunu ya da yanlışlığını tartışmaktan ziyade bu kuramın demokrasilerin genel bir eğilimini ortaya koyduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

Manent, toplumsal iktidarın kamuoyu aracılığıyla bireyleri fark ettirmeden baskı altında tuttuğunu saptayan Tocqueville'in çağdaş demokrasilerin önemli bir eğilimini açığa çıkardığını düşünmektedir. Esasında eserlerini bir buçuk yüzyıl kadar önce kaleme almış olan bir yazarın bugün karşı karşıya bulunduğumuz süreçlerle ilgili olarak bu kadar önemli öngörülerde bulunmuş olması birçok bakımdan şaşırtıcıdır. Manent, kitabına "*demokrasinin doğası*" adını verirken

²⁴⁷ Manent, 1982, s. 65-66.

²⁴⁸ Raymond Boudon, "Le Pouvoir Social, Variations sur un Thème de Tocqueville", *Commentaire*, été 1993, vol. 16, no. 62, ss. 311-322.

²⁴⁹ Boudon, 1993, s. 312.

Tocqueville'in demokrasiyi anlama çabasının bugünkü çağdaş demokrasiyi anlama çabalarına ışık tutacak nitelikte olduğunu ifade etmektedir. Harvey C. Mansfield, Manent'in kitabının İngilizce baskısına yazdığı önsözde Manent'in Tocqueville'i izleyerek demokrasi- nin çelişkili doğasını araştırdığını ve bunu Anglo-amerikan liberal düşünürlerin yaptığından daha derinlikli ve daha nesnel bir şekilde başardığını ifade etmektedir²⁵⁰. Gerçekten de, çağdaş Fransız liberalizminin önde gelen siyasal düşünürlerinden olan Manent, Tocqueville'i reel liberal demokrasiyi olumlamak anlamında kullanmakta, tam tersine rejimin sorunlarını ve geleceğini felsefi düzlemde irdelemektedir. Daha açık bir ifadeyle, reel sosyalizmin çöktüğü, neo-liberalizmin güçlenerek popülerleştiği bir konjonktürde birçok yazar liberal demokrasinin insan doğasına en uygun rejim olduğunu savunabilirdi. Liberal demokrasinin Avrupa siyasetinin yüzyıllar süren evriminin doğal sonucu olduğunu, tüm insanlığın doğal şekilde demokratik değerlere doğru evrildiğini ifade etmek mümkündü. Oysa Manent, böylesi bir siyasal tavır alışın çok ötesine geçmiş, demokratik rejim ve demokratik toplumun insan doğasını nasıl dönüştürdüğünü ve dönüşen insanın demokratik siyasetle nasıl bir ilişki kurduğunu irdelemiştir. Bu bağlamda Manent'in çalışmasının liberalizmin kurucularının felsefi ve teorik çalışmalarını anımsatan bir çerçeveye oturduğunu söyleyebiliriz.

Tocqueville, henüz 1835'te Amerika'da gerçek bir tartışma özgürlüğünün yaşandığını ama tartışmaya girecek bireylerin -demokrasi- nin kendi yarattığı engeller dolayısıyla- entellektüel özgürlüğe sahip olmadıklarını saptamıştı²⁵¹. Manent bu entellektüel özgürlük sorununun bugünün de sorunu olduğunu ve konformizmin buradan doğduğunu ifade etmektedir.²⁵² Tocqueville, koşulların eşitlenmesi sürecinin geleneklerin yumuşaması ve silikleşmesiyle paralel gittiğini,

²⁵⁰ Manent, *Tocqueville and the Nature of Democracy*, trans. by John Vaggoner, Rowman and Littlefield, Lanham, MD, 1996, s. vii.

²⁵¹ D. A. I, s. 353.

²⁵² Manent, 1982, s. 67.

hukuksal ve siyasal yapısıyla demokrasinin özgürlüklerin kullanılmasını özendirdiğini ancak kültürel yapısıyla bu özgürlüğü kullanacak insanların büyük çoğunluğunu birbirine benzettiğini yazmıştır.²⁵³ Demokratik toplumun insanı, çevresinde kendisine benzer ve kendisine eşit insanlar gördükçe, onların etkisi altına girmekten kaçınmakta, kendine ait görüş ve düşüncelere sahip olmak istemektedir. Kendi çıkarını ön plana alan demokratik birey, kendine ait görüşler geliştirmek için toplumsal iktidarın genel çerçevesini çizdiği ortamın kendine sunduğu seçenekler arasından tercih yapmakta, böylece diğerleri gibi olmadığını düşünmektedir. Oysa, bu düşünce büyük oranda bir yanılsamayı içerir. Manent, Tocqueville'den hareketle demokrasilerin bireyci insanının öncelikle kendini düşündüğünü, böyle bireylerden oluşan toplumda da kamusal erdemlerin zayıfladığını belirtir²⁵⁴. Bu durum, toplumsal bağların zayıflaması, toplumun atomize bireylerin toplamı haline dönüşmesi olarak da ifade edilebilir. Atomlaşmış bireyler belirli dönemlerde yöneticilerini seçmek dışında fazla bir şey yapmamakta, farkında olmadan düşünme, hissetme ve eylem yapma yetilerini kaybetmektedirler. Böylece, Tocqueville'in tasvir ettiği demokratik insan demokrasi öncesi -aristokratik ve diğer- dönemlerin insanlık değerlerinin de gerisine düşmektedir.²⁵⁵

Manent, kitabının "*Demokrasi ve İnsan Doğası*" başlıklı yedinci bölümünde ilk olarak demokrasinin ne ölçüde insan doğasına uygun olduğu sorusunu sormaktadır. Yazar, eşitlik tutkusu demokratik toplumun temel niteliği olduğuna göre, "*doğrudan tanrıdan gelen zekâ eşitsizliği*"ni ne yapacağımızı sorar. Demokrasi, "*aydınlanmacıların aristokrasisini*" ve "*erdemlin egemenliğini*" eşitlik tutkusuyla yıkmıştı, ama ortaya koyduğu yeni düzen içinde insanlar kamuoyu baskısına boyun eğmeye başladılar ve entellektüel anlamda tembelliğe itildiler²⁵⁶. Bu noktada Manent, Tocqueville'in, "*demokrasinin*

²⁵³ D. A. II, s. 387-388.

²⁵⁴ Manent, 1982, s. 82.

²⁵⁵ D. A. II, s. 388

²⁵⁶ Manent, 1982, s. 97.

insanlara eşitlik ve özgürlük getirirken ve bunu doğal olarak yaparken bir yandan da eşitliği ve özgürlüğü tehlikeye attığı” düşüncesi- ni tekrarlamaktadır. Tocqueville, demokrasilerde ailenin aldığı yeni biçim üstüne yazarken, demokrasinin aile içindeki eşitlik duygusu- nu güçlendirdiği, babanın otoritesini zayıflatıp yumuşattığını, bu an- lamda aile içi yaşamı doğallaştırıp demokratikleştirdiğini söyler²⁵⁷. Bu bağlamda Manent’in Tocqueville’den alıntılıyıp vurguladığı ol- gu demokrasinin bu ikili niteliğidir: “*Demokrasi toplumsal bağları gevşetir, ama doğal bağları sıkılaştırır. Anne babaları çocuklara yaklaştırırken, yurttaşları birbirinden uzaklaştırır*”²⁵⁸. Demokrasinin doğal duyguları güçlendirirken toplumsal bağları zayıflatması savı, açıkça toplumun doğal olmadığı varsayımını içermedir. Burada Ma- nent, haklı olarak, Rousseau’nun insan doğası kavrayışıyla Tocqu- eville’in anlayışı arasında ciddi bir yakınlık olduğunu belirtir.²⁵⁹

Manent’in kitabının sekizinci bölümü demokrasiyle din ilişkileri- ne ayrılmıştır. Bir önceki bölümde demokrasinin insan doğası üzeri- ne etkilerini aile içi baba/çocuk ve kadın/erkek ilişkileri düzeyinde inceleyen Tocqueville’i yorumlayan Manent, bu bölümde bir top- lumsal kurum olarak dine bakacaktır. Rousseau’yu izleyen Tocqu- eville’in öncelikle dini insan doğasının dışında gördüğünü belirtme- miz gerekir. Ancak bu dışsallık, onun işlevselliğini tanımaya engel değildir.²⁶⁰ Daha önce de belirttiğimiz üzere demokrasi insanları bir- birlerinden soyutlayarak bireyselleştiriyordu, din ise Tocqueville’e göre bunun tam tersi bir işlev görür. Din demokrasinin dışında ol- makla birlikte onun sınırlarını belirleyendir. Demokrasi, dogma içer- mez, dogmalara karşıdır. Din ise dogmalar içerir. Demokrasi bu dün- yayla ilgili iken din öbür dünyayı hatırlatır. Tocqueville, kıt’a Avru- pası’ndaki sürecin aksine olarak Amerika’da dinin demokrasinin işini kolaylaştırıcı bir destek sağladığını düşünmektedir. Manent’in

²⁵⁷ D.A. II, s.239-243.

²⁵⁸ D.A. II, s. 245’ten aktaran Manent, 1982, s. 103.

²⁵⁹ Manent, 1982, s. 103.

²⁶⁰ Manent, 1982, s. 121.

Tocqueville'le paylaştığı din yorumu, Amerikan Katolikliğinin demokrasi içinde bencilleşerek yaşayan bireylere ahlâki değerleri hatırlattığı yönündedir. Bu bağlamda dinsel dogmalar, doğrudan özgürlük içermeseler de özgürlüğün kullanımını kolaylaştıran bir işlev görürler.²⁶¹

Manent, kitabının dokuzuncu bölümünde Tocqueville'de demokrasi ve demokratik devrim ilişkisini inceler. Yazara göre, Tocqueville devrim sonrası Fransız toplumunun özgür siyasal kurumları oluşturmada yaşadığı başarısızlıkları devrim öncesi süreçleri tarihsel ve sosyolojik açıdan çözümleyerek açıklamayı denemiştir. Değişen mülkiyet ilişkilerinin merkezileşme eğilimini güçlendirmesi, *tiers état*'nın zenginleşip gelişmesi, bir başka deyişle burjuva sınıfının yükselişi Tocqueville'e göre de devrimin arka planını oluşturmuştu. Ancak, Tocqueville bunun dışında, devrimi gerçekleştiren aktörlerin özgürlük anlayışlarındaki evrimi, eşitlik/özgürlük ilişkisi bağlamında irdelemekte ve buradan devrim sonrası ortamı da açıklayacak verilere ulaşmayı denemektedir.²⁶² Manent'e göre Tocqueville'in *Eski Regim*'de bizlere gösterdiği önemli bir şey vardır; on sekizinci yüzyılda Fransa'da, toplumun çeşitli katmanları giderek artan oranda kendi özgürlüklerini yaşamaya başlamışken, demokratik olmayan bir kökenden gelen monarşi, büyük oranda feodal özelliklerini yitirmiş bir toplumu bir arada tutarak yönetmekte zorlanmıştı.²⁶³ Oysa, Amerikan demokrasisi Eski Dünya'yla arasına koca bir okyanusu aldığı için feodalizme dönüş yolunu kapatmış, monarşiyle -İngiliz monarşisi- bağlarını da keserek rejimi yeni bir meşruiyet temeline oturtmayı başarmıştı. Bu bağlamda, aristokrasisiz ve kralsız bir düzen kurulmuştu. Fransa'da sınıflar arası mücadele tüm şiddetiyle sürer ve keskinleşirken, Amerikalılar, farklı çıkarları bir düzeyde uzlaştırmaya çalışan, "ılımlı" ve özgür bir rejim kurma yoluna girmişlerdi.²⁶⁴

²⁶¹ Manent, 1982, s. 125.

²⁶² Manent, 1982, s. 164-165.

²⁶³ Manent, 1982, s. 168-169.

²⁶⁴ Manent, 1982, s. 169.

Manent, Amerika örneğinde görülen modern demokrasinin sadece siyasal boyuta indirgenemeyeceğinin altını çizer. Tocqueville'e göre çağdaş demokrasinin doğası siyasal değildir, siyasal düzeni alt üst edecek oranda insani ve toplumsaldır. Kendisinden önce varolmuş olan tüm siyasal/toplumsal düzenleri ve bu düzenlerin bağımlılık ilişkilerini yerle bir edecek denli kapsamlı bir güçtür. O, Tocqueville'in ifadesiyle bir "*toplumsal durum*"dur. Bu "*durum*" içinde siyasal özgürlük, insanın bağımsızlığı ilkesinin özel bir uygulamasından ibarettir. Tocqueville'in "*bireyin bağımsızlığı*" ya da "*demokratik özgürlük*" dediği şey, insanlar zorunlu olarak toplum içinde yaşamak zorunda olduklarından "*siyasal özgürlüğe*" dönüşür. Başka bir deyişle, siyasal özgürlük bireysel bağımsızlığın toplum içindeki uzantısıdır.²⁶⁵ Demokratik bireyler yurttaş olarak özgür olmak durumundadırlar, ama herkes yurttaş olmak konusunda istekli değildir, çünkü yurttaş olarak medeni hayata katılmak insanın kendi kişisel çıkarlarını -ve bağımsızlığını- belli oranda terk etmek anlamına da gelir. Bu bağlamda siyasal özgürlük, halk egemenliği ilkesi içinde değerlendirildiğinde, önemine haiz bir ağırlığa sahip değildir. Bu özellikle Fransız Devrimi'nde böyle olmuştur, siyasal özgürlük halk egemenliğiyle çelişmiştir. Manent, Tocqueville'in *Eski Rejim*'deki çözümlemelerini izleyerek bu sonuca ulaşabileceğimizi yazar. Oysa Amerikan Cumhuriyeti örneğinde demokrasi -halk egemenliği olarak okunmalı- siyasal özgürlük ile uyumlu bir bütün manzarası arz eder.²⁶⁶ Manent'in ifadesiyle,

"Demokrasi bir dogmadır; bu dogma bağımsızlığın insanın doğal hali olduğunu varsayar, bir başka ifadeyle, insanın insan oluşu her bir bireyde kendini bütün olarak gösterir; insanın insanlığı, hak olarak, ya da fiili olarak içinde yaşadığı siyasal yapıdan ayrı düşünülebilir bir şeydir. Gelenekler insanı bir takım medeni ya da ahlâki erdemlerin birikimiyle -kaderin yardımı ya da Tanrı'nın lütfuyla- ulaşılmış bir sonuç gibi gösterir;

²⁶⁵ Manent, 1982, s. 171.

²⁶⁶ Manent, 1982, s. 172.

özgürce yaşamak: demokrasi bunu insanlığın önkoşulu olarak görür. Dolayısıyla bağımsızlık insanın tüm ilişkilerinde egemen kılınmalıdır. Kadın ile erkek, anne baba ile çocuklar, patron ile hizmetçi, hatta insan ile Tanrı arasında bile egemen kılınmalıdır İnsan hayatının tüm aşamaları bu dogmayla uyum içinde düzenlenmelidir Demokrasi, geleneğin kırılğan ve nihai sonuç olarak gördüğü bu aşamayı zorunlu bir başlangıç olarak kabul eder: böylece insan hayatının tüm gidişatı, tüm düzenlenişi radikal bir şekilde dönüşmüş olur.”²⁶⁷

Manent’e göre Tocqueville, temel olarak demokrasinin savunulmasını isteyen bir düşündürdür. Yalnız bunu yaparken bu işin ne kadar zor olduğu konusunda bizi uyarmıştır. Çünkü demokratik dogmanın yaşama geçirilmesi, insanın büyüklüğünü ve özgünlüğünü oluşturan ahlâksal içeriğin yıkılması ihtimalini ortaya çıkarır. Bu tehlikeye rağmen günümüzde, söz konusu ahlâksal içeriğin algılanması konusunda yine demokratik dogmadan başka bir imkân da görünmemektedir. Demokratik ilkeyi bütünüyle kabul ettiğimizde, siyasal özgürlüğü korumak ya da açığa çıkarmak olanağına kavuşuruz, bu bizim ortak insanlık idealine ulaşmamızı sağlar. Ama demokratik pratik ya da demokratik özgürlüğün uygulaması csnasında demokratik ilkenin esas temeli olan mutlak bireysel bağımsızlığı unutmaya da başlarız.²⁶⁸ Bu da bizi zayıflatıp edilginleştirir. Manent’in yorumu, Tocqueville’in çözümlemelerinin güncelliğini anımsatırken bizi bir kez daha demokrasinin çelişkili doğası üstüne düşünmeye çağırmaktadır.

EDUARDO NOLLA

Tocqueville yorumcularına ayırdığım bu bölümde yazarın *De La Démocratie en Amérique* isimli iki ciltlik kitabının genişletilmiş eleştirel bir basımını gerçekleştiren Eduardo Nolla’ya özel bir yer ayırmak istiyorum. Profesör Nolla Yale Üniversitesi kütüphanesinde

²⁶⁷ Manent, 1982, s. 174.

²⁶⁸ Manent, 1982, s. 177.

bulunan Tocqueville arşivinde uzun yıllar süren bir çalışma yaptıktan sonra *Demokrasi*'yi, Tocqueville'in el yazısıyla metin üzerine aldığı notları, ailesinin ve dostlarının yaptığı yorumları, kendi düzeltmelerini ve daha sonraki yorumlar ile Nolla'nın kendi çözümlemeleriyle eleştirilerini de içeren bir şekilde yeniden yayınlamıştır.²⁶⁹ Nolla'nın çalışması kısmen Tocqueville'in unutulmaya terk ettiği bazı notlarını yeniden gün ışığına çıkartmakla yazarın tercihinine karşı bir eylem gibi görünse de, yazarın çeşitli tereddütleriyle birlikte düşünce dünyasını daha derinden tanımak ve satır aralarını okumak isteyenlere önemli bir fırsat yaratmaktadır. Nolla'nın metne eklediği sayısız açıklayıcı/yorumlayıcı dipnotun dışında yazdığı uzun giriş de bu bağlamda özel önem taşımakta ve Nolla'yı günümüzün önemli Tocqueville yorumcularından biri haline getirmektedir.

Nolla'nın çalışmasıyla ilgili olarak ilk dikkat çeken unsur Tocqueville'in biyografisi üstüne çok titiz bir arşiv çalışması yaptıktan sonra *Demokrasi*'yi yorumlamaya girişmiş oluşudur. Tocqueville'in yetiştirdiği ve düşüncelerinin şekillendiği özgün koşulları ayrıntılarıyla inceleyen Nolla elyazmalarına ulaşmanın da katkısıyla daha önceki yorumcuların katkılarını zenginleştirebilecek, Tocqueville'i içinde bulunduğu bağlam içinde daha iyi anlamamızı sağlayacak bir çalışma ortaya koymuştur.

Nolla, hocası François Guizot'nun Tocqueville üstündeki etkilerini açığa çıkarmıştır. Tocqueville 1827-1830 yılları arasında arkadaşı Gustave de Beaumont'la birlikte Paris'te Guizot'nun *Fransa Uygarlığı Tarihi* ve *Avrupa Uygarlığı Tarihi* derslerini izlemişti. Tocqueville, 9 Mayıs 1831'de Amerika'nın New Port limanına ayak bastıktan birkaç gün sonra Fransa'daki bir arkadaşına mektup yazarak Guizot'nun ders notlarının kendisine göndermesini istemiştir. Nolla, Amerika'da geçirdikleri ilk haftanın Beaumont ve Tocqueville'in demokrasi konusundaki araştırmaları için belirleyici önemde

²⁶⁹ Alexis de Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, édition historico-critique revue et augmentée par Eduardo Nolla, 2 vol., Librairie Philosophique de Vrin, Paris, 1990.

olduğunu düşünmektedir. Nolla'ya göre, bu ilk hafta içinde iki arkadaş Amerikan toplumu ve siyasetini iyi tanımanın ancak Fransız ve Avrupa toplumlarıyla karşılaştırma yaparak mümkün olabileceğini anlamışlardı.²⁷⁰

Tocqueville'deki Guizot etkisi ilk olarak düşünce/tarih etkileşimi düzeyinde izlenebilir. Tocqueville'e göre tüm önemli tarihsel değişimler öncelikle düşünce düzeyinde belirir. Düşüncelerin oluşumu ise toplumun maddi koşullarındaki değişim ile mümkün olur. Bu durumda düşüncelerin zaman zaman neden zaman zaman da sonuç olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu akıl yürütme sonucu yazarımız bir "*toplumsal durum*" tanımı yapar: bir halkın verili bir dönemde içinde bulunduğu maddi ve entellektüel koşullar.²⁷¹

"Toplumsal durum genellikle bir olgunun, bazen de yasaların sonucudur, ama çoğunlukla da bu ikisinin birarada bulunduğu görülür. Ama bir toplumsal durum bir kez var olduğunda, onu ulusların davranışlarını düzenleyen yasa, gelenek ve düşüncelerin bir çoğunun esas nedeni olarak kabul edebiliriz".²⁷²

Tocqueville Amerikalıların yasalarına, alışkanlık ve geleneklerine bakarak onların toplumsal durumunun ağırlıklı olarak demokratik olduğunu söyler.²⁷³ Nolla bu bölümü Guizot'nun *Modern Tarih Dersleri*'ndeki şu ifadeleriyle karşılaştırır: "*Geçtiğimiz yüzyılda patlayan devrim toplumsal bir devrimdi, insanların kişisel konumları ve iç dünyalarından ziyade birbirleriyle ilişkilerini değiştirdi; bireyden çok toplumu dönüştürmek istedi*".²⁷⁴

Tocqueville'in işaret ettiği "*çoğunluk tiranlığı*" tehlikesi yine daha önce Guizot tarafından dile getirilmişti. Nolla, Guizot'nun bu

²⁷⁰ Tocqueville, 1990, éd. Nolla, vol. 1, s. XXV-XXVI.

²⁷¹ Tocqueville, 1990, éd. Nolla, vol. 1, s. 36. Bu tanım yazarın baskıya verdiği yazının ilk kesiminin "Anglo Amerikanların Toplumsal Durumu" başlıklı üçüncü bölümüne elyazısıyla not olarak eklenmiş, sadece Nolla baskısında bulunuyor.

²⁷² Tocqueville, 1990, éd. Nolla, vol. 1, s. 107.

²⁷³ Tocqueville, 1990, éd. Nolla, vol. 1, s. 62.

²⁷⁴ Tocqueville, 1990, vol. 1, éd. Nolla, s. 10, dipnot a.

konuda “*çeşitlilik içermeyen birlik tiranlıktır*” diyen Pascal’den esinlendiğini yazmıştır.²⁷⁵ Tocqueville, çoğunluğun her şeyi yapabilecek oranda güçlü olmasını özgürlüğe tehdit olarak algılıyordu, ona göre tek kişinin iktidarda olduğu despotizmle, çoğunluğun tek sesli bir birlik oluşturduğu ve ülkeyi tek kişi gibi yönettiği bir rejim arasında fazla bir fark yoktu. Bu nedenle Tocqueville özgürlüğü garantiye almak için Montesquieu’nün geliştirdiği erkler ayrılığı ilkesini kabul ediyordu. Montesquieu’de yasama ve yürütme arasındaki ilişki iktidarın tek bir elde yoğunlaşmasını engellerken, Nolla’ya göre aynı ilişki, Tocqueville’in siyasal sosyolojisinde aristokratik/demokratik güçler ilişkisi olarak ifade ediliyordu. Bu noktada Nolla Tocqueville’in özgünlüğüne dikkat çeker; Montesquieu esas itibarıyla kendinden önceki siyaset felsefesi geleneğini sürdürerek “*siyasal despotizm*”i engellemeye çalışırken Tocqueville ilk defa olarak yeni bir tiranlık türünü gündeme getirmektedir: siyasal despotizm, siyasal ve hukuksal önlemlerle engellenebilir gibi görünse de, iktidar, siyasetin ötesinde düşünce dünyasına, gelenek ve alışkanlıklara nüfuz ederek özel ve kamusal yaşamı tümüyle işgal edecek bir güce ulaşmaktadır. Bu bağlamda tehlikenin büyüklüğünü gören Tocqueville’in “*halk egemenliği*” ilkesine kuşkuyla yaklaştığını, bu özelliğiyle Rousseau’dan kesin olarak ayrıldığını belirtmek gerekecektir.²⁷⁶

Tüm bunların yanında Tocqueville’in Guizot’dan ayrıldığı birçok nokta olduğunu da belirtmekte yarar var. Bu konuda Nolla’nın yine titiz bir çalışma yürüttüğünü ifade etmek durumundayım. İlk olarak tarih teorisine ve felsefesine bakalım. Devrimler çağı olan XIX. yüzyılda özgürlükten kutsal bir değer olarak bahseden ve demokrasinin önlenemez bir yükselişi olduğunu düşünen Tocqueville’in kadercı bir yaklaşımı olduğu iddia edilebilir. Ancak, gerek yukarıda bahsettiğimiz şüpheciliği, gerekse de ülkelerin özgül koşullarını irdelemekteki titizliği Tocqueville’in gözlemlediği genel eğilimleri mutlaklaştırmasını engellemiştir. Koşulların eşitlenmesi

²⁷⁵ Tocqueville, 1990, éd. Nolla, vol. 1, s. 107, dipnot s.

²⁷⁶ Tocqueville, 1990, éd. Nolla, vol. 1, s. LXXX.

demokratik etiketli tüm hareketlerin genel amacıdır. Toplumsal eşitlik bir kez elde edildikten sonra zaman içinde gündeme hukuki eşitlik ve siyasal eşitlik gelecektir. Bunlar demokrasilerin hep gündeminde olmuştur. Bu noktada Guizot daha rahat bir tavır sergilemektedir. Guizot'ya göre devrim sayesinde orta sınıfın iktidara gelişi ortak aklın iktidara gelişi demektir, bu da eşitliğin ve özgürlüğün iktidarının kurulması anlamına geliyordu. Arada geçici sorunlar yaşansa da genel gidişat ya da tarihin akışı doğru yöndeydi.²⁷⁷ Oysa Tocqueville demokrasinin temel ilkesi olan eşitliğin özgürlükten bağımsız bir gelişme süreci izleyebileceğini düşünüyordu. Toplumsal durumda var olan eşitliğin siyasal duruma yansıtılması, özgürlüğün hayata geçirilmesinin yeterli koşulunu oluşturmuyordu. Bir başka ifadeyle eşitlik özgürlüğe eşlik edebildiği gibi, despotizme de eşlik edebilirdi. Öte yandan, orta sınıfın iktidarı Tocqueville'e göre ortak aklın iktidarından çok, rasyonel bireyciliğin egemen olduğu bir düzeni ifade ediyordu. Bireysel çıkarlarını düşünen insanlardan oluşan bir toplum içinde bireyler, kendi bireysel akıllarını izlediklerini düşünürken farkında olmadan çoğunluğun aklına tabi oluyorlardı. Bu da, esasında aklın yok oluşuna tekabül ediyordu.²⁷⁸

Demokrasilerin tiranlığa dönüşmemesi için Tocqueville'in hem siyasal hem de toplumsal düzeyde çeşitli güvenceler aradığını biliyoruz. Bu bağlamda Tocqueville de Guizot gibi, erkler ayrılığına ek olarak iki meclisli temsili sistemi savunuyordu. Aşırı merkezileşmeyi, çoğunluğun elinde fazla güç yoğunlaşmasını engellemek için toplumsal düzeyde de çözümler üretilmeliydi. İnsanların iktidar karşısında yaşadıkları yalnızlığı, zayıflığı aşmak gerekiyordu. Demokrasi, insanları birbirlerine yabancı hale getirme, birbirleriyle ilişkilerini en aza indirme potansiyeli taşıyordu. Bu noktada, çoğunlukların despotik eğilimlerine karşı direniş, insanların bugün adına sivil toplum örgütleri dediğimiz medeni birliklerde bir araya gelip örgütlenmesiyle mümkün olabilecekti. Tocqueville'in ikinci Demokrasi'de

²⁷⁷ Tocqueville, 1990, éd. Nolla, vol. 1, s. LIX.

²⁷⁸ Tocqueville, 1990, éd. Nolla, vol. 1, s. LXIV.

derneklere ayırdığı bölümler bu konuyla ilgilidir. Nolla'nın Tocqueville'in sözkonusu bölümlere eklediği notlardan bize aktardığına göre yazarımız önce insanların birbirleriyle iletişim kurmasını, sonra da birlikte eylem yapmalarını önermektedir. Sadece iletişim kurmakla yetinmek özgürleşmek anlamına gelmez. İletişim kurmak için basın yayın organlarına ihtiyaç vardır. Eylem yapmak için de insanların toplanıp bir araya gelebilecekleri ortamı yaratmak gerekir. Tocqueville, yurttaşlarına bir araya gelmeyi yasaklayan, bir araya gelişin tadını almalarını engelleyen hükümetlerin onları tam anlamıyla barbarlığa ittiğini düşünmektedir.²⁷⁹

Nolla, Tocqueville'in doğrusal ve çizgisel bir tarih anlayışı olmadığını düşünmektedir. Belli dönemlere egemen olan genel çizgiler vardır. Ancak insanların özgür iradelerini topluma ve siyasete yansıttıkları oranda bugünü belirleme şansları olacaktır. İnsan her şeyden önce belirli bir tarih ve coğrafya içine doğar. Ancak toplumların tarihi bugünkü insanın sorunları için kesin çözüm önerileri sunmaz. Bu bağlamda Tocqueville'in kaleme aldığı *Demokrasi*, Fransızlara ya da Avrupalılara bir demokrasi teorisi önermemektedir. Burada söz konusu olan Amerika'yı taklit etmek değil onu anlamaktır.²⁸⁰

Nolla'nın Tocqueville okumasının tarihsel ve sosyolojik olduğunu düşünüyorum. Tanıma ve anlama amacının ön planda olduğu bu okuma Tocqueville'i keşfettikçe bizi felsefenin (ya da teorinin) bittiği yerde siyasete (ya da eyleme) çağırıyor gibidir. Tocqueville *Demokrasi*'ye yazdığı önsözde kitabının felsefe kitabı olmadığını siyaset üstüne yazılmış bir kitap olduğunu söyler. Felsefe ve siyaset felsefesi kitaplarının genellikle yazarların pratik siyaset alanındaki başarısızlıklardan kaynaklandığını düşünür. Siyasal pratik eksikliği ya da siyasal alanın/hayatın yokluğu insanları felsefeye itmektedir. Örnek olarak, Almanların düşüncelerini hayata geçirme fırsatları olsa bu kadar çok felsefe yapıtı üretmeyeceklerini, Thomas More'un

²⁷⁹ Tocqueville, 1990, éd. Nolla, vol. 2, s. 103, dipnot c.

²⁸⁰ Tocqueville, 1990, éd. Nolla, vol. 1, s. LXXXI.

düşlerinin bir kısmını İngiliz devleti üzerinde uygulama şansı olsa *Ütopya*'yı yazmayacağını söyler.²⁸¹

Nolla, Tocqueville'in teori ile pratik arasında kaldığında neredeyse her zaman pratiğe önem verdiğini belirtir. Yazarımıza göre iyi bir kaleme sahip olmak, siyaset üzerine güzel kitaplar yazmak, siyasette başarılı olmaya yol açmayabilir. Yaşanan pratikten tümüyle kopuk soyut düşünceler üretmek edebiyata ya da felsefeye katkı yapsa da, siyasete yarar sağlamaz. Tocqueville Aydınlanma felsefesini pratikten kopuk, fazla edebi ve bireyci olmakla suçlar. Kendisi ise, sürekli bir entellektüel faaliyet içinde bulunmasına karşın yaşanan hayattan kopmamaya çalışmış, düşünce ve çözümlemelerini hep yaşam pratikleriyle sınamaya gayret etmiştir. Bu yönüyle kendini "*sorgulama makinesi*" ve "*akıl yürütme makinesi*" olarak görmüştür.²⁸²

Nolla, Tocqueville'in ayrıntılı sorgulamalarını, gidiş gelişlerini Platon'un diyaloglarına benzetmektedir. İki düşünür de yapıtlarında arayış içindedir. Yalnız, Tocqueville'in arayışı Platon'ununkinden farklıdır. Platon'da varılacak yer önceden belirlenmiştir, tektir. Tocqueville ise insanın yaratıcılığına, üretkenliğine bağlı olarak seçeneklerin çok çeşitli olduğunu düşünmektedir. Üstelik sürekli sınınanarak değişen seçenekler sözkonusudur. *Demokrasi*'yi okuduğumuzda bu seçeneklerin bir kısmını görürüz. Ama kitabı kapattığımızda yeni seçenekler artık başka yerdedir.²⁸³

Nolla'nın Tocqueville yorumu, insanın diğerleriyle birlikte gerçekleştirdiği bir etkinlik olarak siyaseti öne çıkarmaktadır. Siyaset, tarihsel ve toplumsal koşullarla (toplumsal durumla) ve fikirlerle bağlantılı bir etkinliktir. Ama bunlar tarafından mutlak olarak belirlenmez. Sorunlara çözüm önerileri fikir dünyasından ve kitaplardan çıkar. Ama çözüm teoride değil pratiktedir, eylem yapan insan bir anlamda kendi kitabını her gün yeni baştan yazacaktır.

²⁸¹ Tocqueville, 1990, éd. Nolla, vol. 2, s. 26, dipnot b.

²⁸² Eduardo Nolla, "Democracy or the Closed Book", Lawler, Peter Augustine & Alulis, Joseph (eds.), *Tocqueville's Defense of Human Liberty*, Current Essays, Garland Publishing, New York, 1993 içinde, s. 89.

²⁸³ Nolla, 1993, s. 91.

SONUÇ:

BİR ÖZGÜRLÜK DÜŞÜNÜRÜ OLARAK TOCQUEVILLE

Tocqueville'in demokrasilerde özgürlük ya da “*demokratik özgürlük*” konusunda çok kafa yordüğünü daha önce görmüştük. Her düşünürün öne çıkardığı belli kavram ve kavramsallaştırmalar var. Tocqueville için de özgürlük bu çerçevede ele alınmalı. Raymon Boudon Tocqueville üzerine son kitabında yazarımızın “*tarihsel sosyoloji*”nin kurucusu olduğunu ifade ettikten sonra, onun “*fikirler sosyolojisi*” ve/veya “*değerler sosyolojisi*” olarak tanımlanabilecek yeni bir alan açtığını iddia etmektedir.²⁸⁴ Boudon’a göre Tocqueville, insanların fikirlerin peşinden koştuğu bir toplum tanımlıyor. Demokratik toplumun olmazsa olmaz değeri de, Tocqueville’e göre, özgürlük.

Temel sav olarak “*demokratik özgürlüğü*” ortaya atmak, “*demokrasiler her insana kendini yönetme konusunda mutlak ve devredilmez bir hak tanımalı*” demekle eş anlamlıdır. Bu hak dokunulmaz olmalı. Ama, birey düzeyinde herkese tanınan bu hak toplumun diğer tüm üyelerine yaygınlaştırıldığında anlam ve içeriğinin değişikliğe uğradığına tanık olabiliyoruz. Özgürlük eşitlikle çarpışıp çatışabiliyor.

²⁸⁴ Boudon, 2005, s. 30.

“Herkes eşit oranda özgürdür” önermesini yaptığımızda, eşitlik ön plana çıkmış oluyor. Bir ilke ve ideal olarak eşitlik de, demokrasi-nin olmazsa olmazı ve kronolojik olarak önce gelen kurucu ilke. Söz konusu önerme özgürlüğü bir anlamda arka plana itmiş, gölge-lemiş oluyor. Tocqueville özgürlüğün kırılganlığı üzerinde duruyor. Eşitliği ön plana çıkaran demokrasinin özgürlüğü nasıl boğup yok ettiğine örnek olarak 1789’u gösteriyor. Fransa, o günden Tocqueville’in yaşamının sonuna kadar özgürlüğü egemen kılamıyor.

Aristokratik kökenden gelen bir soylu olan Tocqueville monar-sist ideale sadık bir ailenin üyesi. Eski Rejim içinde aristokratların yaşamış olduğu özgürlüğün bilincinde. Devrimin eşitlik getirirken bu tür özgürlüğü tümüyle yok ettiğini, onun yerine uygulanmayan soyut haklar söylemi ürettiğini düşünüyor. Aristokrat Tocqueville için özgürlük kutsal bir değer. İnsanlar, tek tek ya da toplu halde kendi gelecekleriyle ilgili kararları kendileri almalı, böylesi bir or-tam yaratılmalı diye düşünüyor. Bu noktada Locke’la ve diğer ang-lo-sakson liberalleriyle benzer düşünüyor. Siyasal demokrasi yasa-larla birey ve grup özgürlüklerini güvenceye almalı. Ancak, sosyo-lojik bakışa sahip olan Tocqueville için, özgürlükçü yasalar bir toplumda özgürlüğün güvence altına alınması için gerekli koşul ama yeterli koşul değil. Toplumsal durumun (*état social*) özgürlü-ğe imkân tanınması gerekiyor. *Amerika’da Demokrasi*’de Tocqueville demokratik özgürlükten bahsettiği gibi demokratik tiranlık-tan da bahsediyor. Özgürlüğü toplum içinde özgürlük olarak dü-şündüğümüzde, tüm yurttaşların birbirlerine eşit olarak özgür ol-duklarını anlıyoruz. Ama bu durumda eşitliğin ön plana çıkarak öz-gürlüğü boğmasını nasıl engelleyebiliriz? Bunu engelleyemezsek, bireyler özgürlük yanılısaması içinde esasen bir tiranlıkla baş başa kalabilirler. Toplumun/toplumların özgürlüğü elde etmek ve koru-mak için mücadele etmesi gerekiyor. Özgürlük, çeşitli mücadele ve fedakârlıklar sonucu, zorlukla kazanılıyor. Fakat çok daha kolayca kaybedilebiliyor.

Tocqueville’in özgürlük kavramsallaştırmasının biri bireyin kısıtlamalar olmaksızın bağımsız yaşaması, diğeri de siyasal ve

toplumsal sürece özerk olarak katılımı düzeyinde iki boyutu olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Tocqueville'in, Constant'ın gündeme getirdiği antik özgürlük (ya da eskilerin özgürlüğü)/modernlerin özgürlüğü ayrımını bütünleştirerek teke indirmeye çalıştığını söyleyebilirim. Bir başka deyişle Tocqueville, Constant'ın modern özgürlük saptamasını kabul eder ama onun içine antik özgürlüğü de katmak ister.²⁸⁵ Tocqueville, bireysel özgürlüğe toplumsal ve dolayısıyla ahlâki bir öz katılmasından yanadır. Demokrasinin sadece siyasal bir mekanizma olarak görülmemesi, demokratik insanın (demokrasi çağlarında insanın) topluma ahlâki bağlarla da bağlanmasını önerir. Yazarımıza göre, Fransız deneyimi bize ahlâki öz olmaksızın yaşanan siyasal özgürlüğün esasında özgürlüğü yok ettiğini göstermiştir. Amerikan deneyimi ise siyasal özgürlükle ahlâk arasında görece başarılı bir denge kurabilmiştir.²⁸⁶

Tocqueville, dostu Ampère'e Ağustos 1856'da yazdığı bir mektupta her iki kitabındaki esas amacının "*insanlara tiranlıktan nasıl kaçacaklarını açıklamak*" olduğunu belirtir.²⁸⁷ Gerçekten de yazarımızın tüm yapıtlarına baktığımızda özgürlüğün kimi zaman temel fikir, kimi zaman da alt-motif (leitmotive) biçiminde sürekli olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Her iki durumda da özgürlüğün araçsallaştırılmadığını söyleyebilirim. Hatta Tocqueville'in yapıtlarının neredeyse tümüyle özgürlüğün tarihsel ve sosyolojik çözümlemesiyle ilintili olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle, Tocqueville'i bir özgürlük düşünürü olarak nitelemek sanırım yanıltıcı olmayacaktır.

²⁸⁵ Constant'da antiklerin özgürlüğüyle modernlerin özgürlüğü arasında kategorik ya da ontolojik bir kesinti vardır, ancak Tocqueville'de aristokratik özgürlükle demokratik özgürlük arasında bu kadar kuvvetli bir ayrım olmadığını düşünüyorum. Tocqueville, Montesquieu'nün olumlu bulduğu aristokratik özgürlüğü demokrasi içinde başka bir düzlemde sürdürmek arzusundadır.

²⁸⁶ Benzer bir yorum için bkz. Dennis Bathory, "Moral Ties and Political Freedom in Tocqueville's New Science of Politics", Lawler and Alulis (eds.), 1993, ss. 21-35, s. 24-25.

²⁸⁷ Aktaran Seymour Drescher, *Tocqueville and England*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1964, s.1.

Bu bağlamda Tocqueville'in özgürlük kavramsallaştırmasını Anglo-Amerikan liberalizminin kavramsallaştırmasıyla karşılaştırmanın anlamlı olacağını düşünüyorum. Bu liberalizmde özgürlüğün öznesinin birey olduğu söylenebilir. Tocqueville'de ise özgürlük ah-lâki bir norm olduğundan sadece bireysel bir konu olmakla kalmaz, bir başka nesneye indirgenemeyecek bir özgüllük (ya da biriciklik) kazanır. Bu durumda Tocqueville'ci özgürlüğün öznelere bireye ek olarak, yine bireyle ilişkili olmak üzere siyasal ve medeni/toplumsal kurumlar olabilir. Bir başka deyişle, söz konusu kurumlar kendi başlarına özgürlük üretemezler ama varolan ve yaşanan özgürlüğe destek olup, katkı yapabilirler.

Tocqueville üstüne çalışan çeşitli sosyal bilimciler onun özgürlük anlayışına farklı yorumlar getirmişlerdir. Kimileri onun özgürlük kavramsallaştırmasının kamusal yurttaşlığı ön plana çıkarması bakımından cumhuriyetçi yanını vurgulamış²⁸⁸, kimileri yerinden yönetim ilkesini (adem-i merkeziyetçiliği) desteklemesi açısından onu liberal bulmuş²⁸⁹, başkaları da onda "*liberal muhafazakâr*" ve "*radikal demokrat*" özgürlük anlayışlarının bir karışımı olduğunu²⁹⁰ iddia etmiştir. Bütün bu yorumlarda öne çıkardıkları unsurlar bakımından belli oranlarda gerçeklik payı olduğunu düşünüyorum.

Tocqueville'in özgürlük anlayışında gerçekten de cumhuriyetçi bir öz olduğu söylenebilir. "*Hak kavramı, siyasal yaşama uyarlanmış erdemden başka bir şey değildir. İnsanlar hak kavramı sayesinde kuralsızlığın ve tiranlığın ne olduğunu öğrenmişlerdir*"²⁹¹ diyen yazarımız, Demokrasi'yi yazmaktaki ana amacının Amerika'da geçerli yasaları okura tanıtmak olduğunu, bu yasaların hangilerinin demokratik cumhuriyeti ve özgürlüğü koruduğunu ve hangilerinin de

²⁸⁸ Michael Sandel, *Democracy's Discontent: America in the Search of a Public Philosophy*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1996.

²⁸⁹ Francis Fukuyama, *Trust: Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Free Press, New York, 1995.

²⁹⁰ Roger Boesche, *The Strange Liberalism of Alexis de Tocqueville*, Cornell University Press, Ithaca, 1987.

²⁹¹ D.A. 1, s. 333.

cumhuriyeti tehlikeye attığının takdirinin okura ait olduğunu söyler.²⁹² Özgürlüğü koruyan yasalar Tocqueville'e göre üçlü bir yapı arzeder: federal hükümetle, yerinden yönetimle ve bağımsız yargıyla ilgili yasalar. Federal hükümet birliğin "*büyük bir cumhuriyetin gücüne*" sahip olurken küçük bir devlet kadar iyi ve kolay yönetilmesini sağlar. Yerinden yönetim kurumları, merkezi hükümetin ve çoğunluğun despotik eğilimlerini dengeler, yurttaşlara özgürlüğün tadını hissettirir. Bağımsız yargı ise çoğunluğun abartılı tavırlarını yumuşatır, azınlığın ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altında tutar.²⁹³

Özgürlük ve eşitlik duygusunun, yurtseverliğin, kısaca cumhuriyetçi erdemlerin geniş kitlelere aktarılması ve benimsetilmesi konusunda Tocqueville tarih eğitiminin önemini vurgular. Tocqueville, Bruce James Smith'in de belirttiği gibi, tarihi özgür kurumların olmadığı yerlerde bu kurumları yaratmak için verilecek yurttaşlık eğitiminin bir parçası olarak görür. Tarih, "*çoğunluk tiranlığının kitleleri kamusal alanın dışına ittiği dönemlerde*" bellek işlevi görerek insanların özgürlükle despotizm karşılaştırması yapmalarını, özgürlüğü unutmamalarını sağlar.²⁹⁴ *Eski Rejim ve Devrim* bu işlevi görmek üzere kaleme alınmıştır. Söz konusu yapıtın önsözünde yazarımız demokrasilerdeki despotizm eğilimine dikkat çeker:

"İnsanlar bu [demokratik] toplumlarda, artık hiçbir kast, sınıf, lonca ya da aile bağıyla birbirlerine bağlanmış olmadıklarından, oralarda, yalnızca kendilerini düşünmeye ve her türlü kamusal erdemin bastırılmış olduğu dar bir bireycilik içine çekilmeye her zaman fazlasıyla teşne bir şekilde, salt kendi çıkarlarından başka şeyle uğraşmamaya fazlasıyla yatkındırlar Dediğimizdedikçilik [despotizm], bu eğilime karşı mücadele etmek şöyle dursun, onu karşıkonulmaz kılar, zira her türlü ortak tutkuyu,

²⁹² D. A. 1, s. 391.

²⁹³ D. A. 1, s. 391.

²⁹⁴ Bruce James Smith, *Politics and Remembrance, Republican Themes in Machiavelli, Burke, and Tocqueville*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1985, s. 207.

her türlü karşılıklı gereksinmeyi, her türlü uzlaşma zorunluluğunu, her türlü birlikte eyleme fırsatını yurttaşların elinden alır; bir bakıma onları özel yaşamın içine tıkar. Yurttaşlar esasen bir kenara çekilme eğilimindedirler: o da onları başkalarından koparır; birbirlerine karşı soğuk davranmaktadırlar: o da onları dondurur”²⁹⁵

İnsanların birbirlerinden soyutlandığı, yalnızca kişisel çıkarlar peşinde koştuğu böylesi toplumlarda, Tocqueville’in “çoğunluk tiranlığı” dediği despotizm biçimi, bireylerin davranışlarına ve iradelerine hissettirmeksizin egemen olur, onları çalışkan, uysal ve uyumlu, geneli izleyen bir “koyun sürüsü”ne dönüştürür. Tocqueville, bizi, modernliğin geldiği nokta itibariyle, sanki zorunlu gibi görünen “özgür olmayan demokratik toplum” olgusu üstüne düşünmeye çağırır, bunun kader olmadığını hatırlatır:

“Bunun tersine, böylesi toplumlarda, yalnızca özgürlük doğal hale gelmiş olan kötülöklere karşı etkin bir şekilde mücadele edip o toplumları üstünden kaydıkları meyilde dudurabilir. Gerçekten de, yurttaşları birbirleriyle yakınlaşmaya zorlamak üzere, koşulların bizatihi bağımsızlığı sayesinde içinde yaşadıkları yalnızlıktan çekip çıkarabilecek, onları canlandıracak ve her gün, uzlaşmanın, ortak çalışmaların pratiğinde, karşılıklı olarak birbirlerini ikna etmenin ve birbirlerinden tat almanın zorunluluğuyla bir araya toplayacak tek şey, yalnızca özgürlüktür. Yalnızca özgürlük, vatanın her an üstlerinde ve yanibaşlarında olduğunu onlara göstermek ve hissettirmek üzere, paraya tapmaktan ve özel işlerinin her günkü küçük hayhuyundan kopartmaya muktedir onları; yalnızca özgürlük, zaman zaman daha enerjik ve daha yüce tutkuların refaha karşı duyulan aşkın yerini almasını sağlar, tutkuya servet ediniminden daha önemli hedefler gösterir ve insanların kötülüklerini ve erdemlerini görüp yargılamaya imkân veren ışığı yaratır.”²⁹⁶

²⁹⁵ Tocqueville, 1995, s. 33.

²⁹⁶ Tocqueville, 1995, s. 34.

Alıntıladığımız bu satırlar, demokrasilerin despotizmden çıkış yolunu göstermesinin dışında Tocqueville'in özgürlük tutkusunun derinliğini yansıtmak açısından da önemlidir. Yazarımıza göre özgürlük kutsal bir değerdir, bireyler ve toplumlar onu elde elde etmek ve yaşatmak konusunda ısrarcı olmalıdırlar. Eski Rejim'de aristokratların sahip oldukları ayrıcalık ve özgürlükler 1789'da tasfiye edildi. 1800 yılına gelindiğindeyse Fransa'da özgürlüğe sahip olduğu iddia edilebilecek kişilerden başlıcası imparator Napoléon Bonaparte'tı. Dolayısıyla, eşitlik ve despotizm bir toplumda pekâlâ birlikte bulunabilir. Şöyle yazar Tocqueville:

*"Özgür olmayan demokratik toplumlar, zengin, incelmış, süslü, hatta görkemli, bağdaşık kitlelerin ağırlığıyla güçlü olabilirler; onlarda özel niteliklere, iyi aile babalarına, namuslu tacirlere ve takdire şâyan toprak sahiplerine rastlanabilir; hattâ onlarda iyi hristiyanlar bile vardır, zira bunların vatani bu dünyada değildir ve dinlerinin utkusu da, bunları en büyük örfsel yozlaşmaların ortasında ve en kötü hükümetlerin yönetimi altında üretmekten ibarettir: Roma imparatorluğu, çöküşünün nihai kertesinde bunlarla doluydu; ancak, demem yanlış kaçmazsa, böylesi toplumlarda asla görülmeyecek olan şey, büyük yurttaşlar ve özellikle de büyük bir halktır, ve şunu da söylemekten çekinmiyorum ki, eşitlik ve dediğimdedikçilik [despotizm] birlikte oldukları sürece, oralarda, yüreklerin ve kafaların ortak düzeyi de hiç durmadan aşağılara düşecektir"*²⁹⁷

Özgürlüğün kutsal ve öncelikli bir değer oluşu neredeyse bütün liberal düşünürlerin ortak özelliğidir. Ancak özgürlüğün tanımı ve içeriği konusunda, kendi başına bir amaç mı yoksa bir araç mı olduğu konusunda farklı görüşler vardır. XIX. yüzyıl Avrupa'sında kabaca üç farklı liberalizm okulundan söz edilebilir. Almanya'da romantik idealizm Aydınlanma felsefesinin evrenselci ilkelerinden ve Napoléon yayılmacılığından zarara uğrayarak çöken Gemeinschaft'a

²⁹⁷ Tocqueville, 1995, s. 34-35.

karşı bir tepki olarak gelişmişti. Almanya'da Wilhelm Von Humbolt, İngiltere'de John Stuart Mill, Fransa'da Madame de Staël ve Benjamin Constant, toplumların çeşitliliğin zenginliği içinde gelişmesinden yana tavır koyarak, bireylerin toplum içinde ifade özgürlüğünü vurguladılar. Bu gruba kısaca "*romantik liberaller*" diyebiliriz. Mill dışındaki Bernard de Mandeville, Adam Smith ve David Ricardo gibi liberaller için ise genelde "*serbest piyasa odaklı liberaller*" ifadesini kullanabiliriz. Bu yazarlara göre, piyasa bireylerin kendi çıkarlarının peşinden en iyi şekilde koştuğu ortamdı, yetkileri sınırlanmış devletin etkin çalışan piyasaya müdahale etmediği durum bireyin özgürlüğünü yaşadığı duruma tekabül ediyordu. Üçüncü grup ise Fransız devriminden sonra Fransa'da ortaya çıkan Bourbon restorasyonu döneminde kendilerine "*doktrinerler*" de denilen, başını Paul-Pierre Royer-Collard'ın çektiği, hak temeline dayalı bir anayasacılığı savunan "*anayasacı liberaller*"dir. Anayasacı liberaler, özgürlükle otoriteyi, toplum ve devlet içindeki çeşitli iktidar odaklarının gücünü, karşılıklı denet ve denge sistemleriyle dengeleyerek özgür siyasal kurumları geliştirip yaşatmak istiyorlardı.²⁹⁸

Tocqueville'in liberalizmi bu üç akım arasında nerede durmaktadır? M. R. R. Ossewaarde'ye göre Tocqueville, anayasacı liberallere yakındır.²⁹⁹ Romantik liberallerin yurttaş olarak özgürlüğü, piyasacı liberallerin iktisadi özgürlüğü ön plana çıkardıklarını kabul edersek, Tocqueville siyasal özgürlüğü vurgulaması açısından gerçekten de anayasacı liberallere daha yakın durmaktadır.³⁰⁰ Ancak, Tocqueville özgürlük dediğinde kastettiği esasen siyasal özgürlük olmakla birlikte, bunun ekonomik ve sivil özgürlüklerle güvence altına alınan bir siyasal özgürlük olduğunu kabul etmemiz gerekir.

²⁹⁸ M. R. R. Ossewaarde, *Tocqueville's Moral and Political Thought: New Liberalism*, Routledge, New York, 2004, s. 3.

²⁹⁹ Ossewaarde, 2004, s. 4.

³⁰⁰ Tocqueville'in anayasacı liberallerle arasındaki benzerlikler ve farklar için bkz. Aurelian Craiutu, "Tocqueville and the Political Thought of French Doctrinaires (Guizot, Royer-Collard, Rémusat)", *History of Political Thought*, Vol. XX, No.3 autumn 1999, ss. 456- 493 ve Siedentop, 1994, s. 20-40.

Dolayısıyla Tocqueville söz konusu üç akımdan da etkiler taşımaktadır. Öte yandan, Tocqueville'in referans noktalarından birinin, aristokratik düzende aristokratların yaşadığı siyasal özgürlük olması onu diğer liberallerden farklı bir yere yerleştirmektedir. Michel Hereth, Tocqueville'in kafasındaki özgür insan tasarımının “*hiç kimseye bağımlı olmadan yaşayan ve kendi kendini yönetmeye muktedir aristokrat insan*” üstünde temellendiğini ifade etmiştir³⁰¹. Tocqueville için yasaların özgürlüğü koruması, iktisadi alanda özgürlüğün teşvik edilmesi gibi unsurlar bir toplumda özgürlüğün hayat bulması için gerekli koşuldur ama yeterli koşul değildir. Özgürlüğü tutkuyla seven, onu sevmenin zor olduğu koşullarda bile bu tutkuyu hisseden ve bunu doğası gereği yapan nesillere ihtiyaç vardır.

Tocqueville'e göre, Fransa örneğinde görüldüğü gibi merkeziyetçi demokrasilerde yurttaş ile merkezi devlet arasında ara katmanların bulunmayışı, yurttaşı, siyasi kararlarını “*özgürce*” alan birey kategorisinden uzaklaştırmaktadır. Bu süreç, kamuoyunu ya da kalabalıkları izleyen, toplum içinde hiçleşen, ezilen, verili siyasal kurum ve mekanizmalar içinde çıkış yolu bulamayan atomlaşmış bireyler yaratmaktadır. Aşırı merkezileşme, “*siyasal özgürlük*” dediğimiz şeyin içini boşaltmaktadır. Aristokratik kurum ve ayrıcalıkların var olduğu dönemde yaşanan krala direniş örneklerini anımsayan Tocqueville, demokratik dönemde böylesi bir özgürlük anlayışına özelem duymaktadır. Yazarımızın Amerikan ve Fransız demokrasilerine getirdiği eleştirilerin temel eksenini özgürlük kavrayışının oluşturduğunu görüyoruz. Her iki cumhuriyette eşitlik ilkesinin adeta ilâhi bir şekilde yükselmesi değişik bağlamlarda özgürlük açısından çeşitli sorunlar yaratmaktadır. Tocqueville'e göre demokrasi, temel ilkesi eşitlik olduğundan ve bu ilke despotizmle uyuşmaz olmadığından baskı rejimine dönüşmeye yatkın bir rejimdir. Demokrasilerde insanlar sahip oldukları maddi refah koşulları içinde çoğunluğun verdiği kararlar uyarınca yönetilmeyi kendi kendilerini yönetmeye

³⁰¹ Michel Hereth, *Alexis de Tocqueville: Threats to Freedom in Democracy*, Duke University Press, Durham, N.C., 1986, s. 17.

tercih ederler. “Genel irade” ya da “kamuoyu” tarafında bulunmadıkları zaman kendilerini yalnız ve soyutlanmış hissederler, sorgulanmadan kabul edilen çok genel fikirlere katılırlar, böylece bireylerden oluşan geniş kitlenin yönetimde söz sahibi olduğu yanılsamasını sürdürürler. Oysa, bu demokratik çerçeve tarihte eşine az rastlanır bir despotizm ihtimaline kapı aralamaktadır. Tocqueville’in geliştirdiği demokrasi eleştirisi, özgürlüğün yok oluşu üzerinden temellenmektedir.

Demokrasilerin eşitlik ilkesini ön planda tutmaları merkezi devletlerin gücünü arttıran bir faktör olarak işlemektedir. Aristokrasilerin çok parçalı, hiyerarşik yapısından kurtulan kitleler kendilerine eşit haklar ve özgürlük vaat eden merkezi ve türdeş bir devleti ilk bakışta cazip bulmaktadırlar. Ulusal sanayilerin kurulması, emek ve sermayenin serbest dolaşımı, ulusal ordu gibi gelişmeler de merkezi devletin meşruiyetini güçlendirmektedir. Böylece büyüyen ve her şeye muktedir hale gelen devlet, süreç içinde kamusal alanı denetim altına alarak öz açısından Eski Rejim’dekine benzeyen ama şekil açısından farklı bir despotizme kaymaktadır. Bu yeni despotizm, Orta Çağ’da görmüş olduğumuz örneklerle göre daha yaygın ve daha ılımlıdır. Varoluşunu borçlu olduğu eşitlik ilkesine aykırı olabilecek herhangi bir özerkleşme eğilimini kaynağında yok eden bu devlet, her şeyi gözler, her şeyi izler ve muhtemel bütün gelişmeleri öngörür. Bu despotik devlet yurttaşlarından yenilik, farklılık, aykırılık talep etmez, onlardan birbirlerine benzemelerini, sıradan ve olağan olmalarını, uyumlu ve uysal olmalarını bekler. Bu, “birbirine benzeyen ve eşit” insanlardan oluşan topluluk, “küçük ve bayağı zevklerini tatmin etmek üzere” durmaksızın çalışır. Birbirlerinden ayrı yaşayan bu kişiler birbirlerinin kaderlerine yabancılaşmışlardır, çocukları ve arkadaşları onlar için tüm insanlık yerine geçer. İkinci *Demokrasi*’nin çok alıntılanan bir bölümünde Tocqueville söz konusu devleti, ya da “ılımlı despotizmi” şöyle betimler:

“Bunların [bu insanların] üstünde onların isteklerini tatmin eden ve kaderlerini gözetken azametli ve koruyucu bir güç vardır. Bu güç, mutlak, kapsamlı, tedbirli ve ılımlıdır. Eğer çocukları

yetişkin olmaya hazırlasaydı, bu güç anne-baba otoritesine benzetilebilirdi ama tam tersine bu güç kitleleri hep çocuk kalmaya zorlar, onlar başka bir şey düşünmedikleri müddetçe, tatmin olmalarından memnun olur. Onların mutluluğunun tek aracı ve tek hakemi olmak koşuluyla mutlulukları için çalışmaya gönüllüdür. Güvenliklerini sağlar, ihtiyaçlarını öngörür ve yerine getirir, eğlenmelerini kolaylaştıracak tedbirleri alır, önemli işlerini yürütür, üretimlerini yönlendirir, miraslarının kuşaktan kuşağa aktarımını ve paylaşımını sağlar. Onları düşünmenin zahmetinden ve yaşamının zorluğundan bu şekilde bütünüyle kurtaracak başka bir güç var mıdır? Böylelikle özgürlüğün kullanımını günbegün yararsız bir hale getirir Bireyin doğal iradesini dar bir alana kısıtır ve giderek her yurttaşın kendine olan faydasını da yok eder Eşitlik ilkesi insanları bütün bunlara katlanmaya ve çoğunlukla bunları birer nimet olarak kabul etmeye hazır hale getirmiştir.”³⁰²

Böylece Tocqueville’in çerçevesini çizdiği ılımlı despotizm, özgürlüğü biçimsel olarak koruma altında tutar gözükürken, esasında yönlendirilmiş olan bireyin özgürlüğünü kullandığı yanılsamasını yaratır, bu şekilde onun iktidara ortak olduğunu hissetmesini sağlar. Halk egemenliği ile bireysel özgürlük, merkezi devlet çerçevesinde uzlaştırılmış olur. Ama esasında birey vesayet altına alınmış, özgürlük boğulmuştur. Fransa’da merkezi devlet eliyle siyasal olarak gerçekleştirilen bu özgürlük katliamını, yerinden yönetimci Amerikan demokrasisi kamuoyu aracılığıyla toplumsal düzeyde gerçekleştirmektedir.³⁰³ Siyasal anlamda revaçta olan halk egemenliği ilkesi, çoğunluğun tiranlığa varan bir baskı düzeni kurmasına yol açmakta, azınlıktaki düşüncelerin, bireysel özgür iradenin ve dolayısıyla yarıcılığın önünün kesilmesine yol açmaktadır. Toplumsal ve ekonomik düzeyde ise, sanayi devrimini yapmış ve koşulların eşitliğini kurmuş refah toplumunun bireyleri, sadece kendi geçim sorunlarının

³⁰² D.A. II, s. 385-386.

³⁰³ Tocqueville’in gözlemlerinden hareketle modern despotizmin bu iki ülkedeki iki farklı yüzüne dikkat çeken Pierre Manent’tir. Bkz. Pierre Manent, *Histoire Intellectuelle du Libéralisme*, Hachette, Paris, 1997, s. 237.

peşinde koşan, içine kapalı, kendilerini doğrudan ilgilendirmeyen konulara hiçbir şekilde ilgi göstermeyen, siyasal konulara tutkuyla yaklaşmayan, katılıma isteksiz “uyuşuk” bir kitle görüntüsü arz etmektedirler. Tocqueville’in demokrasi eleştirisinin kökenini oluşturduğunu söyleyebileceğimiz bu gözlemler, aynı zamanda yazarın söz konusu rejimin geleceğinden duyduğu kaygıları da ifade etmektedir.

Richard Sennett, Tocqueville’in söz konusu kaygılarının entelektüel kökenlerinin kendisinden önce yaşamış olan Thomas Hobbes ve Etienne de la Boétie’de kısmen bulunduğunu yazar. Sennett’a göre Hobbes, halk egemenliğinin içerdiği tehlikeleri sezdiği için modern devleti özerk bir kimlik ve iradeyle donatmış, La Boétie de “*Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*”inde geçim sorununa odaklanmış insanların kitle psikolojisini başarıyla tahlil etmiştir.³⁰⁴ Tocqueville’in devrimi yaşamış kuşağı, Hobbes ve La Boétie’nin haber verdiği bu iki tehlikeyi somut olarak hisseden bir kuşak olmuştur. İnsanların genel olarak kültür ve düşünce dünyasından, özel olarak da siyasetten soğudukları bir süreçte, yaşanan yabancılaşmayı teorik düzeyde bu şekilde ilk ifade eden ise Tocqueville olmuştur. “*Çoğunluk tiranlığı*” ve “*bireycilik*” kavramları onun geliştirdiği kategorilerdi. Montesquieu gibi kendisinden önceki yazarların bir kısmı da sıradan kalabalıkların yönetime gelmesine soğuk bakmışlardı ama Tocqueville’in eleştirisi bu düzeyin çok daha ötesine geçiyordu. Yazarımızın “*çoğunluk tiranlığı*” kavramsallaştırması daha derin, geliştirdiği eleştiri daha tutarlıdır. Sennett bu konuda üç noktaya dikkat çeker. İlk olarak, demokrasinin çoğunluk yönetimi olduğu doğrudur, ama Aydınlanma’nın mirasçısı olan Tocqueville için insanlık her halükârda “*adalet*”le yönetilmelidir. Dolayısıyla halk egemenliği ya da çoğunluk yönetimi ilkesi adil olmayan bir eylemi meşrulaştırmak için kullanılamaz. Böyle olursa özgürlük kalmaz. Dolayısıyla adil olmayan çoğunluk kararına direniş hakkı vardır. İkinci olarak, önemli kararları alan çoğunluk kolektif bir özne de olsa tek

³⁰⁴ Richard Sennett, “Ce que Redoutait Tocqueville”, *Tel Quel*, no.86, Hiver 1980, ss. 38- 49, s. 40.

bir birey gibi hareket eder. Yani birey nasıl bir konuda yanılabilirse, çoğunluk da yanılabilir. Bir birey nasıl kendi özel çıkarının peşinden koşabiliyorsa, çoğunluk da herkesin ortak çıkarı yerine sadece kendi çıkarlarının peşinden gidebilir. Bu durumda hem azınlık hem birey yine ezilir. Dolayısıyla çoğunluğa sınırsız yetki vermek bu bağlamda da yanlıştır. Sennett'in dikkatimizi çektiği üçüncü nokta ise çoğunluk tiranlığı deneyiminin özellikle eşitlikçi toplumda büyük bir tehlike olarak ortaya çıkmasıdır. Eşitlikçi bir toplumda haksızlığa uğradığını düşünen bir kişi ya da grup kime başvuracaktır? Elbette başvurabileceği çeşitli makamlar vardır, ama tüm makamlar onun da parçası olduğu varsayılan bir çoğunluğun temsilcisidir, bu başvuruyla o kişi ya da grup çoğunluğu temsil eden kamuoyunu karşısına almak durumundadır. Bu, hukuki olarak kolay gözükse de pratikte zor bir seçimdir. Dolayısıyla birey pratikte özgürlüğünü kullanmamaya itilmektedir.³⁰⁵

Tocqueville, demokrasinin çelişkili doğasını incelerken eşitlikle özgürlüğü, bir başka deyişle diğerleriyle aynı haklara sahip yurttaşın özgür olma koşullarını sorunsallaştırmaktadır. Eşitliğin fetişleştirilmesinin özgürlüğe zarar verici etkileri olduğunu daha önce görmüştük. Tocqueville'in demokratik özgürlük kavramsallaştırması siyasal anlamda Amerikan demokrasisinin çeşitli unsurlarıyla şekillenmiştir. Bunları kabaca, anayasa ve yasalarda tanımlanan demokratik hak ve özgürlükler, özgürlük ilkesiyle çelişmeyen yasa önünde eşitlik ilkesi, temsili demokrasi, genel oy hakkı, federalizm, yönetsel yerinden yönetim (idari adem-i merkeziyetçilik), serbest piyasa ekonomisi, çıkarlar ve görüşler çerçevesinde örgütlenen dernekler ve sivil toplum örgütleri şeklinde özetleyebiliriz. Demokratik özgürlüğe yönelik tehditler ise, yazarımızın hem Fransa'da hem de Amerika'da yaptığı gözlemlerin sonucu olarak formüle edilmiştir. Tocqueville, söz konusu tehditlerin demokrasinin bizzat kendisinden kaynaklandığına ve bu tehditlerin ciddiyetine dikkat çekmektedir.

³⁰⁵ Sennett, 1980, s. 41-42.

Onun öngördüğü “*yeni siyaset bilimi*” içinde demokrasiyi istikrara kavuşturacak, özgürlüğü yaşatacak önlemler geliştirilmelidir.

Demokrasi, potansiyel olarak ikili bir nitelik arz eder; bir özgürlük ve eşitlik rejimi de olabilir, bir baskı rejimine de dönüşebilir, hatta bu iki uç kısmen eşzamanlı olarak birlikte de var olabilir.³⁰⁶ Demokrasinin tereddütlü doğasını ve özgürlük açısından içerdiği riskleri irdeleyen Tocqueville, bu bağlamda dönemin bir başka liberal düşünürü olan John Stuart Mill’den ayrılır. Mill, aristokratik ayrıcalıkları ve sınıfsal hiyerarşiyi ortadan kaldıran demokratik devrimi insanın insana bağımlılığını sona erdiren yeni bir dönemin müjdecisi olarak görürken iyimserdir. Ona göre, yeni başlayan bu eşitlik ve özgürlük döneminin getirdiği sorunlar devletin destekleyeceği özgürlükçü bir eğitim sistemiyle aşılabılırdi.³⁰⁷ Mill için bireyselleşmenin yol açtığı sorunlar merkezi devlet eliyle halledilebilir gözükür, Tocqueville ise Britanyalı dostunun bu iyimserliğini paylaşmamaktadır: aşırı bireyselleşme liberal demokrasilerde özgürlüğü tehdit eden bir toplumsal dinamik oluşturabilir.³⁰⁸ Hukuksal/siyasal yapıda merkezi devlet zaten bireysel özgürlük açısından başlıbaşına bir tehlike arz etmektedir, aşırı bireyselleşmenin getireceği içe kapanık toplum da kültürel olarak çoğunluk tiranlığına, kamuoyu despotizmine açık hale gelmektedir.³⁰⁹ Tocqueville *Demokrasi*’de iktisadi olarak güçlü liberal demokrasilerin iç dinamikleri sonucu nasıl ılımlı

³⁰⁶ Joshua Mitchell, Augustinus’un *Confessiones*’de betimlediği içe dönük/içine kapalı kişilikle dışa dönük hareketli kişilik ikiliğine paralel bir ikiliğin *Amerika’da Demokrasi*’de de bulunduğunu, ilk ciltte Amerikalıların dış dünyayla ilgilendiklerini, siyasete ve toplumsal faaliyetlere katıldıklarını, ikinci ciltte ise kendi küçük dünyalarına kapandıklarını ifade eder. İlk olarak Augustinus’un dikkat çektiği bu özelliği “*Augustinian Self*” olarak adlandırır. Bkz. Joshua Mitchell, *The Fragility of Freedom, Tocqueville on Religion, Democracy and the American Future*, The University of Chicago Press, Chicago, 1995.

³⁰⁷ John Stuart Mill, *Özgürlük Üstüne*, Çev. Alime Ertan, genişletilmiş 2. baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2000, s. 140-141.

³⁰⁸ Mill ile Tocqueville’in demokrasiye yönelik tehditler konusundaki düşüncelerinin karşılaştırılması için bkz. Richard Boyd, *Uncivil Society, The Perils of Pluralism and the Making of Modern Liberalism*, Lexington Books, Lanham, 2004.

³⁰⁹ Boyd, 2004, s. 210-211.

despotizme ve çoğunluk tiranlığına sürüklendiğini göstermiştir. Eski Rejim’de ise aristokrasiyi yeni tasfiye eden toplumların deneyimsiz bir egemen sınıf (burjuvazi) elinde liberal demokratik kurumları geliştirip yaşatmakta yaşadığı sorunları irdelemiştir. Demokrasinin bu iki farklı düzeyde yaşadığı sorunların panzehiri ya da çözümü, Tocqueville’e göre tek bir noktada düğümlenmektedir: özgürlüğü hayata geçirmek. Siyaset biliminde “*siyasal katılım*” kavramı çerçevesinde ele aldığımız yönetenleri ya da yönetenlerin kararlarını etkilemeye dönük tüm süreçler bu bağlamda önem kazanmaktadır. Fransa örneğinde Tocqueville oy vermenin tabana yayılmasını ve kitlelerin demokratik süreçlere katılımını özendirirken, örgütlenme pratiğini hayata geçirecek “*özgürlük çıraklığı*”³¹⁰ olarak da ifade edilebilecek bir dönem önerir.³¹¹ Yazarımızın Amerika’da gözlemlediği yerel yönetimler, siyasal partiler, sivil toplum örgütleri, çeşitli dernek ve kuruluşlar yurttaşın özgürlük pratiğini geliştireceği kurumlardır. Bireyle devlet arasındaki bu ara katmaların önemini vurgulama konusunda Tocqueville’in muhafazakâr liberal Edmund Burke ile aynı safta yer aldığını belirtmemiz gerekir³¹². Söz konusu ara katmanlar, yurttaşın kendi çıkarını düşünen birey olmanın dışında kamusal konulara da duyarlı olmasını sağlar. Siyasal ve toplumsal örgütlere katılım yoluyla özgürlük ruhunun yaşatılması Tocqueville’in tüm yapıtlarında sürekli yinelenen bir temadır.

³¹⁰ Kavramı Laurence Guellec’ten ödünç alıyorum. Bkz. Guellec, 1996, s. 11.

³¹¹ Tocqueville bu konuda Amerika’da toplumsal ve siyasal konulardaki kurulan gönüllü kuruluş ve dernekler çerçevesinde geliştirilen örgütlenme pratiklerini örnek gösterir. Bkz. D. A. I, s. 274-282.

³¹² Edmund Burke aşırı merkeziyetçi devletin aile, mülkiyet ilişkileri, dinsel yaşam, yerel yönetimler, mesleki örgütlenmeler ve gönüllü gruplara keyfi müdahalesine karşı çıkar. Bkz. Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, ed. Thomas H. D. Mahoney, Bobs-Merrill, Indianapolis, 1955, s. 121. Burke ve Tocqueville’in demokratik devletin tiranlığa kayma ihtimali karşısındaki tavırlarının benzerliği konusunda bkz. Sanford Lakoff, “Tocqueville, Burke and the Origin of Liberal Conservatism”, *Review of Politics*, no. 60, 1998, ss. 435-464, özellikle s. 456.

Tocqueville'in Kant okuyup okumadığı konusunda elimizde somut bir bilgi yoktur. Ancak Tocqueville'in özgürlük kavramsallaştırmasının etik/politik ve dolayısıyla estetik bir öz içerdiğini ve bu bağlamda Kant'ın "özerklik" kavramıyla belli paralellikler taşıdığını ifade etmek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere, Tocqueville gibi, Kant da Rousseau'dan etkilenmişti. Rousseau'nun, halkı hem yönetilen hem de yöneten, yani hem uyruk hem egemen olarak tasarlayan, insanların yalnızca kendi koydukları yasalara tabi olacaklarını öngören siyaset teorisi, Kant'ın insanın hem bir ahlâk yasasına uygun hareket ettiği, hem de özgürlüğünü ve insanlık onurunu koruduğu estetik yaşam tasarımı esin kaynağı olmuştu³¹³. İnsanın sahip olduğu ahlâki değerler çerçevesinde "yapması gereken" ile özgürce "yapmayı seçtiği" şeyin örtüşmesi Kantçı anlamda özgürlükle özerkliğin özdeşlenmesi, özgürlükle doğanın, ahlâkla bilimin ve duyarlılıkla aklın uzlaşması anlamına gelmektedir.³¹⁴

Tocqueville'deki özgürlük kavramsallaştırmasının da benzer nitelikte bir bütünsellik ya da uzlaşma içerdiğini söyleyebiliriz. Tocqueville 1836'da modern, demokratik ve "âdil" özgürlüğü, "her bir insanın doğadan kendisinin aldığı ışıqla, diğerlerinden bağımsız bir şekilde ama onlara eşit olarak, kendine göre ve kendi kaderini tayin etmek üzere hareket etmesi" olarak tanımlamıştı³¹⁵. Raymon Aron, *Essai sur les Libertés*'de Tocqueville'in bu özgürlük tanımının hem negatif hem pozitif unsurlar içerdiğini belirtir. Pozitifdir, çünkü herkes eşittir ve özgürlüğünü ahlâki yargıları temelinde kullanır. Negatifdir, çünkü bireyin bağımsız olduğu kendine özgü alan içinde kullanılır. Ancak, yine de Tocqueville'de özgürlük esasen siyasal alanda,

³¹³ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, 4. basım, İstanbul, 2000, s. 727.

³¹⁴ J.-M. Muglioni, "Liberté Metaphysique", André Jacob (ed.), *Encyclopédie Philosophique Universelle*, 2e édition, vol. 2: Les Notions Philosophiques, P.U.F., Paris, 1998, s. 1478.

³¹⁵ "Etat Social et Politique de la France avant et depuis 1789" daki tanım. Bkz. Tocqueville, 1986, s. 943.

yani yerel ve kamusal işlerin yönetimine etkin olarak katılmakla somutlaşır³¹⁶. Bu durumda, Lamberti'nin yukardaki çözümlemesine paralel olarak³¹⁷ Tocqueville'in "*demokratik ve âdil özgürlük*" kavramsallaştırmasında üç unsurun birliğinden bahsetmek mümkündür. Bunlar, Cermen ve aristokrat kökenli bağımsızlık düşüncesi, stoacı etik ve hristiyan ahlâkı kökenli herkesin eşitliği düşüncesi ve Antik Yunan polisinden kaynaklanan siyasete katılım düşüncesidir. Tocqueville'de modern özgürlüğün gerçekleşme koşulları tarihle, ahlâkla ve geleneklerle bağlantılı olarak irdelenmektedir.

Tarih derken, Tocqueville'in gözünde demokratik devletin ortaya çıkış evrelerini ve Amerika'da ulaştığı yapıyı kastediyorum. Bu bağlamda modern demokratik devlet özgürlüğün gerçekleşmesinin siyasal ve hukuksal ön koşulu olmaktadır. Hukuk devleti, negatif anlamda özgürlüğün -ya da bireyin hak ve özgürlüklerinin- güven- cesi olurken, yarattığı çoğulcu ve demokratik kurumlar katılımı özendirmektedir. Bu noktada Tocqueville Avrupa'da aristokratların feodal dönemde yaşadıkları özgürlüğü hatırlar ve bunu, tüm olumlu çağrışımlarıyla, demokratik dönemde de yaygın olarak görmek ister. Bu anlamda Tocqueville aristokratik liberal Montesquieu'nün izinden gitmektedir. Ancak, Tocqueville, Montesquieu'nün liberalizmini genişletmekte, kişisel maddi çıkar peşinde koşan modern bireye değerler empoze etmeye çalışmaktadır. Bir başka deyişle, Montesquieu'de özgürlük refah ve mutluluk için kullanılan araçsal bir kategori iken Tocqueville'de hem araç hem de bizzat amacın kendisi olmaktadır.

Montesquieu'nün tanımladığı modern cumhuriyet en kaba çizgileriyle iktisadi anlamda ticaret burjuvazisine, hukuksal yapı olarak da erkler ayrılığı ilkesine dayalıydı. Bu çerçevede özgürlük, iktisadi girişim alanında ve hukuk devletinin tanıdığı negatif alanda tanımlanmıştı. Oysa Tocqueville, bunlara ek olarak siyasal ve felsefi

³¹⁶ Raymond Aron, *Essai sur les Libertés*, préface de P. Raynaud, Hachette, Paris, 1998, s. 26.

³¹⁷ Bkz. Bölüm IV.

bir özgürlük kavramsallaştırması oluşturmaktadır. Onun özgürlük kavrayışı bireyin kendisi üzerindeki -bunu bedeni, maddi çıkarları ve geleceğe yönelik arzuları şeklinde okumak mümkün- doğal ege-menlik iddiası üstüne kuruludur. Montesquieu’de cumhuriyetin ege-men ilkesi erdem olurken, Tocqueville demokratik cumhuriyetin er-demini özgürlük olarak önermekte ve bunu sorunsallaştırmaktadır.

Tarih bir kenara bırakılırsa, yani Cermen ve aristokratik kökenli bağımsızlık düşüncesi unutulursa, demokratik özgürlük güdük kala-caktır. Özgürlük, yalnızca bir yasa ya da anayasa maddesinde kalır-sa hayata geçemez. Özgürlük demokratik kurumların ana çerçevesi ve demokratik insanın erdemi olmalıdır. Bu noktada ahlâğa ve gele-neklere vurgu yapmak durumundayız. Tocqueville, kurumları ve ge-lenekleri birbirleriyle ilişki halinde ele alır. Bir toplumda siyasal ve toplumsal anlamda özgürlüğü özendiren kurumlar oluşturulması her durumda iyidir, kurumlar kökleştikçe özgürlükçü gelenek oluşumu-na katkıda bulunur. Öte yandan bir toplumda tarihten kaynaklanan özgürlükçü gelenekler varsa, bunlar hem özgürlükçü kurumların öz-nel bileşenlerini oluşturur, yani içerden katkı sağlar, hem de birey-ler düzeyinde “özgür zihin”lerin oluşmasına yardım ederek dışardan katkı sunar. Dolayısıyla Tocqueville felsefi ve etik anlamdaki insan özgürlüğüyle siyasal anlamda demokrasinin özgürlükçü kurumları aracılığıyla öngördüğü özgürlüğü bir şekilde birleştirmeye çalış-maktadır. Siyasal alanın güvence altına aldığı negatif özgürlük, Toc-queville’in özgürlük kavramsallaştırmasında var olabilecek özgür-lüğün alt sınırını ya da başlangıç noktasını oluşturur. Onun özgürlük tasarımı, hem bireyin siyasal kurumlar içindeki özgürlük kullanımını, hem de bu kurumları yadsıma özgürlüğünü -ya da söz konusu kurumlardan özgürleşmesini- içerir. Böylece, Tocqueville’in siyaset biliminin ana eksenini olan özgürlük, siyasal ve tarihsel anlamını aşar-arak etik ve hatta estetik bir anlam kazanmaktadır.

Öte yandan, Tocqueville’de birey, tarihsel ve sosyolojik bağlan-tılarından kopuk soyut bir kategori değildir. Bireyin içinde bulun-duğu grup ya da yapıların onun üzerinde uyguladığı bir entellektü-el otorite söz konusudur. Bu otoritenin bilincinde olan Tocqueville,

bireyin eylemlerini gerçekleştirirken mutlak ya da saf bir özerkliğe sahip olamayacağını bilir. Fakat, Rousseau'da söz konusu olduğu gibi özgürlüğü genel iradeye uyum şeklinde algılamaz, ya da Hegel'de olduğu gibi özgürlüğün gerçek öznesini tarih ya da toplumda aramaz. Tocqueville'de *Geist* benzeri bir kavramsallaştırma yoktur, yalnızca egemen bir eğilim ve olgu olarak “*koşulların eşitliği*” vardır. Özgürlük ise normatif bir değerdir, bir idealdir, siyasal alana ek olarak gelenek ve ahlâk alanında da bulunması gereken bir erdemdir.

Tocqueville'in özgürlük kavramsallaştırması, çağdaş demokrasiye içerden yapılmış en önemli eleştirilerden biridir. Bugün modernlik dediğimiz şey, demokratik toplumsal durum olarak da ifade edilebilir. Demokrasi, özgürlüğü hayata geçirecek olanakları yarattığı gibi onu boğacak bir zemin de yaratmaktadır. Kendi küçük dünyasına kapanan, kişisel çıkarlarından başka bir şeyi düşünmeyen bireylerden oluşan toplum, çoğunluk tiranlığına ve ılımlı despotizme kapı aralamaktadır. Tocqueville, modernliği radikal olarak sorunsallaştıran eleştirel düşünürlerden biridir. Modernlik ile özgürlük hem çelişmekte hem de uyuşabilmektedir. Dolayısıyla, özgür geleneklerin var oldukları yerlerde korunması, olmadıkları yerlerde de yaratılması için çaba gösterilmesi önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1968.
- Aristotle, *The Politics and The Constitution of Athens*, ed. by S. Everson, revised student edition, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Aron, Raymond, *Dix-huit Leçons sur la Société Industrielle*, Gallimard, Paris, 1962.
- Aron, Raymond, *La Lutte des Classes, Nouvelles Leçons sur les Sociétés Industrielles*, Gallimard, Paris, 1964.
- Aron, Raymond, *Démocratie et Totalitarisme*, Gallimard, Paris, 1965.
- Aron, Raymond, *Les Etapes de la Pensée Sociologique*, Coll. Tel, Gallimard, Paris, 1967.
- Aron, Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Korkmaz Alemdar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986.
- Aron, Raymond, *Essai sur les Libertés*, préface de Philippe Raynaud, Hachette, Paris, 1998.
- Audier, Serge, *Tocqueville Retrouvé, genèse et enjeux du renouveau tocquevilien français*, Vrin/EHESS, Paris, 2004.
- Bathory, Dennis, "Moral Ties and Political Freedom in Tocqueville's New Science of Politics", Lawler, Peter Augustine & Alulis, Joseph (eds.), *Tocqueville's Defense of Human Liberty, Current Essays*, Garland Publishing, New York, 1993, ss. 21-35.
- Bergin, Martin J., "Tocqueville as Historian: 'An Examination of the Influences on his thought and his Approach to History'", Ph. D. Thesis, Graduate School of Georgetown University, Washington D. C., 1985.
- Benoît, Jean-Louis, *Comprendre Tocqueville*, Armand Colin, Paris, 2004.
- Benoît, Jean-Louis, *Tocqueville Moraliste*, Honoré Champion, Paris, 2004.
- Benoît, Jean-Louis, *Tocqueville, Un Destin Paradoxal*, Bayard, Paris, 2005.
- Besnier, Jean-Michel, *Tocqueville et la Démocratie, Egalité et Liberté*, Hatier, Paris, 1995.
- Boesche, Roger, "Why Could Tocqueville Predict So Well?", *Political Theory*, no. 11, 1983, ss. 79-97.
- Boesche, Roger, *The Strange Liberalism of Alexis de Tocqueville*, Cornell University Press, Ithaca, 1987.
- Boudon, Raymond, *The Unintended Consequences of Social Action*, St. Martin's Press, New York, 1982.

- Boudon, Raymond, "Le Pouvoir Social, Variations sur un Thème de Tocqueville", *Commentaire*, été 1993, vol. 16, no. 62, s. 311-322.
- Boudon, Raymond, "La Philosophie et La Sociologie", André Jacob (der.), *Encyclopédie Philosophique Universelle*, vol. IV: Le Discours Philosophique, PUF, Paris, 1998, ss. 2648-2666.
- Boudon, Raymond, *Tocqueville Aujourd'hui*, Odile Jacob, Paris, 2005.
- Boyd, Richard, *Uncivil Society, The Perils of Pluralism and the Making of Modern Liberalism*, Lexington Books, Lanham, 2004.
- Burke, Edmund, *Reflections on the Revolution in France*, ed. T. H. D. Mahoney, Bobs-Merrill, Indianapolis, 1955.
- Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, 4. basım, İstanbul, 2000.
- Condorcet, *Esquisse d'un Tableau Historique des Progrès de l'Esprit Humain*, introduction et notes par M. & F. Hincker, Editions Sociales, Paris, 1971.
- Coenen-Hutner, Jacques, *Tocqueville*, coll. Que Sais-je?, P.U.F, Paris, 1997.
- Corcuff, Philippe, *Philosophie Politique*, Nathan, Paris, 2000.
- Crautu, Aurelian, "Tocqueville and the Political Thought of French Doctrinaires (Guizot, Royer-Collard, Rémusat)", *History of Political Thought*, Vol. XX, No.3 autumn 1999, ss. 456- 493.
- Dahl, Robert A., *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, Yale University Press, New Haven (Conn.), 1969.
- Dictionnaire Flammarion de la Langue Française*, Paris, 1999.
- Drescher, Seymour, *Tocqueville and England*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1964.
- Dumont, Louis, *Homo Hiérarchicus*, Gallimard, Paris, 1967.
- Dunn, John, *Rethinking Modern Political Theory, Essays 1979-83*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Fukuyama, Francis, *Trust: Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Free Press, New York, 1995.
- Boesche, Roger, *The Strange Liberalism of Alexis de Tocqueville*, Cornell University Press, Ithaca, 1987.
- Fournière, Xavier de la, *Alexis de Tocqueville, un monarchiste indépendant*, Librairie Académique Perrin, Paris, 1981.
- Furet, François, "Le Système Conceptuel de 'la Démocratie en Amérique'", Alexis de Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, vol 1. éd. par François Furet, Garnier-Flammarion, Paris, 1981, ss. 5-43.
- Furet, François, *La Révolution, 1770-1780*, Hachette, Paris, 1988.
- Gannett, Robert T., Jr., *Tocqueville Unveiled*, The University of Chicago Press, Chicago, 2003.

- Gauchet, Marcel, "Tocqueville, l'Amerique et Nous", *Libre*, no. 7, 1988, ss. 43-120.
- Gauchet, Marcel, *Le Désenchantement du Monde*, Gallimard, Paris, 1985.
- Guellec, Laurence, Tocqueville, *L'Apprentissage de la Liberté*, Michalon, Paris, 1996.
- Hadari, Saguiv A., *Theory in Practice, Tocqueville's New Science of Politics*, Stanford University Press, Stanford, 1989.
- Hampsher-Monk, Iain, *Modern Siyasal Düşünce Tarihi*, çev. N. Arat v.d., Say Yayınları, İstanbul, 2004
- Heimonet, Jean-Michel, *Tocqueville et le Devenir de la Démocratie*, L'Harmattan, Paris, 1999.
- Hereth, Michel, *Alexis Tocqueville: Threats to Freedom in Democracy*, Duke University Press, Durham, N. C., 1986.
- Jacobitti, Suzanne D., "Individualism and Political Community: Arendt and Tocqueville on the Current Debate in Liberalism", *Polity*, Vol. XXII-I, no. 4, summer 1991, ss. 585-604.
- Jacques, Daniel, *Tocqueville et la Modernité*, Boréal, Québec, 1995.
- Janara, Laura, *Democracy Growing Up, Authority, Autonomy, and Passion in Tocqueville's Democracy in America*, SUNY Press, Albany, 2002.
- Jardin, André, *Alexis de Tocqueville, 1805-1859*, Hachette, Paris, 1984.
- Kelly, George Armstrong, *The Humane Comedy: Constant, Tocqueville and French Liberalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Lakoff, Sanford, "Tocqueville, Burke and the Origin of Liberal Conservatism", *Review of Politics*, no. 60, 1998, ss. 435-464.
- Lamberti, Jean-Claude, "Introduction aux Souvenirs", Tocqueville, Alexis de, *De la Démocratie en Amérique, Souvenirs, L'Ancien Régime et la Révolution*, Robert Laffont, Paris, 1986, ss. 703-727.
- Lamberti, Jean-Claude, *Tocqueville et les Deux Démocraties*, PUF, Paris, 1983.
- Lawler, Peter Augustine (ed.), *Democracy and its Friendly Critics, Tocqueville and Political Life Today*, Lexington Books, Lanham, 2004.
- Lawler, Peter Augustine & Alulis, Joseph (eds.), *Tocqueville's Defense of Human Liberty, Current Essays*, Garland Publishing, New York, 1993.
- Lefort, Claude, *Elements d'une Critique de la Bureaucratie*, Gallimard, Paris, 1979.
- Lefort, Claude, *L'Invention Démocratique, les Limites de la Domination Totallitaire*, Fayard, Paris, 1981.
- Lefort, Claude, *Essais sur le Politique, XIX.-XX. siècles*, Seuil, Paris, 1986.

- Lively, Jacques, *The Social and Political Thought of Alexis de Tocqueville*, Claredon, Oxford, 1965.
- Maletz, Donald J., "Tocqueville on Mores and the Preservation of Republics", *American Journal of Political Science*, Vol. 49, no. 1, Januray 2005, ss. 1-15.
- Manent, Pierre, *Tocqueville et la Nature de la Démocratie*, Juillard, Paris, 1982.
- Manent, Pierre, *Tocqueville and the Nature of Democracy*, trans. by J. Vaggoner, Rowman and Littlefield, Lanham, MD, 1996.
- Manent, Pierre, *La Cité de l'Homme*, Flammarion, Paris, 1997.
- Manent, Pierre, *Histoire Intellectuelle du Libéralisme*, Hachette, Paris, 1997.
- Meier, Christian, *La Naissance du Politique*, trad. par D. Trierweiler, Gallimard, Paris, 1995.
- Mélonio, Françoise, "Sur les Traces de Tocqueville", *Cahiers de Philosophie Politique et Juridique, L'Actualité de Tocqueville*, no. 19, ss. 13-20.
- Mélonio, Françoise, *Tocqueville et les Français*, Aubier, Paris, 1993.
- Meuwly, Olivier, *Liberté et Société, Constant et Tocqueville face aux limites du libéralisme moderne*, Droz, Genève, 2002.
- Mitchell, Joshua, *The Fragility of Freedom, Tocqueville on Religion, Democracy and the American Future*, The University of Chicago Press, Chicago, 1995.
- Mill, John Start, *Özgürlük Üstüne*, çev. A. Ertan, genişletilmiş 2. baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2000.
- Mill, John Suart, *La Révolution de 1848 et Ses Détracteurs*, trad. par S. Carnot, F. Alcan, Paris, 1888.
- Montesquieu, *De l'Esprit des Lois*, Tome I, édition de R. Derathé, Garnier, 1973.
- Muglioni, J.-M., "Liberté Metaphysique", André Jacob (ed.), *Encyclopédie Philosophique Universelle*, 2e édition, vol. 2: *Les Notions Philosophiques*, P.U.F., Paris, 1998, ss. 1475-1478.
- Nolla, Eduardo, "Democracy or the Closed Book", Lawler, Peter Augustine & Alulis, Joseph (eds.), *Tocqueville's Defense of Human Liberty, Current Essays*, Garland Publishing, New York, 1993, s. 85-95.
- Ossewaarde, M. R. R., *Tocqueville's Moral and Political Thought: New Liberalism*, Routledge, New York, 2004.
- Poggi, Gianfranco, *Images of Society, Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx, and Durkheim*, Stanford University Press, Stanford, 1972.

- Rabinow, Paul ve Sullivan, William, (der.) *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.
- Riviale, Philippe, *Tocqueville ou L'Intranquillité, L'Harmattan*, Paris, 1997.
- Rollet, Jacques, *Tocqueville*, Montchrestien, Paris, 1998.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Du Contrat Social ou Principes du Droit Politique*, Garnier Frères, Paris, 1926.
- Sandel, Michael, *Democracy's Discontent: America in the Search of a Public Philosophy*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1996.
- Scwartz, Robert M. and Schneider, Robert A. (eds.), *Tocqueville and Beyond, Essays on the Old regime in Honor of David D. Bien*, University of Delaware Press, Newark, 2003.
- Sennett, Richard, "Ce que Redoutait Tocqueville", *Tel Quel*, no.86, Hiver 1980, ss. 38- 49.
- Siedentop, Larry, *Tocqueville*, Oxford University Press, Oxford, 1994.
- Smith, Bruce James, *Politics & Remembrance, Republican Themes in Machiavelli, Burke, and Tocqueville*, Princeton University Press, Princeton, 1985.
- Tocqueville, Alexis de, *Amerika'da Demokrasi*, çev. Taner Timur, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1962.
- Tocqueville, Alexis de, *De la Démocratie en Amérique*, 2 volumes, éd. par François Furet, Garnier-Flammarion, Paris, 1981.
- Tocqueville, Alexis de, *Œuvres Complètes*, sous la dir. de J. P. Mayer, vol. 3. 2: *Ecrits et Discours Politiques* (ed. Par A. Jardin) , Gallimard, Paris, 1985.
- Tocqueville, Alexis de, *De la Démocratie en Amérique, Souvenirs, L'Ancien Régime et la Révolution*, Robert Laffont, Paris, 1986.
- Tocqueville, Alexis de, *De la Démocratie en Amérique*, édition historico-critique revue et augmentée par Eduardo Nolla, 2 volumes, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1990.
- Tocqueville, Alexis de, *Amerika'da Demokrasi*, çev. İhsan Sezal ve Fatoş Dilber, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 1994
- Tocqueville, Alexis de, *Eski Rejim ve Devrim*, çev. Turhan Ilgaz, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Tocqueville, Alexis de, *Sur le Paupérisme*, Allia, Paris, 2001.
- Todorov, Tzvetan, *Benjamin Constant, la Passion Démocratique*, Hachette-Littératures, Paris, 1997.
- Wolin, Sheldon S., *Tocqueville Between Two Worlds: The Making of a Political and Intellectual Life*, Princeton University Press, New Jersey, 2001.

DİZİN

adem-i merkeziyetçilik: 140, 240

Almanya: 18, 101, 103, 117, 158, 159, 217, 243, 244

Amerika: 1-6, 11, 12, 19, 20, 22-32, 34-39, 41, 45, 46, 49, 52, 76, 78, 85, 98, 99, 112, 131, 132, 139-141, 145, 147-156, 158-162, 169-178, 185-188, 195-197, 199-201, 203, 204, 206, 208, 209, 211, 212, 218, 219, 221, 222, 224, 226-228, 230, 231, 234, 238, 239, 240, 245, 247, 249, 251, 253

Antoine, Agnès: 168n100, 169n102-103, 174n119, 176n124, 181n137, 182n139, 183n140

Arendt, Hannah: 36, 206n203, 257

aristokrasi: 4, 10, 26, 30, 32-34, 40, 42, 44, 46, 59, 61-63, 73, 74, 79, 83, 86, 89, 90-92, 95, 99, 107, 111, 113, 121, 125, 132, 133, 138, 141, 155-159, 172, 176, 179, 186, 188, 196, 197, 200-202, 206, 210, 219, 220, 225, 227, 246, 251

aristokratik dönem: 15, 33, 57, 59, 68, 84, 176, 221

aristokratik toplum: 54, 55, 59, 66, 69, 70, 74-76, 81, 83, 155, 156, 158, 159, 172, 176, 201, 207, 217

Aristoteles: 6, 32, 37n14, 80, 220

Aron, Raymond: 5, 36, 51n21, 138n143, 156n76, 185, 186n143-144, 187n145-147, 188n148, 189n149-152, 190n153-154, 191n155-156, 192n157-159, 193n160-162, 194n163-164, 252, 253n316, 257

Audier, Serge: 196n169, 198n175, 257

Augustinus: 250n306

Aydınlanma: 91, 99, 118, 154, 158, 177, 178, 203, 207-210, 225, 235, 243, 248

aydınlanmış despotizm: 161

Bathory, Denis: 239n286, 257

Beaumont, Gustave de: 11, 18, 19, 142, 230

Bergin, Martin J.: 257

Benoît, Jean-Louis: 167n98, 168n99, 170n104, 171n108, 172, 173n113-116, 175n123, 257

Besnier, Jean-Michel: 50n19, 257

bilgi sosyolojisi: 51

Boesche, Roger: 164n89, 240n290, 257, 258,

- Boudon, Raymond:** 164n90-93, 165n94-97, 223n248-249, 237n284, 257, 258
- Bourricaud, François:** 199
- Boyd, Richard:** 250n308-309, 258
- Bressollette, Michel:** 175n123
- Burke, Edmund:** 97, 110, 210, 241n294, 251n312, 258, 259, 261,
- Cevizci, Ahmet:** 252n313, 258
- Chateaubriand:** 12
- Cochin, Augustin:** 197, 198
- Coenen-Hutner, Jacques:** 148n50, 149n53, 152n64, 153, 258
- Comte, Auguste:** 5, 189, 190, 209
- Condorcet:** 204, 209n211, 210, 258
- Constant, Benjamin:** 5, 179n132-133, 180n134, 181n136-138, 182, 183n141, 202-205, 213, 214, 239n285, 244, 259-261
- Corcuff, Philippe:** 258
- Craiutu, Aurelian:** 244n300, 258
- çoğunluk tiranlığı:** 3, 6, 30, 38, 39, 41, 54, 161, 180, 206n203, 223, 231, 241, 242, 248-251, 255
- Çiçero:** 75, 171, 204
- Dahl, Robert:** 156n75, 258
- değerler sosyolojisi:** 237
- demokratik özgürlük:** 20, 154, 177, 202, 215, 228, 237, 238, 239n285, 249, 254
- demokratik tiranlık:** 238
- demokratik toplum:** 7, 31, 49, 50, 53-55, 58, 59, 61, 64, 66, 68-71, 74, 78-85, 98, 137, 155, 157-159, 169, 172, 186-188, 202, 207-209, 214, 217, 219, 221-225, 237, 242, 243, 255
- denet ve denge:** 42, 244
- Descartes, René:** 52, 177
- despotizm:** 20, 24, 26, 30, 31, 36, 43, 46, 48, 51, 64, 83, 86, 87, 95, 96, 115, 116, 124, 126, 142, 144, 151, 161, 177-179, 210, 211, 213, 214, 216, 217, 219-221, 223, 232, 233, 241, 242, 243, 245-247n303, 250, 251, 255
- Destutt de Tracy, Antoine L. C.:** 204
- determinizm:** 5
- devrim sosyolojisi:** 4, 128
- Dilthey, Wilhelm:** 164n89
- din sosyolojisi:** 44
- doğa durumu:** 40, 175, 176
- Drescher, Seymour:** 239n287, 258

Dumont, Louis: 63n25, 258

Durkheim, Emile: 164, 201, 260

Eski rejim: 4, 5, 10, 18n8, 21, 62, 74, 77, 92n29, 93, 102, 104, 107, 108, 112-117, 129, 132, 139, 148, 156, 161-163, 165, 170, 172, 196, 198, 217, 238, 243, 246, 251

eşitlik: 2, 3, 6, 19, 22, 32, 44, 49, 51, 53, 54, 56, 58, 60, 61, 64-66, 71, 75-78, 81-86, 91, 92, 94, 101, 112, 117, 119, 122, 124, 126, 129, 130, 138, 150, 151, 157, 159-161, 169, 176, 178, 182, 183, 186-188, 196-198, 200n179, 201, 203, 206-208, 211-213, 218-221, 225-227, 233, 237, 238, 241, 243, 245-247, 249, 250

Etats Généraux: 13, 18, 119

evrim: 49, 51, 75, 82, 85, 112, 176, 190, 224, 227

Federalist Papers: 12, 40

felsefe: 3, 13, 38, 50, 51, 54, 57, 78, 98, 108, 118, 120, 123, 125, 136, 149, 161, 162, 164n91, 176, 177, 183, 187, 197, 207, 208, 209, 210, 212, 218, 232, 234, 235, 243

fenomenoloji: 6, 212, 215, 216

feodalite: 159, 172

feodalizm: 48, 78, 90, 92, 101, 124, 227

fikirler sosyolojisi: 237

filozof: 50n17, 53, 96, 98, 118, 158, 203, 213,

Fournière, Xavier de la: 153n65, 258

Fransa: 2-4, 10, 12, 13, 17, 18n8, 20, 24, 27, 31, 34, 42, 44, 46, 49, 57, 62, 65, 66, 68, 86, 89, 90-92n29, 93, 94, 97, 99, 101-104, 106, 109, 110, 112-114, 117, 118, 121, 127-130-134, 137, 140, 142, 144, 145, 150, 151, 156, 158-161, 165, 170, 172, 176, 177, 185, 186, 193n61 194, 196-203, 207, 208, 210, 218, 227, 230, 238, 243-245, 247, 249, 251

Fukuyama, Francis: 240n289, 258

Furet, François: 5, 6, 13n4, 19n9, 21n12, 51n20, 99, 192, 193, 195n166-168, 196n170, 197n171-173, 198n174, 258, 261,

Gannett, Robert T., Jr.: 258

Gauchet, Marcel: 59n24, 259

Geist: 255

Gelenek: 22, 39, 43, 46, 99, 118, 122, 148, 172, 174, 193, 208, 231, 232, 254, 255

Gemeinschaft: 243

gerçekçilik: 35, 36

Guellec, Laurence: 9n2, 251n310, 259

Guizot, François: 6, 11, 13, 14, 196, 197, 230-233, 244n300, 258

Habermas, Jürgen: 165n95

Hadari, Saguiv A.: 259, 162n87, 165n95

halk egemenliği: 3, 20, 22, 23, 27, 38, 88, 98, 150, 151, 159, 161, 169, 171, 179, 182, 198, 200n179, 203, 206, 214, 217, 219, 220, 222, 228, 232, 247, 248

Hampsher-Monk, Iain: 177n125, 259

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: 5, 192n157, 255

Heimonet, Jean-Michel: 150n58, 151n61, 259

Hereth, Michel: 245n301, 259

hermeneutik: 163n88

Hristiyanlık: 11, 21, 46, 58, 98, 100, 121, 170

Hobbes, Thomas: 118, 248

Humbolt, Wilhelm Von: 244

Husserl, Edmund: 6, 212

ılımlı despotizm: 3, 246, 247, 255

idari adem-i merkeziyetçilik: 153, 249

ideal tip: 51, 124, 155, 157, 158

ideoloji: 34, 35, 67, 135, 165, 171, 185, 189, 194, 195, 197, 198, 209

İngiltere: 4, 24, 30, 42, 44, 46, 75, 92, 101, 111-113, 117, 123, 143, 144, 152, 156, 158, 199-202, 244

İslam: 58, 101

Jacob, André: 164n91, 252n314, 258, 260

Jacobitti, Suzanne D.: 259, 207n203

Jacques, Daniel: 20, 58, 65, 99, 148, 258, 259

Janara, Laura: 259

Jardin, André: 9n2, 13n5, 15n6, 153n65-66, 152n63, 259, 261

Jefferson, Thomas: 40, 41, 177

Kant, Immanuel: 252

katoliklik: 44

Kergolay, Louis de: 10, 11, 18

konformizm: 40, 207, 208, 210n213, 224

koşulların eşitliği: 3, 20, 21, 44, 51, 54, 67, 76, 80, 82, 85, 102, 149-151, 157, 159, 186, 190, 193, 200n179, 201, 218, 219, 247, 255

La Boétie, Etienne de: 248

Lakoff, Sanford: 251n312, 259

Lamberti, Jean-Claude: 6, 97n32, 134n38, 135n39-40, 137n41, 138n42, 139n44, 140, 141n45, 142n46, 144n47, 145n48, 150n57, 155n72, 156n74-75, 159, 160n83, 161n86, 198, 199n176-177, 200n178-180, 201n181-185, 202n186-189, 203n191, 193, 204n194-196, 205n197-199, 207n204-205, 206n200-203, 208n206-208, 209n209-210, 210n212-214, 211n215, 253, 259

Lawler, Peter-Augustine: 235n282, 239n286, 257, 259, 260

Lefort, Claude: 6, 36, 160n85, 211n216-217, 212n218, 213n221, 214n222-223, 215n225-226, 216n227-228, 217n231-233, 218n234-235, 259

Lively, Jacques: 97n32, 260

Locke, John: 118, 238

Machiavelli: 118, 241n294, 261

Marx, Karl: 5, 20, 51, 72-74, 134, 138, 139, 174n117, 192n157, 193n161, 194n163-164, 260, 189-194, 260

Maletz, Donald J.: 174n117, 260

Mandeville, Bernard de: 244

Manent, Pierre: 6, 98, 99n33, 139n44, 149-52, 170n106, 198, 218n236, 219n237-238, 220n239-241, 222n243-244, 223n247, 224n250-251, 225n254, 256, 226n258-260, 227n261-264, 228n265-266, 229n267-268, 247n303, 260

medeni din: 45

Meier, Christian: 37n14, 260

Mélonio, Françoise: 50n15, 185n142, 260

Merleau-Ponty, Maurice: 6, 216

metodoloji: 5, 147, 161

Meuwly, Olivier: 183n141, 260

Mill, John Stuart: 144n47, 162n87, 250n307-308, 260

Mitchell, Joshua: 250n306, 260

modernlik: 3, 6, 122, 189, 200, 255

monarşi: 2, 3, 11, 17, 20, 26, 40, 44, 46, 106, 127, 131, 132, 137-139, 142-145, 179, 188, 194-197, 213, 227, 238

Montesquieu, Charles Secondat, baron: 4-6, 11, 70, 96, 147, 148n51, 149, 164n90, 167, 168, 171n109, 111, 174n118, 175, 179, 187-189, 204, 220, 232, 239n285, 248, 253, 254, 260

Mottley, Mary: 12

Muglioni, J.-M.: 252n314, 260

muhafazakâr(lık): 13, 97, 170, 210, 214, 240, 251

Nolla, Eduardo: 6, 168n99, 229, 230n269, 231n270-274, 232n275n276, 233n277-278, 234n279-280, 235n281-283, 260,

Olasılıkçılık: 190

Ossewaarde, M. R. R: 244n298-299, 260

otorite: 12, 18n8, 24, 41, 44, 54, 58, 77, 82, 88, 92, 99, 102, 124, 151-153, 178, 180, 181, 213, 223, 226, 244, 247, 254

özgürlük çıraklığı: 251

Pascal, Blaise: 5, 147, 167-170, 174, 232

Platon: 38, 235

Poggi, Gianfranco: 260

pozitivizm: 210

probabilizm: 5

Rabinow, Paul: 163n88, 261

Rawls, John: 38

Raynaud, Philippe: 186n144, 253n316, 257

realizm: 35, 69

Reformasyon: 4

Restorasyon: 2, 10, 244

Ricardo, David: 244

Rickert, Heinrich: 164

Riviale, Philippe: 170n106, 171n107, 261

Robespierre, Maximilien de: 9n3

Rollet, Jacques: 9n2, 20n10, 28n13, 50n18, 56n22, 58, 59n23, 65, 72n27, 95n31, 99n34, 122n36, 148n49, 159n82, 261

Roma: 16n7, 44, 56, 75, 87, 89, 92, 99, 173, 243

Rousseau, Jean-Jacques: 5, 6, 11, 118, 161, 167, 168, 175-177n125, 178n128-129, 179, 180, 182, 201, 220, 226, 232, 252, 255, 261

Royer-Collard, Pierre Paul: 10, 12, 50n17, 203, 244n300, 258

Saint-Beuve, Charles: 50n16

Saint-Simon, Claude Henri: 189, 190

Sandel, Michael: 240n288, 261

Schleifer, James T.: 200n179

Schneider, Robert A.: 156n75, 261

Schwartz, Robert M.: 258, 261

Sennett, Richard: 248n304, 249n305, 261

Siedentop, Larry: 9n2, 244n300, 261

- sivil toplum:** 3, 20, 37, 89, 115, 151, 161, 179, 193, 196, 218, 222, 232, 249, 251
- siyasal düşünce:** 187
- siyaset bilimi:** 3, 21, 34, 54, 67, 135, 207, 209, 210, 250, 251, 254
- siyaset felsefesi:** 3, 13, 38, 50, 51, 54, 126, 161, 162, 164n91, 187, 218, 232, 234
- siyaset sosyolojisi:** 3, 126, 127, 162, 218
- Smith, Adam:** 244, 261
- Smith, Bruce James:** 241n294, 261
- sosyalizm:** 17, 125, 136-138, 185, 190, 194n164, 224
- sosyoloji(k):** 5, 6, 12, 20, 33, 35, 39, 51, 54, 57, 61, 62, 65, 67, 73, 78, 81, 107, 122, 128, 149, 155, 162, 163, 165, 183, 195, 198, 216, 227, 234, 237-239, 254
- Spinoza, Baruch:** 118
- Staël, Germaine Necker, Mme de:** 213, 244
- Sullivan, William:** 163n88, 261
- tarih:** 11, 59, 74, 75, 103, 128, 136, 162, 163, 165, 172, 188, 190, 197, 231, 232, 234, 241, 253-255
- tarih felsefesi:** 176
- tarihsel sosyoloji:** 237
- tiers-état:** 90, 139, 161, 227
- tiranlık:** 39, 40, 41, 48, 77, 87, 220, 232, 238, 239
- Todorov, Tzvetan:** 179n132, 261
- toplum sözleşmesi:** 176, 177n125
- toplumsal durum:** 22, 25, 31, 53-55, 57, 68, 79, 81, 85, 89, 91, 93, 130, 151, 156, 159, 173, 175, 176, 186, 200n179, 207, 209, 214, 215, 218, 226, 222, 228, 231n271, 233, 235, 238, 255
- toplumsal hareketlilik:** 139, 157
- toplumsal iktidar:** 38, 67, 91, 180, 216, 217, 222, 223, 225
- totalitarizm:** 6, 35, 48, 55, 84, 95, 178, 206n203, 216-218
- üçüncü tabaka:** 90-92, 113
- Voltaire:** 11, 118, 123
- Weber, Max:** 4, 30, 51, 148, 155, 164n91
- Wolin, Sheldon:** 9n2, 149n55, 150n56, 158n80, 175n121, 177, 178n127, 261
- yoksulluk:** 80, 175, 176
- yorumbilgisi:** 163, 164n89, 165
- yöntem:** 27, 89, 152, 163, 172, 203

Cengiz Çağla 1984 yılında Galatasaray Lisesi'nden, 1990 yılında Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu.

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanında yüksek lisans derecesini İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden (1992), doktora derecesini ise Boğaziçi Üniversitesi'nden (2000) alan Çağla, halen Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir.

Çalıştığı fakülte dışında aynı üniversitenin Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ile Batı Dilleri ve Edebiyatı bölümlerinde ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde dersler veren Çağla'nın Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika adlı çalışması 2002 yılında Bağlam Yayınları'na yayınlandı.

ISBN 975-344-377-3

Tocqueville'e göre demokrasi, temel ilkesi eşitlik olduğundan ve bu ilke despotizmle uyumsuz olmadığından baskı rejimine dönüşmeye yatkın bir rejimdir.

Demokrasilerde insanlar sahip oldukları maddi refah koşulları içinde çoğunluğun verdiği kararlar uyarınca yönetilmeyi kendi kendilerini yönetmeye tercih ederler.

“Genel irade” ya da “kamuoyu” tarafında bulunmadıkları zaman kendilerini yalnız ve soyutlanmış hissederler, sorgulanmadan kabul edilen çok genel fikirlere katılırlar, böylece bireylerden oluşan geniş kitlenin yönetimde söz sahibi olduğu yanılsamasını sürdürürler.

Oysa, bu demokratik çerçeve tarihte eşine az rastlanır bir despotizm ihtimaline kapı aralamaktadır.

Tocqueville'in geliştirdiği demokrasi eleştirisi, özgürlüğün yok oluşu üzerinden temellenmektedir.”